UNIWERSYTET PEDAGOGICZNY IM. KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W KRAKOWIE

Dawid Jakimiec

Ewolucja systemu politycznego współczesnej Japonii

Rozprawa doktorska przygotowana
pod kierunkiem:
dr. hab. Marka Delonga

Kraków 2023

Spis treści:

Wstęp 4

Rozdział I

Metodologia badań. Założenia i cele pracy 9

1.1. Ogólne założenia pracy 9

1.2. Zakres przedmiotowy i chronologiczny pracy 11

1.3. Stan badań i literatura przedmiotu 14

1.4. Znaczenie pracy i badań. Struktura pracy 16

1.5. Hipotezy badawcze 19

1.6. Metodologia i narzędzia badawcze 21

Rozdział II

Geneza i uwarunkowania kształtowania się systemu politycznego Japonii 24

2.1. Uwarunkowania historyczne 24

2.2. Uwarunkowania kulturowe 48

2.3. Uwarunkowania gospodarcze 63

2.4. Uwarunkowania międzynarodowe 74

Rozdział III

Konsolidacja demokracji w Japonii – wymiar instytucjonalny 83

3.1. Ewolucja reżimu politycznego Japonii po II wojnie światowej 83

3.2. Japoński reżim polityczny w świetle konstytucji z 1946 r. 92

3.3. Cesarz 100

3.4. Władza ustawodawcza 114

3.5. Władza wykonawcza 117

3.5.1. Pojęcie i zakres władzy wykonawczej 122

3.5.2. Struktura funkcjonowania władzy wykonawczej 126

3.5.3. Władza wykonawcza w strukturze systemu rządów 128

3.6. Władza sądownicza 137

3.7. Władza lokalna 142

Rozdział IV

„Japońska demokracja" a modele systemów politycznych wybranych państw 152

4.1. Przejście od autorytaryzmu do demokracji – koncepcje teoretyczne i japońska specyfika 152

4.2. Modele systemów rządów – ujęcie teoretyczne i praktyczne 172

4.2.1. System prezydencki 178

4.2.2. System semiprezydencki 195

4.2.3. System kanclerski 210
4.2.4. System parlamentarno-komitetowy 215
Rozdział V
Systemy wyborcze – pojęcie, typologie i analiza. System wyborczy w Japonii – ewolucja i konsekwencje 218
5.1. Pojęcie, typologie i analiza systemów wyborczych 218
5.2. System wyborczy w Japonii 233
5.3. Charakterystyka japońskiego systemu wyborczego……..…..... 238
5.4. Rywalizacja wyborcza i marketing polityczny w Japonii 241
Rozdział VI
Kształtowanie się systemu partyjnego Japonii 244
6.1. Etapy kształtowania się systemu partyjnego Japonii – powstanie partii politycznych……..... 244
6.2. Geneza powstania i działalność Partii Liberalno-Demokratycznej 253
6.3. Przełamanie monopolu władzy Partii Liberalno-Demokratycznej 261
6.4. Transparentność a regulacje prawne dotyczące finansowania działań politycznych w Japonii 267
Wnioski ……..... 272
Bibliografia 291
Wykaz tabel i rysunków 309

Wstęp

Japonia jest dla Polaków państwem egzotycznym, kojarzącym się nam głównie z Krajem Wschodzącego Słońca lub Krajem Kwitnącej Wiśni. Jest to nie tylko całkowicie odmienne państwo od państw Zachodu, ale przede wszystkim całkiem odmienna kultura, historia, obyczaje, a wręcz inna cywilizacja. Zrozumieć i poznać Japonię, to nie tylko znać jej historię – należy też poznać jej kulturę, a także zrozumieć mentalność samych Japończyków. Należy zauważyć, iż w Polsce wiedza na temat japońskiej kultury w postaci mangi, anime czy filmów fabularnych jest z pewnością o wiele większa niż wiedza o historii, ustroju politycznym, gospodarce czy społeczeństwie Japonii. Państwo to fascynuje nas zarówno swoją egzotyką kultywującą tradycyjną odmienność, jak i zindustrializowaniem, a jednocześnie w wielu dziedzinach zglobalizowaniem. W sferze społecznej dochodzi do ścierania się wartości lokalnych z zapożyczonymi od państw zachodnich rozwiązaniami instytucjonalnymi. Warto podkreślić, iż szczególne miejsce w historii Japonii zajmują mity będące nieodłączną jej częścią i stanowiące o odmienności postrzegania świata i filozofii życia. Należy także zaznaczyć, że każda analiza ukierunkowana na zrozumienie mitów i siły ich oddziaływania oraz specyfiki dziedzictwa kulturowego Kraju Wschodzącego Słońca prowadzona na gruncie nauk politologicznych, czy pokrewnych nie jest łatwa, ze względu na to, że przy badaniu innych kultur nie ma jednego, powszechnie przyjętego wzorca norm i zachowań społecznych[1]. Stąd większość analiz ma charakter ilościowy, ponieważ cechą liczb jest bezwzględny racjonalizm, chociaż w wielu badaniach analizy ilościowe są niewystarczające.

Na początek warto przedstawić wybrane dane statystyczne dotyczące mieszkańców Japonii i jej geograficznego położenia. Liczba ludności Japonii od wielu lat sukcesywnie maleje i w pierwszym kwartale 2023 r., wynosiła 124 106 mln osób[2]. To jest o 1 367 mln, mniej niż w 2020 r., przy czym około połowa zamieszkuje w rejonie trzech największych aglomeracji: Tokio, Osaka i Nagoya. W 23 dzielnicach administracyjnych stolicy mieszka ok. 8 mln ludzi, a w całym regionie Kanto, w którym leży Tokio, ok. 40 mln. Ludność Japonii jest prawie jednorodna etnicznie: jedyną znaczącą mniejszością narodową są Koreańczycy (ich liczba szacowana jest na ok. 0,7 mln). Jest to kraj wyspiarski położony na Archipelagu Japońskim na zachodnim Pacyfiku u wschodnich wybrzeży Azji. Rozciąga się on łukiem, wzdłuż kontynentu azjatyckiego[3]. Takie położenie wpłynęło na rozwój jednolitej kultury japońskiej, odizolowanej od reszty świata, przyjmującej tylko wybrane elementy kultur obcych, a w szczególności

[1] B. Wojciszke, *Psychologia społecz*na, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2013, s. 24.
[2] Ludność Japonii. Demografia 2023: przyrost naturalny, średni wiek. Prognozy i dane historyczne. (populationof.net) (data dostępu: 20.05.2023).
[3] Geografia Japonii – Wikipedia, wolna encyklopedia (dostęp: 17.09.2022).

chińskiej. Japońska kultura, w tym także kultura polityczna, stanowi połączenie tradycyjnych, konserwatywnych pierwiastków wywodzących się z buddyzmu, shintoizmu, konfucjanizmu i społeczeństwa feudalnego oraz silnych pierwiastków nowoczesności, demokracji, konsumpcjonizmu i zeświecczenia. Przykładem obecności tych dwóch przeciwstawnych sił jest chociażby pozostawienie instytucji cesarza w japońskiej konstytucji i jednocześnie wprowadzenie zasady suwerenności narodu. Japończycy są narodem głęboko związanym z religią, choć oficjalnie żadna z religii nie jest prawnie uprzywilejowana, a na straży rozdziału państwa i religii stoi Konstytucja Japonii. Głównymi religiami Japonii są: shinto, wyznawane przez 86 166 133 Japończyków oraz buddyzm 85 333 050, chrześcijaństwo 1 921 834, inne religie 7 743 714.

Japonia jest monarchią konstytucyjną. Ustrój polityczny kształtował się w odmiennym od europejskiego społeczno-kulturowym kręgu i podlegał oddziaływaniu różnorodnych czynników zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych. przy czym wszystkie są wyrazem próby łączenia japońskich tradycji z rozwiązaniami konstytucjonalizmu zachodniego [4]. Pomimo, iż w rozwiązaniach amerykańskich i europejskich występują istotne różnice, a Japonia ze swoim dziedzictwem historycznym i kulturowym nigdy całkowicie z nimi nie będzie tożsama, to Kraj Kwitnącej Wiśni postrzega system demokratyczny za najlepszy sposób na działanie państwa, zapewniający obywatelom optimum dobrobytu i wolności[5]. Postrzeganie demokracji łączy się z wiarą w lepszą przyszłość i lepsze warunki życia, a zwolennicy demokracji stawiają ją ponad innymi rozwiązaniami reżimowymi[6]

Japonia znajduje się w politycznej orbicie zainteresowań Stanów Zjednoczonych, które ukształtowały jej system polityczny po 1945 r., a wcześniej w 1853 r. wyrwały ten kraj z izolacji, dzięki ekspedycji dowodzonej przez komandora Matthew C. Perry'ego. Przypomnijmy, iż celem izolacji Japonii poprzez zamknięcie jej granic miało być wzmocnienie ducha, tradycji, japońskiego charakteru i wartości narodowych. Sądzono, że otwarcie granic wpłynie na szybki rozwój Japonii, jednak nie do końca się to udało, a winą za to obarczano czynniki zewnętrzne[7].

Po drugiej wojnie światowej badacze poszukiwali różnych możliwości analiz w celu oddziaływania na japońską tożsamość. Jednak nie byli w stanie stwierdzić, czy powojenny okres dla Japonii się zakończył, a wraz z nim trauma tragedii. W ten sposób powstał i umacniał się mit o Kraju Kwitnącej Wiśni, jako państwie bezpiecznym, ale tylko pod rządami ludzi,

[4] K. Karolczak, *System konstytucyjny Japonii*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Warszawa 1999, s.-14.
[5] S. Ringen, *What Democracy Is For: On Freedom and Moral Government*, Princeton 2007, s. 13; B. Woodall, *Growing Democracy in Japan*, Lexington 2014, s. 6.
[6] B. Caplan, *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*, Princeton 2007, s. 189.
[7] N. Nishino, *Changing Histories: Japanese and South African Textbooks in Comparison (1945-1995)*, Gottingen 2011, s. 159-161.

którzy są przeciwnikami wpływów zewnętrzne. Tak kształtowany mit przełożył się na wyobrażenia zbiorowe, narrację polityczną, czy politykę dotyczącą imigracji[8]. Japonia po II wojnie światowej przyjęła zachodnie rozwiązania instytucjonalne, jednak nie dokonało się to bez ich przystosowania do oczekiwań partii rządzących. Taką formę Japończycy nazywają racjonalną adaptacją zapożyczonych wzorców do lokalnych rozwiązań kulturowych. Mówiąc o wyobrażeniach zbiorowych poszukujemy wizji świata wspólną dla grup społecznych wchodzących w skład większych zbiorowości. Zbiorowe wyobrażenia i kultura mają kluczowe znaczenie w demokracji. Adam Przeworski pogląd ten uzupełnił o czynnik akceptacji i zaufania: „aby demokracja była skuteczna obywatele muszą być gotowi do zgody na wyniki wyborów, niezależnie, czy popierają nową władzę czy sprzeciwiają się jej poglądom"[9].

Aby móc zrozumieć postawy polityczne, a także zachowania i wybory dokonywane przez Japończyków trzeba odszukać i zrozumieć wzorce ich wyobrażeń zbiorowych, to czego się obawiają i czego oczekują. Retoryka wykorzystująca w swym przekazie mity jest niezwykle istotna w kształtowaniu ich wyobrażeń zbiorowych. Mity oddziałują na całe grupy społeczeństwa japońskiego, nadając im sens i wskazując cel podejmowanych działań, często skierowanych przeciwko wyimaginowanym wrogom, jednocześnie pokazują pożądane wzorce postępowania, uwiarygadniają i konsolidują ład społeczno-polityczny[10].

Historycznym wydarzeniem w dziejach powojennej Japonii i to nie tylko jeżeli chodzi o kształtowanie się nowego ładu społeczno-politycznego po II wojnie światowej, było przede wszystkim wprowadzenie nieznanego dotąd temu państwu nowego, demokratycznego ustroju politycznego opartego o nową, narzuconą temu państwu przez Stany Zjednoczone Konstytucję Japonii z dnia 3.11.1946 r. W tym najważniejszym dokumencie stanowiącym naczelny akt prawny przyjęto fundamentalne zasady demokratyzmu, tj. trójpodział władzy – władza ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza, ustanowiono szerokie gwarancje praw i wolności jednostki oraz rozdział państwa i religii. Do tych trzech zasad, powszechnie obowiązujących w krajach uznawanych za demokratyczne, dodatkowo w Japonii należy doliczyć jeszcze jedną, specyficzną jedynie dla tego państwa, tj. zasadę skrajnego pacyfizmu, wyrażającą się rezygnacją z wojny jako środka uprawiania polityki i posiadania własnej siły militarnej. Instytucjonalne rozwiązania wprowadzone przez Stany Zjednoczone wprowadziły możliwość zmiany władzy w powszechnych wyborach. Konstytucja zawierała regulacje w zakresie praw człowieka i obywatela Japonii. Niestety, należy zauważyć, iż często zdarzają się naruszenia

[8] C. Gluck, *„End" of the Postwar. Japan at the Turn of the Millenium,* [w:] *States of Memory: Continuities, Conflicts, and Transformations in National Retrospection*, J. Olick (red.), Michigan 2003, s. 311.
[9] P. Sekuła, *Kultura polityczna a konsolidacja demokracji*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2009, s. 24.
[10] J. Sielski, *Teoretyczne aspekty przywództwa politycznego. Casus Polski*, Toruń 2013, s. 240-243.

prawa i afirmacji błędów w procedurze wyborczej oraz dochodzi do wpływania na tożsamość Japończyków poprzez np. manipulowanie wyobrażeniami zbiorowymi, a w konsekwencji do dyskryminowania mniejszości narodowych i społecznych w życiu społecznym i politycznym[11]. Jednak wyciąganie na tej podstawie zbyt pochopnych wniosków i twierdzenie, że w Japonii nie ma demokracji, byłoby bezpodstawne i nieuprawnione[12]. Zrozumienie japońskiego modelu polityki, obecnie obowiązującego i funkcjonującego w praktyce, jest niemożliwe bez zapoznania się z historycznymi uwarunkowaniami zachodzących przemian i procesów oraz odmiennymi wartościami i zasadami, które są mocno zakorzenione w mentalności społeczeństwa Japonii i które tę mentalność przez wiele wieków kształtowały.

Badacze zajmujący się badaniem procesów demokratycznych w Japonii są zgodni, iż deklaracja poczdamska z 26 lipca 1945 r., do którego przystąpiły trzy państwa: Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Chiny (później przyłączył się Związek Radziecki), mająca formę ultimatum, odegrała ważną rolę dając początek współczesnemu systemowi politycznemu Japonii, a nowa Konstytucja Japonii z dnia 3.11. 1946 r., legitymizowała ten ustrój. Ukształtował się on w skutek poniesionej przez Japonię w II wojnie światowej klęski. Deklaracja poczdamska postawiła Japonii warunek bezwarunkowej kapitulacji, a jednocześnie jasno określała cele i warunki do spełnienia przez Japonię. Należało do nich m.in. pozbawienie władzy kół politycznych, które odpowiadają za agresję i wypowiedzenie wojny oraz niezwłoczne rozpoczęcie procesu demokratyzacji kraju. Ustanowione w deklaracji warunki były zapowiedzią tego, co miało miejsce po pokonaniu Japonii i rozpoczęciu przez Stany Zjednoczone okupacji.

Z wojennej klęski, zniszczeń i upadku wojennego systemu wartości Kraj Kwitnącej Wiśni[13] wychodził zadziwiająco sprawnie i efektywnie. Było to wynikiem kilku czynników, wśród których można m.in. wymienić:

- zahamowanie upadku Japonii i jej systemu społecznego poprzez decyzję państw okupujących ten kraj i nie niszczenia jej zasadniczej konstrukcji ustrojowej, ale jej zmodyfikowanie oraz zachowanie instytucji cesarza jako symbolu narodu japońskiego,
- niespotykana dyscyplina społeczna i polityczna społeczeństwa japońskiego,

[11] R. W. Bowen, *Japan's Dysfunctional Democracy*, Nowy Jork 2002, s. 8.

[12] Chociaż występuje wiele problemów związanych z funkcjonowaniem demokracji w Japonii (są one analizowane w niniejszej pracy), jednak nie jest uprawnione podważenie demokratyczności japońskiego reżimu. W rankingach dotyczących jakości indeksów demokracji Japonia plasuje się na wysokich miejscach. Por.: The Economist Democracy Index 2012, za: https://portoncv.gov.cv/dhub/porton.por_global.open_file?p_doc_id=1034, dostęp: 7.09.2014; The Economist Democracy Index 2014, za: http://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24- 2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf, (dostęp: 20.08.2015).

[13]https://wielkahistoria.pl/kraj-kwitnacej-wisni... (dostęp; 18.07.2021).

- obarczenie odpowiedzialnością za wywołanie wojny i jej skutki koła militarne i odsunięcie tym samym najtrudniejszych, depresyjno-psychologicznych skutków klęski wojennej.

Jako strona pokonana Japonia przyjęła humanitarny charakter okupacji z uczuciem ulgi, a nawet z entuzjazmem. Fakt, że zwycięzcami były państwa demokratyczne spowodował, że członkowie tego pragmatycznie usposobionego narodu z dnia na dzień stali się wyznawcami systemu demokratycznego, będąc przekonanymi o jego wyższości. Zamierzeniem Amerykanów było m.in. rozbicie powiązań między polityką, biurokracją i wielkimi kartelami, które stanowiły przeszkodę dla transformacji politycznej[14]. Z początkiem wrześniu 1945 r. dokonano likwidacji niektórych instytucji, często poza konstytucyjnych, starego układu politycznego (grupa *Genro*, grupa *Jushin* – starszych polityków czy Kwatera Główna Cesarza). Zwoływany tuż po wojnie Cesarski Parlament uchwalił ponad 200 ustaw zmieniających podstawy ustroju; kolejne sesje (w 1947 r. i 1948 r.) już nowego Parlamentu Narodowego, wybranego zgodnie z przepisami nowej konstytucji, przyniosły uchwalenie ponad 300 kolejnych ustaw. Kwatera Główna Sił Sprzymierzonych przystąpiła natychmiast do demilitaryzacji kraju i demokratyzacji systemu politycznego. Pierwsze reformy polegały na: likwidacji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i ogromnych instytucji kapitałowych (gospodarczych) – *zaibatsu*[15], wprowadzeniu powszechnych wyborów gubernatorów prefektur, reformie rolnej, reformie systemu edukacji, legalizacji działalności związków zawodowych, zakazie działalności politycznej, gospodarczej w administracji publicznej politykom biorącym udział w rządzeniu krajem podczas wojny.

[14] M. Dean, *Japan ese legal system*, Wydawca: Cavendish Pub, Londyn 2002, s. 248.

[15] Określenie to było używane w XIX wieku i pierwszej połowie XX wieku w odniesieniu do wielkich grup bankowo-przemysłowych kontrolowanych przez pojedyncze rodziny. Cztery największe zaibatsu (jap. *Yondai zaibatsu*) wywodziły się jeszcze z okresu Edo. Były to: Mitsubishi, Mitsui, Sumitomo i Yasuda.

Rozdział I

Metodologia badań. Założenia i cele pracy

1.1. Ogólne założenia pracy

Zainteresowania autora niniejszej pracy koncentrują się wokół zagadnień dotyczących historii powstania i kształtowania się państwowości Japonii, kultury oraz wpływu czynników zewnętrznych na ewolucję ustroju politycznego tego państwa, stanowiąc jednocześnie uzasadnienie wyboru tego problemu badawczego.

Analizując początki kształtowania się państwowości Japonii i dokonując opisu procesów zachodzących w poszczególnych okresach historycznych tego państwa można przyjąć założenie, że to właśnie w okresie Edo (od 1603 r.) rozpoczął się proces kształtowania systemu społeczno-politycznego Japonii. System polityczny był nazywany *Baku-Han*, gdyż opierał się na równoczesnym istnieniu szogunatu (*Bakufu* były to rządy wojskowe, dosłownie: „rządy z namiotu") oraz około 250 autonomicznych feudalnych księstw (*Han*). Społeczeństwo podzielone było wówczas na cztery odrębne warstwy: samurajów (*Shi*), chłopów (*No*), rzemieślników (*Ko*) oraz kupców (*Shō*)[16].

Historia parlamentaryzmu japońskiego jest stosunkowo krótka. Parlament po raz pierwszy pojawił się w Japonii na mocy konstytucji oktrojowanej przez cesarza Meiji w 1889 r.[17]. Jak wskazują dane historyczne, w Japonii od wielu stuleci władzę absolutną sprawowali cesarze bądź szoguni. W organizacji władzy państwowej nie było miejsca na jakiekolwiek demokratyczne procedury czy instytucje. Po obaleniu w 1868 r. władzy ostatniego szoguna z rodu Tokugawa i odzyskaniu władzy cesarskiej przez cesarza Mutsuhito rozpoczął się proces modernizacji i demokratyzacji systemu politycznego Japonii. Pierwszymi aktami prawnymi, które miały rangę konstytucyjną, były cesarskie reskrypty z kwietnia 1868 r. (*Karta przysięgi*) oraz z czerwca tego samego roku (*Księga struktury rządu*), prawo podatkowe z lipca 1873 r. i ze stycznia 1875 r. (m.in. zapowiedź utworzenia senatu). Uwieńczeniem tego etapu było nadanie przez cesarza Meiji w 1889 r. pierwszej konstytucji wprowadzającej pewne elementy demokracji parlamentarnej. Zachowywała ona jednak najwyższą władzę cesarza (poświadczając jego boskie pochodzenie), a obieralność przedstawicielskiego ciała ustawodawczego (*Kokkai*) była tylko częściowa i odnosiła się jedynie do izby niższej (Izby Reprezentantów)[18]. Proces, który kształtował się w toku reform w latach 1868-1890 przybrał

[16] P. Varley, *Kultura japońska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagielońskiego, Kraków 2006, s. 167-168.
[17] K. Karolczak, *System konstytucyjny Japonii*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Warszawa 1999, s. 26.
[18] *Ibidem*, s. 9.

cechy systemu cesarskiego i na pewno nie był on demokratyczny. Praktyka życia politycznego (pomimo działalności partii politycznych), również daleko odbiegała od standardów obecnie przyjmowanych za demokratyczne, gdyż decydujący głos w sprawach państwowych miała nieformalna (poza konstytucyjna) grupa doradców cesarza – *Genro.* Taki stan istniał aż do końca II wojny światowej, która kończąc się klęską Japonii przyniosła zmiany w systemie konstytucyjnym tego państwa. Niewątpliwie przełomowym momentem w historii Japonii było uchwalenie 3.11.1946 r., Konstytucji Japonii, która radykalnie zmieniła system polityczny kraju. Konstytucja ta w ciągu kilkudziesięciu lat jej obowiązywania oparła się próbom zmian. Dyskusja toczona także w ciągu ostatnich lat wskazuje na konieczność jej nowelizacji ze względu na nieprzystawanie niektórych jej przepisów do stanu rzeczywistego oraz norm prawa międzynarodowego. Jednak, jak dotąd, kwestia ta nie wyszła poza sferę postulatów i dyskusji[19].

Po zakończeniu II wojny światowej rozpoczęła się okupacja Cesarstwa Japonii przez Stany Zjednoczone. Zasadniczym celem postawionym sobie przez Amerykanów było dążenie do zmiany ustroju społeczno-gospodarczego Japonii. Podstawą funkcjonowania dotychczasowego ustroju stanowiła Konstytucja Meiji, jako dokument nieposiadający nic wspólnego z ustrojem demokratycznym. Państwa alianckie jako podstawę swojej polityki w stosunku do pokonanego państwa przyjęły Deklarację Poczdamską zawartą 26.07.1945 r., między Stanami Zjednoczonymi, Wielką Brytanią i Republiką Chińską. Deklaracja zawierała postanowienia dotyczące okupacji Japonii oraz zakładała wprowadzenie fundamentalnych reform dotyczących ustroju tego państwa. Jak wynikało z deklaracji rząd japoński miał czynić wysiłki w celu propagowania budowania i umacniania przekonania wśród narodu japońskiego do nowego ładu demokratycznego charakteryzującego się wolnością słowa, myśli, wyznania, poszanowaniem praw człowieka. Siły okupacyjne miały być wycofane z Japonii po osiągnięciu zakładanych celów, które mają być zgodne z wolą Japończyków oraz wspierającego dążenia Aliantów japoński rząd[20]. Państwa okupujące Japonię jako cel założyli jej demilitaryzację, doprowadzenie do denazyfikacji, przeprowadzenie dekartelizacji i ustanowienie demokracji[21] . Nowa ustawa zasadnicza miała stanowić podstawę ustroju demokratycznego cesarstwa i miała łączyć zarówno postulaty państw okupacyjnych jak i tradycję Japonii. Gnerał MacArthur kierujący wprowadzaniem reform i demokratyzacją Japonii postanowił znieść wszystkie ograniczenia w głoszeniu poglądów politycznych, które były nałożone ustawą z 1925 r., pod groźbą więzienia[22]. Została także wprowadzona cenzura agencji informacyjnych, gazet,

[19] *Ibidem*, s. 10.
[20] Deklaracja Poczdamska z 26 lipca 1945 roku, [w:] J. Makowski (red.), Zbiór Dokumentów 1951, nr 9−10, s. 1540−1545.
[21] M. Jansen, *The Making of Modern Japan*, Harvard 2002, s. 667.
[22] E. Takemae, *Allied Occupation of Japan*, New York 2002, s. 386.

większości książek. Amerykanie ustanowili zakaz korzystania z flagi, na której znajdował się symbol wschodzącego słońca, która była symbolem restauracji Meiji i sił zbrojnych Japonii[23].

Przebudowa przez Amerykanów japońskiego prawa była konieczna w celu położenia fundamentów dla rozwoju demokracji. Okupanci prowadząc akcje informacyjne pobudzali i zachęcali społeczeństwo do czynnego udziału w życiu publicznym. Postanowiono, ze to właśnie naród, a nie elity rządzące, będzie stanowił gwarancję demokratycznych zasad. Podstawą nowych, zdrowych stosunków społecznych i politycznych decyzją Amerykanów miała być nowa demokratyczna i jednocześnie liberalna konstytucja, której podstawą była anglosaska tradycja prawna[24]. Zdecydowano, że nowa konstytucja zastąpi dotychczas obowiązującą Konstytucję Meiji *(jap. Dai Nippon Teikoku Kempō*) z 1890 r., która miała wielu przeciwników zarówno wśród dowództwa okupacyjnego, jak i rządu amerykańskiego. Uważana była za hemafrodyczną kreaturę[25] stanowiącą połączenie brytyjskich rządów reprezentantów z pruską tyranią.

1.2. Zakres przedmiotowy i chronologiczny pracy

W rozprawie przedmiotem badań i analiz będzie problematyka dotycząca wpływu czynników zewnętrznych w ujęciu historycznym, kulturowym, gospodarczym i międzynarodowym na powstanie, kształtowanie się i ewolucję systemu demokratycznego w Japonii po zakończeniu II wojny światowej. Ponadto analiza dotyczyć będzie działania instytucji demokratycznych ustanowionych w Konstytucji Japonii z 3.11.1946 r. Prowadzone w pracy rozważania ujmować będą rolę i znaczenie cesarza w ujęciu historycznym, aż do czasów współczesnych, oraz konstytucyjnych organów władzy ustawodawczej, którą sprawuje parlament, wykonawczej należącej do rządu i sądowniczej, oraz ich kompetencji i wzajemnych relacji. Dokonana zostanie analiza uregulowań prawnych ustanowionych w Konstytucji Japonii z 3.11. 1946 r., z uwzględnieniem art.9., dotyczącego pacyfikacji Japonii i klauzuli wyrzeczenia się wojny. Celem pracy jest również zebranie, usystematyzowanie, a także analiza i scharakteryzowanie japońskiego systemu wyborczego i czynników mających wpływ na jego funkcjonowanie i rolę w demokratycznym systemie, oraz pokazanie mechanizmów działania nieformalnych układow, w tym tzw. „żelaznego trójkąta władzy", marketingu politycznego i sposobu prowadzenia i finansowania kampanii wyborczej. W celu poszerzenia i wzbogacenia wiedzy na temat występujących na świecie systemów rządów, ale także porównania japońskiej demokracji i pokazania jej specyfiki zostaną przybliżone modele systemów rządów w ujęciu

[23] H. P. Bix, *Hirohito and the Making of Modern Japan*, New York 2001, s. 551.
[24] D. MacArthur, *Reminiscences*, New York 1964, s. 302.
[25] Guide to Japan (Biuletyn CINPAC-CINPOA Nr 209/45, September), Washington 1945, s. 35.

teoretycznym i praktycznym. Ponadto badania obejmować będą system partyjny i rolę Partii Liberalno-Demokratycznej na scenie politycznej, która stała się partią dominującą na rynku wyborczym stając się nie tylko organizmem politycznym, ale przede wszystkim stanowiąc połączenie partii centrowych i prawicowych. PLD absolutnie nie jest monolitem, ale składa się z różnych, wewnętrznych frakcji polityków mających bardzo często odmienne poglądy, którzy jednak przeważnie wchodzą w kolejne gabinety rządzące i zaspokajają w ten sposób swoje prywatne ambicje[26]. W ten sposób utrwalano nie tylko strukturę elit władzy, ale powodowało to przede wszystkim umacnianie nieformalnych kontaktów władzy z biznesem i utrudniało, a czasem wręcz uniemożliwiało wymianę ekip rządzących stanowiąc zabezpieczenie przed utratą władzy.

Istotne w prowadzonych rozważaniach nad demokracją jest podejście jakościowe opisujące relacje społeczeństwa z władzą. Sedno demokracji stanowią treści, czyli codzienna praktyka, interesy poszczególnych aktorów sceny politycznej, postawa i zaangażowanie obywateli na rzecz procesów i procedur demokratycznych, a także stosunek do regulacji ustawowych, czy partycypacji obywatela w systemie wyborczym, równość szans i praktyczne możliwości działania. Prawo ma porządkować i wzmacniać relacje społeczne, ale nie może ograniczać wolności, percepcji i kreatywności społeczeństwa w demokratycznym państwie. Dlatego warto brać również pod uwagę znaczenie takich czynników, jak: emocje zbiorowe, stereotypy, mity, wyobrażenia zbiorowe. Są one ściśle związane z demokracją tworząc normy pozwalające na ich implementację i odniesienie dla praktyki.

Począwszy od edukacji wczesnoszkolnej poprzez różnorodne procesy socjalizacji, jak również codzienne odziaływanie informacji medialnych następuje proces kształtowania się i ewolucji emocji[27]. Podstawą tożsamości jest wspólnota wyobrażeń, wśród których możemy wymienić: stereotypy, interpretacje historyczne, mity. Emocje są siłą napędową wyobrażeń i wpływają na ukierunkowanie społeczeństwa na realizację i podejmowanie określonych działań w imię przyjętej idei[28], mogą mobilizować lub zniechęcać społeczeństwo do określonych aktywności[29].

Można przyjąć, iż właściwie w każdym państwie, także w Japonii rolę w kreowaniu zagrożeń i wzmacnianiu lęków zbiorowych pełnią media, które za wszelką cenę dążą do

[26] Por. np.: H. Hori, *The Changing Japanese Political System*, Nowy Jork 2005, s. 67.
[27] H. M. Kepplinger, *Demontaż polityki w społeczeństwie informacyjnym*, Kraków 2007, s. 111.
[28] D. Keltner, J. Haidt, *Social Functions of Emotions at Four Levels of Analysis*, „Cognition and Emotion" nr 13 (5) 1999, s. 513.
[29] Por.: J. Kozielecki, *Cywilizacja strachu i kultura nadziei*, „Nauka" 2/2007, s. 8; A. Sepkowski, *Człowiek a przyszłość*, Toruń 2005, s. 10.

zwiększania liczby odbiorców swojego przekazu[30]. Ten lęk, podsycany przez media w państwach wysoko rozwiniętych stał się już codziennością[31]

Bardzo ważnym elementem badań będzie także pokazanie różnic kulturowych i mentalnych oraz kształtowania wyobrażeń społeczeństwa japońskiego w stosunku do europejskich czy amerykańskich wzorców. Analizie będzie poddany wzajemny ciąg relacji władzy ze społeczeństwem w celu zdefiniowania demokratycznego reżimu japońskiego. W państwach demokratycznych zachodzące relacje między społeczeństwem, a elitami władzy z uwzględnieniem różnic między poszczególnymi państwami, są regulowane poprzez mechanizmy, instytucje i procedury demokratyczne. To właśnie demokracja jest tym fundamentalnym regulatorem i z pewnością współczesne przemiany społeczno- polityczne wpływają na wzajemne relacje społeczeństwa i elit rządzących.

Dokonujące się zmiany w zglobalizowanym świecie i nowe zagrożenia przyczyniają się do ewolucji sfery psychospołecznej. Następuje zmiana reakcji społecznych na różne wydarzenia, w tym katastrofy ekologiczne i inne tragiczne zdarzenia. Dochodzi do zburzenia stereotypów opierających się na homogeniczności czy niezmienności japońskiego społeczeństwa. Demografia skutkująca starzeniem się Japończyków, zmniejszenie liczby mieszkańców wsi skutkujące zmianą wartości materialnej głosu w wyborach, zmiana wyobrażeń zbiorowych obywateli i oczekiwań w stosunku do elit rządzących i polityków, wszystko to prowadzi do procesów ewolucyjnych porządku społeczno-politycznego. Odmienność społeczna, polityczna, a także kulturowa wynikająca z dziedzictwa historycznego i kulturowego w stosunku do wzorców europejskich czy amerykańskich jest również fascynującym obszarem badań i analiz. W tę odmienność wpisuje się instytucja cesarza z którym utożsamiana jest Japonia, a którego ranga i znaczenie w dziejach historycznych tego państwa ulegała istotnym zmianom. Od najdawniejszych czasów do czasów współczesnych jest on symbolem jedności oraz niepodważalnym i nierozerwalnym spoiwem narodu japońskiego.

Japonia od chwili zakończenia II wojny światowej przeszła złożoną drogę przemian ustrojowych kierujących ją w stronę państw demokratycznych. W prezentowanej rozprawie wykorzystywane są badania i analizy procesów oraz mechanizmów wpływających na ewolucję systemu politycznego, z uwzględnieniem odmienności kulturowej i społecznej Kraju Kwitnącej Wiśni. Takie ujęcie daje możliwość nie tylko zrozumienia specyfiki japońskiej demokracji, ale także pozwala na uchwycenie wspólnych, charakterystycznych reguł dla ewoluującego

[30] M. Jarymowicz, D. Bar-Tal, *The dominance of fear over hope in the life of individuals and collectives*, „European Journal of Social Psychology", nr 36 2006; B. Kamiński, *Fear Management. Foreign threats in the postwar Polish propaganda – the influence and the reception of the communist media (1944-1956)*, Florencja 2016.

[31] J. Golinowski, *Lek jako instrument medialnej wojny informacyjnej*, [w:] *Socjotechnika lęku w polityce*, F. Pierzchalski, J. Golinowski (red.), Bydgoszcz 2016, s. 117.

systemu politycznego zarówno w Japonii, jak i w innych państwach demokratycznych na świecie. Odmienność społeczno-kulturowa Kraju Kwitnącej Wiśni w relacji z systemem norm i wartości właściwych dla demokracji stanowiły podstawę decyzji o zwróceniu szczególnej uwagi na charakter państwowości Japonii.

Zakładając wpływ czynników zewnętrznych m.in. historycznych, kulturowych, gospodarczych i międzynarodowych na proces kształtowania się i rozwój państwowości Japonii możemy wyodrębnić trzy zasadnicze okresy, kluczowe dla tego procesu. Pierwszy okres, to przyjęcie przez Kraj Kwitnącej Wiśni rozwiązań chińskich w czasie między VII a IX w. naszej ery. Można przyjąć, iż w tym okresie Chiny stanowiły dla Japonii kraj modelowy. W Chinach rządy sprawowała wówczas dynastia Tang i uważane one były za najnowocześniejsze państwo świata, stanowiąc niedościgniony wzór i punkt odniesienia dla wielu państw azjatyckich z tamtego okresu. Japonia w porównaniu do ówczesnych Chin jawiła się jako państwo zapóźnione cywilizacyjnie. Przełom XIX i XX w., to okres drugi, kiedy to Japonia po tzw. restauracji Meiji (1868 r.), podążyła szlakiem modernizacji, podpatrując i przyjmując zachodnie wzorce. Okres trzeci, o którym już wcześniej wspomniano, był nie tylko okresem reform w czasie amerykańskiej okupacji po II wojnie (1945-1952), ale także następowało w tym okresie przemyślane adaptowanie przez Japonię wybranych rozwiązań cywilizacji Zachodu przez kilka późniejszych dekad.

1.3. Stan badań i literatura przedmiotu

Podejmując próbę oceny stanu badań i dorobku naukowego zarówno polskiego, jak i zagranicznego w zakresie problematyki będącej przedmiotem rozprawy można odnaleźć opracowania dotyczące tematyki związanej z Japonią m.in. ustroju państwa, organizacji i partii politycznych, systemu wyborczego i partyjnego czy polityki społeczno-gospodarczej. Do najważniejszych osiągnięć należy zaliczyć prace wybitnych polskich, jak i zagranicznych badaczy w dziedzinie nauk prawnych i politologii, w tym m.in. Marka Żmigrodzkiego, autora wielu monografii i artykułów naukowych dotyczących teorii państwa i polityki, legitymizacji władzy politycznej, partii politycznych i systemów partyjnych, systemów wyborczych, teorii i praktyki funkcjonowania systemów politycznych. Szczególnie istotne są opracowania poświęcone analizie ustroju państwa, kwestii finansowania i statusu prawnego partii politycznych, a także administracji publicznej. Ważnym z punktu widzenia prowadzonych w rozprawie badań jest opracowanie noszące tytuł *Współczesne systemy polityczne*, w którym zawarto zasady instytucji ustrojowej i mechanizmów funkcjonowania współczesnych państw demokratycznych na przykładzie: Francji, Hiszpanii, Niemiec, Rosji, Stanów Zjednoczonych, Szwajcarii, Szwecji, Wielkiej Brytanii i Włoch. Omówione zostały także rozwiązania

instytucjonalno-prawne, ewolucja systemu politycznego wybranych państw, konstytucja oraz zasady ustrojowe, władza ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza, a także system partyjny. W pracy korzystano także z opracowania *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, będące autorstwa wspomnianego wcześniej badacza. Książka zawiera całościowe ujęcie podstawowych założeń teorii partii politycznych na podstawie dotychczasowego dorobku politologii polskiej i zagranicznej. Wymieniając inne opracowania, które wykorzystano przy opracowywaniu założonej problematyki, należy również wymienić tom pierwszy *Encyklopedii politologii,* który zawiera uporządkowany i bogaty zbiór pojęć, kategorii, teorii, metod i technik politologicznych. Praca ta obejmuje założenia ontologiczne i epistemologiczne, które ułatwiają zrozumienie polityki, rozwiązywanie konkretnych problemów i podejmowanie związanych z tym decyzji. Poza innymi licznymi źródłami wykorzystanymi w niniejszej pracy, należy również wymienić *Encyklopedię politologii. Tom 2. Instytucje i systemy polityczne* autorstwa Bożeny Dziemidok-Olszewskiej oraz Wojciecha Sokoła. Opracowanie to zawiera szczegółową analizę dotyczącą funkcjonowania instytucji politycznych oraz struktury współczesnych państw reprezentujących różne reżimy polityczne, systemy rządów i style przywództwa politycznego. Publikacja odnosi się również do wielu pojęć z zakresu politologii, teorii prawa, prawa administracyjnego i konstytucyjnego, socjologii ekonomii, które są niezbędne do opisu i wyjaśnienia zjawisk i procesów politycznych. W opracowaniu tym zostały przedstawione elementy analizy politologicznej, m.in., prawa wyborczego i systemów wyborczych, ustrojów politycznych wybranych państw świata. Bogatym źródłem wiedzy jest książka Marka Chmaja i Marka Żmigrodzkiego *Wprowadzenie do teorii polityki*, w której przestawiono koncepcję systemu politycznego koncentrującą się na rozpoznawaniu wzajemnych relacji między otoczeniem a systemem. Duże wsparcie dla realizowanej w rozprawie tematyki stanowi opracowanie Andrzeja Antoszewskiego i Ryszarda Herbuta *Systemy polityczne współczesnego świata*. Autorzy tego opracowania zastosowali podejście porównawcze, wyodrębniając pięć kategorii systemów politycznych rozciągających się w przestrzeni wyznaczonej biegunami demokracji i autorytaryzmu.

W celu przedstawienia historii konstytucjonalizmu japońskiego i przeprowadzenia szczegółowej analizy systemu konstytucyjnego Japonii wykorzystano m.in. opracowanie autorstwa Krzysztofa Karolczaka *System konstytucyjny Japonii*, w którym przedstawiona została charakterystyka ustroju politycznego Japonii. W rozprawie wykorzystano także liczne monografie odnoszące się do prawa konstytucyjnego oraz historii ustrojów państw. Bazę źródłową uzupełniono o artykuły w takich czasopismach naukowych jak: „Przegląd Sejmowy", czy „Przegląd Prawa Konstytucyjnego". Korzystano także ze źródeł prasowych, m.in. Tygodnika „Polityka" oraz z portali internetowych organów państwowych czy instytucji

międzynarodowych, w tym ze strony internetowej Ambasady Japonii, Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, oraz innych. W rozprawie wykorzystano liczne monografie odnoszące się do prawa konstytucyjnego oraz historii ustrojów państw. W pracy oparto się na publikacjach polskojęzycznych oraz wykorzystano opracowania anglojęzyczne, w tym wydawnictwa Oxford University Press. Istotną pozycją dla prowadzonych badań jest praca autorstwa Matthewa Soberga Shugarta oraz Martina P. Wattenberga, pt. *Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds*, zawierająca genezę mieszanego systemu wyborczego w Japonii oraz szczegółowo opisująca jego cechy. W pracy wykorzystano także analizy K. Żakowskiego, opisujące współczesne relacje polityczne, uwarunkowania systemowe i rzeczywistą praktykę japońskiej polityki. Opracowania E. Pałasz – Rutkowskiej oraz innych polskich badaczy ujętych w bibliografii również stanowią bazę niniejszej pracy. Analizy te znajdują się w pracach zbiorowych, artykułach i biuletynach pokonferencyjnych opracowywanych po odbytych konferencjach i seminariach naukowych, panelach dyskusyjnych czy kongresach. Bardzo cenne są prace G. Curtisa odnoszące się do polityki partyjnej, czy G. D. Hooka badające problematykę zmiany konstytucji. Niezwykle istotne były analizy myślicieli z Japonii. Jest wiele monografii i artykułów, które ułatwiały zrozumienie badanych zagadnień z zakresu japońskiej demokracji. Wymienić można m.in. prace zbiorowe pod red. R. Hrebenara „The Japanese Party System", czy opracowania Y. Kurody „The Core of Japanese Democracy". Korzystano również z materiałów dostępnych w gazetach, czasopismach, periodykach umieszczanych na japońskich stronach internetowych.

1.4. Znaczenie pracy i badań. Struktura pracy

Podjęty w pracy cel jest ściśle powiązany z potrzebami poznawczymi odnoszącymi się do konieczności pogłębiania dotychczasowych analiz i kontynuacji osiągnięć badawczych w tym obszarze. Dogłębna analiza specyfiki japońskiego ustroju politycznego warta jest podjęcia, gdyż badanie tej problematyki wpisuje się w obszar zagadnień dotyczących ustroju politycznego Japonii i stanowi jednocześnie wkład w procesie ich poznawania i doskonalenia. Również analiza zachodzących relacji pomiędzy legislatywą a egzekutywą w Japonii warta jest interpretacji. Po pierwsze, zagadnienie to stanowi jeden z najważniejszych elementów badań nad systemami politycznymi. Po drugie, wpisuje się w procesy demokratyzacji i konsolidacji demokracji, będąc jednocześnie jednym z wyznaczników ich zaawansowania. Po trzecie, oddziałuje na stabilność systemów politycznych. Po czwarte, wyznacza przestrzeń aktywności

aktorów politycznych i równocześnie stanowi przedmiot rywalizacji pomiędzy nimi o stworzenie najbardziej pożądanego z ich perspektywy układu instytucjonalnego[32].

Istotne jest, że niniejsza praca powstała również z myślą o wyzwaniach praktycznych. Po kilkudziesięciu kilku latach od rozpoczęcia demokratycznej zmiany w Japonii, na bazie konstytucji z 1946 r., problematyka poszukiwania najwłaściwszego wzorca demokracji w tym państwie jest nadal żywa. Co pewien czas, z większą bądź mniejszą intensywnością, pojawiają się różnorodne propozycje ze strony japońskich polityków dotyczące modyfikacji obowiązujących reguł. Stanowią one swego rodzaju odpowiedzi na wyzwania praktyki politycznej, która zarówno obnaża niedostatki reguł formalnych ustanowionych w konstytucji, jak i stanowi doskonałe pole powstawania, testowania, a w końcu także obowiązywania niezliczonej ilości reguł nieformalnych.

Warte wysiłku jest też uzupełnienie polskiego dorobku naukowego o kompleksowe opracowanie dotyczące ewolucji ustroju politycznego Japonii, stąd prezentowana rozprawa ma za zadanie wypełnienie tej luki. Ponadto, ważny jest wkład i wysiłek intelektualny wzbogacający tę szeroką dyskusję naukową, będącą pokłosiem procesów demokratyzacyjnych na świecie na przełomie XX i XXI w. Jej rezultatem jest identyfikacja ograniczeń, które hamują i znacząco ograniczają ewolucję procesów konsolidacji demokracji i implikacji wielu nowych i efektywnych rozwiązań instytucjonalnych i modeli demokratycznych reżimów politycznych.

Metody badawcze zastosowane w pracy posłużyły wyczerpującej eksploracji podjętej problematyki oraz realizacji zdefiniowanego celu badawczego.

W rozdziale pierwszym rozprawy zatytułowanym: *Metodologia badań. Założenia i cele pracy* zostały przedstawione ogólne założenia pracy, jej zakres przedmiotowy i chronologiczny, stan badań i literatura przedmiotu, znaczenie pracy i badań, struktura pracy, hipotezy badawcze, metodologia i narzędzia badawcze.

Rozdział drugi noszący tytuł: *Geneza i uwarunkowania kształtowania się systemu politycznego Japonii* została omówiona geneza i uwarunkowania historyczne, kulturowe, gospodarcze oraz międzynarodowe kształtowania się systemu politycznego Japonii. Jako moment początkowy zmiany ustrojowej w Japonii przyjmuje się 1946 r. Zainicjowane zmiany objęły również reżim polityczny, którego kształtowanie się determinowane było wieloma czynnikami. Należy podkreślić, że szczególnie istotne miejsce zajmuje dziedzictwo przeszłości. Zastosowanie koncepcji „zależności od szlaku”[33] koresponduje z nurtem

[32] B. Geddes, *Initiation of New Democratic Institutions in Eastern Europe and Latin America In: Institutional Design in New Democracies: Eastern Europe and Latin America*. Eds. A Lijphart, C. H. Waisman Boulder 1996, s. 18.

[33] L. Magnusson, J. Ottosson, *Path Dependence: Some Introductory Remarks In: The Evolution of Path Dependence,* Eds L. Magnusson, J. Ottosson Cheltenham 2009, s. 1-18.

neoinstytucjonalizmu historycznego. Intencją nie jest tutaj instrumentalny stosunek do tego podejścia, lecz pokazanie, dzięki jego możliwościom, że formalne i poza formalne instytucje, mechanizmy i sposoby postępowania, mogą wpływać na współczesne wybory instytucjonalne, zarówno w pozytywnym, jak i negatywnym sensie. Poza rodzimą japońską tradycją ustrojową i polityczną równie istotną rolę odgrywają wzorce instytucjonalne rodem z demokratycznego świata Zachodu. Mniej lub bardziej determinować one mogą procesy imitacyjne, zwłaszcza u progu zmiany instytucjonalnej. Napięcia i rozdźwięk pomiędzy „starym porządkiem" a „nowym", „swoją tradycją i wzorcem" a „obcym", w warunkach instytucjonalnej niepewności mogą okazać się kluczowe dla kształtowania empirycznego reżimu politycznego *sensu stricto*, a przede wszystkim mogą powodować długofalowe konsekwencje. W końcu na przebieg procesów zmiany instytucjonalnej istotny wpływ ma również kontekst sytuacyjny i kształtujące go interesy aktorów politycznych. Warunki, w których następuje demokratyczne otwarcie, nie tylko stanowią ważną determinantę określającą kierunek dokonujących się zmian instytucjonalnych w okresie tranzycji, ale także ich skutki są bardziej długofalowe, mając wpływ na przebieg procesów transformacyjnych i konsolidację demokracji.

Rozdział trzeci zatytułowany: *Konsolidacja demokracji w Japonii – wymiar instytucjonalny* zawiera charakterystykę konsolidacji demokracji w wymiarze instytucjonalnym w świetle konstytucji oraz analizę reżimu politycznego Japonii. Formalne reguły określające relacje między parlamentem, rządem a cesarzem, kompetencje i zakres działania władzy ustawodawczej, wykonawczej, sądowniczej oraz lokalnej wyznaczone zostały postanowieniami wprowadzonej pod naciskiem Stanów Zjednoczonych Konstytucji Japonii, która została uchwalona 3 listopada 1946 r., a weszła w życie 3 maja 1947 r. Warto podkreślić, że przepisy konstytucyjne nie zawsze stanowią element rozstrzygający o przebiegu procesów politycznych, określają jedynie ogólne ramy prawno-instytucjonalnych związków i relacji, ponieważ w ramach tych samych modeli normatywnych mogą być realizowane zupełnie różne działania polityczne. Mogą one rzutować nie tylko na zmienność empirycznego reżimu politycznego *sensu stricto* i jego odchylenie od konstytucyjnego wzorca, ale dodatkowo wpływać na kształtowanie nowego porządku obejmującego rzeczywiste (formalne bądź nieformalne) normy rozstrzygające o specyfice relacji pomiędzy konstytucyjnymi organami władzy. Instytucje mają wprawdzie zakodowany w sobie czynnik ograniczający ludzkie zachowania, jednak margines swobody postępowania aktorów politycznych jest tak duży, że umożliwia kształtowanie całkowicie odmiennych od założonych wzorców działań politycznych.

W rozdziale czwartym, zatytułowanym: *„Japońska demokracja" a modele systemów politycznych wybranych państw* przeprowadzone zostały rozważania na temat ewolucji

japońskiej demokracji, w tym przejścia od autorytaryzmu do demokracji. Dokonana została także analiza i porównanie modeli systemów rządów wybranych państw. Przeanalizowano model prezydencki, semiprezydencki, kanclerski i parlamentarno-komitetowy. Dokładnej analizie poddano cechy wybranych modeli rządów ze wskazaniem różnic i elementów wspólnych pomiędzy poszczególnymi modelami.

W rozdziale piątym, który nosi tytuł: *Systemy wyborcze – pojęcie, typologie i analiza. System wyborczy w Japonii– ewolucja i konsekwencje* zawarty został opis i charakterystyka faz i rezultatów kształtowania się japońskiego systemu wyborczego. Dokonana została również analiza rywalizacji wyborczej i charakterystyka japońskiego systemu wyborczego. Badaniu poddano również rolę i znaczenie marketingu politycznego w prowadzeniu kampanii wyborczej i rywalizacji pomiędzy kandydatami.

W rozdziale szóstym: *Kształtowanie się systemu partyjnego Japonii,* przeprowadzono nie tylko analizę kształtowania się systemu partyjnego Japonii i powstawania partii politycznych, ale także przedstawiono charakterystykę „Systemu 1955". Ponadto poddano rozważaniom temat genezy powstania, rozwoju, jak i działalności Partii Liberalno-Demokratycznej Japonii. Partia ta, od momentu jej powstania, aż do 1993 r., nieprzerwanie i samodzielnie rządziła Japonią. Również uregulowania prawne w zakresie finansowania partii politycznych zostały poddane gruntownej analizie ze szczególnym zwróceniem uwagi na zasady zachowania transparentności systemu finansowania zarówno kampanii wyborczych, jak i działalności partii politycznych. Przeprowadzona została charakterystyka tego systemu wraz ukazaniem jego specyfiki i niedoskonałości.

Praca kończy się wnioskami stanowiącymi odniesienie do hipotez badawczych oraz wykazem źródeł, spisem tabel, wykresów i rysunków.

1.5. Hipotezy badawcze

Stawiając hipotezy badawcze wskazujące na problemy, których przyczyn nie rozumiemy, jest oczywiste, że należy poddać je dokładnej analizie, aby mogły być wyjaśnione i zrozumiane i żeby wyciągnięte z przeprowadzonych badań wnioski mogły być wdrożone w praktyce. Istotny jest stan naszej wiedzy o Japonii oraz motywacja do poznawania i analizowania zagadnień związanych z odmienną od europejskiej, japońską kulturą, religią, tradycją czy zwyczajami.

Celem poniższej pracy jest również wskazanie zachodzących zmian, które zaszły w japońskim systemie społeczno-politycznym od czasów zakończenia II wojny światowej. Ogólne założenie dla szczegółowych hipotez jest takie, że japońska demokracja jest swoistą mieszanką zaszczepionych na grunt japoński zachodnich rozwiązań systemowych i rodzimej

japońskiej kultury. Warto przy tym zauważyć, że głównym aktorom sceny politycznej i ludziom trzymającym władzę udało się ukształtować społeczeństwo i japońskie instytucje zgodnie ze swoimi potrzebami. Dopiero rozwój Internetu i niezależnych ośrodków informacyjnych umożliwiły społeczeństwu prowadzenie dyskusji na temat funkcjonujących reguł, zasad i rozwiązań społecznych i politycznych.

Zastanawiając się nad jakością demokracji japońskiej i jej ewolucją należy brać pod uwagę wzajemną relację obywatela i władzy i to, czego od siebie wzajemnie oczekują. Możemy przyjąć, że reguły demokratyczne w demokracji skonsolidowanej stają się sprawnym regulatorem owych relacji[34]. Wyniki prowadzonych badań międzykulturowych wskazują, że samo określenie odnoszące się do jakości demokracji jest różnie interpretowane. Niektórzy badacze uważają, że historyczna autorytarna przeszłość Japonii i jej tradycje mogą być przeszkodami do pełnego zaakceptowania reguł demokratycznych. W demokracji po pierwsze ważna jest skuteczność rządzenia przez egzekutywę, a po drugie to, żeby system demokratyczny po prostu działał[35].

Przed rozpoczęciem analizy demokracji w Japonii i próby zdefiniowania jej specyficznych cech warto uzyskać odpowiedzieć na pytanie, czym właściwie jest demokracja i jakie są jej obiektywne wyznaczniki. Na tak postawione pytanie zostanie udzielona odpowiedź w dalszej części pracy.

Do zrealizowania celu pracy przyjęto następującą tezę badawczą:

Jakie uwarunkowania wpłynęły na kształtowanie się i ewolucję ustroju politycznego współczesnej Japonii i jej pozycję na arenie międzynarodowej?

oraz hipotezy badawcze*:*

1. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne po II wojnie światowej wywarły istotny wpływ na kształt ustrojowy Japonii.

2. Realizowany w Japonii model reżimu demokratycznego w większym stopniu zależy od kontekstu sytuacyjnego, okoliczności, układu sił politycznych, rywalizacji i interesów poszczególnych aktorów sceny politycznej niż formalnego układu instytucjonalnego wynikającego z Konstytucji Japonii z 1946 r.

3. We wstępnej fazie demokratyzacji występuje rozdźwięk między konstytucyjnym wzorcem a reżimem politycznym sensu stricto i innymi uregulowaniami konstytucyjnymi. Po wejściu

[34] L. Diamond, L. Morlino, *Introduction* [w:] *Assessing the Quality of Democracy*, L. Diamond, L. Morlino (red.), Baltimore 2005, s. XI-XII.

[35] Y. Chu, D. Shin, *South Korea and Taiwan* [w:] *Assessing the Quality of Democracy*, L. Diamond, L. Morlino (red.), Baltimore 2005, s. 206-208.

w fazę konsolidacji demokracji zmniejsza się ten rozdźwięk, choć prawdopodobieństwo jego całkowitego zaniku jest niewielkie.

Celem zbadania postawionej tezy pracy i spójnych z nią hipotez badawczych postawiono pytania badawcze, na które podjęta zostanie próba udzielenia odpowiedzi poprzez zgromadzony w pracy materiał.

Zasadniczy problem badawczy został sformułowany wokół następujących pytań:

1. Jaki jest kierunek ewolucji ustroju politycznego Japonii po 1945 r?
2. *Jakie są cechy japońskiego reżimu demokratycznego i co odróżnia go od standardów europejskich czy amerykańskich?*
3. Czy formalny (konstytucyjny) układ instytucjonalny stanowił zasadniczy punkt odniesienia dla ludzi nadających sens funkcjonowaniu takich organów państwowych, jak parlament, instytucja cesarza i rząd?
4. Jakie znaczenie dla wprowadzania demokracji w Japonii miało pozostawienie instytucji cesarza w Konstytucji Japonii z 1946 r.?
5. Czy zobowiązania się Japonii dotyczące klauzuli wyrzeczenia się wojny zapisanej w preambule Konstytucji Japonii z 1946 r. oraz w art. 9. są obecnie nadal aktualne?
6. Czy wprowadzony przez Stany Zjednoczone ustrój demokratyczny, oparty o Konstytucję z 1946 r., stawia Japonię w grupie państw w pełni demokratycznych?
7. Czy zachodzące przemiany globalizacyjne spowodują zmianę reżimu demokratycznego i nastawienia społeczeństwa do władzy?

Uzyskane w trakcie pracy odpowiedzi na wyżej postawione pytania przyczynią się do bliższego poznania i zrozumienia odmienności kulturowej i charakteru państwowości tego azjatyckiego państwa, należącego do kręgu państw demokratycznych.

1.6. Metodologia i narzędzia badawcze

Sformułowane pytania i hipotezy badawcze wymagają zastosowania odpowiednich podejść i metod badawczych. W pracy do analizy podłoża społeczno-kulturowego, układu instytucjonalnego, czy chociażby rywalizacji politycznej zostaną zastosowane metody badawcze charakterystyczne dla nauk o polityce. W zasadzie w sposób naturalny kierują one uwagę w stronę instytucjonalizmu. Istotne jednak jest podkreślenie konieczności wyjścia poza jego tradycyjną wersję i skierowanie się w stronę jego współczesnej odmiany – neoinstytucjonalizmu, którego podstawy zaprezentowali w 1984 r. James G. Marcha

i Johan P. Olsen[36]. Łączy on w sobie dwa istotne elementy: instytucje i kontekst działających ludzi. Są one ze sobą powiązane i wzajemnie na siebie oddziałują, w wyniku czego wykreowany zostaje porządek (system reguł, wartości, norm) Taka konfiguracja jest szczególnie zasadna w badaniu reżimów politycznych sensu stricto. Pozwala uchwycić wielorakość zmiennych sytuacyjnych, co może mieć zasadnicze znaczenie dla określenia rzeczywistego charakteru relacji między poszczególnymi organami ustrojowymi państwa. Autor pracy zakłada, iż efektem zastosowania neoinstytucjonalnego podejścia będzie to, że analiza instytucjonalno-prawna nie stanie się jedyną metodą rozpoznawanej rzeczywistości. Zasadna może okazać się także metoda behawioralna, odwołująca się do założenia, że polityka jako zjawisko społeczne ma swój wymiar jednostkowy, a zachowania grupowe można wyprowadzić właśnie ze sposobu zachowywania się ludzi. W ramach tej metody poddawane będą analizie zachowania konkretnych osób pełniących określone funkcje polityczne. Element ten jest niezwykle istotny, ponieważ konkretne zachowania często pozostają w sprzeczności z ustaleniami wynikającymi z zastosowania metody instytucjonalno-prawnej stanowiącą instytucjonalną podstawę działania określonych podmiotów[37].

W ramach przeprowadzanych analiz nastąpi odwołanie się do kilku metod badawczych. Reżim polityczny w wąskim znaczeniu traktować bowiem należy jako podsystem w ramach systemu politycznego Japonii. Ujęcie to daje przede wszystkim możliwość ukazania poziomu autonomii lub zależności tak zdefiniowanego podsystemu oraz jego wpływu na funkcjonowanie sytemu jako całości. Niezbędne będzie sięgnięcie do wcześniejszych uregulowań funkcjonujących w różnych okresach historycznych. Przyjęty sposób prowadzenia analizy czyni zasadnym sięgnięcie po metodę historyczną. Przyjęto bowiem założenie, że doświadczenia z przeszłości stanowią jeden z elementów determinujących kształt ustroju Japonii. Poza tym odwołanie się do metody historycznej pomoże w zgromadzeniu wiedzy na temat formalnych i nieformalnych reguł rozstrzygających o specyfice ustroju politycznego w minionych okresach.

Przyjęty w pracy cel implikuje zastosowanie również metody prawno-dogmatycznej, pomocnej przy opracowywaniu źródeł prawnych. Natomiast metoda komparatywna będzie przydatna do porównywania stanu prawnego obowiązującego z poprzednimi uregulowaniami prawnymi. Zastosowana zostanie także metoda systemowa, która umożliwi dokonanie interpretacji istniejącego stanu zależności organów władzy. Poza tym wybrane elementy metody decyzyjnej znajdą zastosowanie przy analizie rozstrzygnięć prac legislacyjnych

[36] J. G March, J. P. Olsen, *The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life "The American Political Science Review*" 1984, Vol 78, no 3, s. 734-749.
[37] P. Chmielewski, *Homo agens. Instytucjonalizm w naukach społecznych*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2011, s. 298.

w zagadnieniach dotyczących prawa wyborczego. Ponieważ w rozprawie przedmiotem badań będą zarówno cesarz, jak i organy władzy ustawodawczej i wykonawczej oraz ich wzajemne relacje, stąd konieczność zastosowania kolejnej metody – metody instytucjonalno-prawnej. Życie polityczne toczy się w określonych ramach, wyznaczonych formalnymi regułami, które utożsamiać należy przede wszystkim z przepisami rangi konstytucyjnej, ale również ustawowej czy tymi pochodzącymi z jeszcze innych aktów prawnych. Wreszcie, w celu uchwycenia związków przyczynowych między analizowanymi zjawiskami i faktami politycznymi, zasadne będzie odwołanie się także do danych statystycznych.

Opracowując zagadnienia metodologiczne należy brać pod uwagę to, że politologia to nauka interdyscyplinarna łącząca wiele innych nauk. Pytania badawcze w niniejszej pracy skoncentrowane są wokół zagadnień politycznych i podejmujące próbę udzielenia na nie odpowiedzi, to niezbędne jest także skorzystanie z dorobku takich nauk jak socjologia, filozofia, prawo, psychologia, antropologia, historia czy ekonomia, Do zobiektywizowania wyników celowe jest także wykorzystanie metod zarówno ilościowych, jak i jakościowych, które dostarczą pełniejszych danych koniecznych do zobrazowania danego problemu. Niezbędna jest analiza retoryki, narracji, stereotypów czy mitów występujących w danym społeczeństwie[38].

Procedura badawcza odpowiada układowi i strukturze pracy, a zastosowane narzędzia i metody badawcze służą do przeprowadzania właściwej analizy badanych problemów. Do analizy pojęcia demokracji posłużono się metodą komparatystyczną opartą na wzorcu zbudowanym na teoretyczno-definicyjnych jej ujęciach. Dokonano analizy zasadniczych składowych systemu demokratycznego:

- prawo wyborcze dla wszystkich uprawnionych obywateli,
- wolne, uczciwe i powtarzalne wybory,
- konkurencyjny system partyjny,
- wolne media i niezależne źródła informacji.

Wymienione elementy systemu demokratycznego występują w każdym demokratycznym państwie i stanowią podstawowy trzon demokracji możliwy do analizy i oceny jego przejrzystości i stopnia funkcjonowania.

[38] D. Silverman, *Interpretacja danych jakościowych*, Warszawa 2009, s. 63.

Rozdział II

Geneza i uwarunkowania kształtowania się systemu politycznego Japonii

2.1. Uwarunkowania historyczne

Zmiany systemu politycznego Japonii od początku jego powstania i kształtowania dokonywały się pod wpływem różnorodnych czynników wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Japonia to państwo cieszące się w Polsce dużym zainteresowaniem, jednak wiedza o tym odmiennym w wielu aspektach od naszego państwie, jest powierzchowna i zwykle oparta na powielanych stereotypach. Najczęściej opiera się na społecznej znajomości tradycyjnej japońskiej kultury i informacji o nowoczesnym przemyśle i osiągnięciach gospodarczych. Dosyć często państwa odległe wydają się nam zamkniętymi i niezmiennymi całościami, tym bardziej, im rzadszy mamy z nimi kontakt i im mniej informacji o tych państwach do nas dociera. Tymczasem żadne państwo nie trwa w niezmienionej postaci, ponieważ przekształcenia są wpisane w życie społeczne i funkcjonowanie instytucji. Wraz z upływem czasu ewoluuje kultura, gospodarka państwa, a także świadomość społeczna i polityczna i wiele innych obszarów społecznego bytu.

Celem I rozdziału jest przedstawienie genezy i uwarunkowań historycznych, kulturowych, gospodarczych i międzynarodowych kształtowania się systemu politycznego Japonii i udzielenie odpowiedzi na następujące pytanie badawcze: *W jakim stopniu uwarunkowania te wpłynęły na ukształtowanie się systemu politycznego współczesnej Japonii?* W rozdziale tym przeprowadzono analizę uwarunkowań, które miały istotny wpływ na powstanie i kształtowanie się systemu politycznego Japonii.

Japonia położona jest na wyspach, a jej powierzchnia wynosi 377 944 kilometrów kwadratowych[39]. Archipelag japoński znajduje się u wschodnich wybrzeży Azji i rozciąga się na przestrzeni ponad 3 tys. kilometrów wzdłuż kontynentu azjatyckiego obejmując cztery główne wyspy: Hokkaidō, Kyūshū, Shikoku i Honshū, a także ponad 6800 małych wysepek, które łączą się w archipelagi. Ocean Spokojny otacza wyspy od wschodu i południa, a od strony północnej i zachodniej znajdują się morza: Ochockie, Japońskie i Wschodniochińskie. Aż 72,8% powierzchni kraju to wzgórza i góry, dlatego też Japonia jest jednym z krajów o największej gęstości zaludnienia na świecie[40]. Zgodnie z danymi statystycznymi Japonię

[39] GUS, *Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2012*, Wydawnictwo Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 2012, s. 72.
[40] E. Pałasz-Rutkowska, K. Sarnecka, *Historia państw świata w XX w. Japonia*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 17.

zamieszkuje 124 106 mln osób[41], a średnia gęstość zaludnienia to 336 osób na kilometr kwadratowy[42]. W stolicy Japonii, Tokio zamieszkuje ok. 12 868 osób na kilometr kwadratowy.

Dokonując analizy źródeł historycznych opisujących dzieje Japonii możemy postawić tezę, iż z jednej strony dzieje tego państwa były kształtowane poprzez izolację Japonii od świata zewnętrznego, zarówno geograficzną, jak i zamierzoną, a z drugiej strony poprzez wpływy zewnętrzne. Japonia zamknięta przestrzennie na swoim archipelagu przeszła wręcz modelową drogę od społeczeństwa plemiennego, poprzez szlacheckie, feudalne, aż do nowoczesnego. Modernizacja Japonii przebiegała w sposób niezwykle burzliwy. Szogunat został zniesiony w 1867 r. i to właściwie był początek procesu wyprowadzania Japonii z izolacji i dynamicznego rozwoju gospodarki kapitalistycznej, wzorowanej na państwach europejskich. Położenie Japonii sprzyjało rozwojowi jednolitej kultury, w zasadzie odizolowanej od reszty świata, która przyjmowała wybrane elementy kultur obcych, a w szczególności chińskiej

Od 1946 r. Japonia jest monarchią konstytucyjną. Japoński parlament składa się z dwóch izb: Izby Reprezentantów, którzy wybierani są na czteroletnią kadencję i Izby Radców, których kadencja trwa sześć lat[43].

Do najstarszych, japońskich źródeł pisanych, z których pochodzi wiedza o początkach powstania państwowości Japonii i instytucji cesarza należą dwa dzieła: *Kojiki (Księga dawnych wydarzeń)* skompilowana w 712 r. oraz *Nihonshoki (Kronika japońska)*, znana również pod nazwą *Nihongi*, z 720 r.[44]. Pomimo tego, iż Księgi te datuje się na VIII w. n.e., to niezwykle dokładnie przedstawiają one najstarszą historię Japonii i w czasach współczesnych uznawane są za święte księgi shintoizmu[45]. *Kojiki* składa się z trzech ksiąg: pierwsza z nich opisuje okres od początku świata do założenia cesarstwa, a pozostałe dwie są kronikami prowadzonymi do 628 r., czyli do końca rządów cesarzowej Suiko. Wiarygodność historyczną tych ksiąg kwestionują niektórzy współcześni historycy[46]. Dzieje się tak, ponieważ rozwój archeologii w Japonii nastąpił stosunkowo niedawno, a badania nad *Kojiki* rozpoczęły się dopiero w XVIII w. Naukowcy z całego świata pracują nad interpretacją tej księgi dopiero od niespełna stu lat[47]. Rząd Japonii nie jest zainteresowany przeprowadzeniem badań archeologicznych grobowców, gdyż Japończycy uznają je za potencjalne miejsca pochówku legendarnych

[41] *Ludność Japonii. Demografia 2023: przyrost naturalny, średni wiek. Prognozy i dane historyczne*, (populationof.net) (data dostępu: 20.05.2023).
[42] GUS, op. cit., s. 72.
[43] *Ibidem*, s. 131.
[44] J. Tubielewicz, *Historia Japonii*, Wydawnictwo: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1984, s. 17-19.
[45] A. Kość, *Filozoficzne podstawy prawa japońskiego w perspektywie historycznej,* Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2001, s. 38.
[46] E. Pałasz-Rutkowska, K. Sarnecka, op. cit., s. 20.
[47] W. Kotański, *Opowieści o pierwszych władcach japońskich*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa 1990, s. 8.

władców i uważają, że nie należy naruszać świętości tych miejsc i tym samym zakłócać spokoju zmarłych.

Informacji o początkach Kraju Kwitnącej Wiśni możemy szukać w źródłach zagranicznych, głównie w chińskich kronikach dynastycznych. W kronice dynastii *Han*, zwanej *Ch' ien Han shu* (od 206 r. p.n.e. do 8 r. n.e.), oraz w kronice dynastii *Han, Hou Han shu* (25r. - 220 r.), znajduje się pierwsza, istotna informacja o Japonii[48]. Według tej kroniki kraj *Wa*, inaczej *Wakoku* podzielony był na sto lub więcej niewielkich państewek, z których kilka przekazywało daninę na chiński dwór[49]. Warto tutaj zwrócić uwagę na nazewnictwo stosowane przez starożytnych Chińczyków w stosunku do Japonii. Nazywali oni ją, a co za tym idzie również jej mieszkańców, *Wakoku*, co przypuszczalnie oznaczało kraj karłów. Nazwa kraju znana współcześnie jako *Nihon* (*Nippon*), czyli po polsku Japonia, pojawiła się najprawdopodobniej dopiero w VII w. n.e., właśnie wtedy japoński dwór zażądał kategorycznie od dworu chińskiego, aby ten zaprzestał używać nazwę *Wa*[50]. Nazwa *Nihon* oficjalnie stosowana nazwa brzmi *Nippon,* oznacza kraj wschodzącego słońca i odnosi się do geograficznego położenia Japonii względem Azji[51]. Współczesne określenie Japonii jako kraju wschodzącego słońca, wywodzi się od semantyki znaków, którymi nazwa kraju została zapisana już wieki temu. W kronice dynastii *Wei* o tytule *Weishih* (220 r. - 264 r.) znajdują się zapisy dotyczą okresu od 238 r. do 247 r., wówczas to poselstwa z Japonii były kilkakrotnie wysyłane do chińskiego gubernatora rezydującego w Korei. W ramach stosunków wzajemnych chińscy posłowie przybywali do Japonii i byli przyjmowani na Kyūshū. Opisy tych wydarzeń sporządzano na podstawie rozmów z naocznymi świadkami, którymi przeważnie byli urzędnicy lub kupcy chińscy podróżujący po Japonii[52]. Kolejna informacja dotycząca małego państewka Yamatai, położonego na wyspach japońskich, którym rządziła królowa Himiko, zawarta jest w kronice *Weishih.*

Japoński mit o powstaniu państwa Yamatai głosi, że bogini słońca Amaterasu (najważniejsza w panteonie bóstw japońskich), zesłała na ziemię Ninigi'ego, swojego wnuka, aby ten podporządkował sobie ziemie japońskie i rządził nimi razem ze swoim potomstwem do końca świata. Według zapisów *Kojiki*, wręczyła mu przy tym trzy insygnia władzy cesarskiej: lustro (*Yata-no kagami*), miecz (*Kusanagi-no kagami*) i klejnoty (*Yasakani no magatama*). Ninigi miał zejść na ziemię na wyspie Kyūshū, która znajdowała się w prowincji Hyūga, na

[48] J. Tubielewicz I, op. cit., s. 17-19.
[49] J.W. Hall, *Japonia od czasów najdawniejszych do dzisiaj*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1979, s. 30.
[50] E. Pałasz-Rutkowska, K. Sarnecka, *op. cit*., s. 20.
[51] T. Wei, *The birth of Japan,* Wydawca: Chiny Academy, China 1975, s. 292.
[52] J.W. Hall, op. ci*t*., s. 30.

górze Takachiho[53]. Z innych pisanych źródeł dowiadujemy się, że nie był on pierwszym cesarzem Japonii. Z zapisów zawartych w *Nihongi* wynika, że dopiero jego prawnuk o imieniu Iwarehiko wyruszył na wschód w 667 r. p.n.e. z Hyūgi, aby dokonać podboju wysp japońskich. Obie księgi *Kojiki,* jak i *Nihongi* szczegółowo opisują drogę, którą przebył Iwarehiko. W swojej drodze nie natknął się on na jakiś większy opór, zanim nie dotarł do kraju Yamato znajdującego się na półwyspie Kii. Tam z pomocą bogini Amaterasu udało mu się pokonać wszystkich przeciwników, jak napisano w *Nihongi* 11 II 660 r. p.n.e., przyjął tytuł cesarza. Ogłosił siebie cesarzem „w pierwszy dzień, pierwszego dnia miesiąca księżycowego”, w kalendarzu gregoriańskim odpowiada to właśnie dniu 11 lutego[54]. Data ta jest uznawana jako dzień ustanowienia stolicy państwa Yamato w miejscowości Kashiwara. Pośmiertnym imieniem Iwarehiko jest Jimmu, co w japońskim przekazie znaczy Boski Wojownik. Jimmu przyjął miano *tennō* – niebiański władca i swoją inwestyturę na cesarza czerpał z faktu bycia potomkiem samej bogini Amaterasu[55]. Przedstawione zapisy i przekazy pokazują w jaki sposób rejon Yamato został uznany za ośrodek władzy oraz kolebkę cywilizacji i państwowości japońskiej.

Historycy i badacze toczą dyskusję na temat początków państwa japońskiego i tego, gdzie wykształcił się pierwszy ośrodek japońskiej cywilizacji. W kronikach chińskich jest zapisane, że była to prowincja Yamato, natomiast księga *Kojiki* podaje, że początek cywilizacji japońskiej znajduje się na wyspie Kyūshū, skąd miała się rozpocząć podróż mitologicznego potomka bogini Amaterasu[56]. Wspomniany już fragment zapisów chińskiej kroniki *San-kuo-shih*, przybliża szczegółowo trasę, jaką trzeba było przebyć z chińskiej prowincji Taifang-chün do kraju zwanego Yamato. Obecnie większość tych nazw geograficznych uległa od czasów starożytnych całkowitym zmianom, co praktycznie uniemożliwia odczytanie tej trasy. Wielu badaczy jest przekonanych, że ośrodek władzy cesarskiej w Yamato znajdował się na terenie prefektury Nara, gdzie zgodnie ze „świętymi księgami”, pochowany został „cesarz” Jimmu[57] i gdzie znajduje się obecnie mauzoleum cesarza Jimmu. Zbudowano go w kształcie okrągłego pagórka porośniętego lasem i otoczonego fosą i podwójnym murem. Wiele lat toczy się również dyskusja na temat tego, którego z legendarnych cesarzy Japonii można uznać za pierwszego, historycznego władcę tego kraju[58]. Jak już wcześniej zaznaczono, kronika *Nihongi* podaje, że koronacja pierwszego cesarza oraz

[53] J. Tubielewicz I, op. cit., s. 32.
[54] W. Kotański, *Japońskie opowieści o bogach*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa 1990, s. 261.
[55] N. Jofan, *Dawna kultura Japonii,* Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1977, s. 30.
[56] *Ibidem*, s. 19.
[57] J. Tubielewicz II, op. cit., s. 81.
[58] J. Tubielewicz I, op. cit., s. 35.

narodziny państwa japońskiego datuje się na 660 r. p.n.e.[59]. Natomiast najnowsza historiografia podważa wiarygodność owych informacji, gdyż historycy od dawna są zdania, iż jedność polityczna w Japonii osiągnięta została dopiero na przełomie III i IV w. n.e., równocześnie w momencie pojawienia się na wyspach japońskich kurhanów zwanych *kofun*. Trzeba podkreślić, iż cesarz Jimmu jest obecnie uznawany za całkowicie mityczną postać, która w pewien sposób reprezentuje wczesne próby i dążenia do skonsolidowania państwa[60]. Jeżeli prawdą jest, jak twierdzą historycy, że Jimmu jest postacią fikcyjną, to którego z władców możemy uznać za pierwszego, historycznego cesarza Japonii? Czy jest nim Ōjin, piętnasty władca według tradycyjnego porządku dziedziczenia, którego rządy przypadały na lata 270-310, czy cesarz Yūryaku, dwudziesty pierwszy władca Japonii, którego panowanie przypada na lata 457-479, a może cesarzowa Suiko, wymieniana jako trzydziesty trzeci władca, która panowała w latach 592-629, czy może cesarz Kōtoku, trzydziesty szósty władca, który miał panować w latach 645-654? Jednak na to pytanie, jak i na wiele innych, nie ma jednoznacznej odpowiedzi, a dyskusja i dywagacje wciąż się toczą.

Poszukując genezy i uwarunkowań historycznych, które wpłynęły na kształtowanie się systemu politycznego Japonii, analizy należy dokonywać chronologicznie, przechodząc poprzez kolejne okresy historyczne w dziejach tego kraju. Za początki kształtowania się japońskiej państwowości przyjmuje się powstanie w okresie Kofun w Yamato (obecna prefektura Nara) federacji plemiennej stopniowo rozszerzającej kontrolę nad innymi rodami. Dla prowadzonych rozważań istotny jest fakt, że już w okresie Kofun, który rozpoczął się u schyłku III w. i trwał do przełomu VII i VIII w., wykształciła się arystokracja rodowa, która była efektem podziałów klasowych wewnątrz *Uji*. Członkowie tej grupy społeczeństwa japońskiego zamieszkiwali na jednym terytorium i mieli wspólnego przodka. Wspólnym elementem wpływającym na jedność rodu był, obok więzów krwi, kult *ujigami* – bóstwa rodowego[61]. *Ujigami* był zazwyczaj jeden z czczonych przodków. Bogini Amaterasu była właśnie takim bóstwem rodowym. Na początku była czczona wyłącznie przez członków rodu cesarskiego, z czasem jednak dzięki sile ekonomiczno-militarnej tego rodu zrobiła karierę w całym kraju stając się naczelnym bóstwem w shintoistycznym panteonie bóstw[62]. Należy podkreślić to, iż rody posiadały pewną, ustaloną hierarchię. Najwyższą władzę rodową sprawował *uji-no kami*, czyli naczelnik wraz z arystokracją rodową, którą stanowili jego krewni i zausznicy. Pozostali członkowie rodu zwani *Ujibito* stali niżej w hierarchii, a najniżej w hierarchii stali *nuhi*, czyli niewolnicy. Należy dodać, iż wewnątrz tych wielkich struktur

[59] J.W. Hall, op. cit., s. 29.
[60] W. Kotański II, op. cit., s. 261.
[61] R. Sasatami, *Kodai-nihon-no minzoku-to seikatsu*, Daiwa Shobo, Tokio 1962, s. 28.
[62] N. Jofan, op. cit., s. 29.

rodowych funkcjonowały ugrupowania zawodowe zwane *be* (lub *tomo*), które odegrały niezwykle istotną rolę ekonomiczną. Wytwarzane przez *be* produkty powodowały, iż wielkie rody pozostawały samowystarczalne, a nadwyżki z produkcji mogły być przeznaczone np. na wymianę.

Przełom III i IV w. był okresem, który charakteryzował się tym, że Wyspy Japońskie osiągnęły jedność polityczną podporządkowując sobie rody lokalne. Kapłan niebios, noszący tytuł *tenshi* (syna niebios) lub *tennō* (niebiańskiego władcy), będący potomkiem bogini Amaterasu, sprawował władzę absolutną nad wszystkimi rodami[63]. Władzy centralnej podporządkowano wszystkie rody lokalne i wyróżniono je tytułami dziedzicznymi, które nazywano *kabane*. W ten sposób stworzono kilkadziesiąt tytułów, z których najważniejszymi byli: *muraji, omi, atak, sukune, kuni-no miyatsuko,* czy *tomo-no miyatsuko*[64]. Ród Soga został uhonorowany najwyższym tytułem. Z chwilą śmierci cesarza Yōmei (585-587 r.) wybuchły zamieszki związane z następstwem tronu. Spór dotyczył rodów Mononobe i Nakatomi z jednej oraz rodu Soga z drugiej strony. W decydującej bitwie w Shiki w 587 r. ród Soga odniósł zwycięstwo wybijając prawie wszystkich członków rodu Mononobe. W ten sposób ród Soga zdobył w Yamato supremację i od tej pory mógł przez długi czas narzucać swoje zwierzchnictwo zarówno innym rodom, jak i samemu uznawanemu już cesarskiemu rodowi. W latach 588-592 na tronie osadzony został przez Sogów cesarz Sujun. Jednak traktował swoich poddanych bardzo źle i właśnie w wyniku krnąbrności okazywanej swoim protektorom został zabity w 592 r. W historii Japonii był to jedyny przypadek oczywistego mordu cesarza za jego panowania. Kolejnym władcą kraju Yamato została wdowa po cesarzu Bidatsu, która była siostrzenicą Umako. Cesarzowa Suiko (593-628 r.)[65] osadzona została na tronie przez Soga-no Umako. Jednak nie wykazywała ona chęci do sprawowania samodzielnych rządów. Postanowiono więc ustanowić dla niej regenta, którym został syn cesarza Yōmeia – książę Umayado, znany jako książę Shōtoku (574-622 r.). Był on tak popularny, że krążyły wokół niego rozmaite legendy, często bardzo podkoloryzowane[66]. Jak na tamte czasy książę był człowiekiem bardzo wykształconym. Do jego zainteresowań należał buddyzm oraz filozofia chińska. Był on pierwszą osobą w pełni rozumiejącą zawiłość buddyjskiej religii i potrafiącą poprzez komentarze do sutr oraz egzegezę wytłumaczyć swoim rodakom owe zawiłości. Wprowadził system *kammuri* polegający na podziale dostojników dworskich na dwanaście rang według kolorów i fasonów urzędowych nakryć głowy[67]. Jednak nie zmieniło to na dworze

[63] J.W. Hall, op. cit., s. 49.
[64] N. Jofan, op. cit., s. 58.
[65] L. Coleman, *The Dragon in China and Japan*, Cosimo Classics, New York 2008, s. 201.
[66] N. Jofan, op. cit., s. 63.
[67] J.W. Hall, op. cit., s. 50.

Yamato istniejących układów. Dyskusyjne jest przypisywanie księciu Shōtoku sformułowania *Jūshichi-jō-kempō*, czyli Konstytucji w 17 artykułach[68]. Należy podkreślić, iż przypisywanie autorstwa tego aktu Shōtoku pozostaje kwestią sporną. Współcześnie prowadzone badania wskazują, iż dokument ten powstał kilka dekad po śmierci wielkiego księcia. Użyte w tytule aktu *Jūshichi-jō-kempō* słowo *kempō* oznacza konstytucja. Jednak trzeba zaznaczyć, iż żaden z 17 artykułów tego aktu nie ustanawia praw. Jest to jedynie zbiór moralnych wskazówek pochodzących z buddyzmu, konfucjanizmu i shintoizmu.

Gdy zmarł książę Shōtoku, to przez następne lata ród Soga dominował narzucając swoją wolę rodom zamieszkującym kraj Yamato. Dokonując analizy *Nihongi* uwagę zwraca zdecydowane oburzenie jej autorów, którzy panującą sytuację polityczną w państwie nazywają tyranią Sogów. Ród Soga swoje panowanie zakończył w ten sposób, że został zniszczony w wyniku spisku księcia Nakano Ōe (626-671 r.) i Nakatomiego Kmakao (614-669 r.). Przewrót pałacowy w 645 r. (taika-no kaishin, przewrót wielkiej zmiany) ostatecznie zakończył dominację rodu Soga. Jego przywódcą był książę, następca tronu Nakano Ōe oraz Kamatari z rodu Nakatomi. Rozpoczęli oni reformy, których celem było doprowadzenie do obalenia autonomii rodów i wprowadzenie wyłącznej władzy cesarskiej. Cesarz miał być właścicielem ziemi, z której miały być wydzielane działki uprawne. Wszystkie podatki z przydziałów były przeznaczane na utrzymanie rodziny cesarskiej, dworu i administracji. Trzeba zaznaczyć, że reformy te trwały przez kilkadziesiąt lat ze względu na wojnę z koreańskim państwem Silla, wewnętrzne utarczki i opór wielkich rodów oraz walki z Ajnami zamieszkującymi północą część kraju. Temmu był bratem Nakano Ōe i cesarzem Tenji i kontynuował on rozpoczęte przez Nakano Ōe reformy, a po nim cesarzowa Jitō. Badacze są zdania, że okres ten był czasem, gdy Japonia stała się scentralizowanym państwem funkcjonującym w oparciu o regulacje prawne (*ritsuryō-kokka*). Okres ten można uznać za czas fundamentalnych reform, który nazwany jest Taika-no kaishin. Warto zaznaczyć, że nie były to tylko jednorazowe akty prawne[69], ale stanowiły długotrwały, wieloletni proces zmierzający do stworzenia scentralizowanego państwa rządzonego przez japońskie elity, którymi m.in. była arystokratyczna biurokracja pod zwierzchnictwem cesarskiego rodu[70].

Jak wynika z *Nihongi*, w 646 r. cesarz wydał edykt, który wskazywał kierunki, w których będzie zmierzała polityka dworska. Wielu historyków podważa autentyczność tego aktu. Jednak wydarzenia, które miały miejsce w Japonii w przeciągu następnych kilkudziesięciu lat po jego wydaniu, uwiarygodniają treść edyktu.

---

[68] *Ibidem*, s. 44.
[69] J.W. Hall, op. cit., s. 49.
[70] N. Jofan, op. cit., s. 65.

Wydany przez cesarza edykt zawierał cztery artykuły[71].

W pierwszym zawarto zniesienie rodowej własności: magazynów ryżowych, własności ziem oraz kontroli rodowej nad wszystkimi. W drugim artykule cesarz zapowiedział: budowę stolicy, wprowadzenie podziału terytorialnego kraju, który miał być niezależny od posiadłości rodowych, budowę fortyfikacji granicznych, przejść górskich, przepraw rzecznych oraz ustanowienie służb drogowych. W trzecim artykule zawarto sprawę nadziałów ziemi oraz rejestrów ludności. W czwartym zapowiedziano zniesienie systemu danin i przymusowej pracy na rzecz rodowej arystokracji oraz wprowadzenie nowego systemu podatkowego: podatku od ziemi uprawnej, który miał być przekazywany cesarzowi przez każdą rodzinę.

Dokonując analizy wszystkich postanowień ujętych w tym dokumencie, można stwierdzić, iż był to najważniejszy akt ustawodawczy, który w pokojowy sposób obalił dotychczasowy porządek państwa Yamato i ustanowił scentralizowane państwo, na którego czele stał cesarz. Zapoczątkowany w 645 r. proces przemian społeczno-politycznych kraju Yamato został ukoronowany kodeksem *Taihōritsuryō*[72], który promulgowany został w 702 r. i rozpoczął nową erę zwaną Taihō. W okresie pomiędzy erą Taika, a Taihō występował etap przejściowy, w którym państwo Yamato przeszło przemianę z państwa o luźnych koneksjach rodowych w tzw. *ritsuryō-kokka*, czyli państwo oparte na ustalonych normach prawnych. W 682 r. cesarz Temmu (673-686 r.) wydał edykt, który sformułował zasadę arystokratycznego charakteru władzy[73]. Dokument ten ustanawiał procedurę wyboru osoby na sprawowanie urzędu, wprowadzając obowiązek sprawdzenia pochodzenia kandydujących na niego osób. Na stanowisko urzędnika nie mógł być mianowany ktoś, kto nie wykazywał się odpowiednim pochodzeniem. Doprowadziło to do sytuacji, że najwyższe urzędy centralnej administracji obsadzane były przez starszyznę rodów będących najbardziej wpływowymi. Starszyzna rodów mniej wpływowych usytuowana była na niższych szczeblach drabiny urzędniczej, a naczelnicy rodów zamieszkujących dalsze prowincje objęli stanowiska urzędnicze szczebla prowincjonalnego. Podzielono w ten sposób kraj na *kuni* bądź *koku*, czyli prowincje, oraz *kōri* lub *gun* – powiaty[74]. W ten właśnie sposób podział administracyjny państwa Yamato został przeprowadzony tak, że nowo powstałe prowincje pokrywały się ze starym podziałem według rodowych posiadłości. Dało to arystokracji prowincjonalnej możliwość sprawowania w imieniu cesarza władzy na tych samych terenach, które im podlegały przed okresem reform. Pierwszy

[71] *Ibidem*, s. 65-67.
[72] J. Tubielewicz I, op. cit., s. 56.
[73] N. Jofan, op. cit., s. 67-68.
[74] J.W. Hall, op. cit., s. 51.

rejestr ludności został przeprowadzony w 670 r.[75] i dokonano wprowadzenia nowego systemu podatkowego, który na wszystkich mężczyzn będących w pełni sił nakładał obowiązek pracy na ziemi i płacenia niewielkiego podatku od ziemi, który wynosił od 3 do 5% plonów.

Następna reforma zakładała budowanie aparatu administracyjnego na dwóch szczeblach: centralnym i prowincjonalnym. Warto zauważyć, że istotną reformą była działalność legislacyjna. W latach 668-671 został sformułowany pierwszy kodeks zwany *ōmi-ryō*, który znowelizowano niedługo po promulgowaniu[76]. Następnym kodeksem, opracowanym w latach 681-689, był *Kiyomihara-ritsuryō*, który po dwunastu latach został zastąpiony nowym kodeksem *Taiho-ritsuryō*. Od czasu promulgowania tego dokumentu państwo Yamato stało się państwem, które funkcjonowało w oparciu o normy prawne. Od tego momentu, poprzez okres Meiji, czyli do XIX w., nie powstał żaden kodeks, który dotyczyłby całego kraju.

Po 702 r., czyli po promulgacji kodeksu *Taihō,* Japonia dojrzała do stabilizacji. Jedynym niezrealizowanym do tego momentu punktem zawartym w dekrecie Taika, była budowa silnej i stabilnej stolicy. W związku z tym już w 708 r. cesarzowa Gimmei (707-715 r.) wydała edykt, na mocy którego stworzono Biuro Budowy Stolicy Nara. W miesiąc po wydaniu edyktu, poseł cesarski udał się do chramu Ise-jinhū, aby powiadomić boginię Amaterasu o tym wielkim przedsięwzięciu. W 710 r. dwór Gimmei przeniesiono z Fujiwary do Nary. Należy podkreślić, że stolica nosiła nazwę *Heijō-kyō*, co znaczy: stolica pokoju, ale bardziej przyjęła się nazwa używana potocznie, a znana do dziś Nara[77]. Przeniesienie stolicy do Nary wyznacza początkach nowej ery w historiografii Japonii, nazywany za nową stolicą okresem Nara. Jednym z najważniejszych zadań władzy w tym czasie było wprowadzenie przepisów kodeksu w taki sposób, aby nie wywołać buntu. Zabiegów dyplomatycznych i organizacyjnych wymagało przejście od ustroju rodowego do absolutnych rządów cesarskich i ukształtowanie nowych organów władzy. Badacze podkreślają, że wprowadzenie kodeksu ery Taihō, wzorowanego na chińskim ustawodawstwie, wprowadzało instytucje i obyczaje, jakich w Japonii dotychczas nie było. Organy administracji centralnej i prowincjonalnej miały zarządzać krajem. Wielka Rada Stanu *(Daijō-kan lub Dajō-kan*) stała się naczelnym organem władzy i składała się z ministrów *(daijin)*, radców cesarskich, kontrolerów i archiwariuszy. Główne miejsce w hierarchii zajmował pierwszy minister (*daijō-daijin*). Mianowani ministrowie z lewej strony (*sadaijin*) i prawej (*udaijin*) sprawowali nadzór nad 8 resortami (po 4 każdy). Urząd ds. Kultu (*Jingi-kan*) zajmował się sprawami związanymi z shinto. W prowincjach najwyższą władzę posiadali gubernatorzy (*kokushi*, *kami*) i zarządcy powiatowi (*gunji*). Wszystkie wioski podzielono na

[75] W. Farris, *Population, disease, and land in early Japan, 654–900,* Harvard University Press, United States of America 1985, s. 19.
[76] J. Tubielewicz I, op. cit., s. 59.
[77] J.W. Hall, op. cit., s. 53.

jednostki równe 50 domostwom. Odpowiedzialni za pilnowanie spisów ludności byli sołtysi (*sato-osa*), którzy odpowiadali także za przydzielanie ziemi i ściąganie podatków, które do skarbu państwa płynęły z publicznych ziem (*kokugaryō*). Warto zauważyć, iż coraz liczniejsze nadania ziem z immunitetem fiskalnym (za urzędy i rangi dworskie, za zasługi, jako szczególne wyróżnienie, darowizny dla świątyń) zaczęły uszczuplać wpływy skarbu państwa. Aby te luki budżetowe wypełnić, rząd zaczął podnosić podatki. Chłopi, w celu uniknięcia nadmiernych obciążeń, zaczęli uciekać do prowincji, gdzie nie docierał poborca podatkowy. Wyludniały się więc niektóre ziemie, a proces stopniowo nasilał się, co prowadziło do osłabienia władzy cesarskiej. Tą drogą zaczynała się zarysowywać wyraźna granica między prowincjonalną Japonią a stolicą. Nara była w owym czasie pierwszym i jedynym miastem, w związku z czym bardzo szybko stała się ośrodkiem kultury duchowej i materialnej. Pomimo obfitowania w dzieła sztuki i bogactwa, Nara nie należało do miast szczęśliwych. Ta sytuacja polityczna była do tego stopnia uciążliwa, że cesarze zmuszeni byli wielokrotnie uciekać z miasta[78].

Począwszy od VIII w. scenę polityczną Nary opanowywać zaczął ród Fujiwara, który walczył o swoją pozycję na różne sposoby. Przedstawiciele tego rodu obejmowali stanowiska urzędnicze, a córki wydawano za mąż za członków rodu cesarskiego. Takim przykładem jest cesarzowa Kōmyō, która była córką Fujiwary Fuhito (659-720 r.) zasłużonego męża stanu i najbardziej wpływowego człowieka na cesarskim dworze. Kōmyō poślubiła cesarza Shōmu. Będąc jedną z jego żon mogła uzyskać tytuł bądź rangę wśród jego żon i konkubin ze względu na swoje urodzenie. Jednak zależało jej na najważniejszym tytule, jaki mogła uzyskać kobieta cesarza, a mianowicie na tytule *kōgō,* czyli cesarzowej pierwszej rangi. Nie podobało się to księciu Nagaya, wnukowi cesarza Temmu, który sprzeciwiał się rosnącym wpływom Fujiwarów na cesarskim dworze. To stało się powodem pierwszego w stolicy Nara krwawego incydentu zwanego w historii *Nagaya-no hen* – buntu Nagai. W jego wyniku książę został zmuszony do popełnienia samobójstwa[79]. W ten sposób Kōmyō zdobyła wymarzony tytuł i została mianowana cesarzową pierwszej rangi. Biorąc pod uwagę rządy zwane *Kōken-Shōtoku* (podwójne rządy jednej królowej) do przepisów dotyczących dworu cesarskiego wprowadzono nową klauzulę, która zabraniała dziedziczenia tronu przez kobiety. Miało to istotne znaczenie dla kwestii dziedziczenia urzędu cesarza.

Historycy okres Nara określają stuleciem kobiet, gdyż z 7 panujących wówczas władców 4 były kobietami. Okres ten zwany jest również rządami buddyzmu, ponieważ gorliwość

[78] R. Jaźwiński, *Historiozoficzne meandry mitu „Nowego Państwa" (mitu założycielskiego). Próba interpretacji schematu dziejowego IV RP* [w:] *Mity, symbole i rytuały we współczesnej polityce*, B. Szklarski (red.), Warszawa 2008, s.72.
[79] P. L. Swanson, C. Chilson, *Nanzan gude to japanese religions*, Universität Marburg, United States of America 2006, s. 152.

religijna kilkorga władców doprowadziła do rozkwitu buddyjskich instytucji. W tym okresie kler miał wielkie (niekiedy destrukcyjne) wpływy na ośrodek władzy, co stało się jedną z przyczyn przeniesienia w 784 r. stolicy do Nagayoki. Poza tym utrwalił się prymat arystokracji dworskiej i najsilniej w całych dziejach Japonii zaznaczyły się chińskie (także koreańskie) wpływy na dworze, co przyczyniło się m.in. do rozkwitu architektury i sztuki sakralnej.

Po zakończeniu rządów cesarza Kōnin na tron wstąpił Kammu (781-806 r.), który znacząco wzmocnił pozycję rodu Fujjiwara i tak Japonia wkroczyła w nową epokę zwaną Heian. Za początek okresu Heian uznaje się 794 r., kiedy to dwór cesarski przeniósł się do nowej stolicy o nazwie *Heian-kyō*, co dosłownie oznacza Stolica Spokoju i Pokoju[80]. Miasto to było całkowicie nowe i zostało powołane do życia dekretem przez cesarza Kammu pozostając siedzibą władz cesarskich aż do 1869 r. Obecnie znane jest pod inną nazwą Kyōto. Charakterystyczną cechą okresu Heian był dosyć długo utrzymujący się pokój. Okres ten trwał blisko cztery wieki. Dzieli się go na trzy podokresy:

1) wczesny okres Heian,
2) średni okres Heian,
3) schyłek okresu Heian.

W epoce Heian nastąpił rozwój arystokracji jako klasy oraz jej stratyfikacja. W strukturach tej klasy wykształciła się hierarchia związana z pochodzeniem, urzędami, rangami i koneksjami rodzinnymi. Analizując jej układ pionowy widzimy, że szczyt tej hierarchicznej drabiny stanowi sam cesarz wraz z rodziną. W konotacjach rodu cesarskiego zauważyć możemy rozwarstwienie, gdyż żony, jak i konkubiny cesarza, miały różne tytuły czy rangi zależne od ich urodzenia. Decydujące było pochodzenie samych matek rzutujące na pozycję potomków cesarskich. Najważniejszy tytuł książęcy *shinnō* otrzymywali wyłącznie książęta czystej krwi, a tytuł *naishinnō* nadawany był tylko księżniczkom czystej krwi[81]. Jak podkreślają historycy, wyjątkowym rodem w Japonii był ród cesarski. Chodzi nie tylko o pozycję, jaką zajmował w hierarchii, ale też fakt, iż jako jedyny nie posiadał nazwiska. Z tego względu książętom nadawano nazwisko razem z przypisaniem do ziemi. Najczęściej nazwiskami nadawanymi książętom były Taira (Heishi) i Minamoto (Genji). Interesujące jest, w jaki sposób rozróżniano gałęzie tych rodów, otóż przed nazwiskiem dodawało się imię cesarza, za panowania którego dana gałąź rodu została stworzona. Ministrowie, wielcy radcy stanu, doradcy cesarscy usytuowani byli na niższym szczeblu oraz ich rodziny *kuge*, czyli najwyższych dostojników

[80] J.W. Hall, op. cit., s. 58.
[81] J. Tubielewicz I, op. cit., s. 102.

aparatu państwowego. Do najważniejszych z punktu widzenia historii, nazwiska należały rody Fujiwara, Minamoto, Tajihi, Abe czy Tachibana. Z czasem wszystkie wysoko pozycjonowane rody z wyjątkiem Fujiwara straciły na znaczeniu[82]. Na dole drabiny hierarchicznej znajdowały się boczne gałęzie tych rodów, a także rodziny, które w okresie Yamato znajdowały się w systemie *kanabe* na średniej pozycji. Natoiast ci, którzy posiadali IV i V rangę dworską zajmowali różne stanowiska i pełnili funkcje np. paziów dworskich, kamerdynerów czy naczelników więzień. Na samym dole, tzn. niżej piątej rangi jest arystokracja, lecz ludzie tych rang traktowani byli niemalże jak osobnicy z gminu. Inaczej przedstawia się sytuacja arystokracji zamieszkałej w prowincjach, która była uważana przez mieszkańców stolicy za nieokrzesanych gburów. Wielu badaczy i historyków jest zdania, że Japonia za panowania cesarza Kammu przeżywała szczyt autorytetu władzy cesarskiej[83].

Na podkreślenie zasługuje fakt coraz częstszego odchodzenia od modeli chińskich już we wczesnym okresie Heian, które zauważalne było w bardzo intensywnej działalności kodyfikacyjnej. Wiele z obowiązujących wówczas kodeksów *Taihō-Yōrō* było nowelizowanych *kyaku-shiki*[84] i często anulowały one postanowienia kodeksowe. Rangę aktów doraźnych posiadały zarządzenia i postanowienia *kyaku.* Były one wydawane tylko wtedy, gdy zachodziła taka potrzeba i gdy uznawano, że kodeksy nie są wystarczająco dostosowane do aktualnych warunków. Jeżeli chodzi o *shikito,* były one często drobiazgowymi uzupełnieniami kodeksów[85]. Ponieważ różnica pomiędzy tymi dwoma rodzajami nowelizacji była mało zauważalna, postanowiono nazywać je zbiorczo *kyaku-shiki*. Wsystkie te nowelizacje, pochodzące z wczesnego okresu Heian, zostały zebrane w czterech zbiorach. Było to zasługą pracy rodu Fujiwara: Kōnin-kyaku i Kōnin-shiki (820 r.), Jōgan-kyaku (869 r.) i Jōgan-shiki (871 r.).

Analiza uwarunkowań historycznych, które miały wpływ na kształtowanie się systemu politycznego Japonii wskazuje na fakt, że po raz pierwszy w historii Japonii w latach 858-876 r. cesarzem został Seiwa, który w chwili intronizacji miał tylko dziewięć lat i był pierwszym w historii tego kraju cesarzem-dzieckiem[86]. Okres panowania małoletniego cesarza miał bardzo istotne znaczenie historycznie dla urzędu cesarskiego. Precedensem było mianowanie po raz pierwszy w historii Japonii *sesshō*, czyli regenta i to nie będącego krwi cesarskiej. Regentem został Fujiwara Yoshifusa (804-872 r.), a po nim urząd ten odziedziczył jego syn Mototsune (836-891 r.). Po śmierci cesarza Seiwy, która nastąpiła w 876 r., tron

[82] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 21.
[83] W.M. Tsutsui, *A companion to japanese history*, Blackwell Pub, Singapore 2009, s. 32.
[84] L. Frédéric, *Japan Encyclopedia*, Belknap Press of Harvard University Press, United States of America 2002, s. 792.
[85] J. Tubielewicz I, op. cit., s. 106.
[86] *Ibidem,* s. 104.

odziedziczył jego dziewięcioletni syn, książę Yōzei. Cesarz Yōzei w 880 r. stał się pełnoletni, a wówczas Mototsune przestał być regentem i został mianowany na *kampaku*, czyli kanclerza, rzecznika cesarskiego. Badacze historii podkreślają, iż urząd ten został w Japonii wprowadzony dla Fujiwary i przez ten ród zmonopolizowany. Działalność obu regentów stworzyła podstawy dla rodu Fujiwara do opanowania najwyższych urzędów: *sesshōi kampaku*. Zostało to uskutecznione wraz z początkiem formy rządów, którą określa się *sekkan-seiji*, czyli rządy regentów i kanclerzy. Sprawowanie rządów przez przedstawicieli rodu Fujiwara już w IX w. wzmocniło i utrwaliło jego pozycję.

Uda, jako ostatni cesarz wczesnego okresu Heian, panował w latach 887-897. Historycy są zgodni, że od czasów cesarza Kammu na tronie Japonii brakowało na tyle silnej osobowości, która mogłaby się przeciwstawić rosnącej potędze rodu Fujiwara. Wraz z początkiem panowania cesarza Daigo w 897 r. rozpoczął się średni okres Heian. Daigo był pierwszym od stu lat cesarzem, który wykazywał się ambicjami nie tylko do panowania, ale i faktycznego rządzenia. W tym okresie powstały zbiory *Engi-kyaku* (907 r.) oraz *Engi-shiki* (927 r.). Niestety, zbiór pierwszy nie przetrwał do naszych czasów, drugi z kolei jest zbiorem 50 zwojów i stanowi dziś cenne źródło informacji. Podkreśla się, że Daigo jest przykładem pierwszego i ostatniego cesarza średniego okresu Heian, który wzmocnił autorytet cesarski. Jego następcy byli często inwalidami lub wykazywali choroby umysłowe. W okresie tym bardzo wzrosła potęga rodu Fujiwara, który wręcz zdominował całkowicie życie kulturalne i polityczne kraju. Szczyt tej świetności przypada na przełom X i XI w. Badacze często podkreślają, że władcą bardzo ambitnym był cesarz Gosanjō, który chciał przywrócić formę osobistych rządów cesarza. Ponieważ matka jego nie pochodziła z rodu Fujiwara, dążył on do osłabienia autorytetu tego rodu. Gosanjō podjął decyzję, aby uderzyć w najczulszy punkt Fujiwarów, którym były własności ziemskie, czego konsekwencją było osłabienie potęgi rodu Fujiwara, który dotychczas był nie do podważenia.

Cesarz Gosanjō ustąpił z tronu w 1072 r., jednak pozostał aktywny politycznie[87]. Chciał uwolnić się w ten sposób od obsadzonego przez Fujiwarów dworu, by móc aktywnie zająć się polityką kraju. Przedwczesna śmierć cesarza w 1073 r. uniemożliwiła jego plany reformatorskie, które nie ujrzały światła dziennego. Historycy przypisują cesarzowi Gosanjō zupełnie coś nowego uważając, że nie zbudował on koncepcji powrotu do wcześniejszej formy rządów, lecz przeciwnie – stworzył zupełnie nową, którą nazwano *insei*[88]. Termin ten w rozumieniu potocznym oznacza rządy z klasztoru, ale komponent „*In*" znajdujący się w tym słowie może równie dobrze znaczyć „rezydencja" bądź cesarza, który abdykował.

[87] G. Sansom, op. cit., s. 199.
[88] J. Tubielewicz I, op. cit., s. 108.

Zastosowanie tego komponentu jako sufiksu dodawanego do nazwy rezydencji, w których zamieszkiwali cesarze po abdykacji, przyczyniło się używania imion dla ex-cesarzy. Od tego czasu termin *insei* tłumaczy się jako rządy ex-cesarzy lub rządy cesarzy, którzy abdykowali. W źródłach historycznych występują dwie daty, które zapoczątkowują okres *insei*, a tym samym również schyłkowy okres Heian i jest to 1072 r., czyli rok abdykacji cesarza Gosanjō oraz koniec panowania kolejnego cesarza, czyli Shirakawy, który objął tron w 1072 r., a abdykował w 1086 r.[89]. Jak wynika z dostępnych źródeł, Shirakawa po ustąpieniu z tronu oddawał się politycznym intrygom, aż do dnia swojej śmierci w 1129 r. Charakteryzując ten okres można stwierdzić, że w epoce *insei* władzę w kraju przejmowali ex-cesarze, których reskrypty cieszyły się większym autorytetem niż edykty panujących wówczas cesarzy. Historycy nie są zgodni co do daty zakończenia okresu *insei*, gdyż jedne źródła podają, iż przypada on na 1156 r. – śmierć ex-cesarza Tobu, inni badacze podają, iż zakończył się on wraz z intronizacją cesarza, a jeszcze inne, że okres *insei* kończy się wraz ze śmiercią ex-cesarza Goshirakawy w 1192 r. Opisując okres *insei* uprawniony wydaje się wniosek, że dokonywały się wówczas zmiany w prowincjach, które miały coraz większy wpływ na życie w stolicy. Wielu magnatów prowincjonalnych dążyło do utrwalenia swoich pozycji starając się zdobyć patronów w stolicy. Do rodów, które najczęściej pojawiały się na arenie politycznej należały rody: Minamoto (związany z rodem Fujiwara) i Taira (ród świadczący usługi ex-cesarzom). Pierwsze starcia i potyczki w stolicy miały miejsce w lipcu 1156 r.[90]. Zarzewiem do wywołania konfliktu stawała się kwestia objęcia tronu. Do starć i zamieszek dochodziło pomiędzy dwoma ex-cesarzami: Sutoku (1123-1141 r.) oraz Goshirakawa (1155-1158 r.). Po przeciwnych biegunach konfliktu znaleźli się zarówno przedstawiciele rodu Taira, jak i Minamoto. Zamieszki ery Hōgen stanowią krwawy epizod i określane są w historii terminem *Hōgen-no ran*. Wynikiem tej sytuacji było m.in. wzmocnienie pozycji Tairy Kiyomoriego, przedstawiciela rodu Taira, który przyczynił się do zwycięstwa ex-cesarza Goshirakawy. W krwawych starciach część swojej rodziny stracił Yoshitomo Minamoto. Konflikt pomiędzy Yoshitomo a Kiyomorim zaczął przybierać na sile doprowadzając do wybuchu w grudniu 1159 r. zamieszek ery Heiji[91]. Pierwszym ministrem został w 1167 r. Kiyomori, który zaszczytne i główne stanowiska w rządzie i prowincjach powierzał swoim synom i licznym krewnym. Jednak nie próbował stworzyć nowej formy rządów i nie demontował dotychczasowego porządku, lecz starał się przejąć kontrolę nad wszelkimi kanałami władzy. Zgromadził wokół siebie wojsko i nie pozwalał o tym zapominać, utrzymując swoją pozycję

[89] G. Sansom, op. cit., s. 154.
[90] J. Tubielewicz I, op. cit., s. 109.
[91] L. Frederic, op. cit., s. 926.

dyktatora za pomocą siły. Należy przypomnieć, że cesarzem Japonii w 1180 r. został wnuk Kiyomoriego, dwuletni książę Antoku (1180-1185 r.). Sytuację, gdy Kiyomori coraz bardziej chorował, chciał wykorzystać książę Mochihito (1151-1180 r.), syn ex-cesarza Goshirakawy. Wzywał on wszystkich żyjących w prowincjach Minamotów do walki z rodem Taira. Doszło do bitwy nad rzeką *Uji* i spisek został stłumiony, a książę Mochihito zginął w walce. Rezultatem tych krwawych zmagań było uzyskanie przez Yoritomo Yoshitsune (1159-1189 r.), który był bohaterem owych bitew, uzyskanie tytułu *sei-i-taishōgun*.

Z analizowanych źródeł historycznych wynika, że najdłuższym w historii Japonii okresem względnego pokoju był okres Heian (400 lat). Dochodziło jedynie do nielicznych buntów daleko od stolicy, które dotyczyły konfliktów o ziemię i majątki i były tłumione przez siły lokalne. Władze cywilne uprawnione do interweniowania były opieszałe i nieskuteczne, dlatego lokalni posiadacze sami zbrojnie chronili swoje dobra lub zbrojnie je poszerzali. Taka sytuacja doprowadziła do tego, że zaczęły powstawać ugrupowania oparte na systemie wasalnym *bushidan* („zespoły wojowników", „ugrupowania zbrojne"). Aby uzyskać ochronę i bezpieczeństwo, drobni posiadacze zaczęli wstępować do tych ugrupowań, szukając w ten sposób oparcia u potężniejszych opiekunów[92]. Był to okres kończący dominację i prymat arystokracji dworskiej, a po nim nastąpił okres panowania wojowników będący początkiem kształtowania się i krzepnięcia klasy wojowników (samurajów).

Z analizowanych materiałów historycznych wynika, że od IX w. rodziła się nowa forma rządów o nazwie *sekkan-seiji* „rządy regentów i kanclerzy"). Dziadkowie z rodu Fujiwarowie którzy byli po kądzieli panującego, pełnili funkcje regentów (*sesshō*), dopóki cesarze byli niepełnoletni, a także kanclerzy (*kampaku*) – przy dorosłych władcach. Ta „opieka" regentów i kanclerzy w stosunku do cesarzy ograniczała i cenzurowała wszystkie podejmowane przez nich decyzje.

Historycy proponują moment objęcia przez Yoritomo w 1192 r. tytułu shōguna jako jedną z dat, która jest końcem ery Heian. Upadek władzy cesarskiej jest z pewnością jedną z najistotniejszych cech epoki Heian[93].

Analizując genezę powstania japońskiego systemu politycznego nie można pominąć również okresu Edo, a w zasadzie jego końcowej części. Epoka Edo w historii Japonii trwała od XVII do XIX w. i kojarzy się z okresem rządów feudalnych, sprawowanych przez szogunów. Najsilniejsze, najlepiej przygotowane od strony administracyjnej, były rządy rodziny Tokugawa. Podporządkowali oni sobie wszystkie rody i roztoczyli nad nimi sprawną

[92] S. Ryang, *The Great Kanto Earthquake and the Massacre of Koreans in 1923: Notes on Japan's Modern National Sovereignty*, „Anthropological Quarterly" 2003, Vol. 76 Issue 4, s. 745.
[93] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 21.

kontrolę dotyczącą między innymi ograniczenia majątków oraz przesiedleń. Władza sprawowana przez Tokugawów opierała się na centralnym ośrodku władzy, jakim był tzw. *bakufu* oraz autonomicznych księstwach feudalnych – *hanach*, które należały do książąt nazywanych *daimyo*. Szogunowi, który stał na czele centralnego ośrodka władzy, podlegali wszyscy urzędnicy ze szczebla centralnego prowincjonalnego, natomiast samurajowie stawali się wasalami szoguna.

W sposób szczególny do stabilizacji władzy przyczyniła się wprowadzona w 1639 r., bardzo rygorystycznie przestrzegana izolacja państwa. Odseparowanie Japonii od świata nastąpiło po ingerencji w sprawy państwa Portugalczyków i Hiszpanów przybywających do Japonii w charakterze kupców, misjonarzy, jezuitów oraz franciszkanów. Władza zakazała wyznawania chrześcijaństwa, zaczęto prześladować wyznawców tej religii. Japończykom zabroniono wyjazdów poza granice kraju, zabroniono również powrotów obywatelom będącym poza Japonią. Jedynymi Europejczykami, którym pozwolono pozostać w Japonii byli Holendrzy, którzy byli protestantami. Osiedlili się na wyspie Deshima, która stała się pewnego rodzaju „oknem na świat". To dzięki Holendrom, dostarczającym informacji na temat współczesnego świata, zaczęły się w Japonii rozwijać nauki wojskowe, astronomia czy medycyna. Jakkolwiek ustrój szogunatu funkcjonował sprawnie, to już na początku XVIII w. pojawiły się pierwsze symptomy kryzysu, który w XIX w. zakończył panowanie Tokugawów. Podstawową przyczyną kryzysu był wyjątkowo rygorystycznie przestrzegany podział społeczny na samurajów, którzy stanowili rycerstwo, chłopów, rzemieślników, artystów oraz kupców. Podział ten hamował naturalny proces rozwoju społeczeństwa. Zwłaszcza samurajowie byli w niekorzystnej sytuacji, gdyż Japonia nie prowadziła już wojen, a nie wolno im było podjąć żadnej innej pracy przynoszącej zarobek. Ubożeli również panowie feudalni, obciążani coraz większymi wydatkami na rzecz *bakufu*. Chłopi organizowali liczne powstania, buntowali się i porzucali swoją ziemię. Bardzo istotnym powodem kryzysu była izolacja Japonii, efektem której była utrudniona wymiana międzynarodowa na wielu płaszczyznach oraz wolny handel. *Bakufu* wprowadzało reformy, niemniej jednak nie miały one reformować, tylko utrzymywać bieżący stan w kraju. Kiedy na początku XIX w. państwa zachodnie zaczęły domagać się zakończenia polityki izolacji przez Japonię, stało się jasne, że epoka Tokugawa już się kończy[94]. Końcowe lata panowania *bakufu* nasycone były licznymi buntami, powstało wiele ruchów działających na rzecz restauracji władzy cesarskiej. Na tym tle w czterech południowo-zachodnich *hanach* Satsumie, Choschu, Tosa oraz Hien, bardzo prężnie rozwijającym się regionie kraju, pod koniec XIX w. rozwinął się ruch, który dążył do

[94] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 23-25.

obalenia szogunatu oraz restauracji władzy cesarskiej. Na czele tego ruchu stanęli Okubo Toshimishi, Saigo Takamori oraz Ito Hirobumi. W początkowej fazie działania ruch ten opierał się na haśle *sonno-jo*, czyli czcijmy cesarza, wypędźmy barbarzyńców[95]. Również w samym szogunacie dochodziło do koalicji wojskowych mających na celu zakończenie rządów *bakufu*. Łączyły się ze sobą nawet skłócone rody. Nieustanne zmiany i układy w ówczesnym systemie japońskim były konsekwencją wciąż trwających i krzyżujących się ze sobą nacisków na *bakufu* zarówno ze strony zachodnich mocarstw, jak również przez działanie bardzo znaczących sił odśrodkowych. Lata 1865-1866 przyniosły przełom w polityce Japonii. Nasilił się w tym czasie inspirowany przez Choshu ruch na rzecz obalenia *bakufu*. Niebezpieczeństwo dla władzy *bakufu* wciąż rosło, doradcy szoguna sądzili, że należy przede wszystkim odbudować słabnący wizerunek władzy poprzez zgładzenie przywódców oporu, czyli rodu Choshu. Tokugawa Yoshinobu[96] długo opierał się namowom swoich doradców, niemniej jednak uległ. Poglądowi temu poddał się również cesarz Osahito, który wydał nakaz, aby bezwzględnie karać choteki. W połowie 1866 r. skończyła się bardzo powolna mobilizacja wojsk *bakufu* i dopiero wtedy doszło do pierwszego starcia z wojownikami *hanu* Choshu. Rozpoczęła się tak zwana druga wojna o spacyfikowanie Choshu. Ramię w ramię z *hanem* Choshu walczyły zorganizowane oddziały kiheitai oraz niezwykle waleczni chłopi i mieszczanie. Japonia spętana była zażartymi walkami, armia *bakufu* ponosiła coraz większe i bolesne klęski. Tokugawa Yoshinobu, widząc hardość klanu Choshu, nakazał w połowie ósmego miesiąca rozpoczęcie rokowań pokojowych. Drugiego dnia dziewiątego miesiąca zawarty został rozejm. Do końca miesiąca armia na usługach szoguna uległa rozwiązaniu. Również autorytet *bakufu* ucierpiał boleśnie na tej próbie, w przeciwieństwie do autorytetu rodu Choshu[97].

Skutkiem działań samurajów frakcji procesarskiej pod koniec 1867 r. do dymisji podał się ostatni szogun rodu Tokugawa, Yoshinobu. Zaraz na początku nowego roku wprowadzono liczne zmiany, między innymi zniesiono urząd szoguna i pozostałe ważne stanowiska wojskowe. Spowodowało to ostateczny koniec rządów wojowników i restaurację władzy cesarskiej. Niemniej jednak, zwolennicy *bakufu* nie godzili się z tą sytuacją i zaatakowali Kioto w pierwszym miesiącu 1868 r. Był to nieudolny atak, który rozpoczął wojnę domową trwającą około półtora roku[98]. Wojna nosiła nazwę *boshin-senso*. Kolejne starcie miało miejsce piątego miesiąca, gdy armia cesarska pod dowództwem księcia krwi Arisugawy Taruhito zajęła Edo,

---

[95] *Encyklopedia Gazety Wyborczej, tom VII,* s. 310.
[96] Tokugawa Yoshinobu (Keiki) (1837-1913), książę, członek rodu wojowników, ostatni szogun z rodu Tokugawa, w 1867 r., przekazał władzę cesarzowi, w 1868 po restauracji władzy cesarskiej i pokonaniu oddziałów proszogunackich wycofał się z życia politycznego. Zob. E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 448.
[97] J. Tubilewicz, *Historia Japonii,* wyd. Ossolineum, Wrocław 1984, s. 340-341.
[98] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 30.

w którym stoczona została bardzo krwawa bitwa z oddziałami proszogunackimi. Szczególna jednak jest historia obrony Aizu-Wakamatsu przez oddziały Byakkotai. Po przegranej bitwie o zamek w Wakamatsu, chłopi popełnili masowe samobójstwo. Ostatnim punktem oporu zwolenników Tokugawów stało się Hakodate. Zacięte walki przeciwko armii cesarskiej prowadził tam Enomoto Takeaki. Piątego miesiąca 1867 r. skapitulował i poddał twierdzę. I tak po 250 latach *bakufu* przestało istnieć, a nowo powołany rząd cesarski przez cały okres trwania wojny działał bardzo prężnie, nie czekając na złamanie opozycji[99]. Na początku 1867 r. cesarzem Japonii został szesnastoletni Mutsuhito. Młodego cesarza czekało wiele pracy związanej ze zmianą wizerunku nowego władcy. Mutsuhito jako chłopiec przygotowywany był do roli cesarza, wykazywał zdolności poetyckie, znał etykietę dworską, kształcił się zgodnie z wymogami przyszłych czasów. Po obaleniu szogunatu, samurajowie przystąpili do uzupełniania wiedzy młodego władcy o sztuki walki, fechtunek oraz sumo. Od tego czasu cesarz miał być prawdziwym i suwerennym władcą Japonii, który został predestynowany do tej roli przez wielowiekową tradycję oraz boskie pochodzenie. Oficjalna intronizacja nowego cesarza Mutsuhito miała miejsce w październiku 1868 r. Ogłoszono wówczas nastanie ery Meiji, czyli Oświeconych Rządów.

Z początkiem panowania nowego cesarza przyjęto nową zasadę, która obowiązuje po dziś, iż cesarz panuje dożywotnio. Przez cały okres panowania trwa tylko jedna era, a nazwa tej ery jest pośmiertnym imieniem cesarza. Edo zostało przemianowane na Tokio, a po oficjalnej przeprowadzce cesarza z Kioto, stało się to w maju 1869 r. oficjalną stolicą Japonii. Po odrestaurowaniu i umocnieniu władzy cesarskiej Japonia w ciągu dwudziestu lat uległa niezwykle gwałtownym zmianom. Modernizacji poddane zostały wszystkie dziedziny życia państwa, które przemieniło się z zacofanego i feudalnego w nowoczesną monarchię konstytucyjną[100].

Pierwsza konstytucja Japonii została stworzona w okresie Meiji i zakładała całkowitą władzę Cesarza. Dokładny początek okresu Meiji nie jest znany, jednak przyjmuje się, że są to pierwsze miesiące 1868 r., gdyż wtedy właśnie odbyło się pierwsze posiedzenie specjalnej rady cesarza. Było to bardzo ważne spotkanie przede wszystkim przez fakt zniesienia takich urzędów, jak: *kampaku, szoguna*. Kilka miesięcy po tym wydarzeniu społeczeństwu przedstawiono dokument świadczący o nowym porządku polityczno-prawnym państwa. Była to tzw. przysięga cesarska, którą ogłoszono 6 kwietnia 1868 r. Składała się z pięciu paragrafów, które odwoływały się do takich zagadnień jak:

1) odrzucenie przeszłości,

[99] J. Tubilewicz, op. cit., s. 343.
[100] E. Płasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 31-32.

2) zbieranie wiedzy z całego świata,

3) prawo do realizacji własnych dążeń przez wszystkich Japończyków,

4) jedność państwa,

5) prawo zwoływania zgromadzeń (parlamentu) i sprawowania rządów na podstawie opinii publicznej[101].

Punkt pierwszy przysięgi budził wiele kontrowersji, powodując burzliwą dyskusję nad jego interpretacją. Dla światlejszych japońskich umysłów „zgromadzenie obradujące", znaczyło to samo, co parlament. Niemniej jednak, nie było w proklamacji zawartego wyjaśnienia, jaki to będzie parlament, kto będzie w nim zasiadał, jaka będzie forma wyborów do parlamentu oraz jakie kwestie będą poddawane jego obradom. Z zachowanych zapisków wynika, że zgromadzenie obradujące miało być radą książąt feudalnych. Kontrowersje powodowało także wyrażenie „opinia publiczna". Ówczesnym Japończykom trudno było odnieść się do tego terminu i jego znaczenia oraz zakresu. Nie mogli zrozumieć, kogo ta publiczność ma obejmować. Wśród samurajów, którzy na fali przewrotu wypłynęli i zaczęli brać udział w życiu politycznym, nie do pomyślenia było to, aby np. kupcy stanowiący najbogatszą klasę społeczną, brali udział w życiu politycznym. Również samym kupcom ta idea była obca. Takie myślenie wynikało z faktu, iż przewrót Meiji nie był wynikiem walki o władzę w kraju pomiędzy stanami, ale walką o władzę w ramach jednego stanu. W Japonii dopiero po wielu latach wyrosła burżuazja, a feudalna mentalność społeczeństwa zaczęła ustępować i to bynajmniej nie w wyniku przewrotu, ale poprzez szerokie kontakty handlowe z państwami zachodnimi i kopiowanie ich wzorców. W przypadku punktu drugiego i trzeciego przysięgi cesarskiej, wydawały się one narodowi, który wciąż dosyć głęboko pozostawał w tradycjach feudalnych, stosunkowo proste. Budził on skojarzenia z Konstytucją Shotoku-taishi, poza tym przywodził również na myśl niezliczone przepisy zawarte w testamentach pozostawionych przez feudalnych panów, które miały służyć potomnym. Punkt 3. społeczeństwo rozumiało dosyć schematycznie; chłopa traktowano jako tego, który uprawia ziemię, kupca jako handlarza, a samuraja jako żołnierza. Nikt zasadniczo nie zastanawiał się nad zmianą stanu czy wykonywanej profesji. W punkcie 4. i 5. autorzy przysięgi nie burzyli feudalnej koncepcji japońskiego świata, dali jednak społeczeństwu światło nadziei na nowoczesność. W ich mniemaniu młodzi i zdolni ludzie mogą wyjeżdżać za granicę, zdobywać tam nieznaną dotąd Japończykom wiedzę, zbierać nowinki, a dzięki temu Japonia miała stać się coraz bardziej postępowym mocarstwem. Ówcześni Japończycy rozumieli postęp jako bogactwo, silną armię oraz sprawny rząd. Zakładali również opracowanie kodeksów na miarę europejską, aby Japonia

[101] *Konstytucja Meji,* http://www.konnichiwa.pl/konstytucja-meiji,2,209.html. (dostęp:14.05.2011).

mogła zrzucić z siebie jarzmo wstydu przed cudzoziemcami[102]. W proklamacji przysięgi cesarskiej cesarz zobowiązywał się, że będzie zachęcał społeczeństwo do tworzenia w duchu sprawiedliwości i praworządności nowego porządku w państwie. Miał też zadbać o likwidację zacofania oraz o powszechny, a nawet masowy dostęp społeczeństwa do wiedzy[103]. Ostatni punkt tego dokumentu wzbudzał duże kontrowersje wśród społeczeństwa. Pojawiały się pytania o to, kto ma zasiadać w parlamencie i w jakim celu, skoro władzę realną od wielu lat posiadał cesarz. Na wszystkie stawiane wątpliwości i pytania odpowiedzi pojawiały się w kolejnych dokumentach ogłaszanych w okresie Meiji. Przygotowanie takich dokumentów wymagało wizji i potężnej wiedzy prawniczej i to skłoniło Japończyków do posiłkowania się wzorcami europejskimi.

Bardzo ważną zmianą wpływającą na ustrój państwa oraz jego organizację było zniesienie lenn samurajów, którym wypłacano w zamian odprawy pieniężne.

Georges Bousquet, założyciel specjalnej szkoły przy Ministerstwie Sprawiedliwości, od 1872 r. przebywał w Japonii intensywnie kształcąc miejscowych prawników. Największy wpływ na początkowe prawodawstwo wywarł profesor Uniwersytetu Paryskiego Gustave Boissonade de Fotarabie, który stworzył zestaw kodeksów stanowiących opokę japońskiego prawa. Jednak nie przez wszystkich były one przyjmowane pozytywnie. Kodeksy bowiem opierały się koncepcji prawa naturalnego, gdyż moc faktyczna prawa brała się z jego zgodności z prawami uniwersalnymi, a nie z autorytetu cesarza. Przeciwnikami takiego podejścia było wielu zwolenników zapatrzonych w tradycję narodową, w której cesarz był autorytetem absolutnym. Z tego powodu przyjęcie najbardziej kontrowersyjnego Kodeksu Cywilnego przeciągało się, dlatego wszedł on w życie dopiero w 1898 r., podczas gdy początkowo zakładano, że ma to nastąpić w 1893 r. Równolegle do prac profesorów francuskich, nad kodyfikacją pracowali także zaproszeni przez rząd japoński Niemcy: Roesler, Rudolph i Techow.

Warto zaznaczyć, iż przywrócenie realnej władzy Cesarza w Japonii, nie było jedyną ważną zmianą w tym czasie. Okres Meiji, to także czas, w którym obalano feudalny system szogunatu rodu Tokugawa i przeprowadzano bardzo dynamiczną modernizację kraju, wzorując się na państwach zachodnioeuropejskich, dążąc do zbudowania silnej pozycji Japonii wśród krajów Azji. Po obaleniu szogunatu okazało się, że przywódcy procesarscy nie są wystarczająco przygotowani do kierowania krajem i jego nowoczesną administracją, która różniła się od administrowania *hanem* z dziada pradziada. Na terenie całego kraju trwało sortowanie różnych nowych poglądów, myśli i idei. Już po przysiędze cesarskiej działania na rzecz

[102] J. Tubilewicz, op. cit., s. 344-346.
[103] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 34.

unowocześniania kraju toczyły się niezwykle szybko. W pierwszych miesiącach rząd składał się z *Dajokanu,* czyli Wielkiej Rady Stanu, *Jingikanu*, tzn. Urzędu do Spraw Kultury, kilku ministerstw oraz Rady Cesarskiej. Na ministrów mianowano arystokratów spośród *kuge*, którzy stanowili najwyższych urzędników dworskich. Wiceministrów oraz radców nominowano spośród dawnych przywódców ruchu procesarskiego. Mieli oni znacznie więcej pomysłów, energii oraz praktycznego zmysłu niż ich poprzednicy. W czerwcu 1868 r., ogłoszono *seitaisho,* czyli księgę struktury rządu. Autorami księgi byli Fukuoki Koteia oraz Soejima Taneomi. Liczyła ona 15 paragrafów, wprowadzała podział na władzę wykonawczą, ustawodawczą oraz sądowniczą. Miały być one sprawowane przez *Dajkon,* będący najwyższym organem rządowym. Rozwiązanie to nie było ostatecznym, już po paru miesiącach wprowadzono zmiany, za którymi szły kolejne. Istotny jest fakt, że na wciąż powstających i zmieniających się stanowiskach, niezmienni byli ci sami ludzie, co było konsekwencją postawienia przez Japończyków na indywidualne talenty. Nowy rząd stał przed wieloma wyzwaniami i trudnościami, które trzeba było rozwiązać. Ogromne nakłady finansowe pochłaniały wciąż trwające potyczki z armią *bakufu*. Rząd nie miał prawa nałożyć podatków, dzięki którym można było uzupełnić braki, gdyż większość ziemi wciąż pozostawała w rękach zaborczych *daimio.* Kraj nie posiadał jednej jednostki monetarnej, przez co w środkach płatniczych trwało ogromne zamieszanie. Majętność ciągle liczono w ryżu, a w kraju kursowały rozmaite monety: złote, srebrne, żelazne oraz miedziane. Spotkać się można było również z tzw. listami zastawnymi, wekslami traktatowymi, które służyły za środki płatnicze. Bardzo ważną kwestią było uregulowanie stosunków z obcymi mocarstwami oraz ich przedstawicielstwami w kraju. Zawarte i podpisane przez *bakufu* traktaty w poprzedniej dekadzie wciąż obowiązywały dla obcokrajowców, którzy nie chcieli w ten sposób uznać nowego rządu. Wiele wysiłku włożono w przekonanie cudzoziemców, iż traktaty pozostaną niezmienione. Dla uspokojenia przybywających do brzegów Japonii obcokrajowców, zatrudniono do pomocy przy budowie latarni morskich ułatwiających nawigację ekspertów z Anglii. Pomoc Anglików przy budowie latarni morskich była dowodem nowego rządu na respektowanie starych umów zawartych w 1866 r. przez *bakufu*[104].

Pierwszy premier Japonii Ito Hirobumi aktywnie uczestniczył w działaniach na rzecz restauracji władzy cesarskiej oraz w reformach okresu Meiji. Był on zwolennikiem tezy, że przy wszystkich zmianach rządowych należy podkreślać pozycję cesarza, stojącego na czele władzy i państwa, sprawującego również władzę nad religią. Takie odwołanie się do istotnego elementu tradycji japońskiej, miało niezwykle istotne znaczenie w czasie chaosu i radykalnych przemian.

[104] J. Tubilewicz, op. cit., s. 347-348.

Właśnie instytucja cesarza oraz religia shinto były stałymi elementami kulturowymi. Zawarte w starych kronikach z VIII w. mity o boskim pochodzeniu cesarza, oficjalnie zaczęły obowiązywać jako istotny element kultury, a idea boskości cesarza była wpajana Japończykom powszechnie. Cesarz, na potwierdzenie tej tezy, udawał się z pielgrzymkami do głównych świątyń shintoistycznych. Religia i polityka stały się nierozłączne z racji tego, że prawowity władca Japonii był kapłanem shinto. W tym duchu podjęto kroki zmierzające do uznania religii shinto za religię państwową, tym samym dążąc do zlikwidowania panującego w kraju synkretyzmu religijnego, który łączył w sobie obrzędy i wierzenia z buddyzmem.

W 1873 r. uznano dzień 11 lutego za święto państwowe, nazywając go Dniem Założenia Cesarstwa. Wszystkie działania rządu miały sprzyjać kształtowaniu się silnej świadomości oraz jedności w narodzie. Duch jedności był ważny nie tylko przy reformowaniu kraju, ale jako główny element ratujący Japończyków przed utratą tożsamości, w sytuacji bardzo silnego napływu towarów, rzeczy i idei z Zachodu. Nowi przywódcy kraju wiedzieli, że do ostatecznej władzy cesarskiej nie wystarczy jedynie stworzenie potrzebnych urzędów, nad którymi cesarz miałby władzę zwierzchnią. Potrzebna była także zmiana struktury administracyjnej oraz konieczność podporządkowania jej rządowi. Wciąż istniało 276 autonomicznych feudalnych księstw i dlatego obawiano się znacznego sprzeciwu daimyo. Dopiero w 1869 r. rozpoczęła się akcja zwrotów rejestrów *hanów*. Długi i żmudny proces podporządkowywania Japonii rządowi centralnemu oraz ostatecznej likwidacji feudalizmu zakończył się w 1871 r. definitywnym zniesieniem *hanów*, a co za tym idzie ustanowieniem 72 prefektur. Od 1888 r. ustanowiono 43 prefektury i 3 miasta wydzielone.

Na mocy reformy administracyjnej obecni panowie feudalni tracili swoje dotychczasowe posiadłości. W dużej części przypadków odbywało się to bez protestów i oporów, a władcy *hanów* z nieukrywaną ulgą przyjmowali stałe wynagrodzenie z rąk nowych władz. Często otrzymywali też nowe stanowiska pracy, dzięki którym mogli się utrzymać i służyć Japonii[105]. Wielkim pragnieniem wszystkich obywateli było dążenie do silnego, dobrze rozwiniętego, nowoczesnego kraju. Państwo przeprowadziło konfiskatę tokugawowskich dóbr, przejęło ważne obiekty związane z przemysłem strategicznym, takie jak: kopalnie węgla, złota, rudy oraz odlewnie metalu, fabryki broni i amunicji, jak również doki. Już w 1870 r. zostało utworzone *Kobusho*, czyli ministerstwo do spraw industrializacji, na którego czele stanął Ito Hirobumi.

Warto podkreślić to, że w mentalności Japończyków dokonała się nieprawdopodobna zmiana. Nagle zniknęła ich nacjonalistyczna histeria, zawziętość i nienawiść do

[105] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 34-36.

obcokrajowców oraz ta charakterystyczna dla narodu japońskiego walka do ostatniej kropli krwi. Kiedy 30 września 1945 r. generał Douglas Mac-Arthur wylądował na lotnisku Atsugi, naród japoński oczekiwał go spokojnie, bez widocznych oznak emocji. Do świadomości obywateli dotarło, iż koniec wojny to nie tylko hańba porażki, ale szedł za tym również pozytywny aspekt końca głodu, wyrzeczeń, nędzy, strachu, nalotów oraz nagłej śmierci.

Od momentu podpisania aktu kapitulacji zaczęła się pierwsza w dziejach Japonii okupacja państwa przez inne mocarstwo. Cierpienia okresu wojny oraz klęska i kapitulacja spowodowały duży chaos w życiu duchowym, jak również materialnym Japończyków. Przetrwało zaledwie ok. 30% budynków, natomiast Hiroszima i Nagasaki stały się trwałymi i jakże znamiennymi symbolami martyrologii japońskiego narodu. W rezultacie wojny ok. 8 mln ludności Japonii straciło dach nad głową. W kraju roiło się od biedaków szukających schronienia czy dachu nad głową, a także ludzi cierpiących z powodu strasznych skutków wojny.

Na mocy porozumień między siłami sprzymierzonymi, terytoria Japonii zostały ograniczone do tych, które państwo zajmowało za czasów przewrotu Meiji. Pod zwierzchnictwo Chin wróciły Tajwan i Mandżuria. Związkowi Radzieckiemu oddano Sachalin oraz Wyspy Kurylskie, natomiast Korea uzyskała niepodległość (ale uległa podziałowi). Archipelag Bonin, jak również Okinawa, miały pozostać pod protektoratem amerykańskim jeszcze przez dłuższy czas i tak też się stało. Wyspy Bonin przyłączono do Japonii w 1968 r. natomiast Okinawę w 1972 r. Polityka okupanta w rządzeniu Japonią opierała się na administrowaniu krajem przez jego obywateli i dlatego zachowany został w kraju przedwojenny aparat administracyjny. Ówczesny cesarz Japonii Hirohito, pomimo, iż jego stanowisko oraz instytucja zostały zachowane, został zmuszony do wyrzeczenia się nimbu boskości. Stało się to w przemówieniu radiowym, które wygłosił pierwszego stycznia 1946 r., Shinto będące religią państwową służyła jako jedno z narzędzi indoktrynacji nacjonalistycznej została zlikwidowana, a chramy shintoistyczne utraciły finansowe poparcie państwa[106].

Od 1946 r. po przyjęciu nowej konstytucji Japonia stała się państwem demokratycznym. Jednak w przypadku tego kraju trudno jest mówić o typowej demokracji, charakterystycznej dla państw zachodnich. Japonia nie przyjęła zasad demokracji w takim kształcie, w jakim oczekiwano. Trudno się temu dziwić mając na uwadze poprzedni ustrój tego państwa, w którym od wieków najwyższą władzę posiadał cesarz. O odmienności demokracji japońskiej świadczyć może sam fakt, że nie używa się stwierdzenia „demokracja japońska", a najczęstszym określeniem jest „japońska demokracja", co z góry wskazuje na odmienność[107]. Japonia przed

[106] J. Tubilewicz, op. cit., s. 422-427.
[107] *Współczesna Japonia*, op. cit., s. 19.

wojną, jako państwo rządzone przez kręgi militarne, dodatkowo wspierane autorytetem boskości cesarza, nie była nawet częściowo związana z demokracją. Wprowadzenie tego systemu władzy odbyło się po 1945 r., jednak nie zadziało się to w żaden sposób demokratycznymi sposobami. Wprowadzenie miało charakter narzucenia tego systemu przez jedną osobę, która zdobywając przewagę nad Japonią, poniekąd zmusiła ją do przyjęcia nowego sposobu rządzenia. Generał Douglas MacArthur sam zdecydował o powojennym ustroju politycznym w Japonii. W ten oto sposób, bez żadnej próby pytania Japończyków, jakiego systemu oczekują, zostały wprowadzone mechanizmy, które były sprzeczne z podstawowymi wartościami społeczeństwa tego kraju. Japończycy, oczekując najgorszych konsekwencji jako państwo pokonane w wojnie, przyjęli z entuzjazmem niespodziewany przez nich charakter okupacji, który był bardzo humanitarny. Zjawisko to oraz fakt, iż państwami zwycięskimi były podmioty o systemie demokratycznym, wyzwoliły w społeczeństwie poczucie, że demokracja jest o wiele skuteczniejszym i lepszym sposobem rządzenia. Z dnia na dzień coraz bardziej przekonywali się o wyższości tego stanu[108].

Japończycy nie są społeczeństwem jednostek indywidualnych, a ściśle zhierarchizowanym społeczeństwem, które pokłada zaufanie do stojących na wyższych szczeblach hierarchii społecznej. Mowa tutaj o grupach rządzących z cesarzem na szczycie tej hierarchii. Społeczeństwo japońskie jest lojalne bardziej wobec tych, którzy są wyżej od nich, niż wobec tych, którzy są równi. Stąd bierze się specyfika tego narodu. W takim układzie Japończycy oczekują jedynie rządów gwarantujących bezpieczeństwo i dobre warunki życia. Można tutaj zwrócić uwagę na bardzo ciekawą koncepcję, według której demokracja ma służyć rozwiązywaniu konfliktów, jako narzędzie polityki[109], Podsumowując, Japonia to przykład państwa apolitycznego. Ponadto demokrację japońską wyróżnia fakt, że nie istnieje tutaj zjawisko rządów większości, która zdobywa władzę dzięki większej ilości głosów, a następnie decyzje podjęte przez taką grupę są narzucane mniejszości[110]. Decyzje podejmowane są podczas długotrwałych dyskusji, czy też wymiany argumentów, które prowadzą do porozumienia. Owe decyzje podejmuje grupa ludzi, w której skład wchodzą politycy, urzędnicy administracyjni wysokiego szczebla, przedstawiciele różnych grup biznesowych i wielu innych grup interesu. Decyzje podejmowane przez nich nie są procedowane w nieformalny sposób, czyli mówiąc ściśle są to decyzje niedemokratyczne w demokratycznym państwie. Grupę tę nazywa się *„żelaznym trójkątem władzy*", ze względu na trzy grupy interesów ją tworzące. Są to: biurokraci, finansiści i przedstawiciele parlamentu[111]. Ciężko jednak zmienić lub zapobiec

[108] M. Shindo, S. Kawato, *The Government and Politics of Japan*, University of Tokyo Press, Tokyo 1994, s. 204.
[109] *Ibidem,* s. 205
[110] *Współczesna Japonia*, op. cit., s. 23.
[111] http://www.polityka.pl/swiat/przegladprasy/301326,1,zmiana-wladzy-w-japonii.read, [dostęp: 25.06.2011].

takiemu zjawisku, kiedy politycy finansowani przez finansjerę wywierają presję na biurokratów, aby uzyskać dla siebie korzystne decyzje czy plany.

Wprowadzenie do Japonii wszystkich instytucji demokratycznych, występujących przede wszystkim w państwie amerykańskim, takich jak prawa i wolności obywateli, trójpodział władzy, czy zasada pacyfizmu, miało w tym kraju tylko wymiar formalny. Zostało to zauważone już w połowie lat 50-tych XX w. Salomon Levine[112] stwierdził, iż nie należy przeceniać roli nowych instytucji tworzonych w Japonii, które na jej arenie „nie są niczym więcej, jak formalną substancją"[113].

Japonia po klęsce II wojny światowej została ogłoszona demokracją zachodniego typu. Próbowano wprowadzić rządy dokładnie kopiując, a raczej narzucając typ władzy sprawowanej w Stanach Zjednoczonych. Przyczynami, które stanowią o odmienności „japońskiej demokracji" są m.in. wspomniany wcześniej biurokratyzm, a także kult autorytetu, którym przez wieki był i nadal pozostaje cesarz. Takie zachowania do dziś są mocno zakorzenione w narodzie zarówno na wsi, jak i w małych miasteczkach[114].

2.2. Uwarunkowania kulturowe

Przystępując do analizy ukierunkowanej na badanie wpływu czynników kulturowych na genezę powstania i kształtowanie się systemu politycznego Japonii nie sposób pominąć czynników o charakterze kulturowym, czyli tradycji i kultury tego narodu. Znaczenie wymienionych powyżej dwóch terminów jest zgodne z definicją wybitnego socjologa Anthony Giddensa, który je scharakteryzował w ten sposób, że tradycja zorientowana jest na przeszłość, a przeszłość oddziałuje na teraźniejszość [115]. Poszerzając znaczenie pojęcia tradycji A. Giddens pisze: „tradycja opisuje nie tylko to, co w społeczeństwie się robi, ale również to, co się powinno robić. Wyniki badań socjologicznych prowadzone w obrębie tych pojęć wskazują jednoznacznie na wzajemne oddziaływanie i przenikanie tradycji i kultury oraz ich ogromny wpływ na kształtowanie postaw danego społeczeństwa, również w sferze działań o charakterze politycznym.

Historycy są zgodni, że to dzięki kontaktom z wielkim sąsiadem – Chinami nastąpił rozwój kulturowy oraz postęp technologiczny Japonii. Wysoko rozwinięta cywilizacja chińska wywarła wpływ zarówno na pismo i język, jak i na rolnictwo oraz obróbkę metali. Należy podkreślić, że właśnie konfucjanizm, a także chińskie teorie państwa odcisnęły swe piętno

---

[112] S. B. Levine, *Industrial Relations in Postwar Japan*, Urbana 1957, s. 168.
[113] *Ibidem*, s. 175.
[114] K. Tsuji, *Policical Tendencies in the Post-war Japan,* „The Annals of the American Academy of Political and Social Science", November 1956, s. 100.
[115] A. Giddens, S. Lash, *Modernizacja refleksyjna. Polityka, tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 87.

na japońskiej kulturze. Od gorliwego przyjmowania i naśladowania wzorców zachodnich, poprzez ich adaptację, po odrzucenie i powrót do wartości rodzimych. Pragnąc dogonić państwa Zachodu, Japończycy dokonali procesu gwałtownej westernizacji i modernizacji państwa. Dzięki temu udało się uniknąć losu innych państw regionu i pozostać niezależnymi od zachodnich potęg kolonialnych. Zapożyczenia, które ogarnęły cały kraj i wszystkie aspekty życia codziennego Japończyków z czasem przekształciły się w proces rozwoju już nie narzuconego z zewnątrz, ale odbywającego się na własnych warunkach. Ten proces przemyślanej asymilacji i dyfuzji obcych wzorców przyczynił się do tego, że Japonia ochroniła swoją wyjątkową tożsamość, która umożliwiła jej w latach 20. XX w. wzrost nowych jakościowo wzorców kulturowych (demokracja ery Taisho).

Stany Zjednoczone wymusiły w 1854 r. otwarcie i modernizację państwa po trwającej ponad 200 lat izolacji Japonii. Trzeba przyznać, że Cesarstwo japońskie było nie tylko pierwszym azjatyckim społeczeństwem przemysłowym, ale też wkrótce rozpoczęło rozszerzanie swojej strefy wpływów, przede wszystkim w rejonie Pacyfiku**.** Ta ekspansja, jak wiadomo, zakończyła się klęską Japonii w II wojnie światowej i amerykańską okupacją. Tworzenie aktów prawnych i dokumentów politycznych, ideologii oraz wszelkiego rodzaju doktryn niemal zawsze zawiera odwołania do mniej lub bardziej zamierzchłej historii i ukształtowanej pod jej wpływem kultury. Jednym z badaczy w obszarze socjologii kultury i politologii jest Ewa Skrabacz, która pisze: „charakter działań politycznych jest zasadniczo przyszłościowy, ale w naturalny sposób konstruowanie programów i prezentowanie propozycji jest odniesieniem do przeszłości: podsumowaniem, zapowiedzią kontynuacji, krytyką, korektą”[116]. Należy wziąć pod uwagę modyfikacje i przeobrażenia stosowanych w tym obszarze pojęć, które wynikają ze zmieniających się warunków geopolitycznych. W tym rozumieniu, biorąc pod uwagę doraźne potrzeby polityczne, to tradycja, jak i kultura stanowią tworzywo, które może posłużyć do uzasadnienia podjęcia określonych działań wyrażających się dominacją, podporządkowaniem czy legitymizacją określonego systemu sprawowania władzy. Przystępując do badań nad związkami tradycji, kultury i polityki czynnikiem, który należy wziąć pod uwagę, jest tzw. relatywizm kulturowy czy etnocentryzm. Giddens był zdania, że zrozumienie innych kultur z zewnątrz jest trudne lub wręcz niemożliwe[117]. Etnocentryzm to jest nic innego jak ocena i porównywanie innych kultur poprzez porównanie ich z własną.

Badając dane aspekty tradycji i kultury japońskiej (czy kultury Dalekiego Wschodu w ogóle) trzeba zachować szczególną ostrożność, gdyż postawa relatywizmu kulturowego bądź

[116] E. Skrabacz, *Ogarnąć przeszłość – polityczność historii i pamięci w III RP*, [w:] *Targowisko przeszłości. Społeczne konsekwencje popkulturowych sposobów opowiadania o świecie minionym*, E. Nieroba (red.), Internetowa Księgarnia Naukowa i Techniczna, Warszawa 2011, s. 24.
[117] A. Giddens, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 49.

etnocentryzmu może niekiedy doprowadzić badającego do błędnych wniosków. Tym, co łączy elementy tradycji i kultury w aspekcie politycznym oraz powiązaną z nimi kwestią bezpieczeństwa narodowego, jest doktryna *Hakko-Ichi*. Stanowi ona fundament japońskiego ekspansjonizmu i militaryzmu, którego początki sięgają XVI w., a jego rozwój miał miejsce w XIX w. i osiągnął apogeum w latach 30. i 40. XX w. i w konsekwencji przyczynił się do klęski Japonii w 1945 r. Definicja A. Giddensa, łącząc przeszłość z teraźniejszością poprzez odwołania do zamierzchłej historii legitymizuje określony system polityczny ukierunkowany na dominację i podporządkowanie innych narodów. Właśnie kultura Chin od około siódmego wieku naszej ery wywierała silny wpływ na państwa sąsiednie i tworzyła w ten sposób pewien wspólny system wartości.

Historycy podkreślają, że *Hakko–Ichiu* w języku japońskim oznacza *„osiem krańców świata pod wspólnym dachem”*, które należy poszukiwać już w zamierzchłej, na wpół mitycznej przeszłości spisanej w *Nihongi* i *Kojiki* ok. VII i VIII w. Księgi te zaliczane są do kanonu świętych ksiąg rodzimej religii *shintō*. Podstawę tradycji i kultury japońskiej stanowią mity i legendy, w których wielokrotnie przywołuje się słowa bóstw, w tym jednego z najważniejszych – bogini Amaterasu. Nakazuje ona ustanowienie po wsze czasy władzy boskich potomków zamieszkujących boską krainę – Japonię. Cytat tego przekazu brzmi następująco: „Zwróciła się wtedy bogini Amaterasu do boskiego wnuka Jimmu i tak mu nakazała: „Ziemia, nad którą będą panować moi potomkowie, jest to kraina Mizuho – no kuni, to znaczy Japonia. Idź i niechaj ci się wiedzie...”[118]. Zgodnie z treścią zawartą w *Nihongi Jimmu* objął powierzoną mu krainę i podczas uroczystości intronizacji w 660 r. użył określenia *Hakko–Ichiu*. Ten wskazany w księdze boski potomek zwrócił się tymi słowami: *„nade wszystko powinienem z życzliwością odpowiedzieć Niebiańskim Potęgom, które obdarowały mnie tym królestwem, a następnie, wspierając prawo, przedłużyć linię imperium. Powinna ona zostać rozciągnięta, aby objąć sześć stron świata i aby osiem jego krańców mogło zostać przykryte wspólnym dachem*[119]. Badacze uważają, że słowa wypowiedziane przez pierwszego cesarza Jimmu należy rozumieć w ten sposób, że osiem krańców świata – *Hakko* – oznacza przestrzeń rozciągającą się naokoło, wszędzie, stolica – japońskie, światowe imperium[120]. Określenie *Ichiu* – dach interpretowane jest z reguły jako rodzina. Natomiast w rozumieniu chińskim oznacza to również świat, rozumiany jako rodzina narodów świata[121]. Wszystkie

[118] J. Tubielewicz, *Od mitu do historii, Wykłady o Japonii*, Wydawnictwo TRIO, Biblioteka Fundacji im. Tokashimy,Warszawa 2006, s. 36.
[119] Yung-Hwan Jo, *Japanese Geopolitics and The Greater East Asia Co–Prosperity Sphere*, The American University Washington 1964, s. 20.
[120] Shin'ichi Fuji, Tenno Seiji, *Tokyo: Yuhikaku 1944*, s. 27, [w:] Yung-Hwan Jo, *Japanese Geopolitics and The Greater East Asia Co–Prosperity Sphere*, The American University Washington 1964, s. 20.
[121] *Ibidem*, s. 21.

przedstawione wyjaśnienia należy zatem rozumieć jako odwołanie do konfucjańskiej zasady hierarchii społecznej, której fundament stanowi rodzina na czele z cesarzem, który jest ucieleśnieniem ojca wielkiej światowej rodziny.

Tak zorganizowane społeczeństwo, zgodnie z teorią Konfucjusza, gwarantowało harmonijny rozwój i zapewniało błogosławieństwo. Historycy i badacze literatury i historii Japonii podkreślają, że Japonia, podobnie jak Korea czy Wietnam, pozostawała niemal od samego początku swojej państwowości pod silnym wpływem chińskiej tradycji i kultury. Jednak należy brać pod uwagę, że Japończycy nie kopiowali bezmyślnie obcych wzorców, ale adoptowali je i przystosowywali do swoich potrzeb, akcentując elementy pozwalające na wzmocnienie władzy cesarza. Badacze i historycy podkreślają, że istotnymi cechami japońskiego społeczeństwa są kult natury i kult przodków, które umiejętnie pokierowane przekształciły się w kult cesarza i Wielkiej Japonii.

O wielkiej sile oddziaływania mitu o boskim posłannictwie cesarza – potomka bogów i boskiego kraju – Japonii świadczą liczne traktaty filozoficzne tworzone przez uznanych uczonych japońskich na długo przed tzw. *Restauracją Meiji*. Jednym z najwybitniejszych reprezentantów tego kierunku w okresie rządów Tokugawów był Motoori Norinaga. W tekstach i komentarzach, które dotyczyły świętych przekazów zamieszczanych w *Kojiki* opisywał Japonię jako kraj, który zrodził boginię Amaterasu i ten fakt ma świadczyć o jej wyższości nad innymi krajami. Wnuk Amaterasu Ninigi otrzymał od niej trzy święte skarby i ogłosiła go władcą Japonii po wsze czasy. Wieczność tej panującej dynastii cesarskiej jest pełnym dowodem tego, że „droga bogów" nieskończenie przerasta inne systemy wszystkich krajów[122]. Głoszone przez Norinagi teorie i kreowane poglądy były popularne w kręgach dworskich oraz popierane przez niektóre rody arystokratyczne, nieprzychylne rządom Tokugawów. Jego filozofia i poglądy były doskonałym narzędziem walki politycznej od połowy XIX w. Wykorzystywano je przez ośrodki skupione wokół dworu cesarskiego do odzyskania i ugruntowania władzy należnej mu z woli niebios. Opracowania Motoori Norigiego zalecano jako pomoce dydaktyczne w procesie wychowania patriotycznego. Norigi i zbliżeni poglądami do niego uczeni japońscy, mimo że byli cenieni przez kręgi dworskie, a od XIX w., również przez ośrodki patriotyczne czy nacjonalistyczne, nie uwzględniali wpływów filozofii konfucjańskiej czy buddyjskiej na kształt kultury i tradycji japońskiej. W dawnych czasach Chiny, Japonia, Korea i Wietnam tworzyły konfucjańską strefę kulturową[123]. Warto również przytoczyć przykład innego uczonego japońskiego reprezentującego szkołę buddyjską

[122] Motoori Norinaga, cyt. za J. Tubielewicz, *Mitologia Japonii*, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1986, s. 24.
[123] Ming-huei Lee, *Confucian Traditions Modern East Asia: Their Destinies and Prospects*, Instytut Chińskiej Kultury i Filozofii, Wiesbaden 2010, s. 237.

Suzukiego Daisetsu Teitaroo[124], który oceniając wiele lat później wypowiedzi Motoori Norinagi stwierdził, że „Motoori Norinaga razem ze swoimi uczniami atakowali konfucjanizm i buddyzm – jako doktryny <z importu> i obcej uczuciom i sposobowi zachowania Japończyków. Ich konserwatyzm wynikał przede wszystkim z politycznych, a nie filozoficznych przesłanek i miał istotny wpływ na okres panowania Meiji, określany jako <Restauracja roku 1868>”[125].

Należy podkreślić rolę i znaczenie kultu shintō, co jest o tyle istotne, że ten tradycyjny system wierzeń japońskich od około VII w. podlegał silnym wpływom filozofii buddyjskiej i konfucjańskiej. Taka sytuacja doprowadziła do tego, że buddyzm i konfucjanizm dokonały przeobrażeń o charakterze teologiczno-doktrynalnym, a to z kolei pozwoliło na stworzenie z shintō religii państwowej. Mogła ona odegrać istotną rolę na płaszczyźnie politycznej jako czynnik państwotwórczy, ponieważ jako religia państwowa stawała się gwarantem siły i autorytetu władzy cesarza, począwszy od 1868 r., czyli tzw. Restauracji Meiji, aż po kapitulację Japonii w 1945 r.

Wydarzenia, które rozegrały się w połowie lat 50-tych XIX w. za sprawą akcji militarnej Stanów Zjednoczonych[126] wykazały całkowitą bezsilność Japonii wobec potęgi mocarstw zachodnich, których polityka stanowiła zagrożenie dla tradycji i kultury japońskiej czy wręcz

---

[124] Suzuki Daisetsu Teitaro (1870-1966) należał do klasy samurajów. Był jednym z najbardziej znanych japońskich myślicieli, profesorem filozofii buddyjskiej, pierwszym i najważniejszym propagatorem filozofii zen na Zachodzie. Swoimi licznymi opracowaniami na temat myśli buddyjskiej, a szczególnie filozofii zen, zapoczątkował na Zachodzie badania naukowe i filozoficzne nad istotą buddyzmu i zen oraz wpływu na kulturę i historię narodów Azji. Na początku XX w. przebywał w Stanach Zjednoczonych oraz Europie, gdzie uczestniczył w licznych konferencjach naukowych poświęconych rozwojowi religii, prowadził wykłady i seminaria, a także publikował liczne prace naukowe na temat buddyjskiej szkoły mahajana i zen. Zajmował się przekładami literatury buddyjskiej z języka japońskiego i chińskiego na język angielski. W publikacjach i pracach naukowych Suzuki D.T. zajmował się zgłębianiem metafizycznej i filozoficznej natury religii oraz dokonywał porównania mistyki chrześcijańskiej i filozofii buddyjskiej. Nade wszystko był propagatorem nurtu zen na Zachodzie, podkreślając niezwykły i wielowymiarowy wpływ tej szkoły na życie jednostki i społeczeństwa. To, co wymaga szczególnego podkreślenia przy omawianiu dorobku naukowego Suzuki D.T., to jego uznanie dla chińskiej myśli filozoficznej i etyczno-moralnej, która wniosła istotny wkład w rozwój buddyzmu i zen, co z kolei przyczyniło się do szybkiego rozwoju: kulturowego, politycznego i społecznego Japonii. Poglądy polityczne Suzuki D.T. często przywoływane są w kontekście działań Japonii na arenie międzynarodowej w pierwszej połowie XX w., a szczególnie przy realizacji planu budowy nowego porządku w Azji Południowo-Wschodniej w ramach ideologii Kokutai i Hakko-Ichiu. Suzuki D.T. w opracowaniach i esejach na temat buddyzmu i zen często korzystał z zachodniej metodologii naukowej, co miało ułatwić zrozumienie odmiennego systemu filozoficznego europejskiemu czytelnikowi. Z badań naukowych Suzuki D.T. korzystał w swoich pracach naukowych m.in. Carl Jung. Opracowano na podstawie: encyklopedia japonica, www.yourdictionary.com (dostęp: 30.10 2013), www.answers.com (dostęp: 30.10.2013).

[125] D. Suzuki, *Zen i kultura japońska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagielońskiego, Kraków 2009, s. 36.

[126] W 1853 r. Perry, na czele okrętów wojennych udał się do Japonii, aby w imieniu USA przedłożyć propozycję udostępnienia kilku portów japońskich w celu utworzenia amerykańskich baz handlowych i zaopatrzeniowych. Nieprzychylne stanowisko shogunatu doprowadziło do ponownej ekspedycji amerykańskich okrętów wojennych, które w 1854 r., wpłynęły do Zatoki Edo, zmuszając władze wojskowe Japonii do podpisania 31 marca 1854 r. w Kannai Traktatu o pokoju i przyjaźni pomiędzy Japonią i Stanami Zjednoczonymi (jap. Nichibei Washin Jōyaku w skrócie Kanagawa Jōyaku), w myśl, którego otwarto dla Ameryki porty Shimoda i Hakodate. Amerykanie uzyskali również klauzulę najwyższego uprzywilejowania. Za: www.history.navy.mil/bios/perry_mc.htm [dostęp: 20.12.2013], www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives (dostęp: 20.12.2013).

jej bytu politycznego. Zrozumienie japońskiego modelu polityki jest właściwie niemożliwe bez znajomości japońskiej tradycji i kultury, które nierozerwalnie wiążą się zarówno z systemem politycznym, społecznym, jak i gospodarczym tego państwa. Japońska kultura i tradycja wyznacza sposób w jaki funkcjonuje japońskie społeczeństwo i stanowi „połączenie tradycyjnych konserwatywnych pierwiastków wywodzących się z buddyzmu, shintoizmu i społeczeństwa feudalnego oraz silnych pierwiastków nowoczesności, demokracji, konsumpcjonizmu i zeświecczenia”[127].

Okresem w historii Japonii, uznawanym za zapoczątkowanie nowoczesnego rozwoju zarówno politycznego, gospodarczego, jak i społecznego, jest Restauracja Meiji. Moment jej rozpoczęcia datuje się na 1868 r. Od tego czasu Kraj Kwitnącej Wiśni w dużym stopniu otworzył się na współpracę ze światem zewnętrznym. Zmiana ta jest bardzo istotna, gdyż Japonia jako kraj wyspiarski ma własne wielowiekowe tradycje, a także odrębne cechy zarówno kultury, organizacji, jak i mentalności. Ponadto, pozostawienie w konstytucji z 1946 r. instytucji cesarza oraz wprowadzenie zasady suwerenności narodu dowodzi, iż tradycyjne konserwatywne pierwiastki zakorzenione bardzo mocno w wierzeniach Japończyków zostały połączone z tym co nowoczesne, a także świeckie. Oprócz wprowadzenia zasady suwerenności narodu dokonano również zmian na płaszczyźnie ustrojowej. Po raz pierwszy w historii Japonii to naród stał się suwerenem, który poprzez głosowanie w wyborach powszechnych wybierał swoich przedstawicieli do parlamentu japońskiego.

Jak napisał Krzysztof Karolczak w *Systemie konstytucyjnym Japonii*, ustalono wówczas, że podstawą systemu, który został utworzony na mocy Konstytucji z 1946 r., będą ogólnie przyjęte zasady demokratyzmu, czyli trójpodziału władzy oraz gwarancji wolności praw jednostki i rozdział państwa i religii[128].

Etosy samurajski oraz *chōnin* (mieszczański), będące znakiem rozpoznawczym feudalnej Japonii, były wytworami izolacji kraju na arenie międzynarodowej. Ponad 250 lat trwania szogunatu Tokugawa (1600-1868) przyczyniło się do powstania dwóch jakże unikalnych sfer kulturowych (samurajskiej i mieszczańskiej). To właśnie w okresie Edo, z wyjątkiem wpływu na rozwój kultury japońskiej, doszło do znacznego zacofania kraju względem Europy. Momentem historycznym były wydarzenia w zatoce Edo w 1853 r., kiedy to eskadry okrętów pod przywództwem komandora Matthew Perry’ego zmusiły Japończyków do otwarcia ich portów na świat. Nieodwracalnie wpłynęło to na kształt późniejszej historii kraju, a pośrednio również kultury japońskiej. Konfrontacja z Zachodem stała się punktem

[127] S. Helma, *Rywalizacja wyborcza i marketing polityczny w Japonii podczas wyborów w 2009 r.*, Nauki polityczne, Warszawa 2009, s. 63.
[128] *Ibidem*.

zwrotnym w dziejach Japonii. Twierdzenie, że po 1868 r. Japonia się zeuropeizowała, zakłada większą niż było to w rzeczywistości bierność kulturową ze strony Japończyków.

W dziewiętnastowiecznej i dwudziestowiecznej historii Japonii tradycja oraz nurt przemian wewnętrznych splotły się z wpływami Zachodu, doprowadzając do uformowania się społeczeństwa nowoczesnego, które zachowało swoją tożsamość. Po wyłonieniu się nowych i energicznych przywódców, którzy zdołali zjednoczyć społeczeństwo oraz zbudować solidne podstawy materialne, zrodził się „nowy" naród japoński, mogący współzawodniczyć o miejsce w świecie współczesnym. System polityczny cały czas ewoluował. Wprowadzenie narodu w nowoczesny świat wymagało wielu zmian w początkowej fazie szybkich i czerpiących inspirację z Zachodu, w późniejszym okresie długofalowych i wynikających z rodzimych uwarunkowań. Można przyjąć, że początkowe uleganie wpływom Zachodu zaczęło ustępować miejsca fazie modernizacji. Największym pragnieniem japońskich elit tamtego okresu było stworzenie silnego i nowoczesnego państwa, które mogłoby dorównać mocarstwom zachodnim. Japonia była słaba gospodarczo i rozdarta wewnętrznymi antagonizmami i nie mogła się oprzeć ekspansji kolonialnej Zachodu, dlatego konieczne stało się obalenie zewnętrznych form feudalizmu, zniesienie księstw feudalnych i reforma armii oraz stworzenie centralnego rządu, a w dalszej kolejności wzmocnienie ekonomiczne. Japonia postanowiła skorzystać z pomocy zagranicznych ekspertów oraz rozpocząć intensywne szkolenie rodzimych specjalistów w kraju i za granicą. Kontynuując rozważania nad wpływem zachodnich czynników na kulturę japońską warto przedstawić poglądy J.W. Halla, który uważał, że japońska reakcja na zachodnie wzorce jest w istocie mieszaniną różnorodnych, nierzadko sprzecznych wzorców zachowania jednostek i grup[129].

Koniec XIX oraz pierwsze dwudziestolecie XX w., charakteryzują się ożywioną dyskusją (prowadzoną przez japońskich myślicieli) na temat roli tradycji japońskiej. Społeczeństwo japońskie cechuje niezwykła łatwość adaptacji i przyswajania nowych wzorców i trendów kulturowych. Japończycy nie tylko biernie zapożyczają nowinki społeczne, ale też w sposób twórczy dostosowują je do własnych wymagań[130]. W początkowych latach ery Meiji spotykamy się z intensywnymi próbami odrzucenia osiągnięć kultury japońskiej. Wielu uczonych i obserwatorów uważało, że „Japonia musi się narodzić powtórnie z nowej amerykańskiej matki i francuskiego ojca"[131]. Przytoczoną tezę starano się realizować na wielu płaszczyznach. Proponowano (w myśl teorii darwinizmu społecznego), aby Japończycy

[129] J. W. Hall, *Japonia od czasów najdawniejszych do dzisiaj*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1979, s. 239.
[130] J. Splisgart, *Obrzędowość rodzinna w Japonii. Społeczny wymiar obrzędów przejścia oraz kultu zmarłych dawniej i dziś,* Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 2005, s. 15-26.
[131] *Ibidem*, s. 239.

zawierali mieszane małżeństwa, zapewniając tym samym swojej rasie dopływ „nowej, wyższej jakościowo, krwi z Zachodu”[132]. Inna z postulowanych idei nakazywała modyfikację lub całkowite zarzucenie nauki języka japońskiego jako niezbędny element procesu modernizacji. Atakowano całą przeszłość Japonii – filozofię, literaturę, sztukę oraz system polityczny jako relikty epoki barbarzyńskiej. Dyskusji dotyczącej wdrażania w Japonii zachodniego systemu polityczno-społecznego towarzyszyło powstawanie klubów, których celem było debatowanie nad kierunkiem zmian. Jednym z najbardziej znanych tego rodzaju stowarzyszeń był założony w 1873 r. Meirokusha. Członkowie tego stowarzyszenia w przyszłości odegrali ważną rolę w historii Japonii. Przedstawicielem tego stowarzyszenia był Fukuzawa Yukichi, który był przeciwnikiem systemu feudalnego i propagatorem zachodnich koncepcji państwa. Był również przeciwnikiem izolacjonizmu Japonii i krytykował brak chęci do naśladowania bardziej rozwiniętych społeczeństw (tkwienie w stanie stagnacji). Uważał, że cywilizacja Zachodu cechuje się przemieszaniem różnych grup społecznych, które doprowadziło do rozwoju demokracji i ich bujnego wzrostu ekonomiczno-technologicznego. Fukuzawa poruszał również temat *kokutai*. Uważał, że charakter narodowy nie jest jedynie cechą społeczeństwa japońskiego. W myśl tej teorii każdy naród ma swój unikalny charakter, który nie jest niezmienny (nie jest powiązany z religią i językiem). Podlega on przemianom dostosowującym go do doraźnych warunków społecznych. Fukuzawa dopasował przy tym teorię *kokutai* do swojej koncepcji rozwoju i niezależności kraju, utożsamiając postęp i niezawisłość z charakterem narodowym.

Realizując zamiar pokazania ważności oddziaływania uwarunkowań kulturowych, w tym wpływu zewnętrznych czynników kulturowych na kształtowanie się systemu politycznego Japonii, autor niniejszej rozprawy dokonał analizy poglądów i myśli uczonych japońskich, którzy wnieśli istotny wpływ na kształtowanie świadomości społeczeństwa japońskiego odnośnie kierunku i zakresu dokonujących się w Japonii zmian społeczno-politycznych. W tym miejscu należy odnotować, iż kwestia charakteru narodowego Japończyków została podjęta również przez Katō Hiroyuki w jego pracy pt. *Kokutai Shinron* (*Nowa teoria charakteru narodowego*, 1874 r.). Autor z jednej strony krytykował azjatyckie teorie państwowości, z drugiej zaś zastanawiał się nad przeniesieniem na grunt japoński liberalnych systemów politycznych (monarchii konstytucyjnej)[133]. W ujęciu Katō *kokutai* odnosił się do wiecznych i niezmiennych aspektów politycznych, historycznych oraz tradycji i zwyczajów, których reprezentantem jest cesarz. W opozycji do *kokutai* używał terminu *seitai*, który opisuje doraźne formy rządzenia – zmieniające się wraz z warunkami politycznymi

[132] *Ibidem.*
[133] J. Brownlee, *Four stages of Japanese Kokutai [National Essence]*, University of British Columbia 2000, s. 1.

i społecznymi. Głoszone poglądy i kierunki wywołały jeden, prawdopodobnie uboczny, aczkolwiek wielce znaczący z punktu widzenia współczesnej kultury japońskiej efekt. Nawołując do odejścia od feudalnego społeczeństwa i porządku zapomniano (lub starano się zapomnieć) o istniejącym do połowy XIX w. podziale na stany szlachecki oraz mieszczański. Dokonano scalenia w jeden nurt arystokratyczno-samurajskiej tradycji ze swoistym spadkiem po kulturze *chōnin* – popularnej. W ten sposób doszło do zestawienia obok siebie wszystkich tych elementów kultury, które szogunat Tokugawa z wielką starannością odgradzał za pomocą dekretów. Dlatego też shamisen (trójstrunowy instrument używany przez kurtyzany i gejsze) i koto (trzynastostrunowy instrument popularny wśród kobiet wywodzących się z arystokracji); teatry (popularny *kabuki* i szlachecki *nō*), samuraje oraz gejsze – wszystko to zostało zebrane w jedną wspólną kategorię i określone jako relikty przeszłości.

Gdy na początku XX w. do władzy doszli zwolennicy imperializmu, w Japonii rozpoczął się nowy proces, którego celem było odtworzenie korzeni kultury japońskiej. Wzrastająca niechęć do ludzi Zachodu oraz ich wartości znalazła swój upust w powrocie do wcześniej odtrąconej sztuki, filozofii oraz religii z okresu Edo (1600-1868), które uznano za feudalną pozostałość. Odtwarzanie zapomnianej na 50 lat tradycji przyczyniło się do niewątpliwego awansu kultury popularnej (mieszczańskiej), która w pierwszej połowie XX w. zaczęła przeżywać swój renesans. Obecnie w Japonii oba teatry *nō* i *kabuki* są uznawane za tradycyjne, a gejsza awansowała z roli profesjonalnej artystki do swoistej strażniczki tradycji japońskiej[134]. Analizując poglądy J.W. Halla można przyjąć, że formowanie się tożsamości narodowej Japończyków wobec wpływów Zachodu posiadało trzy wyraźne stadia:

- gorliwą akceptację wzorów zachodnich,
- ich przyswajanie i modyfikację,
- zwrot w kierunku własnej tradycji.

Tak powstał amalgamat myślowy cechujący oświecony konserwatyzm intelektualistów z późniejszego okresu Meiji, którzy chcieli niektórych elementów postępu w stylu zachodnim. Jednak żywione przez nich uczucie wstydu z powodu zacofania ich ojczyzny zaczynało ustępować miejsca nowej dumie narodowej, płynącej z dotychczasowych sukcesów w unowocześnianiu kraju oraz z poczucia głębokiego przywiązania do tradycyjnych wartości. Konfucjańskie myśli i koncepcje oraz polityczne idee *shintō* ukształtowały nowe poczucie godności narodowej[135]. Zgodnie z treścią Konstytucji Meiji cesarz stał się podstawą japońskiej państwowości i tożsamości, co jest nawiązaniem do koncepcji *kokutai* cesarza jako symbolu

[134] J. Splisgart, *Instytucja gejszy. Przykład adaptacji tradycji w społeczeństwie japońskim*, „Lud" 2005, t. 85, s. 141-156.
[135] *Ibidem* s. 242.

spajającego naród. Organy władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej umiejscowiono poniżej tej struktury centralnej. W myśl art. 1 § 10 Konstytucji ministrowie powoływani byli przez cesarza i tylko przed nim odpowiadali. Dwuizbowy parlament stanowił władzę ustawodawczą, w którym Izba Wyższa składała się z członków dawnej i nowej arystokracji oraz osób specjalnie nominowanych przez cesarza. Izba Niższa była ciałem wybieralnym w wyborach powszechnych, ale jej władza była mocno ograniczona ze względu na szerokie przywileje Izby Wyższej. Władza sądownicza została określona w sposób bardzo ogólnikowy w kilku artykułach, które pozostawiły wiele szczegółów do późniejszego obudowania specjalnym zespołem praw. Jak można zauważyć, ogólnikowość to cecha charakterystyczna Konstytucji Meiji. Tylko artykuły dotyczące osoby cesarza zostały sformułowane w sposób precyzyjny, aby nie pozostawić narodowi żadnych wątpliwości w tym względzie. Konstytucja formalnie przekształciła Japonię w monarchię konstytucyjną, ale pod tą zmodernizowaną formą ustrojową zachowały się prastare japońskie tendencje i sentymenty. Pojęcie świętości cesarskiej zostało zaczerpnięte z najstarszej warstwy *Kojiki* (712 r.) i *Nihon-shoki* (720 r.). Odpowiednio przygotowane miało służyć zjednoczeniu narodu wokół tronu, którego cesarz w mentalności Japończyków był symbolem i sankcjonował posunięcia swoich ministrów.

Należy jednak zauważyć, że dokonujące się w okresie Meiji przemiany początkowo miały bardzo kruche podstawy. Silne i sprawne państwo to dobrze zorganizowana i efektywna oświata i system edukacji. Potrzebne było wypracowanie teoretycznego i technicznego systemu nauczania. Do 1868 r. w Japonii funkcjonowały jedynie szkoły świątynne i prywatne. Dawały one wykształcenie podstawowe, głównie humanistyczne; dużo uwagi poświęcano tam kaligrafii i sztuce komponowania wierszy, natomiast nauki ścisłe były na dalszym planie. Dopiero w 1871 r. stworzono państwowy system szkolnictwa, który był wzorowany na europejskiej oświacie. Wprowadzono obowiązek nauki od szóstego do dwunastego (lub trzynastego) roku życia. Później powstały szkoły średnie i techniczne oraz wyższe szkoły prywatne i państwowe, które przekazywały wiedzę zdobytą na Zachodzie. Wykształcono kadrę, która zastępowała fachowców i profesorów z Zachodu oraz tworzyła intelektualną i techniczną elitę, całym sercem oddaną nowej Japonii i cesarzowi[136]. Powstające wówczas szkoły publiczne nie były w stanie przekonać ludności (szczególnie wiejskiej) do powszechnego nauczania. Aby zachęcić naród do dokształcania się, cesarz Matsuhito (Meiji) wydał dekret o następującej treści: „Wiedza konieczna jest wszystkim, aby mogli doskonalić się moralnie i praktycznie, i poprawić warunki swojego życia (...) Od wielu lat mamy już szkoły, ale błędne mniemania przetrwały wśród ludu, który nie pojmuje znaczenia i konieczności kształcenia się (...) Naszym celem jest

[136] Zob. L. Frédéric, *Życie codzienne w Japonii u progu nowoczesności*, przeł. E. Bąkowska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.

odtąd, aby kształcenie się rozpowszechniło. Edukacji nie można uważać za własność wyższych klas, lecz za wspólne dziedzictwo, z którego po równej części otrzymać mają szlachta i samurajowie, chłopi i rzemieślnicy, mężczyźni i kobiety”[137]. Wydany przez cesarza dekret spotkał się z dużym zainteresowaniem Japończyków i zachęcił ludzi do zgłębiania wiedzy. Pragnęli oni uczyć się, aby w ten sposób okazać posłuszeństwo cesarzowi. Wsie, które często borykały się z problemami finansowymi, zakładały nowe szkoły w świątyniach lub chatach chłopskich. Z biegiem czasu zaczęto budować szkoły. W małych miastach i na wsiach szkoła stała się symbolem kultury zachodniej i była organizowana na wzór zachodni, gdyż były w niej krzesła i stoły utożsamiane z krajami europejskimi. Od 1890 r. przy każdej szkole podstawowej we wszystkich wsiach tworzono klasy przygotowujące do nauki na wyższym szczeblu edukacji (w szkole średniej). Od 1890 r. w szkołach podstawowych obok nauczania teoretycznego wprowadzono zajęcia praktyczne; powstały klasy dla dziewcząt, w których uczono między innymi szycia, wychowywania dzieci, oszczędnego gospodarowania i kształcono inne umiejętności. Rząd zachęcony sukcesem utworzył szkoły specjalistyczne, w których uczono rolnictwa, handlu, leśnictwa oraz innych dziedzin i zawodów. Uczniowie pochodzili głównie z klasy samurajskiej i uczęszczali do szkół średniego i wyższego stopnia. Nauka w początkowym okresie przychodziła bardzo trudno, gdyż nauczycielami byli cudzoziemcy wykładający po angielsku, niemiecku bądź francusku. Priorytetem dla młodych Japończyków i podstawowym warunkiem była konieczność nauki języków obcych, w których przebiegała nauka prowadzona przez zachodnich nauczycieli. Najprostszą metodą było stosowanie obcych wyrazów, które transkrybowano, używając sylabariusza *katakana.* Należy wspomnieć, że dźwięki języka japońskiego, o ograniczonej liczbie (51 dźwięków zasadniczych), w sposób daleki od doskonałości oddawały dźwięki języków europejskich, a transkrypcje bywały często niedokładne: club pisało się *kurabu*; taxi – *takushii*; butter – *batā*. Wyraz pochodzący z języka obcego dołączał do wyrazu japońskiego, oznaczając importowaną formę danego produktu, np. *gyūnyū* – mleko, a mleko w puszkach określano *miruku* (ang. milk). Słownik japoński wzbogacał się o dużą liczbę słów obcego pochodzenia, które szybko uległy japonizacji.

W latach 1880-1890 wzrastały w Japonii nastroje nacjonalistyczne, a to z kolei pociągało za sobą zmianę nastawienia względem chrześcijaństwa. Powrót idei konfucjanizmu oraz chęć zjednoczenia narodu wokół cesarza to dwa główne postulaty rządu japońskiego tamtego okresu. Rządzący Japonią politycy byli przekonani, że jedynym i prawdziwym wyrazem patriotyzmu jest lojalność i bezwzględne posłuszeństwo cesarzowi. W 1882 r. Ministerstwo Edukacji przekazało do wszystkich szkół podstawowych Kompendium etyki

[137] *Ibidem*, s. 152.

konfucjańskiej, które zawierało specjalnie dobrane elementy służące kultowi cesarza. Przeciwnicy religii chrześcijańskiej wskazywali na fakt, że propaguje ono równość wszystkich przed Bogiem, a to było niezgodne z konfucjańską cnotą posłuszeństwa wobec rodziców oraz przełożonych i kolidowało z polityką edukacyjną państwa. Według teorii ewolucji przetrwanie najsilniejszych i najlepiej przystosowanych do życia gatunków odnosi się również do społeczeństwa (jest to tzw. darwinizm społeczny). Teoria równości z natury została tym samym obalona. Podejście krytyczne stanowiło wstęp do zawziętej kampanii antychrześcijańskiej prowadzonej na łamach prasy w latach 90. XIX w.[138].

Konstytucja z 1889 r. [139] wynosiła cesarza do nimbu świętości i czyniła go nienaruszalnym (art. 1). Gwarantowała swobodę wyznania z zastrzeżeniem, że żadni obywatele, niezależnie od wyznawanej religii, nie powinni zaniedbywać swoich obowiązków jako poddani cesarza. W październiku 1890 r. został wydany Dekret o wychowaniu, który uznano za obowiązujący w szkolnictwie. Do każdej szkoły trafiła kopia dekretu oraz portret cesarza. Uroczystość odczytania dekretu miała charakter religijny, a w jej trakcie wszyscy obecni byli zobowiązani złożyć ukłon przed portretem. Cesarz Meiji traktowany był jako potomek bogów, ale także uważano go za światłego władcę, który zniósł w Japonii feudalizm i wprowadził kraj na drogę nowożytnych przemian. Nawet chrześcijanie darzyli go wielką sympatią i choć krytykowali rząd, to prawie nigdy osobę cesarza. Można założyć, że stosowali zasadę: „Co cesarskie – cesarzowi, co boskie – Bogu" i w taki właśnie sposób unikali otwartego konfliktu. W trakcie kampanii antychrześcijańskiej głoszono, że religia Zachodu podważa tradycyjne japońskie wartości oraz jest źródłem postaw niepatriotycznych ze względu na swoje kosmopolityczne podejście. Należy podkreślić, iż choć już w czasach wcześniejszych doszukiwano się zagrożenia ze strony Zachodu, to jednak dopiero w 1890 r. zaczęto obawiać się chrześcijan na wypadek inwazji i uważano ich za ewentualnych zdrajców. Sądzono, że skoro wyznają religię obcego kraju, w razie wojny przejdą na stronę wroga. Misjonarzy określano mianem straży przedniej kolonizatorów, powołując się na przykłady ekspansji kolonialnej państw zachodnich w Azji. Przede wszystkim jednak chrześcijanie byli potencjalnym zagrożeniem dla kultu cesarza, gdyż nie uznawali jego boskości. Było to powodem wydania w 1890 r. zakazu nauczania i praktykowania religii chrześcijańskiej. Te restrykcje skierowane były przeciwko misjonarzom i miały uniemożliwić im prowadzenie działalności edukacyjnej. Nieufny stosunek Japończyków do chrześcijaństwa wynikał z przynajmniej dwóch powodów. Pierwszym z nich było to, że uważali oni chrześcijaństwo za religię obcego kraju. Druga

[138] C. Totman, *Historia Japonii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagielońskiego, Kraków 2009, s. 398-400.
[139] Meiji Kempō, pierwsza nowoczesna konstytucja w Japonii i całej Azji. Promulgowana 11 II 1889, weszła w życie 29 XI 1890, obowiązywała do 1947.

przyczyna była dużo ważniejsza, gdyż chodziło o niewłaściwy stosunek misjonarzy do innych religii i nieodpowiednie podejście. Chrześcijaństwo tamtych lat było dalekie od ducha ekumenizmu i nie miało na celu wzbogacania kultury Japonii (jak to czyniły wcześniej buddyzm i konfucjanizm), ale za swój cel stawiało zastąpienie jej „jedyną i wartościową" kulturą chrześcijańską. Takie stanowisko musiało niewątpliwie zakończyć się fiaskiem, czego najlepszym dowodem jest bardzo mała liczba chrześcijan w Japonii – nieco ponad 1% społeczeństwa[140].

Przemiany modernizacyjne w Japonii w XIX w. i na początku XX w. przebiegały w sposób burzliwy. Od gorliwego przyjmowania i naśladowania wzorców zachodnich, poprzez ich adaptację po odrzucenie i powrót do wartości rodzimych. Pragnąc dogonić kraje Zachodu, Japończycy dokonali procesu gwałtownej westernizacji i modernizacji kraju. Dzięki temu udało im się uniknąć losu innych państw regionu i pozostać niezależnymi od zachodnich potęg kolonialnych. Zapożyczenia, które ogarnęły całe państwo i wszystkie aspekty życia codziennego Japończyków nacechowane były jednak przede wszystkim przywiązaniem do rodzimej kultury i tradycji, a równocześnie były wypadkową swego rodzaju dyscypliny, rozsądku i pragmatyzmu. To przyczyniło się do tego, że po pewnym czasie proces kształtowania tożsamości Japonii przekształcił się z narzuconego z zewnątrz na rozwój państwa, ale już na własnych warunkach. W ten sposób Japonia nie utraciła swojej unikatowej tożsamości, która umożliwiła jej w latach 20. XX w. wzrost nowych jakościowo wzorców kulturowych (demokracja ery Taisho).

Kultura Japonii stanowi temat niezwykle rozległy, a jej wpływ na kształtowanie się i ewolucję systemu politycznego jest znaczący i można go zaobserwować na przestrzeni tysiącleci. Dokonując analizy wpływu różnorodnych czynników kulturowych na rozwój i kształtowanie się państwowości warto przyjrzeć się bliżej specyfice języka japońskiego. Językiem tym na całym świecie posługuje się ponad 120 mln ludzi i należy on do języków wschodnioazjatyckich. Wbrew pozorom, nie jest to język, który jest podobny do języka chińskiego, choć pewien zasób słownictwa został przejęty przez Japonię z Chin. Zapożyczono również niektóre znaki z pisma chińskiego[141]. Sam język ma dość przejrzystą strukturę gramatyczną. Nie istnieje tam „wyraźne rozróżnienie liczby mnogiej od pojedynczej ani w formach rzeczowników i przymiotników, ani w koniugacji czasowników z przymiotnikami"[142]. Mimo iż nie powinno dostrzegać się podobieństw do języka chińskiego, podstawą systemu pisma japońskiego było właśnie pismo chińskie, składające się

[140] A. Kozyra, *Samurajskie chrześcijaństwo*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 1995, s. 28.
[141] M. Melanowicz, *Literatura japońska, tom 1*, Wydawnictwo PWN 1994, s. 13.
[142] *Ibidem*, s. 14.

z ideogramów. Ideogramy to znaki, które wyrażają określoną rzecz, pojęcie, cechę, lub czynność. Sam system został zapożyczony z Chin w pierwszych wiekach nowej ery. Przyjęcie buddyzmu w VI i VII w., było momentem, gdy części chińskiego pisma znalazły szersze zastosowanie w piśmie japońskim. Ideogramy są znane w japońskim piśmie jako *kanji*. System pisma japońskiego składa się również z takiego elementu jak *kana*, a są to znaki fonetyczne. Kana jest rodzimym pismem japońskim, a jej powstanie datuje się na IX–X w. Do jej powstania w znaczącym stopniu przyczyniło się uproszczenie ideogramów *kanji*. Jednak na tym nie kończą się fakty dotyczące japońskiego pisma. W skład znaków fonetycznych wchodzą dwie odmiany graficzne, każda licząca po 48 sylabogramów. Jedną z nich jest *hiragana* – Japończycy używają jej do zapisywania partykuł oraz końcówek gramatycznych. Natomiast drugą z nich stanowi *katakana* i używana jest do transkrybowania obcych wyrazów. W języku funkcjonuje również termin *rōmaji*, będący łacińską transkrypcją wyrazów japońskich. *Rōmaji* wykorzystywane jest w transkrypcji słów japońskich w słownikach obcojęzycznych, a także drogowskazach. Początek XX w., to moment, gdy w środowisku literaturoznawczym oraz nawet kulturoznawczym kładziono nacisk na poetykę *Man'yōshū*, co oznacza „Zbiór dziesięciu tysięcy liści". Było to o tyle ważne, ponieważ uważano, że poetyka ta była wolna od obcych wpływów. Jednak kulturę epoki Heian, od drugiej połowy IX w. uważaną za ściśle japońską, uważano za twór zawierający w sobie bardzo wiele elementów chińskich, a także traktowano z podejrzliwością.

Po II wojnie światowej, która zmusiła Japonię do podjęcia drastycznych kroków, w epoce Heian dokonano asymilacji obcych form i wartości. Przyczynił się do tego właśnie rodzimy system zapisu, czyli *kana*. Zaczęto więc podkreślać „lingwistyczne granice" między Chinami i Japonią[143]. Na etapie bardzo wczesnych związków Japonii z kontynentem azjatyckim, zaadaptowano chińskie wzorce zarówno z Chin, jak i Korei. Oczywiście, na samym początku dało się odczuć, że są to wzorce zapożyczone, jednak upływ czasu sprawił, że nie tylko przekształciły się, lecz także zaczęto traktować je jako rodzime. Zmianom uległy chińskie tematy, wzorce oraz systemy. Poddano je japonizacji. Za własne motywy uznano motyw śliwy (w języku japońskim nazywa się ją *ume*), pojawiającej się w poezji chińskiej, a także motyw jesieni (*aki*). Stało się to w XI w. Adaptacja tego motywu sprawiła, iż jesień zaczęto postrzegać w Japonii jako okres smutku, a przecież w XI w. jesień w stolicy Heian była okresem ciepła.

Społeczeństwo japońskie jest społeczeństwem homogenicznym, co oznacza, że jest jednolite w kwestii narodowości. W 99% składa się ono z samych Japończyków, a pozostały 1% stanowią Koreańczycy, Chińczycy, Amerykanie i inne mniejszości narodowe. Opisując

[143] M. Melanowicz, *Polisystemowość i polisemizm w cywilizacji i kulturze japońskiej, Wartości wschodu i wartości zachodu spotkania cywilizacji*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2006, s. 164.

sferę duchową Japończyków, warto wiedzieć, iż religią, która zdecydowanie dominuje w tym kraju jest shintoizm, choć bardzo mocno swoją obecność zaznaczyły również buddyzm i konfucjanizm. Do dziś bardzo silnie obecne są ideały feudalizmu, a są to przywiązanie, posłuszeństwo oraz poświęcenie.

Należy także wspomnieć, iż bardzo ważną częścią japońskiej kultury są mity i legendy. W Japonii pełno jest świątyń, poświęconych Bogom i Boginiom. W samym Kioto stoi ponad dwa tysiące świątyń. Niektóre z nich to np.: świątynia Złotego Pawilonu, świątynia Niebiańskiego Smoka, świątynia Czystej Wody czy świątynia Mchu. Te mity i legendy są o tyle istotne, że chociaż zostały spisane w VIII w., to wykorzystano je również w historiozofii i ideologii państwowej. Zaczęły więc wykraczać poza świątynie i sekty pochodzenia shintoistycznego. Wpłynęły nie tylko na to, jak kształtowały się zasady wychowania obywatelskiego, lecz także na umocnienie kultu i lojalności wobec cesarza, jak i w stosunku do przełożonych, począwszy od Restauracji Meiji. Jest to widoczne w takich dokumentach jak edykt o nauce (gakusei 1872), edykt o wychowaniu (kyōiku chokugo 1890) oraz edykt o obowiązkach wojska (gunji chokuyu 1882). W stosunku do tych edyktów i dekretów, jak i ustawy zasadniczej (Konstytucja Meiji z 1889 r.) – korzystano również z „kanonów wartości wykształconych w japońskich traktatach konfucjańskich, sintoistycznych i opracowaniach historiozoficznych, sformułowanych w czasach nowożytnych oraz z kanonów wartości moralnych i estetycznych, ukształtowanych w średniowieczu i w czasach nowożytnych”[144]. Samą tradycję japońską, przypadającą na koniec XIX i XX w., można opisać jako połączenie zarówno elementów rodzimych, jak i obcych, z naciskiem na chińskie, często traktowanych jako własne. W kwestii życia duchowego i obyczajowego Japonii warto wspomnieć o bardzo ciekawym, lecz ważnym fakcie. Sama kultura Japonii nie składa się jedynie z aspektu duchowego. Bardzo ważne jest również ciało. Opierając się na dogłębnych badaniach źródeł historycznych możemy uznać, iż kultura Kraju Kwitnącej Wiśni podkreśla unikatową więź między człowiekiem, a otaczającą go naturą, „wyrażaną stosunkiem miłości, który przekłada się na zharmonizowaną koegzystencję”[145].

Od początków powstawania i kształtowania się państwowości Japonia budowała system pojęć wpisujących się w aspekt kulturowy, który miał na celu legitymizację władzy cesarza – potomka mitycznych bóstw, jedynego żyjącego boga, władającego z woli tychże bóstw wyjątkowym państwem – Japonią. Niezwykłość ta miała swój fundament w misji zleconej przez bóstwa, a polegającej na zjednoczeniu narodów świata pod panowaniem boskiego cesarza i stworzeniu ogólnoświatowego systemu władzy opartego na konfucjańskim modelu rodziny,

[144] A. Flis, *Wartości Wschodu i wartości Zachodu*, Universitas popularnonaukowa, Kraków 2005, s. 167.
[145] L. Sosnowski, *Natura – ciało – kultura uwagi na temat Japonii*, „Estetyka i krytyka”, Kraków 2011, s. 151.

w której władca pełnił rolę ojca, a pozostali członkowie tej społeczności, w zależności od zajmowanych stanowisk, tworzyli ściśle zhierarchizowaną strukturę społeczną z należnym każdemu członkowi miejscem.

Niepodważalne jest to, że japoński system pojęciowy, podobnie jak systemy innych państw regionu, podlegał wpływom filozofii chińskiej, które nie tylko go wzbogacały, ale jednocześnie nadawały mu walor uniwersalny, właściwy dla określonego kręgu kulturowego. To właśnie do tych wspólnych dla Japończyków wartości nawiązywała doktryna Hakko – Ichiu oraz powiązane z nią pojęcie Wspólnej Azjatyckiej Strefy Dobrobytu. Japońscy nacjonaliści byli przekonani, że pojęcia te miały stać się odpowiedzią azjatyckiej duchowości na zachodni materializm, stanowiący zagrożenie dla tradycyjnych wartości azjatyckich.

2.3. Uwarunkowania gospodarcze

Nowoczesny rozwój gospodarczy[146] Japonii zapoczątkowany został rewolucją Meiji w 1868 r. W tym czasie kapitalizm zachodni wkroczył już w stadium monopolistyczne i ustanawiał swoje panowanie polityczne i gospodarcze w Afryce, Ameryce Łacińskiej i Azji. Rewolucja Meiji była momentem przełomowym w historii Japonii, rezultatem jej było ukształtowanie się kapitalistycznych stosunków produkcji, obrona suwerenności kraju oraz przywrócenie kontaktów ze światem zewnętrznym po przeszło dwustuletniej izolacji w okresie Tokugawa[147]. Trudno podzielić jednak w pełni pogląd, jakoby kapitalistyczne stosunki produkcji stworzyły nieodzowne warunki rozwoju gospodarczego. Już przed rewolucją Meiji istniały bowiem niezbędne przesłanki dla tego rozwoju, które ona tylko wyzwoliła. Najbardziej istotnymi z nich wydają się być: silnie scentralizowana władza, dobra organizacja i wysoki poziom edukacji.

Kazuhiro Ohkawa i Henry Rosovsky uwzględniając powyższe czynniki twierdzą, że Japonia w 1868 r., pod wieloma względami była bardziej zaawansowana w rozwoju niż wiele krajów Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej obecnie, co do zasady utożsamia się niski dochód per capita z prymitywną organizacją, korupcją, letargiem i niedożywieniem. Takie spojrzenie dałoby nieprawdziwy wizerunek feudalnej Japonii[148]. Tezę tę podtrzymuje Angus Maddison, stwierdzając, że w okresie rewolucji zbiory ryżu (z 1 ha) były wyższe niż obecnie w niektórych krajach Azji (Indie, Pakistan, Tajlandia). Pomimo bardzo niedogodnych i bardzo trudnych

---

[146] S. Kuznetsa, *Modern Economic Growth*, S. Kuznets, *Modern Economic Growth, Rate, Structure, and Spread,* Newnham College, Cambridge, New Haven and London 1967, s. 461-486.

[147] E. H. Norman, *Japan's Emergence as a Modern State: Political and Economic Problems of the Meiji Period*, University of British Columbia, New York 1946, s. 43-46 oraz K. M. Panikkar*, Azja a dominacja Zachodu 1894-1945,* Państwowe Wydawnictwo Naukowe*,* Warszawa 1972, s. 187 in.

[148] K. Ohkawa, H. Rosovsky, *Japanese Economic Growth. Trend Acceleration in the Twentieth Century,* Oxford University Press*,* Stanford and London 1973, s. 7. W polskiej literaturze podobne stanowisko zajmuje J. Kleer, *Drogi wyjścia z zacofania*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1974, s. 118.

warunków życia, które dla zdecydowanej większości społeczeństwa były naprawdę ciężkie, poziom higieny był wyższy, a liczba osób, którzy byli analfabetami mniejsza niż w ówczesnej Europie Zachodniej[149].

Na szczególną uwagę zasługuje wysoki poziom i szeroki zakres oświaty, który był jednym z istotnych czynników szybkiego rozwoju gospodarczego Japonii. W połowie XIX w. było w Japonii około 16 tys. ogólnie dostępnych szkół elementarnych (terakoya), które ukończyło przed rewolucją około 50% mężczyzn i 15% kobiet. Prawie każdy samuraj i przeważająca liczba kupców umiała czytać i pisać. W takim stanie rzeczy trudno zgodzić się ze stwierdzeniem G. C. Allena, jakoby „różnica między Japonią a Zachodem nie polegała na tym, że Japonia później wystartowała do rozwoju gospodarczego (kapitalizmu), lecz przede wszystkim na tym, że w momencie startu nie posiadała czynników niezbędnych do tego rozwoju"[150]. Allen argumentuje to tym, że Japonia nie przygotowała się do „startu", ponieważ nie dokonała takiej ekspansji handlowej, jaka poprzedziła rozwój przemysłowy Anglii. W przypadku Japonii indywidualna energia działania zastąpiona została energią społeczną, która w okresie Meiji (1868-1912) znalazła swój wyraz w konsekwentnie realizowanym celu, jakim było doścignięcie Zachodu. W rozwoju Japonii nie było stadium klasycznej akumulacji pierwotnej, tj. takiej, jaka miała miejsce w Europie Zachodniej. Prawdą jest również, że nowe kapitalistyczne stosunki produkcji tylko „demokratycznej ideologii", tak charakterystycznej dla kapitalizmu, będącej bodźcem jego rozwoju w przypadku Japonii, nie miała miejsca. Stara ideologia, oparta na tradycji buddyzmu, shintoizmu i konfucjanizmu, została zharmonizowana z nową bazą ekonomiczną. Konsekwencją takiego stanu rzeczy było wytworzenie się w społeczeństwie dualnej struktury. Z jednej strony stanowiło to awangardę klasy panującej, wywodzącej się z magnaterii (daimyo) i szlachty (samurajów) o zachodnim stylu życia, a drugim biegunem była zdecydowana większość społeczeństwa (robotnicy, chłopi i rzemieślnicy) włączona w tradycyjny schemat feudalnej nadbudowy. Z powyższych rozważań można wyciągnąć dwa wnioski: pierwszy, że w momencie rewolucji burżuazyjnej (industrializacji) Japonia posiadała niezbędne czynniki warunkujące szybki jej rozwój. Innymi słowy, można stwierdzić, że japoński poziom kultury ukształtowany przed okresem Meiji był tak wysoki, że umożliwił w pełni dyfuzję kultury zachodniej. „Przenikanie elementów jednej kultury do innej możliwe jest dopiero wówczas, kiedy ta ostatnia wytworzyła już warunki umożliwiające jej recepcję" – pisał znany polski socjolog Jerzy Józef Wiatr[151]. Drugi wniosek

[149] A. Maddison, *Economic Growth in Japan and the USSR*, W.W. Norton, London 1969, s. 3-4.
[150] G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan 1867-1937*, Palgrave Macmillan, London 1950, s. 154.
[151] J. J. Wiatr, *Marksistowska teoria rozwoju społecznego*, Książka i wiedza, Warszawa 1973, s. 151.

jest taki, że Japonia jako jedyny kraj[152] do tej pory zdołała się „unowocześnić" w ramach tradycyjnej ideologii. Kapitalizm japoński ominął stadium wolnej konkurencji, stając się od razu kapitalizmem państwowo-monopolistycznym. Przyczyny takiego stanu rzeczy należy upatrywać przede wszystkim w tym, że luka technologiczno-organizacyjna, jaka dzieliła Japonię od Zachodu w drugiej połowie XIX w., była na tyle duża, że trudno sobie wyobrazić neutralny i szybki rozwój przy prowadzeniu polityki liberalnej (wolna konkurencja). Państwo kapitalistyczne stało się więc inspiratorem i mecenasem rozwoju. Od 1887 r. do drugiej wojny światowej udział państwa w akumulacji wynosił około 50%. Istotnym posunięciem okazał się import techniki i technologii zachodniej. W latach 1876-1895 przebywało w Japonii około 4000 różnego rodzaju specjalistów i doradców. Ich płace były średnio 10 razy wyższe od płac, jakie otrzymywali Japończycy na tych samych stanowiskach. Ministerstwo Przemysłu przeznaczyło w tym okresie 40-50% swoich wydatków na utrzymanie zagranicznego personelu technicznego[153]. W latach 1868-1895 rząd wysłał 600 studentów za granicę, ponad 1000 polityków i biznesmenów wyjechało do Europy w celu przyswojenia sobie nowej organizacji, techniki i nauki[154]. Niezwykle szybka i efektywna adaptacja nowej techniki odegrała niezmiernie ważną rolę w rozwoju gospodarczym Japonii. W drugiej połowie XX w. z inicjatywy państwa powstały fabryki zachodniego typu. Prawie cały przemysł fabryczny znajdował się w ręku sektora publicznego[155]. Gdy fabryki stały się rentowne, państwo użyło następującego argumentu za ich prywatyzacją: „Fabryki założone dla rozwoju przemysłu są obecnie już dobrze zorganizowane i stały się prosperującymi przedsiębiorstwami. Rząd rezygnuje z ich posiadania, ponieważ uważa, że powinni prowadzić je obywatele"[156]. W taki sposób największe zakłady trafiły w ręce monopoli kupieckich (zaibatsu) Mitsui, Mitsubishi i Sumitomo za cenę wynoszącą 15-30% ich wartości[157].

Należy podkreślić, że rozwój przemysłu dokonał się pod intelektualnym przywództwem *shizoku* (ex-samuraj), zwłaszcza z klanów Satsuma i Choshu. Związany był on z dwiema wojnami. Przemysł lekki rozwinął się po wojnie z Chinami (1894-1895), a ciężki po wojnie

---

[152] M. Dobroczyński, *Wpływ naśladownictwa na międzynarodowe stosunki gospodarcze,* „Ekonomista", 1975, nr 3, s. 625-639 oraz P. A. Baran, *Ekonomia polityczna wzrostu*, Warszawa 1963, s. 156.
[153] J. Hirschmeier, *The Origins of Entrepreneurship in Meiji Japan*, Harvard 1964, s. 131, K. Bieda, *The Structure and Operation of the Japanese Economy,* New York, Wiley, Sydney 1970, s. 47-48.
[154] K. Emi, *Government Fiscal Activity and Economic*, Growth in Japan, 1868-1960, Tokyo 1963, s. 114-124.
[155] A. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan: 1867-1937*, Palgrave Macmillan, London 1950, s. 30.
[156] W. W. Lockwood (ed.), *The Economic Development of Japan: Growth and Structural Change, 1868-1938,* Princeton University Press, Princeton 1954, s. 15.
[157] P. Norman, *Japan's Emergence as a Modern State: Political and Economic Problems of the Meiji Period,* s. 131, Y. Horie, *Modern Entrepreneurship in Meiji Japan,* [w:l *Lockwood: The State and Economic Enterprise in Japan,* s. 190 i n., T. F. M. Adams, N. Kobayasi, *The World of Japanese Business. An Authoritative Analysis,* Tokyo 1974, s. 34.

z Rosją w 1905 r. Niektórzy autorzy tę ostatnią datę uznają za końcowy etap industrializacji kraju.

Młody kapitalizm japoński, wraz z groźbą penetracji politycznej i ekonomicznej przez mocarstwa kolonialne, zmuszony został do podjęcia w pierwszym rzędzie rozwoju przemysłów strategicznych takich jak metalowy czy budowy okrętów. Spostrzeżenie Shigeto Tsuru o tym, iż sprawiłoby niezwykłą trudność opisanie nowoczesnej historii rozwoju gospodarczego Japonii bez powiązania jej z licznymi i zwycięskimi wojnami jest bardzo trafne. Oznacza to, że siłą napędową jej gospodarki były z jednej strony zbrojenia i przemysł zbrojeniowy, zawsze hojnie wspierany przez państwo, a z drugiej gałęzie przemysłu pracującego na eksport, które prosperowały dzięki taniej sile roboczej w kraju, jak również rozszerzaniu się sfer wpływów za granicą, w wyniku zwycięskich wojen[158].

Analizując czynniki, które miały istotny wpływ na rozwój nie tylko gospodarczy, ale także społeczny i polityczny Japonii należy uznać za trafne stwierdzenie Williama Wirt Lockwooda, że „militarne zwycięstwa sprowadziły do minimum niezadowolenie klasy robotniczej spowodowane jej niezwykłym wyzyskiem" [159]. Nie ulega bowiem żadnej wątpliwości, że Japonia znalazłszy się na drodze uprzemysłowienia, posiadała najbardziej cenne źródło w postaci obfitej, taniej, inteligentnej i pracowitej siły roboczej[160]. Niezwykle istotnym źródłem powstawania kapitału w Japonii była wieś, która w całej nowożytnej historii odgrywała dla kapitalizmu rolę wewnętrznej kolonii. Podczas trwania rewolucji Meiji ok. 80% ludności zatrudnionej było w rolnictwie. Reforma rolna nie zniosła w pełni stosunków feudalnych na wsi i nie zmieniła jej rozdrobnienia. Pomimo tego szybko zdołano rozwiązać problem żywnościowy. Przeciętne tempo wzrostu produkcji rolnej w latach 1879/80 - 1901/05 wynosiło średnio 1,55% i należało do najwyższych na świecie w tym okresie. Tempo przyrostu naturalnego wynosiło odpowiednio 0,90%[161]. Przykład Japonii świadczy o tym, że rozwój rolnictwa nie musi być warunkiem wstępnym i koniecznym dla nowoczesnego rozwoju gospodarczego, jak to miało miejsce w krajach Europy Zachodniej. W Japonii bowiem gwałtowny wzrost wydajności pracy w rolnictwie z poziomu, który obecnie mają niektóre monsunowe kraje Azji, miał miejsce z równoczesnym wzrostem produkcji przemysłowej. I tak w latach 1896/99 - 1935/38 przeciętne tempo wzrostu produkcji przemysłowej wynosiło 7,2%, a rolnictwa 2,1%[162]. Można więc postawić tezę, że przykład Japonii pomniejsza znaczenie

---

[158] S. Tsuru, *Essays on Japanese Economy*, Guilford Press, Princeton University Press, Tokyo 1958, s. 42.
[159] W.W. Lockwood, *The Economic Development of Japan: Growth and Structural Change*, Princeton University Press, New Jersey 1954, s. 18-19.
[160] D. S. Landes, *Japan and Europe: Contrasts in Industrialization* [w:] Lockwood, *The State and Economic Enterprise in Japan*, New Jersey 1965, s. 115.
[161] A. Gelei, *Trendy wzrostu gospodarczego*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1974, s. 82 i 128.
[162] *Ibidem* s. 55.

rozwoju rolnictwa jako warunku wstępnego, nowoczesnego rozwoju gospodarczego, kładąc nacisk na konkurencyjny wzrost przemysłu i rolnictwa[163].

Dokonując analizy i oceny trendu rozwoju gospodarczego Japonii można wyróżnić 3 długie cykle (long swings)[164]. Pierwszy, obejmował lata 1897-1917, drugi lata 1917-1937 i trzeci 1937-1962. Pierwszy cykl kończy się w 1917 r. W latach 1914-1918 obserwujemy niespotykane dotychczas tempo rozwoju gospodarki japońskiej[165]. Drugi cykl (1917-1937) charakteryzuje się wyższym przeciętnym tempem wzrostu GNP; które wynosiło 3,85%. W okresie tym utrwaliła się tzw. dualna struktura gospodarki japońskiej (dual structure), która charakteryzowała się dużą różnicą występującą w płacach i wydajności pracy między sektorami gospodarki[166]. Trzeci cykl to lata 1937-1962. W pierwszej fazie obejmuje ekonomikę wojenną, w drugiej natomiast okres powojenny, w którym Japonia osiągnęła niespotykane dotychczas tempo wzrostu. Możemy stwierdzić, iż nastąpiła niezwykle szybka adaptacja Japonii na drodze nowoczesnego wzrostu i rozwoju gospodarczego.

W czasie wielkiego kryzysu nastąpił nieznaczny spadek produkcji przemysłowej: 3-9% w latach 1930-1932[167]. Od 1931 r. gospodarka stała się *quasi* wojenna (*junsenji keizai*), a od 1937 r. *stricte* wojenna. Udział wydatków zbrojeniowych w dochodzie narodowym (national income) zwiększył się z 6,9% w 1936 r. do 31,8% w 1941 r. i 52,5% w 1943 r.[168]. Wielu autorów podkreśla, że rozwój gospodarczy Japonii ma wiele cech wspólnych z rozwojem innych krajów kapitalistycznych, zwłaszcza z USA pod względem stopy akumulacji i intensyfikacji produkcji. Po drugiej wojnie światowej Japonia posiadała najwyższą stopę inwestycji: w latach 1950-1970 średnio 33,7%, w tym samym czasie RFN – 25,6%, Francja – 22,7%, USA – 18,4%, a Wielka Brytania – 17,2%. Gdy zestawi się te dane ze stopą inwestycji Japonii (1885 r.) – 3%, Niemiec (1850 r. – 5%, Francji (1850 r.) – 6% i USA (1820 r.) – 9%, to można uzyskać jedną z istotnych odpowiedzi na pytanie o przyczyny wysokiego tempa wzrostu gospodarczego Japonii po II wojnie światowej. Stąd nasuwa się wniosek, że przedwojenny i powojenny rozwój gospodarczy Japonii był ściśle związany z rozwojem światowej ekonomiki jako całości. Gdyby w minionym okresie (1950-1970) gospodarka

---

[163] A. C. Kelly, J. G. Williamson, *Lessons from Japanese Development. An Analitical Economic History*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1974, s. 96.
[164] E. A. Pigulewskaja, *Tieorii ekonomiczeskogo rosta w burżuaznoj politekonomii Japonii*, Moskwa 1976, rozdz. IV, s. 173.
[165] M. Takahashi, *Modern Japanese Economy since the Meiji Restoration*, Princeton University Press, Tokio 1967, s. 93.
[166] R. Minami, A. Ono, *Economic Growth with Dual Structure: An Econometric Model of the Prewar Japanese Economy*, Princeton University Press, Tokio 1972, s. 2.
[167] G. C. Allen, *A Short Economic History of Modern Japan*, Palgrave Macmillan, London 2016, s. 137.
[168] A. Piewzner, *Gosudarstwo w ekonomikie Japonii*, Moskwa 1976, s. 11-12.

światowa rozwijała się w takim tempie jak przed wojną, Japonii trudno byłoby uzyskać takie wyniki.

Na podstawie przeprowadzonych analiz i badań można wysnuć następujące wnioski:

1. W latach 1868-1973 Japonia zanotowała największy na świecie rozwój gospodarczy, bezprecedensowy zwłaszcza po II wojnie światowej.
2. Rozwój gospodarczy Japonii nie odbiegał zasadniczo od modelu rozwoju zachodnich krajów kapitalistycznych.
3. W początkowym stadium rozwoju Japonia posiadała niezbędne czynniki ukształtowane w poprzednim okresie (Tokugawa), w przeciwieństwie do większości krajów słabo rozwiniętych.
4. Japończycy zupełnie świadomie, a przede wszystkim bardzo szybko i efektywnie, zaadaptowali zachodni model rozwoju, ponieważ był to wtedy jedyny racjonalny i sprawdzony model.
5. Jak do tej pory, tylko Japonii udało się dokonać szybkiego rozwoju w ramach starej (feudalno-japońskiej) tradycji.
6. Japonia jest jedynym krajem, który w okresie 1868-1973 wykazywał tak wysokie tempo wzrostu.
7. Rozwój gospodarczy Japonii był zawsze ściśle związany z rozwojem gospodarki światowej jako całości.
8. Powojenny rozwój jest częścią wzrostu sekularnego[169], którego źródła sięgają (co najmniej) rewolucji Meiji.
9. W japońskim modelu szczególną rolę odegrał czynnik ludzki, jego niezwykła pracowitość, zdyscyplinowanie, ogromna zdolność adaptacji importowanej myśli i techniki, jak również nieprzeciętny talent organizacyjny.

Gospodarkę japońską w okresie od II wojny światowej do lat osiemdziesiątych można sklasyfikować jako „kierowaną gospodarkę rynkową typu keynesowskiego”[170], której priorytetem była ekspansja eksportowa. System ten często był określany jako Japan Inc., czyli państwo korporatystyczne oparte na współpracy rządu z biznesem, w którym rząd odgrywał istotną rolę we wspieraniu wzrostu gospodarczego. Nieformalne i formalne powiązania w gospodarce japońskiej określano terminem „żelaznego trójkąta władzy”, w którym funkcjonowały jednocześnie biurokracja rządowa, partia rządząca oraz wielkie grupy

[169] Wzrost sekularny – termin oznaczający trend utrzymujący się w długim okresie czasu. Sekularny może również wskazywać na konkretne akcje lub sektory akcji, na które nie mają wpływu krótkoterminowe trendy. Trendy sekularne nie są sezonowe ani cykliczne. Zamiast tego, pozostają one stałe w czasie. Akcje sekularne utrzymują statyczną trajektorię niezależnie od bieżących trendów gospodarczych.
[170] H. Samaryna, *Deflacja w Japonii*, PWE, Warszawa 2010, s. 48.

przedsiębiorstw – *keiretsu*. Relacje ich były dosyć wyjątkowe biorąc pod uwagę wzajemne zaufanie i szacunek oraz bardzo bliską współpracę[171]. Gdy nastąpiło załamanie gospodarki japońskiej, spowodowało to spadek zaufania do rządu[172]. Sytuacja ta doprowadziła do utraty władzy przez rządząca od 1955 r. partię Partię Liberalno Demokratyczną, która po raz pierwszy straciła władzę[173]. Gwałtowny i dynamicznie zmieniający się kurs jena, deflacja oraz rosnące wydatki publiczne zwiększające dług publiczny rodziły wiele problemów. Zła sytuacja gospodarcza, pogłębiający się kryzys i stagnacja doprowadziły do konieczności zmian w tradycyjnie pojmowanej roli państwa. Premier Japonii Junichiro Koizumi był zwolennikiem sektora prywatnego i uważał, że „wszystko co sektor prywatny jest w stanie zrobić lepiej niż państwo, powinno być robione przez sektor prywatny"[174]. W początkowym okresie reform rząd japoński stosował tradycyjne narzędzia do rozwiązywania problemów gospodarczych, czyli zwiększał wydatki publiczne. W 1992 r. zostały wdrożone różnego typu programy stymulujące z jednoczesnym obniżaniem podatków.

Chociaż działania rządu przyczyniały się do wzmacniania wzrostu gospodarczego, to jednak nie udało się odbudować zaufania społecznego do instytucji rządowych. Niezbędne więc było ponowne zdefiniowanie roli i miejsca państwa w gospodarce. Aby realizować ten cel rozpoczęto wiele różnych działań, m.in. podjęto się prywatyzacji niektórych przedsiębiorstw, zmianie uległa rola agencji rządowych oraz banku centralnego w planowaniu i sterowaniu gospodarką. Przeznaczono także znaczące środki na wspieranie rozwoju regionów (głównie klastrów) poprzez inwestycje w innowacje. Równolegle została przyznana bardzo duża pomoc finansowa dla banków i mniejszych przedsiębiorstw[175].

Jednocześnie wprowadzanym zmianom w polityce gospodarczej państwa towarzyszyła reforma instytucjonalna. Wiązała się ona z reformą Zaito (Fiscal Investement and Loan Program – FILP) oraz rozpoczętą prywatyzacją poczty. Zaito był programem wspierania kapitałowego krajowych przedsiębiorstw i przemysłów finansowanym za pomocą Japan Post Network (określano go często mianem drugiego budżetu). Poza tradycyjną funkcją i zadaniami poczta japońska działała jako instytucja finansowa gromadząca oszczędności ludności na rachunkach depozytowych. Gromadzone i pozyskiwane z różnych źródeł środki finansowe były wykorzystywane przez Ministerstwo Finansów do wspierania inwestycji i udzielania niskooprocentowanych pożyczek przedsiębiorstwom państwowym i państwowym instytucjom finansowym, takim jak Small Business Finance Corporation, Fisheries Finance Corporation,

[171] J. Bossak, *Strategia rozwoju w punkcie zwrotnym*, PWN, Warszawa 1990, s. 66.
[172] M. Zaleska, *Kryzys w japońskim systemie bankowym*, „Bank i Kredyt" 2001, nr 9, s. 53.
[173] C. Andressen, *Krótka historia Japonii*, Wydawnictwo Dialog, Warszawa 2009, s. 152.
[174] I. Tselichtchev, P. Debroux, *Asia's Turning Point*. John Wiley and Sons, Singapur 2009, s. 49.
[175] C. Andressen, op. cit., s. 156.

Japan Development Bank, Forestry czy Agriculture. Jednym z najpotężniejszych w Japonii banków był Japan Bank for International Cooperation. Był nie tylko potężnym, ale i bardzo skutecznym narzędziem polityki przemysłowej. Żaden sektor czy gałąź przemysłu nie zostały przez niego niedoinwestowane. Koncentrował się on na finansowaniu małych i średnich przedsiębiorstw, leśnictwa i rybołówstwa, rolnictwa, projektów infrastrukturalnych, inicjatyw komunalnych. Kierował także swoją pomoc do słabiej gospodarczo rozwiniętych regionów kraju. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych pomoc instytucji wspomaganych przez ten program wynosiła blisko jednej trzeciej ogólnej sumy wszystkich pożyczek, które były udzielane przez japońskie instytucje finansowe przedsiębiorstwom[176]. W 2001 r. został wstrzymany, a przedsiębiorstwa państwowe i inne firmy wspierane przez ten program zobligowano do szukania wsparcia finansowego bezpośrednio na rynku finansowym z wykorzystaniem emisji akcji i obligacji. W 2005 r. rząd Japonii rozpoczął proces prywatyzacji systemu pocztowego. W 2008 r. Japan Development Bank zmienił formę prawną stając się korporacją, a pozostałe instytucje finansowe, które wchodziły w skład FILP, przekształcono w Japan Finance Corporation. Poza tym programem Japonia stosowała w polityce fiskalnej tradycyjne instrumenty takie jak stawki podatkowe i wydatki budżetowe i prowadziła restrykcyjną politykę fiskalną. Wydatki budżetowe były niskie – ok. 32% PKB. Dla rządu utrzymanie nadwyżki budżetowej było jednym z priorytetów polityki gospodarczej (wysokie stawki podatkowe gwarantowały duże wpływy budżetowe). Dług publiczny był do 1989 r. na stałym poziomie i wynosił ok. 55% PKB[177]. Tak prowadzona polityka fiskalna musiała doprowadzić do spadku konsumpcji i zwiększenia zainteresowania oszczędzaniem, co niekorzystnie wpłynęło na sytuację gospodarki japońskiej w latach dziewięćdziesiątych oraz na początku XXI w.

Japonia jako państwo prorozwojowe (developmental state) charakteryzuje się koncentracją kompetencji i państwowego aparatu biurokratycznego w wyspecjalizowanych agencjach rządowych odpowiedzialnych za wzrost gospodarki[178]. Rozdział upoważnień, uprawnień i kompetencji do końca lat osiemdziesiątych wyglądał następująco: Ministerstwo Finansów prowadziło politykę makroekonomiczną (polityka fiskalna i monetarna), Ministerstwo Handlu Zagranicznego i Przemysłu (MITI) odpowiadało za politykę przemysłową i tworzyło plany rozwoju przemysłu i handlu[179]. Strategiczne plany dla potrzeb rolnictwa wyznaczała Narodowa Agencja Rolna (NLA). Niezależne przedsiębiorstwa ze

[176] J. Młodawska, *Kryzys systemu bankowego i finansowego w Japonii – drogi wyjścia*, „Bank i Kredyt" 2003, s. 49.
[177] H. Samaryna, op. cit., s. 68-69.
[178] A. Ząbkowicz, *Instytucje i wzrost gospodarki Japonii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagielońskiego, Kraków 2006, s. 54.
[179] J. Młodawska, *Japonia. Państwo a sektor prywatny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 112.

znacznym stopniem ingerencji ze strony państwa (podkreślić należy, że w gospodarce dominowały w tym okresie prywatne przedsiębiorstwa) tworzyły japoński system gospodarczy [180] . Umiejscowienie w strukturze administracyjnej umożliwiało MITI koordynowanie realizacji planów poprzez sieć instytucji mediacji między rządem a przemysłem, a także kontrolę nad przepływem kapitału finansowego.

W okresie cudu gospodarczego Japonię postrzegano jako „monolit, niepodlegający żadnym wewnętrznym sprzecznościom, nastawiony na maksymalne osiągnięcie celu pod wodzą MITI[181].

W 2001 r. przeprowadzona została reforma systemu administracji publicznej. Dokonano przekształcenia Ministerstwa Handlu Zagranicznego i Przemysłu w Ministerstwo Gospodarki i Przemysłu (METI). Obecnie METI posiada istotne znaczenie w gospodarce japońskiej. Jednym z ważnych aspektów działania tego ministerstwa jest wspieranie rozwoju klastrów. Aktywna (ale selektywna) rola państwa w gospodarce polega na finansowaniu wybranych regionów poprzez wspieranie rozwoju innowacji. W 2001 r. rozpoczęto realizację programu Projekt Klaster Przemysłowy (Industrial Cluster Plan) mającego na celu ożywienie wybranych regionów przez wspieranie innowacji. Program był realizowany i koordynowany przez METI (Ministry of Economy, Trade and Industry – Ministerstwo Gospodarki, Handlu i Przemysłu). Priorytetem tego projektu było zapewnienie kompleksowej obsługi i promocji nowo powstających firm, a tym samym rozwój nowoczesnych sieci współpracy pomiędzy przedsiębiorstwami, uczelniami a sektorem publicznym. Finansowanie obejmowało okres pięciu lat, a budżet wynosił 5 mln euro rocznie i jednocześnie umożliwiał preferencyjny dostęp do funduszy rzędu 350 mln euro. Położenie nacisku na rozwój klastrów miało głównie wzmocnić konkurencyjność Japonii na arenie międzynarodowej. Realizowany projekt został podzielony na trzy fazy. Faza pierwsza obejmowała 19 projektów klastrowych. Tylko w 2004 r. postanowiono przeznaczyć 680 mln jenów na promocję otwierania i działania klastrów. Projekt Klaster Przemysłowy do końca 2005 r. umożliwił utworzenie 40 000 nowych firm. W 2005 r. został przygotowany również „Nowy System Wspierania Współpracy", który zainicjowała Japońska Agencja Małych i Średnich Przedsiębiorstw (SMEA) i był wsparciem dla nowych projektów partnerskich. Następował dalszy dynamiczny rozwój małych i średnich firm, a od kwietnia 2006 r. do marca 2011 r. powstało kolejnych 40 000 nowych przedsiębiorstw. Jednocześnie kontynuowano zaawansowane prace nad usprawnianiem ministerstw i agencji odpowiedzialnych za wspieranie promowania działalności zagranicznej

[180] S.G. Kozłowski, *Systemy ekonomiczne*, Wydawnictwo Uniwerstetu Marii Curie- Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 175.
[181] *Ibidem* s. 120.

oraz samowystarczalności i niezależności klastrów. Kładziono przede wszystkim nacisk na powstawanie nowych klastrów, tzw. klastrów wiedzy (knowledge clusters) w przemysłach przyszłości[182]. Swoim zasięgiem program obejmował 18 małych miejskich regionów (głównie miast). Nowo powstające klastry lokowały się blisko ośrodków uniwersyteckich i instytutów badawczych, tworząc w ten sposób wirtualne centra doskonałości. Znaczna część pomocy była adresowana do wspierania zaawansowanych badań naukowych, dostępu do specjalistycznych usług i infrastruktury badawczej. Finansowanie tego projektu trwało 5 lat, na tę inicjatywę przeznaczono 3,8 mln euro, a cały budżet wynosił 70 mln euro rocznie.

Przechodząc do systemu naukowego Japonii, należy zaznaczyć, iż nieodłącznym elementem każdego systemu bankowego jest bank centralny, który jest organem państwowym, pełniącym wiele ważnych funkcji w gospodarce. W Japonii taką instytucją jest założony w 1882 r. Bank Japonii (Bank of Japan), który powstał jako prywatna spółka posiadająca 55% udziału Skarbu Państwa. Należy zaznaczyć, że w okresie powojennym działalność tego banku była podporządkowana polityce gospodarczej i realizacji jej celów[183]. Po zakończeniu II wojny światowej rząd Japonii wprowadził duże ograniczenia w systemie finansowym. Ze względu na niedomagania instytucji bankowych zdecydowano się na ich ochronę z jednoczesną kontrolą przepływu funduszy w kierunku istotnych i priorytetowych dziedzin gospodarki[184]. W kwietniu 1998 r. weszła w życie nowa Ustawa o Banku Japonii, która zapewniła bankowi centralnemu większą niezależność. Była to Ustawa nr 89, która określiła zarówno nowe zadania Banku Japonii, jak i cele kształtowanej przez niego polityki pieniężnej. Ustawa sankcjonuje autonomię banku centralnego w prowadzeniu polityki pieniężnej, stanowiąc jednocześnie, że Bank powinien utrzymywać ścisłe relacje z rządem, wymieniać z nim poglądy dotyczące sytuacji gospodarczej. Praktycznie oznacza to, że autonomia Banku jest mniejsza od tej, jaką cieszy się np. Europejski Bank Centralny w strefie euro, czy System Rezerwy Federalnej w Stanach Zjednoczonych. Najważniejszym celem realizowanej przez bank polityki pieniężnej jest stabilność cen, stąd też zarówno deflacja, jak i inflacja są postrzegane jako zjawiska niekorzystne dla gospodarki.

Współcześnie funkcjonujący w Japonii system gospodarczy postrzegany jest jako system liberalny, choć rola państwa jest w nim ciągle istotna. Stanowi on specyficzną

---

[182] B. Ganne, Y. Lecter, *Asian Industrial Clusters, Global Competitiveness and New Policy Initiatives*, World Scientific Publishing 2009, s. 16.

[183] J. Młodawska, *Japonia. Państwo a sektor prywatny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 94-101.

[184] Na podstawie Ustawy o Banku Japonii bank centralny musiał wspierać politykę wysokiego wzrostu PKB i wykorzystania pełnego potencjału gospodarczego kraju kosztem stabilności cenowej. Nowa ustawa przywróciła główny cel polityki pieniężnej, choć w przypadku długotrwałej inflacji trudnym okazało się określenie pojęcia i zakresu stabilności cenowej. Szerzej: T. Ito, F.S. Mishkin, *Two Decades of Japanese Monetary Policy and The Deflation Problem. NBER*, Working Papers nr 10878.

mieszankę wolnego rynku i rządowego interwencjonizmu. W przeprowadzonym w 2011 r. rankingu Heritage Foundation Japonia została sklasyfikowana na 20 pozycji[185].

Wielu badaczy jest zdania, że kryzys azjatycki lat dziewięćdziesiątych przyśpieszył procesy transformacji roli państwa w gospodarce japońskiej. Wzajemne relacje pomiędzy rządem a sektorem biznesu uległy zmianie. W okresie prosperity, tzw. cudu gospodarczego, państwo nie tylko wspierało, ale też wyznaczało zadania i cele, a także chroniło przedsiębiorstwa krajowe, wskazując bardzo ścisłe obszary współpracy z wybranymi sektorami, konglomeratami, przedsiębiorstwami oraz bankami. Szczególną opieką państwo otaczało przedsiębiorstwa duże i grupy przedsiębiorstw, które posiadały bezpośrednie gwarancje pomocy finansowej. Z czasem zaniechano tych praktyk lub zostały one znacznie zmniejszone. Również rząd wycofał się z roli kreatora, protektora i promotora wybranych przemysłów. Alokacja i rozmieszczanie zasobów zaczęła więc dokonywać się za pomocą rynku, a nie tylko na skutek zaleceń rządu.

Dokonując analizy uwarunkowań gospodarczych, które wpłynęły w istotny sposób na kształtowanie się systemu politycznego Japonii podjęto próbę wykazania i jednocześnie zasygnalizowania zmian, które miały miejsce w systemie gospodarczym Japonii w badanym okresie. Jak wynika z przeprowadzonej analizy, znacząca część z nich była fundamentalna i zmieniła układ sił i relacji na rynku (reforma FILP, liberalizacja rynku finansowego). Wiele zmian było mało znaczących (przekształcenie MITI w METI) i miały na celu odbudowę zaufania społecznego do instytucji. Warto podkreślić, że zmiany wprowadzone w systemie instytucjonalnym zostały przez społeczeństwo zaakceptowane. Przywrócono w ten sposób równowagę gospodarczą, mimo że wielu problemów nie udało się rozwiązać. Jednak zdaniem analityków to tradycja i kultura mają najistotniejszy wpływ na rolę państwa w Japonii, a nie perturbacje na rynkach. Japońskie społeczeństwo nie byłoby w stanie zaakceptować w pełni liberalnego systemu chociażby z uwagi na całkowicie odmienne pojmowanie roli jednostki w tym społeczeństwie i drugorzędne znaczenie motywu zysku.

Jak wynika z rankingu przeprowadzonego przez Doing Business Indeks Wolności Gospodarczej Fraser Institute oraz Corruption Perceptions Index zauważalna jest stabilność systemu gospodarczego Japonii[186]. Zgodnie z wynikami uzyskanymi przez Indeks Wolności Gospodarczej Japonia w 2012 r. została sklasyfikowana na 22 pozycji, tym samym znalazła się

[185] W latach 1995-2010 wartość współczynnika wolności gospodarczej tego państwa wahała się w granicach 64,3 (2004) a 75,0 (1995). W 2011 r., wartość ta wyniosła 72,8..

[186] W rankingu Doing Business w 2010 r. Japonia zajęła 19 pozycję, a rok później 18. Wartość indeksu wolności gospodarczej według Fraser Institute wahała się w latach 1990-2008 pomiędzy 7,08 (2001) a 7,49 (2007). Według Transparency International w latach 1996-2009 Japonia zajmowała miejsca pomiędzy pozycją 17 a 25. Informacje dostępne na stronach internetowych Doing Business: www.doingbusiness.org, Instytutu Frasera: www.fraserinstitute.org oraz Transparency International: www.transparency.org.

w grupie krajów prawie wolnych (*mostly free*) bezpośrednio za Szwecją, ale przed m.in. Niemcami i Francją[187].

Podsumowując, trudno odpowiedzieć jednoznacznie na pytanie, czy faktycznie zmniejszyła się znacznie rola państwa w gospodarce Japonii. Na pewno uległa ona zmianie, być może ze względu na obecnie stosowane narzędzia, które są po prostu bardziej nowoczesne i nie mają tak bezpośredniego charakteru, jak w przeszłości. Państwo i jego działania są ciągle bardzo istotnym elementem w gospodarce japońskiej.

2.4. Uwarunkowania międzynarodowe

Analizując wpływ uwarunkowań międzynarodowych na rozwój Japonii trzeba podkreślić, iż jest to państwo, w którym nowoczesna technika przeplata się ze starą kulturą, tradycją i zwyczajami. Japońskie zapożyczenia z zagranicy zarówno te związane z kulturą, jak i technologią, nie były ślepym naśladownictwem, a raczej świadomym, instrumentalnym zabiegiem, którego celem było przekształcenie Kraju Kwitnącej Wiśni w nowoczesne, stabilne i silne państwo. Z badań naukowych wynika, że w tak zwanym okresie Yayoi (300 r. p.n.e. – 300 r. n.e.) na Wyspy Japońskie napływały fale osadników z terenów dzisiejszej Korei i Chin, którzy posiadali znajomość technik uprawy ryżu, tkactwa oraz używania naczyń z brązu i żelaza. W Japonii nazywani byli *kika-jin* i świadczyli nieocenione usługi lokalnym władcom jako pisarze, instruktorzy, technicy, rzemieślnicy i tłumacze[188]. Do chińskich zapożyczeń należało przejęcie przez Japończyków w V w. chińskich znaków, a język chiński stał się w Japonii językiem oficjalnym[189]. Na początku oryginalne pismo chińskie znało tylko wąskie grono ówczesnej japońskiej elity. Jednak wraz z upływem czasu następował powrót języka japońskiego i modyfikacja dla jego potrzeb chińskich znaków. Główną przyczyną było to, że język mandaryński jest jednosylabowy i znacznie różni się od wielosylabowego języka japońskiego[190]. Jak już wcześniej zostało wspomniane, tworzono na bazie chińskich znaków, zwanych w Japonii „kanji", dwa nowe alfabety: „hiraganę", powstałą w VIII w. (używaną dla wyrażenia czasowników, przymiotników i końcówek), a także powstałą w XII w. „katakanę" (stosowana do obcych wyrazów i w podręcznikach dla dzieci). Te dwa alfabety znane są także jako „kana"[191].

---

[187] Index of Economic Freedom 2012. Heritage Foundation 2012. Dostępne na stronie internetowej Heritage Foundation: http://www.heritage.org, (dostęp: 25.09.2021).
[188] J.M. Kitagawa, *Religion in Japanese History*, Columbia University Press, New York 1966, s. 23.
[189] J.W. Hall, *Japonia od czasów najdawniejszych do dzisiaj,* Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1979, s. 41.
[190] V. Hilska, *Dzieje i kultura narodu japońskiego. Krótki zarys*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1957, s. 30.
[191] *Ibidem*, s. 57-58.

Rozprzestrzenianie się w Japonii buddyzmu było jednym z bodźców do nauki, doskonalenia i przystosowywania znaków chińskich. W 552 r. wprowadzono buddyzm na Wyspy Japońskie. W tym samym czasie władca rządzący w Korei zwrócił się do Japończyków o pomoc w walce z wrogami i razem ze swoją prośbą przekazał im figurki Buddy. Następnie do Japonii przybyli znawcy literatury chińskiej, medycyny, a także buddyjscy mnisi[192]. Buddyzm w wersji chińsko-tybetańskiej szybko znalazł sympatyków w Japonii. Ideą przewodnią buddyzmu było pogodzenie się jednostki z istniejącą sytuacją społeczną, przez co wspierał władzę w utrzymaniu społeczeństwa w posłuszeństwie. Religia buddyjska zaczęła się rozwijać, co doprowadziło do budowy wielu świątyń, a wiele z nich do dziś jest bezcennymi pamiątkami japońskiej kultury. Ponadto, religia ta przyspieszyła budowę dróg i mostów, a to z kolei zainicjowało podróże buddyjskich mnichów na jeszcze niezbadane części kraju oraz tworzenie map i irygację ziemi. Wraz z umacnianiem się buddyzmu rozpowszechniły się w Japonii takie instytucje jak łaźnie publiczne oraz zwyczaje (np. zwyczaj kremacji zwłok)[193].

Razem z literaturą chińską do Kraju Kwitnącej Wiśni przybyła także filozofia konfucjańska, która trafiła na dobry grunt dla swojego rozkwitu. Konfucjanizm popierał potrzebę posłuszeństwa i lojalności wobec władcy. Kultywował ideę służby publicznej i wzmocnienia państwowej biurokracji, propagował posłuszeństwo i szacunek dla rodziców i przodków. Należy podkreślić, iż z konfucjanizmem była też związana ważna koncepcja dwóch przeciwstawnych sił dominujących na świecie: „yin" i „yang". Korzystano również z tego systemu przy wyznaczaniu w Japonii dat szczęśliwych i nieszczęśliwych, a także przy urządzaniu domu. Zgodnie z konfucjańskimi wzorcami zbudowano ówczesną japońską stolicę – Narę, a później Kyoto. Podzielona ona została na 8 ulic i 9 alej (cyfrą „yin" była 8, a „yang" – 9)[194]. Bardzo istotne jest to, że fundamentalnym konceptem konfucjańskim przeszczepionym na grunt japoński była idea władcy legitymującego się mandatem niebios na sprawowanie władzy. Pierwowzorem był chiński autorytaryzm razem z jego ideologicznym uzasadnieniem. Zgodnie z tym wzorem w Japonii traktowano cesarza jako potomka bogów. Takie ustawy jak: Konstytucja Shotoku, reforma Taika i kodeks Taiho[195] były tworzone dla cesarza japońskiego, jako Syna Niebios. Pierwsza z wymienionych ustaw została napisana w 604 r. i była zarazem pierwszą „Konstytucją" Japonii. Napisano ją inspirując się dwoma wspomnianymi już systemami regijno-filozoficznymi przybyłymi do Japonii z Chin – konfucjanizmem

[192] *Ibidem,* s. 30. Według J. Halla transfer buddyzmu do Japonii to 538 r. Zob. J.W. Hall, *Japonia...*, op. cit., s. 41.
[193] *Sources of Japanese Tradition*, T. de Bary (red.), Columbia University Press, New York 1964, vol. I, s. 94.
[194] *Ibidem*, s. 60.
[195] *Ibidem*, s. 59.

i buddyzmem[196] i zgodnie ze wskazówkami przeznaczonymi dla wyższych urzędników i dygnitarzy państwowych.

Wielu historyków uważa, że Konstytucja Shotoku była pierwszym bardzo ważnym krokiem zmierzającym do przekształcenia japońskiego rządu w hierarchiczną strukturę biurokratyczną rządzącą się określonymi prawami. W 604 r. opracowano również chiński kalendarz, a w 646 r. została wprowadzona tzw. reforma Taika. Wydany edykt składał się z czterech dosyć lakonicznych artykułów traktujących o zniesieniu rodowej własności ziemi i oddania jej cesarzowi. Miał nastąpić podział kraju na prowincje, które miały być rządzone przez podległych władcy gubernatorów, wybranych z miejscowej szlachty. Uregulowano także podział danin wśród dzierżawców, obalając dotychczasowy, stary system danin i pracy przymusowej u arystokracji rodowej. Zastąpiono to podatkiem od ziemi uprawnej, który miał być przekazywany cesarzowi[197]. Jednak reforma napotkała wiele trudności i nie powiodła się, mimo założonych szczytnych celów. Chodzi o to, że szlachta dworska i dygnitarze wymusili na cesarzu, aby ich ziemie stały się ich własnością dziedziczną i nie zostały opodatkowane. Podjęta próba dokonania zreformowania Japonii w oparciu o wzorce chińskie nie udała się[198].

Kodeks Taiho powstał w latach 701-704. Była to ważna reforma administracji państwowej. Zgodnie z zapisami kodeksu, najwyższym organem państwa była podległa cesarzowi Wielka Rada Stanu na czele z kanclerzem. Utworzono ministerstwa oraz wyodrębniono 4 rangi dla książąt i 9 dla urzędników. Proporcjonalnie do posiadanej rangi następował przydział ziemi, która początkowo była zwolniona od podatków. Określona liczba domostw zobowiązana była przekazywać część swych produktów bezpośrednio urzędnikom i szlachcie[199]. Wprowadzony system położył podwaliny pod silną państwową biurokrację, kopiując oczywiście rozwiązania chińskie.

W Japonii nadal obecne są idee Konfucjusza, które przez większość specjalistów nie są klasyfikowane jako religia, a jedynie duchowe motto działania wielu japońskich przedsiębiorstw. Konfucjańska idea polityczna najważniejszą rolę w państwie przypisuje biurokratom. Stąd nietrudno zauważyć, dlaczego japońska ekonomika wówczas, jak i później, stanowiła formę państwowego kapitalizmu zarządzanego przez biurokratów[200]. Nauki i myśli konfucjańskie stosowano w epoce Meiji w celu sprawdzania kwalifikacji kandydatów przy obsadzaniu stanowisk. Arystokratyczne pochodzenie przy rekrutacji przestało się praktycznie liczyć. Liczyła się natomiast lojalność, dyscyplina i wiedza pracowników. Wartości te zawarte

---

[196] *Ibidem*, s. 35-36.
[197] J. Tubielewicz, *Historia*..., op. cit., s. 55-60; V. Hilska, *Dzieje...,* op. cit., s. 35-40.
[198] V. Hilska, Dzieje*...,* op. cit., s. 40.
[199] *Ibidem*, s. 41-43.
[200] M. Morishima, *Why has Japan succeeded?*, Cambridge University Press, 1982, s. 87.

są w uchwalonym w 1890 r. Cesarskim Reskrypcie w Sprawie Edukacji. Poza tym jest tam kult cesarza i pięć relacji charakterystycznych dla konfucjanizmu: pan-podwładny, rodzic-dziecko, starszy brat-młodszy brat, mąż-żona oraz przyjaciel-przyjaciel.

W 1882 r. został wydany Cesarski Nakaz dla Żołnierzy i Marynarzy. Składał się z następujących konfucjańskich cech, które powinny być promowane: odwaga, lojalność, wiara, oszczędność i ugrzecznienie. Celowo został pominięty dobry charakter, gdyż cecha ta obecna była w podobnych dokumentach ogłoszonych w Chinach jeszcze za czasów panowania dynastii Silla.

Zanim na Wyspy Japońskie dotarł konfucjanizm i buddyzm, w Japonii dominowały wierzenia shinto. Składały się one z różnorodnych praktyk religijnych bez rozwiniętej metafizyki ani credo[201]. Zgodnie z shintoistyczną religią Wyspy Japońskie są zrodzone przez boginię Izanami i boga Izanagi, który zrodził ze swojego lewego oka boginię słońca Amaterasu. Miała ona siostrzeńca Nihigi, któremu bogowie polecili założenie cesarstwa Japonii. To właśnie Nihigi zstąpił z nieba na górę Takaciko na wyspie Kiusiu i posiadał ze sobą czczone przez Japończyków do dziś insygnia władzy cesarskiej: miecz, perły i zwierciadło. Jak głosi legenda, jego siostrzeniec Gimmo Tenno założył stolicę w okolicy Yamato i dlatego uważa się go za przodka panującego do dziś rodu cesarskiego. Zgodnie z wierzeniami Japończyków cesarz i jego rodzina pochodzą w prostej linii od Amaterasu – bogini słońca. Według shinto cesarz uważany jest za boga, zaś idea jego boskiego pochodzenia służyła legitymizacji jego władzy i zwierzchnictwa nad szogunami z rodu Tokugawa. Shinto propagowało miłość ojczyzny i wierność oraz kult kami – bogów sił natury. Zgodnie z religią shinto bohaterowie japońscy zostają kami po śmierci[202]. Z wierzeń shinto wywodzi się hasło *hakkoici*, co oznacza osiem kierunków świata pod jednym niebem, którym usprawiedliwiano potem japońską ekspansję terytorialną[203]. Wielu badaczy historii Japonii postrzega shintoizm jako japońską odmianę chińskiego taoizmu[204]. Trzeba przyznać, że faktycznie są podobieństwa między tymi religiami. Za jedną ze wspólnych cech można uznać rytuał ciągnięcia przepowiedni w świątyniach shinto czy odprawianie modłów przy budowaniu kolejnych pięter nowego domu oraz korzystanie z wiedzy astrologicznej. Koncepcje niebiańskiego cesarza i boskiego kraju zaczerpnięto z taoizmu. Japoński shintoizm zabarwił je tylko nacjonalizmem i odrzucił taoistyczną koncepcję indywidualizmu. Teza o taoistycznej genezie shinto jest potwierdzona

[201] J.W. Hall, *Japonia...*, op. cit., s. 35.
[202] Kami znaczy po japońsku „wyżsi, wysocy". Miejscami kultu bogów kami są góry i lasy. Z czasem kami stali się przodkowie rodziny cesarskiej, bohaterowie narodowi, a także pojęcia abstrakcyjne – niebo, siła rozrodcza. Zob. W. Nagae, *Religie Japonii*, [w:] *Religie świata*, A. Shwartz (red.), Warszawa 1957, s. 111-112.
[203] Zob. V. Hilska, *Dzieje...*, op. cit., s. 408.
[204] Tak tę rzecz ujmuje Michio Morishima, powołując się na opinie japońskich uczonych, jak m.in. Koji Fukunaga i Masaaki Ueda. M. Morishima, *Why has Japan...*, op. cit., s. 36-37.

chociażby niewystępowaniem świątyń tych dwóch religii na tym samym obszarze Japonii. Właściwie świątynie taoistyczne nie istnieją na terytorium Japonii, poza wyspami Okinawa, gdzie taoizm przeważa[205]. Poszukując innych zapożyczeń z Chin, które zostały zaadoptowane przez Japonię, nie sposób pominąć kaligrafii, która wiąże się z przejętym chińskim systemem pisma, zwyczaj posługiwania się pałeczkami w czasie jedzenia posiłków. Zgodnie z wcześniejszymi chińskimi relacjami, Japończycy jedli początkowo rękoma. Opisując inne przykłady zapożyczeń, trzeba wymienić ogrody japońskie, dla powstania których inspiracją były chińskie ogrody czy chociażby zwyczaj picia i ceremonia parzenia herbaty[206].

Proces kolonizacji pozaeuropejskich terytoriów przez europejskie narody zintensyfikował się po Wielkiej Rewolucji Francuskiej z 1789 r. Do takich krajów należała Japonia, z którą próbowano kilkakrotnie nawiązać stosunki handlowe. Do pierwszych sporadycznych kontaktów dochodziło już w XVI i XVII w. Ważną z tego punktu widzenia datą jest 1543 r., to właśnie wtedy Portugalczycy znaleźli się na wyspie Tanegashima i od 1545 r. rozpoczęli oni w porcie Nagasaki regularny handel z Japonią[207]. Portugalczycy sprzedawali Japończykom broń – arkebuzy, szkło, zegary, którą to broń Japończycy zaczęli kopiować. Był to również początek akcji prowadzonych przez misjonarzy chrześcijańskich. Szczególnie ważna była postać Francisco de Jasoy Azpilicueta (1506-1552), który był założycielem pierwszego kościoła na wyspie Kyushiu[208]. Dzięki protekcji trzech japońskich daimyo (zarządców) chrześcijaństwo silnie się zakorzeniło się na tej wyspie. Jeden z daimyo, Omura Sumitada przyjął tę religię, a następnie narzucił ją swoim poddanym[209]. Rozwój chrześcijaństwa wzbudzał niechęć przywódców japońskich wobec niej. Doprowadziło to do oficjalnego zakazania praktykowania religii chrześcijańskiej w 1587 r., a w 1612 r. zakaz ten zaczęto egzekwować[210].

Izolacja Japonii wobec innych państw została wprowadzona od 1640 r. Jedynym wyjątkiem byli Holendrzy, którym pozwolono raz do roku wysyłać kilka okrętów handlowych do Nagasaki. Taka sytuacja spowodowała, że ograniczono wszystkie kontakty Japonii z Zachodem na ponad 200 lat, aż do lat 50. XIX w. Jak wynika z analiz dokumentów

---

[205] Ibidem, s. 36-37.
[206] T. Minoru, *Japan-China Friendship – Myth and Reality*, „Japan Quarterly", Asahi Shim-bun Publishing Company, Tokyo, vol. XXVIII, No. 1, January-March 1981, s. 25.
[207] J.W. Hall, *Japonia...*, op. cit., s. 117.
[208] Początkowo Japończycy uważali chrześcijaństwo za odmianę buddyzmu. *Ibidem*, s. 119.
[209] Chrześcijańscy misjonarze przekonywali, że rozwój Zachodu był możliwy tylko dzięki religii chrześcijańskiej. Dlatego wielu rządzących w Japonii stało się admiratorami nowej wiary. Zob. M. Morishima, *Why has Japan...*, *op. cit.*, s. 54.
[210] Rządzący wówczas przedstawiciele rodu Tokugawa byli zaniepokojeni zajęciem przez Hiszpanów Filipin. Obawiali się, że Japonia może być następna. Jednocześnie wymyślono metodę wykrywania zwolenników chrześcijaństwa przez „fumie" – akt deptania symboli tej wiary przez podejrzanych o jej wyznawanie. Zob. J.W. Hall, *Japonia...*, op. cit., s. 156.

źródłowych, od 1792 r. datują się kontakty z carską Rosją, kiedy to rosyjski porucznik Adam Laksman wpłynął do portu Nemura w południowej części wyspy Hokkaido. Celem prowadzonej przez niego misji było nawiązanie stosunków handlowych z Japonią. W Matsuname Japończycy oświadczyli mu, że jedynie urzędy w Nagasaki mogą nawiązywać stosunki z państwami obcymi i był zmuszony powrócić z niczym. Po pewnym czasie Japończycy zaczęli prowadzić wzmożone osadnictwo i zwiększyli obecność wojsk w mieście Edo na wyspie Hokkaido[211].

Wyspami Japońskimi interesowały się w XIX w. również Stany Zjednoczone. Amerykanie, podobnie zresztą jak rosyjski porucznik, spotkali się z negatywną odpowiedzią Japończyków. Jednak nie dawali za wygraną i w 1853 r. z misją do Japonii udał się komandor Matthew C. Perry. Jego wizycie przyświecały trzy główne cele:

1. Podpisanie umowy z Japonią w sprawie załóg statków amerykańskich, które uległy wypadkom na morzu.
2. Udostępnienie dla statków amerykańskich japońskich portów jako stacji węglowych.
3. Uzyskanie zgody na dostęp USA do jednego lub więcej portów na terytorium Japonii w celach handlowych.

Komandor Perry przekazał gubernatorowi listę żądań amerykańskich, która zawierała oczekiwania Amerykanów i dotyczyła: otwarcia portów morskich Cesarstwa Japonii i zawarcie stosownych traktatów handlowych. Komandor postawił warunek, że w następnym roku przybędzie po odpowiedź. Prowadzanie tej misji przy akompaniamencie salw armatnich, miało wywrzeć presję i pokazać Japończykom, że odrzucenie żądań Perry'ego równa się wojnie ze Stanami Zjednoczonymi. W następnym roku Perry przybył po odpowiedź, jak wcześniej to zapowiedział. Na mocy zawartego w Kunaganie porozumienia Japonia zgodziła się otworzyć dwa porty: Simoda na półwyspie Idzu i Hakodate na wyspie Hokkaido. Stały się one punktami zaopatrzeniowymi w wodę, żywność i węgiel dla statków zagranicznych. Zapisy wynikające z tej umowy zostały również zastosowane wobec państw europejskich – Francji, Holandii, Anglii, a także wobec Rosji[212]. W 1858 r. podpisano umowę handlową między USA a Japonią i zdecydowano o otwarciu kolejnych portów w Kanagawie (dzisiejsza Yokohama), Nagasaki, Niigacie i Hiogo[213]. Na terenach należących do wyszczególnionych w umowie portów cudzoziemcy mogli nabywać ziemię, osiedlać się i handlować. Jednak w dalszym ciągu

[211] Hokkaido ma niemal 89 tys. km kwadratowych, co stanowi 23% powierzchni Japonii. Jej terytorium jest bogate w pastwiska i lasy, zaś woda u brzegów morskich obfituje w różne gatunki ryb. Ponadto występują na niej bogactwa naturalne takie jak węgiel, siarka, miedź i ropa naftowa. W 1802 r. szogunat założył w Hakodate urząd administracyjny dla całej prowincji. Od tamtego czasu zaczęła się japońska kolonizacja wyspy. Zob. V. Hilska, *Dzieje...*, op. cit., s. 319-320.
[212] *Ibidem*, s. 81-82.
[213] Szerzej: V. Hilska, *Dzieje...*, op. cit., s. 326.

zdecydowanie większa część Japonii była obszarem zamkniętym. W 1861 r., podobne umowy zawarto z Holandią, Rosją, Anglią, Francją i Prusami. Dla cesarza Komei te ustępstwa wobec Zachodu i tak wydawały się za duże, więc nie podpisał umowy amerykańsko-japońskiej[214].
W imieniu rządu pod umową podpis złożył J'i Nausoke – daimyo, który był właścicielem ziemskim i popierał otwarcie się Japonii na kontakty ze światem. Jednak taka sytuacja spowodowała umacnianie się opozycji antyrządowej. Aby temu przeciwdziałać, rozpoczęto tak zwaną czystkę Ansei, w trakcie której wielu urzędników rządu centralnego (*bakufu*), sympatyzujących z opozycją zwolniono, niemało *daimyów* aresztowano, a niektórych, jak Yoshida Shoin i Hashimoto Samai, zabito. Niezadowolenie społeczeństwa było coraz większe. Dokonywano napadów na cudzoziemców zachowujących się pogardliwie wobec japońskich zwyczajów. Nasilały się nieporozumienia i antagonizmy między antyzachodnim dworem cesarskim a prozachodnim szogunatem, który postanowił wysłać dwie wyprawy mające rozprawić się ze spiskowcami. Pierwsza z nich zakończyła się sukcesem. Przed drugą rody cesarskie z Satsumy i Ciosiu zawarły przymierze i wspólnie w 1866 r. pokonały wojska *bakufu*. W 1867 r. zmarł cesarz Komei, tron zaś objął jego syn Mutsuhito. Urząd szoguna zajął Keiki. Mimo jego prób oparcia się na Francji w przywróceniu potęgi *bakufu*, został zmuszony do rezygnacji ze swoich uprawnień w 1867 r. i przyjęcia urzędu premiera wraz z posiadłościami ziemskimi. To oponentom nie wystarczyło i postanowili 3 stycznia 1868 r. otoczyć pałac cesarski i proklamować najwyższą władzę cesarza w kraju. Niedługo po tym wydarzeniu wybuchła w Japonii wojna domowa, która zakończyła się klęską zwolenników szogunatu. Przeciwne cesarzowi wojska rodu Tokugawa poddały się w maju 1869 r. na Hokkaido[215]. Nastąpił okres tak zwanej reformy Meiji, w którym przeprowadzono wiele reform w sferze społecznej, politycznej i ekonomicznej, kluczowych dla późniejszego rozwoju Japonii. Zniesiony został podział społeczeństwa japońskiego na cztery klasy: samurajów, chłopów, rzemieślników, kupców. Zastąpiono go rozróżnieniem na magnaterię, dawnych samurajów i lud. Zgodnie z prawem wszyscy stali się równi[216]. Wprowadzono obowiązkowe nauczanie podstawowe, a strukturę systemu edukacyjnego wzorowano na francuskim systemie dystryktów szkolnych, zaś na poziomie akademickim zastosowano rozwiązania amerykańskie. Japończycy w drugiej połowie XIX w., skorzystali również z doświadczeń pruskich (niemieckich), m.in. przy organizacji armii.

---

[214] Dwór cesarski bronił izolacji kraju. Sprzeciwiał się polityce szogunatu, polegającej na stopniowym otwieraniu Japonii na obce wpływy. Wokół cesarza skupił się krąg roninów (samurajów niższej rangi), chcących przywrócenia niepodzielnej władzy cesarza. *Ibidem*, s. 328.
[215] Znamienne, że doradcą wojskowym oddziałów rebelianckich był Francuz. Pokazywało to stopień zażyłości sił *bakufu* z Zachodem. Zob. J.P. Lehmann, *Roots of Modern Japan*, Macmillan, Palgrave, Londyn 1982, s. 291.
[216] V. Hilska, *Dzieje...*, op. cit., s. 334.

Jak już wcześniej wspomniano, konstytucja japońska z 1889 r. dawała najwyższą władzę w państwie cesarzowi, który stał się zwierzchnikiem sił zbrojnych. Ponadto, miał prawo wypowiadać wojnę i zawierać pokój. Przed cesarzem odpowiedzialność ponosił rząd. Cesarz był święty i nietykalny. Wprowadzenie obowiązkowej służby wojskowej stanowiło także olbrzymią zmianę. Wraz z upływem czasu reformowano cesarską armię lądową na wzór pruski, natomiast flotę zreformowano wzorując się na brytyjskiej, gdyż państwa te były wówczas najsilniejsze na lądzie i morzu.

Przeprowadzane reformy armii stanowiły potwierdzenie upadku klasy samurajów i systematyczne znoszenie ich przywilejów, wraz z odebraniem im w 1876 r. symbolicznego przywileju noszenia miecza. Początkowo wypłacano im odszkodowanie, które z czasem zamieniono na jednorazowe obligacje rządowe. Samuraje zmuszeni byli poszukiwać sposobu i źródeł utrzymania. Część z nich pełniła funkcje w administracji centralnej lub lokalnej, inni zostawali oficerami w armii lub policji, a niektórzy korzystając ze wsparcia rządu zaczęli prowadzić działalność gospodarczą. Wielu spośród przedstawicieli tej klasy społeczeństwa zeszło na poziom pracowników najemnych, a nawet żebraków. Rząd w celu udzielania im wsparcia podjął akcję zasiedlania nimi wyspy Hokkaido[217].

Reformy nie ominęły również biurokracji, która była obecna w Japonii od wielu wieków. Zmieniła on swój status stając się instytucją ogólnonarodową, a nie – jak wcześniej – lokalną. Aby zostać członkiem biurokracji decydujące zaczęły być umiejętności, wykształcenie oraz zdanie egzaminu, a nie urodzenie i koneksje. Rząd japoński zaczął promować monopole, tzw. *zaibatsu*, które stały się dominujące i stanowiły koło napędowe gospodarki. Otwarcie Japonii, choć pod przymusem, na handel z Zachodem, a także pierwsze lata rewolucji Meiji nastąpiły w dogodnym czasie dla tego kraju. Zarówno państwa europejskie, jak i Stany Zjednoczone zajęte były własnymi sprawami i nie były w stanie interweniować zbrojnie, aby powstrzymać powstanie silnego, scentralizowanego państwa japońskiego.

Analiza założeń polityki zagranicznej Japonii i wpływu czynników międzynarodowych na kształtowanie się systemu politycznego Japonii od zakończenia okupacji amerykańskiej w 1952 r. pozwala stwierdzić, iż jest ona nieustannie połączeniem roli państwa oraz uwarunkowań międzynarodowych, przede wszystkim nacisków wynikających z polityki prowadzonej przez Stany Zjednoczone oraz organizacje międzynarodowe, takie jak WTO i OECD. Pomimo powszechnego w międzynarodowej opinii poglądu, że Japonia utrzymuje wewnętrzny rynek zbytu zamknięty dla obcych podmiotów, to trzeba podkreślić, że w rzeczywistości w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. zlikwidowano większość barier handlowych,

[217] Rząd przeznaczył dla nich duże sumy w formie pożyczek na rozwój tamtejszego rolnictwa i rybołówstwa. Zob. J.P. Lehmann, *Roots*..., op. cit., s. 233.

takich jak taryfy celne, restrykcje ilościowe, ograniczenia w inwestycjach zagranicznych oraz kontrolach międzynarodowych transakcji kapitałowych. Posunięcia te były wynikiem zmiany założeń i celów zagranicznej polityki Kraju Kwitnącej Wiśni oraz zostały dokonane pod wpływem *gaiatsu*, czyli nacisków i żądań państw zachodnich. Amerykańskie oczekiwania liberalizacji dostępu do rynków japońskich, ponawiane sukcesywnie przez różne gremia gospodarcze i polityczne, doprowadziły do tego, że Japonia stopniowo zmieniała swoją zagraniczną politykę ekonomiczną. Dodatkową przyczyną, dla której Japonia reagowała na *gaiatsu*, jest istnienie międzynarodowych norm i uzgodnień.

Przystąpienie Japonii do OECD w 1967 r., a przede wszystkim jej uczestnictwo w pracach na forum GATT/WTO, wywarły istotny wpływ na japońską politykę. Japonia reagowała na amerykańską presję i otworzyła swe rynki nie tylko dlatego, że USA są potęgą gospodarczą i hegemonem, ale także dlatego, że japońscy decydenci i biznesmeni obawiali się, że Stany Zjednoczone mogłyby zamknąć swe rynki dla japońskiego eksportu, który rocznie sięgał 30%. Taka sytuacja powodowała, że w Japonii lat 60. XIX w. opisane wyżej procesy polityczne, społeczne i gospodarcze, wzorowane na międzynarodowych rozwiązaniach, mogły przebiegać właściwie w sposób niezakłócony[218].

[218] Z.J. Pietraś, *Decydowanie polityczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 2000, s. 58-59.

Rozdział III

Konsolidacja demokracji w Japonii – wymiar instytucjonalny

3.1. Ewolucja reżimu politycznego Japonii po II wojnie światowej

Konsolidacja[219] procesów politycznych powojennej Japonii jest zjawiskiem, które w swojej istocie dąży do ustabilizowania systemu państwowego w formie i charakterze odpowiadającym wzorcom demokratycznym. Politologiczne podejście do zjawiska konsolidacji demokratycznej charakteryzuje się wielością postaw i przyjmowanych rozwiązań. Dunkwart Rustow uważa, że demokracja w swoim idealnym modelu wyraża się w takim ukształtowaniu wspólnoty społecznej, która utożsamia się ze wspólnotą polityczną. Wspólnota polityczna jest natomiast wynikiem demokratyzacji systemu politycznego, który podlega trzem fazom rozwojowym:

1) konfliktowi dotyczącemu charakteru instytucji demokratycznych,
2) instalacji organizacji demokratycznych,
3) ostatecznej konsolidacji demokracji.

Owa konsolidacja wynika z uznania reguł demokratycznych za jedynie obowiązujące[220]. Samuel Huntington rozpatruje problem na dwóch płaszczyznach, etycznej oraz instytucjonalnej. Demokratyzacja jako zjawisko etyczne, wynika z moralnego dojrzewania elit, które powinno nastąpić przed wystąpieniem zmian demokratycznych. Porządek demokratyczny powinien posiadać genezę w długich tradycjach proceduralnych i doświadczeniach opozycji wobec dominującego nurtu państwowego oraz rozpowszechnieniu tych przekonań w warunkach postautorytarnych. Demokratyzacja w rozumieniu instytucjonalnym przejawia się nie tylko w nabieraniu trwałości organizacyjnej systemu, ale także skupia się także na zagadnieniach natury aksjologiczno-normatywnej i ich odniesieniu do kwestii konsolidacji demokratycznej powojennego systemu politycznego Japonii.

Okres funkcjonowania powojennego japońskiego systemu politycznego oceniany bywa jako czas o stosunkowo niskim poziomie wewnętrznej dynamiki. Stan ten trwał od momentu ukształtowania się jego podstaw w 1955 r. Składa się na to wiele czynników, wśród których dominującym wydaje się fakt dużej roli tradycji i kultywowania konserwatywnych wartości

---

[219] Konsolidacja (ang. consolidation) – proces umocnienia i stabilizacji („dojrzewania") systemu demokratycznego, na który składają się m.in. wprowadzenie i poszanowanie praw człowieka, rozpoczęcie lub upublicznienie działalności wolnych mediów, legitymizacje.

[220] D. Rustow, *Transytions to Democracy: Toward a Dynamic Model,* "Comparative Politics" 1970, nr 2, s. 337-363.

przez japońskie społeczeństwo. W momencie pojawienia się przesłanek sygnalizujących wprowadzenie ustroju demokratycznego zwrócono uwagę na konieczność powiązania aktu ustanowienia demokracji z wewnątrznarodowymi cechami. Problem tkwi w tym, że owe wewnątrznarodowe cechy są na wielu płaszczyznach przeciwstawne z podstawowymi wartościami demokracji. Aksjologiczny charakter ustroju politycznego Japonii [221] jest wynikiem stabilności kulturowej społeczeństwa i znajduje swoje odzwierciedlenie w około konstytucyjnej formie ubiegania się i sprawowania władzy.

W początkowym okresie kształtowania się powojennego ustroju Japonii dynamika zmian cechowała się gwałtownością, gdyż w wyniku walki o władzę i ścierania się różnych opcji dochodziło do prób narzucenia odmiennych wizji związanych z funkcjonowaniem instytucji państwa demokratycznego.

Status quo w polityce zewnętrznej do 1989 r., przekładał się bezpośrednio na wydarzenia w samej Japonii. Niechęć, wręcz widoczna polityczna apatia przy podejmowaniu prób rekonstrukcji układu występującego od okresu zakończenia wojny w niemal niezmienionej formie, wynikała z obawy przed możliwością utraty władzy przez rządzących. Ale nawet tak stabilny układ polityczny zaczął się chwiać. Pierwszymi symptomami były te o charakterze ekonomicznym, kiedy – kolokwialnie ujmując – bańka mydlana zaczęła pękać. Nagła utrata bezpieczeństwa odczuwana przez społeczeństwo znalazła odzwierciedlenie w preferencjach wyborczych i prawie czterdziestoletnie samodzielne rządy Partii Liberalno-Demokratycznej (PLD) dobiegły końca. W latach 1993-1995 dynamika japońskiej sceny politycznej ponownie nabrała szybszego tempa. Załamał się dotychczasowy bardzo stabilny system partyjny, co umożliwiło śmielszą wymianę myśli i opinii na tematy społeczne, ekonomiczne i polityczne. Po 1955 r. obserwuje się ponowne umacnianie władzy przez PLD, co przekłada się na zamieranie dynamiki i kostnienie układu z 1955 r. W przeciągu ostatnich lat nie tylko nie podejmowano koniecznych społeczno-politycznych reform, ale, co więcej, unikano nawet rozmów na takie tematy.

Krótko po 1955 r., a więc kiedy rozpoczęło się kształtowanie współcześnie występującego systemu politycznego, amerykański socjolog S. Levine głosił: „nie należy przeceniać dzisiejszej roli nowych instytucji, które na arenie japońskiej nie są niczym więcej jak formalną substancją”[222].

Uważa się, że zmiany układu politycznego Japonii nie wynikały z oddolnie inspirowanych poczynań, dlatego przygotowanie japońskiego społeczeństwa na reformy

[221] https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Japonia-Ustroj-polityczny;4574395.html (dostęp: 12.03.2019).
[222] Cyt. za: S.B. Levine, *Industrial Relations in Postwar Japan*, American Economic Association, Urbana 1957, s. 157.

systemowe nie było wystarczające. Dynamika zmian w pierwszym okresie konsolidacji demokratycznej (1945-1955) była stosunkowo wysoka, stąd mentalność społeczeństwa w zakresie politycznego rozumienia istoty transformacji nie nadążała za nią. Dopiero kiedy dynamika osłabła, można było zaobserwować poziom dostosowania paradygmatów myślenia politycznego do nowej struktury, wyznaczonej przez dynamikę zmian i nadal przez nią kształtowaną. Funkcjonujący od kilkudziesięciu lat system nie tylko przybliżył, ale także nauczył społeczeństwo jak należy korzystać z procedur i instytucji demokratycznych.

Proces instytucjonalizacji procedur i organizacji reżimu demokratycznego przejawia się między innymi poprzez walkę o zdobycie i utrzymanie władzy, sposoby podejmowania decyzji oraz działania polityczne. Konsolidacja demokratyczna powoduje, że procesy charakteryzują się pewną powtarzalnością, a ich wyniki są często ze sobą zbieżne pomimo odległości czasowej i czasami nawet przyczynowej w trakcie ich zachodzenia[223].

Warto wspomnieć o podejściu paternalistycznym stosowanym przez państwo, które widoczne było przede wszystkim w świecie gospodarki. W ten sposób kreowana polityka ekonomiczna doprowadziła do kryzysu lat dziewięćdziesiątych. Sprawy kultury pozostają w rękach rządu albo samorządu. Politycy samodzielnie poszukują poparcia w celu realizacji programów kulturalnych wyręczając w tym często osoby bardziej predystynowane do takich zajęć. W zakresie opieki medycznej państwo kształci, a potem zatrudnia lekarzy, pielęgniarki oraz personel pomocniczy. Ogranicza się w ten sposób aktywność prywatnych podmiotów. Słusznie zauważył B. Kirsher, który stwierdził: „pod powierzchniową warstwą zachodnich wzorców odkryłem kraj mimo wszystko głęboko związany ze swoją feudalną przeszłością. Pomimo tego, że wydawał się współczesnym technologicznym społeczeństwem, to w istocie okazało, że jest przesiąknięty tradycjami i zwrócony w archaiczną stronę komórki rodzinnej. W ciągu tych lat Japonia stała się trzecią potęgą przemysłową świata i to nie pomimo wyglądającej na archaiczną struktury społecznej, a w znacznym stopniu dzięki niej”[224].

W ostatecznym rozrachunku makro paternalizm stworzył sprzyjające warunki do tego, żeby Japonia stała się światowym mocarstwem gospodarczym, ponieważ skierował wysiłek narodu w kierunku ekonomizacji i industrializacji, które to idee stymulowały poszczególne jednostki do zwiększenia wydajności pracy i koncentrowania się na potrzebach państwa, a nie swoich. Ponadto makro paternalizm łączy w sobie stare wartości z nowymi, czyli zbliża tradycyjne moralne wartości z ideami nowej cywilizacji demokratyczno-konsumpcyjnej.

[223] https://www.wikiwand.com/pl/Demokracja_skonsolidowana (dostęp: 14.02.2019).
[224] Cyt. za: B. Krisher, *Awaiting the Explosion*, „Newsweek” z 05.01.1970 r.

W pierwszym okresie transformacji ustrojowej makro paternalizm[225] stwarzał warunki do rozwoju gospodarczego, a następnie proces rozwoju stał się sam w sobie na tyle silną wartością, że stanowił odniesienie do nacjonalistycznych postaw, które w ostatnich latach przybierają na sile i znaczeniu. Do podstawowych paradygmatów zaliczyć należy: sprawowanie władzy w warunkach niepełnej legitymizacji politycznej, uzależnienie obywateli od instytucji państwa – *amae* i dystrybucji środków przez państwo.

W momencie, kiedy prawo do głosowania stało się w Japonii powszechne, duże znaczenie zaczęły posiadać partie polityczne oraz cały aparat zderzeniowy skupiony wokół nich. Wkrótce wybory stały się małymi wojnami wewnętrznymi, drogimi w przeprowadzeniu, ale niezbyt niebezpiecznymi, a szefowie partyjni uzyskali status dowódców oddziałów wojskowych. W japońskim systemie parlamentarno-gabinetowym art. 67. Konstytucji nadaje szerokie prawa egzekutywie – rządowi tworzonemu przez działaczy partyjnych. Prawo mówi, że ta partia, która zwycięża, ma prawo tworzenia rządu. Jednakże konsolidacja systemu po 1955 r., z wyjątkiem lat 1993-1995, doprowadziła do tego, że lider rządzącej PLD wcale nie musi z nikim walczyć o władzę.

System polityczny jako struktura rządów rozumianych przez pryzmat dominacji parlamentu nie ma długiego rodowodu w Japonii. Zaraz po ich ustanowieniu i pojawieniu się pierwszego parlamentu w 1890 r. rządy zostały zdominowane przez autokratyzm ery Meiji oraz militarystów w latach trzydziestych XX w. We współczesnym systemie przewodniczący PLD zostaje premierem, a PLD de facto notorycznie wygrywa wybory i tworzy rządy monopartyjne, inaczej niż miało to miejsce przed wojną. Pomiędzy państwami europejskimi a państwem japońskim istnieje istotna różnica, polegająca na przyjęciu odmiennych punktów widzenia kwestii związanych właśnie z państwem. W Europie zaadaptowanie neutralizmu jako wartości wyznaczającej kanon prawa pozwoliło na dopuszczenie wielu różnych opcji do walki o prymat ideologiczny. Nacjonalizm w Japonii nie pojawił się tam jako element totalitaryzmu lat trzydziestych XX w., ale istniał już i miał charakter immanentny[226]. Nie zniknął także po wojnie, a zmiany demokratyczne przyczyniły się jedynie do przybrania przez niego bardziej konserwatywnego charakteru. Japoński nacjonalizm nie podlega akceptacji, zatwierdzeniu. On jest genetycznie aprobowany przez obywateli. Dzieje się tak ze względu na bezwarunkowość postaw społecznych dotyczących oceny idei narodowej. Naród postrzegany jest jako grupa

[225] Istnieją różne definicje paternalizmu. Wspólnym mianownikiem różnych ujęć paternalizmu jest zastąpienie opinii jednej osoby opinią drugiej, ukierunkowane na pożytek tej pierwszej. Paternalizm jest przeciwieństwem liberalizmu głoszonego przez Johna Stuarta Milla, który uważał, że "ani *osoba, ani grupa osób nie ma prawa powiedzieć innej istocie ludzkiej znajdującej się w latach dojrzałych, że nie wolno jej zrobić ze swoim własnym życiem i dla własnej korzyści tego co mu się podoba".*

[226] Analizę japońskiego nacjonalizmu i jego filozoficzno-psychologicznego charakteru przeprowadził m.in. w Sebastian Kubas. Por. S. Kubas, *Problem nacjonalizmu japońskiego,* „Politicus" 2001, nr 8.

osób, która ma wygrać, ma być lepsza. Ta etyka uwewnętrznienia norm głoszonych przez państwo będąca w istocie wyrazem woli narodu, na gruncie japońskim spaja tradycję z tym, co rodzi się w teraźniejszości i wybiega w przyszłość. Współczesny konserwatyzm japoński usprawiedliwia wiele niedopuszczalnych praktyk występujących w państwie opartym na zasadach demokratycznych. Sytuacja taka po części wynika z niedostatku na politycznym rynku ideowych polityków. Są to w głównej mierze pragmatycy, którzy działają w zastanych warunkach. Spośród tych polityków, którzy skupieni są jednak na ideologicznym aspekcie uprawiania polityki, a którzy zasilają konserwatywną PLD, poparcie i społeczny posłuch zyskują nacjonaliści, chociażby pokroju Shintaro Ishihary, to nacjonaliści, a często nawet skrajni nacjonaliści. Ishihara stał się popularny dzięki książce: *Japonia, która może powiedzieć nie*, wydanej w 1989 r. Zawarł w niej swoisty manifest nacjonalistyczny, w którym stwierdził, że jego ojczyzna nie potrzebuje Stanów Zjednoczonych oraz że konieczna jest rewizja artykułu 9. Konstytucji w celu umożliwienia remilitaryzacji.

W powojennej Japonii można wyodrębnić trzy następujące fazy formowania się elit władzy konserwatystów:

- okres do ok. 1955 r., w którym przewagę posiadali politycy znajdujący się u władzy od 1910 r., a więc moment, kiedy przedstawiciele czterech dominujących klanów czasów Meiji zaczęli schodzić ze sceny politycznej (tzw. elity rozproszone),
- późne lata pięćdziesiąte, sześćdziesiąte i siedemdziesiąte to okres krystalizowania się generacji technokratycznej (elity technokratyczne),
- od lat siedemdziesiątych do dzisiaj, czyli okres specjalistów[227].

Elity rozproszone to nazwa tej grupy polityków, którzy są odpowiedzialni za podstawy dzisiejszego ustroju demokratycznego. Ta elita polityczna musiała działać w czasie niepełnej suwerenności, kryzysu wewnętrznego i konieczności dokonania w związku z tym rekonstrukcji życia społecznego, politycznego i ekonomicznego oraz braku integracji politycznej. Politycy ci zostali poddani procesom czystki, gdyż powiązani byli z czasami przedwojennymi. Trzech spośród sześciu premierów w latach 1945-1957 pracowało w przedwojennej dyplomacji japońskiej: Kijuro Shidehara, Shigeru Yoshida Hitoshi Ashida. W omawianym okresie najpierw obserwowano walkę o prymat ideologii konserwatywnej, a następnie walkę w administracji publicznej skierowaną na zdobycie urzędów. Zawodowi politycy musieli się zmierzyć z biznesmenami, którzy upatrywali w polityce dogodnego miejsca do zabezpieczenia swoich gospodarczych interesów. Siła konserwatywnych rozwiązań, pomimo oczywistej do

[227] G.D. Allison, *The Structure and Transformation of Conservative Rule,* [w:] *Postwar Japan as History,* A. Gordon (red.), Los Angeles 1993, s. 123 i n.

zauważenia gołym okiem drogi reform tego okresu, tkwiła właśnie w strukturze uprawiania polityki i patrzenia w przyszłość z okresu przedwojennego. Elita rozproszona jednoczyła się przeciwko zbytniej liberalizacji państwa, dlatego ustrój demokratyczny nie mógł rozwinąć się w jego europejskiej formie, a ograniczała go wszechwładna rola państwa i jego instytucji.

Elity technokratyczne[228], zwane także biurokratycznymi, doszły do władzy w połowie lat pięćdziesiątych. O sile ich zwycięstwa nad elitą rozproszoną zdecydowała wewnętrzna motywacja oraz proces czystek politycznych, który w tamtym czasie dobiegał końca i wyeliminował wielu polityków wcześniej cieszących się wolnością. Czołowymi przedstawicielami elity technokratów byli trzej kolejni premierzy: Nobosuke Kishi (1957-1960), Hayato Ikeda (1960-1964), Eisaku Sato (1964-1972). Również najwyższa ekonomiczna instytucja Keidanren[229] zarządzana była przez technokratów: Taizo Ishizaka, Kogoro Uemura. Technokraci posiadali dobre przygotowanie urzędnicze, ale mniejsze zdolności menadżerskie.

Polityka zaczęła się powoli stabilizować, japońska demokracja osadzała się na zakorzeniających się w rzeczywistości instytucjach. Plan podwojenia dochodu stał się sztandarowym przykładem wkładu technokratów w rozwój form i struktur państwowości powojennej Japonii. Na ten plan, który celował w podwojenie PKB kraju oraz ogólną poprawę stanu zamożności obywateli patrzono sceptycznie. Plan miał charakter propagandowy, obiecywał ludziom nadzieję na lepsze warunku życia. Działania biurokratów w głównej mierze polegały na umocnieniu przyjętej przez elitę rozproszonej wizji kraju.

Elity specjalistów to okres dominacji polityków technokratycznych owocujący ustanowieniem zasad awansu, które okazały się trwałe. W PLD zasada senioratu dopuszczała na wyższe stanowiska jedynie tych, którzy mogli się wykazać ponad dwudziestoletnim stażem partyjnym. Wyjątek stanowili Kakuei Tanaka, Toshiki Kaifu oraz Junichiro Koizumi. Określenie jasnych zasad awansu pozwoliło przesunąć energię polityków na działania skierowane bardziej w stronę konkretnych posunięć. Zaczęły pojawiać się grupy wyspecjalizowanych w danych dziedzinach polityków. W latach osiemdziesiątych ok. 50% parlamentarzystów wywodziło się z generacji, której przodkowie również zasiadali w parlamencie[230]. Te dwie wymienione przesłanki zaowocowały pojawieniem się w łonie Partii

---

[228] Technokracja – koncepcja ustroju społecznego, w którym władzę sprawowaliby technicy, eksperci, organizatorzy i kierownicy produkcji . Po raz pierwszy terminu tego użył William Henry Smyth w artykule z roku 1919 .

[229] Keidanren – Federacja Organizacji Gospodarczej założona w Japonii w 1946 r. Liczyła 1601 członków, składała się z 1281firm, 129 stowarzyszeń przemysłowych i 47 regionalnych organizacji gospodarczych (stan na 15 czerwca 2010 r.). Przez większość okresu powojennego Keidanren był głosem wielkiego biznesu w Japonii i jest powszechnie uważany za najbardziej konserwatywne z trzech głównych stowarzyszeń biznesowych kierowanych przez sektor prywatny.

[230] *Ibidem*, s. 137.

Liberalno-Demokratycznej polityków, którzy mogli bardziej skutecznie wpływać na rozwój konkretnych dziedzin.

Proces tworzenia się kadr specjalistów posiada także swoją negatywną stronę, a mianowicie pojawienie się zjawiska *amakudari*[231]. Jednakże grupa biurokratycznych polityków nie zeszła z areny w momencie pojawienia się grupy specjalistów. Wzajemne współistnienie i ścieranie się różnych punktów widzenia przyczyniało się do tak charakterystycznego dla demokracji procesu rywalizacji politycznej.

Geneza ruchu socjalistycznego w Japonii sięga czasów przedwojennych. Specyfika społeczeństwa i jego silnych więzi z państwem przyczyniała się do wolniejszej akceptacji rozwiązań głoszonych przez japońskich socjalistów oraz większej dozy sceptycyzmu w stosunku do odmiennych od popularnych ówcześnie konserwatywno-paternalistycznych idei. W okresie powojennym socjaliści mogli mieć większy wpływ na kształtowanie się ustroju demokratycznego, ale ze względu na niesprzyjające warunki wpływ ten w miarę upływu czasu i formowania się systemu 1955 ulegał ograniczaniu. Socjalistyczny premier Tetsu Katayama, który rządził w latach 1947-1948, okazał się jedynym lewicowym politykiem sprawującym to stanowisko. Miało to miejsce jeszcze w pierwszym okresie okupacji amerykańskiej, kiedy podejście okupanta amerykańskiego w dużej mierze skłaniało się ku surowej opcji pokoju. Dlatego zgoda na zajęcie przez Katayamę stanowiska premiera była możliwa. Poparcie, jakim cieszyła się lewica w drugiej połowie lat czterdziestych było duże, a popularność typowych dla lewicy haseł była wyrazem potrzeb rodzących się głównie w warstwach robotniczych oraz ubogiej inteligencji. Na arenie politycznej realizatorką owych idei była Socjalistyczna Partia Japonii (SPJ), (która w latach późniejszych podzieliła się na prawe i lewe skrzydło, by w 1955 r. ponownie się zjednoczyć), a potem Socjaldemokratyczna Partia (SDP). W początkowym okresie kształtowania się zasad ustroju demokratycznego socjaliści głosili konieczność wprowadzenia demokracji socjalistycznej oraz przeprowadzenia pokojowej rewolucji socjalistycznej. Japońscy działacze organizacji lewicowych wierzyli w możliwość urzeczywistnienia się tego, co działo się w Europie Wschodniej oraz Chinach, a także w eliminację konserwatywno-nacjonalistycznego państwa zapatrzonego w kapitalizm. Głosili, że w państwie powinna nastąpić era planowania gospodarczego, industrializacja, nacjonalizacja przemysłu, reformy rolne, wprowadzenie spółdzielczości. Na zewnątrz Japonia powinna się uwolnić z sojuszu ze Stanami Zjednoczonymi, a zbliżyć do Chin i Związku Radzieckiego[232].

---

[231] Amakudari – (dosłownie „zstąpił z nieba") to zinstytucjonalizowana praktyka polegająca na przejściu na emeryturę byłego wysokiego rangą japońskiego biurokraty i objęciu ważnego stanowiska w prywatnej firmie. Obecnie praktyka ta jest powszechnie uważana za korupcję i doprowadziła do współzależności między państwem a sektorem prywatnym.

[232] A.B. Colle, G.O. Totten, *Socialist Parties in Postwar Japan,* Yale University Press, New Heaven 1966, s. 158.

W pierwszych powojennych dekadach, gdy wiara w socjalizm miała w sobie coś ideowego, a we wschodnioeuropejskich państwach nie było widać oznak bankructwa, lewicowi działacze rozważali sposoby przejęcia władzy w państwie. Uważano, że głównym celem rządu jest obrona Konstytucji i ustroju demokratycznego, a następnie zrównanie poziomu życia obywateli. Właśnie ten aspekt rzeczywistości politycznej posłużył socjalistom za podstawowy materiał, na bazie którego realizowano konkretne działania polityczne.

W 1958 r., japoński politolog Yoshike Oka trafnie scharakteryzował system jako jeden i półpartyjny[233]. Pozycję numer jeden zajmowała Partia Liberalno-Demokratyczna i jej konserwatywni działacze, natomiast w tle widoczni byli socjaliści ze swoją SPJ. Pomimo tego, że to konserwatyści przyczynili się do rozwoju masowej kultury w społeczeństwie, a także utrwalania zasad demokracji, to ich pozycja nie była na tyle silna, żeby nie mogła być podważona. Mogło do tego dojść w przypadku rewizji Konstytucji albo odejścia od ścisłego sojuszu ze Stanami Zjednoczonymi. Socjaliści domagali się właśnie tych dwóch kwestii, ale i część działaczy z PLD domagała się zmian. Gdyby odpowiedni lewicowi i prawicowi politycy zjednoczyli swe działania, zapewne doprowadziłoby to do powstania bardziej elastycznego, a co za tym idzie, demokratycznego układu.

W sierpniu 1993 r. siedem opozycyjnych partii sformułowało liczącą 245 osób koalicję w Izbie Reprezentantów. Premierem został lider Nowej Partii Japonii (Nihon Shinto) Morihiro Hosokawa[234]. Hosokawa był też pierwszym premierem, który oficjalnie przeprosił za japońską agresję na kraje azjatyckie. W programie politycznym koalicji znalazła się konieczność wprowadzenia ustawodawstwa antykorupcyjnego, zmiany w systemie podatkowym i monetarnym oraz udział Japonii w akcjach ONZ. Następcą Hosokawy został Tsutomu Hata, który przewodził już ośmiopartyjnej koalicji.

Niestabilność polityczna prowadziła do przechodzenia rządów z jednej koalicji do drugiej. Dotychczasowi przywódcy stawali się opozycjonistami. Swojej szansy nie wykorzystali także socjaliści, którzy w 1994 r., zawiązali koalicję z PLD, a tekę premiera objął Tomichi Murayama. Niestabilność ekonomiczno-polityczna, trzęsienie ziemi w Kobe, atak zorganizowany przez sektę Aum[235] na tokijskie metro zburzyły mit o japońskim bezpieczeństwie i zdyskredytowały socjalistów w oczach społeczeństwa. Po rezygnacji Murayamy rządy powróciły do PLD, a opozycja w efekcie nie wykorzystała swojej szansy.

Wśród ważniejszych ugrupowań, które jako opozycja, a później rządząca koalicja próbowały wpływać na losy japońskiej polityki ostatnich lat można odnaleźć Partię

[233] J.W. Dover, *Peace and Democracy in Two Systems: External Policy and Internal Conflict,* [w:] *Postwar Japan…,* s. 20.
[234] Sylwetka Hosokawy zaprezentowana została we „Wprost" 1993, nr 33, s. 6.
[235] Szerzej: A. Zieliński, *Przyspieszenie końca świata,* „Polityka" 1995, nr 21.

Socjalistycznych Demokratów (Minshato), Nową Partię Japonii (Nihon Shinto), Partię Odnowy Japonii (Shinseito), Partię Czystych Rządów (Komei), Nową Partię Postępu (Shinshinto), Nową Partię Sakigake (Shinto Sakigake) i Partię Demokratyczną Japonii (Minshuto).

Partia Demokratyczna Japonii została założona 18 września 1996 r. Na czele PDJ stanął minister zdrowia Naoto Kan. Partia żądała reformy administracyjnej kraju, oczyszczenia skorumpowanego świata oraz przeprowadzenia reformy rent, emerytur i świadczeń społecznych. Z powodu przyjęcia mieszanego systemu wyborczego, który wyłania część parlamentarzystów w wyniku większościowych wyborów, a część w wyniku proporcjonalnych, w ostatnich wyborach druga po PLD Demokratyczna Partia Japonii z 31,02% głosów otrzymała jedynie 23,54% miejsc w parlamencie. Co więcej, podstawowy koalicjant Demokratycznej Partii Japonii Nowe Komei uzyskało 13,25% i łącznie z tą partią posiadała 44% głosów, to w wyniku przegłosowanego przez PLD systemu wyborczego dało to dwóm opozycyjnym partiom dokładnie 30% mandatów w porównaniu do PLD, która uzyskała 38,18% i otrzymała ponad 61,67% mandatów. System godzi we wszystkie opozycyjne partie, które posiadają parlamentarną reprezentację. I tak dla przykładu KPJ, która nie wygrała żadnego mandatu w wyniku systemu większościowego, otrzymała 9 miejsc dzięki systemowi proporcjonalnemu, a Socjaldemokraci łącznie posiadali 7 miejsc wynikających z ponad 5% poparcia[236].

Prowadząc rozważania na temat ewolucji reżimu politycznego Japonii należy uwzględnić w kulturze Japończyków dwie postawy wobec życia, rzeczywistości, zarówno na płaszczyźnie politycznej, jak i społecznej. Jedna oficjalna, na pokaz zgodna z narzuconymi nierzadko z zewnątrz normami prawnymi, za którą kryje się prawdziwe oblicze, nazywana jest *tatemae*, druga prywatna, nieoficjalna, zgodna z tradycją, nazywana *honne*[237]. Niektórzy analitycy uważają, że demokracja, którą szczyci się na zewnątrz ten kraj, jest właśnie *tatemae,* bo mimo to, że Japonia posiada formalne instytucje, to jednak nie spełniają one swojej funkcji[238]. Zarzuty te nie tyle dotyczą japońskiego systemu politycznego, co praktyki politycznej, która daleka jest od respektowania rzeczywistych zasad demokracji. Należy jednak pamiętać o tym, że bezkrytyczne, mechaniczne przykładanie norm kultury politycznej Europy czy USA do norm obowiązujących w kraju i społeczeństwie tak odmiennym cywilizacyjnie od „świata Zachodu", jest bezprzedmiotowe i może prowadzić do nieprawdziwych wniosków.

---

[236] http://www.fairvote.org/?page=1596,http://www.smartmobs.com/archive/2005/12/12/japanese_electi.html (dostęp: 01.10.2021).

[237] *„Tatemae* odnosi się do formalnie stworzonych zasad, które niekoniecznie są akceptowane albo praktykowane przez część społeczeństwa. *Honne* oznacza prawdziwe odczucia i pragnienia, które nie mogą być otwarcie wyrażane z powodu wszechobecności *tatemae".* Cyt. za: Yoshio Sugimoto, *An introduction to Japanese society,* Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 26.

[238] T.J. Pempel, *Democracy in Japan,* [w:] *Japan. A new kind of superpower?,* Craig Garby, Mary Brown Bullock (red.), Baltimore, London: Woodroww Wilson Center Press, Johns Hopkins University Press, 1994, s. 18.

Przyjmując kryterium aksjologiczne przy analizie konsolidacji systemu politycznego Japonii rozpatrujemy je na gruncie demokracji i poziomu jej występowania. Tradycyjne wartości i zasady charakteryzujące procesy polityczne w Japonii tylko w niewielkim stopniu zbiegają się z wartościami i zasadami demokratycznymi.

Paternalizm, kolektywizm, a także inne kody oraz paradygmaty przemawiają za zupełną odmiennością typowych mechanizmów wyznaczających procesy polityczne od tego, co jest charakterystyczne dla demokratycznych rozwiązań, czyli przejrzystością czy też samodzielnością podmiotową.

3.2. Japoński reżim polityczny w świetle konstytucji z 1946 r.

Reżim polityczny danego państwa może być rozumiany w dwojaki sposób. Po pierwsze, jako normatywne i faktyczne zależności pomiędzy instytucjami sprawującymi władzę w ramach systemu politycznego. Po drugie, jako zespól reguł, wartości, zachowań i relacji charakterystycznych dla stosunków politycznych. Pierwszy z wymienionych sposobów można umownie nazwać sferą instytucjonalno-proceduralną, drugi aksjologiczną.

Według Huntingtona podejście instytucjonalne wpływa na rozróżnienie czterech wymiarów, w których realizuje się proces konsolidacji demokratycznej:

1) wymiar elastyczności (dostosowanie do warunków zewnętrznych i wewnętrznych organizacji i procedur, przede wszystkim w odniesieniu do zmieniającego się układu sił),
2) wymiar złożoności (pojawienie się szerokiego wachlarza instytucji demokratycznych),
3) wymiar autonomii (autonomia instytucji względem siebie),
4) wymiar spójności organizacji politycznych[239].

Mechanizm podejmowania decyzji wynika z prawa oraz z tradycyjnego sposobu komunikacji oraz stylu pracy, charakterystycznych dla danej społeczności politycznej. W celu redukcji drugiego czynnika, który może prowadzić do niezgodności podejmowanych decyzji z oczekiwaniami wyborców, pierwszy czynnik stanowi w demokracjach jej najistotniejszą cechę. Instytucjonalizacja procesów decyzyjnych przekłada się na sposoby kreacji władzy (system wyborczy), rywalizację o jej zdobycie (system partyjny), relacje między ośrodkami władzy (głównie relacje parlament-rząd), niezależność wymiaru sprawiedliwości w stosunkach sfery życia politycznego (sądownictwo) czy także na poziom autonomii samorządu względem administracji centralnej.

Współczesny ustrój Japonii normuje Konstytucja z 1946 r., która została przyjęta dzięki kompromisowi, jaki wypracowano pomiędzy amerykańskimi władzami okupacyjnymi

[239] S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 17.

a stroną japońską. Pierwsze rozmowy na temat zmiany istniejącego porządku prawnego podjął generał MacArthur z ministrem stanu w rządzie Higashikuni księciem Konoe. Wynikiem rozmów było powołanie specjalnej komisji badawczej, która już pod koniec 1945 r. przestała działać. Następnie MacArthur przeprowadził rozmowy z kolejnym premierem Shideharą i w ten sposób wyłoniono nową komisję z przewodniczącym Joji Matsumoto na czele. Amerykanie liczyli na szybki przebieg prac i odmienne od poprzednich rozwiązania konstytucyjne, natomiast Japończycy nie byli w stanie podołać narzuconemu tempu pracy, a także nie mogli zgodzić się na rewolucyjne zmiany. Komisja Matsumoto uważała, że w nowym systemie państwowym powinno utrzymać się pozycję cesarza przy jednoczesnym rozszerzeniu uprawnień parlamentu, wprowadzeniu odpowiedzialności parlamentarnej ministrów, a także gwarancji praw i wolności obywateli.

W styczniu 1946 r. komisja zaproponowała dwa projekty konstytucji, które oficjalnie zostały zaakceptowane przez rząd. W obydwu wersjach Japończycy nadal uznawani byli za poddanych cesarza, a jego postać uważano za nienaruszalną. Gdy dowiedział się o tym MacArthur, nakazał amerykańskim prawnikom przygotowanie innej wersji Konstytucji. Praca nad nią zajęła dziesięć dni. Amerykanie zaproponowali m.in. jednoizbowy parlament oraz pozostawienie cesarza wyłącznie jako symbolu państwa. Tekst ten posłużył jako plan wspólnych japońsko-amerykańskich rozmów nad przyszłą ustawą zasadniczą. Ostatecznie prace zakończono 2 marca 1946 r., a 5 czerwca pracę nad projektem rozpoczęła Izba Reprezentantów, natomiast 24 sierpnia Izba Parów. Dnia 7 października 1946 r. tekst Konstytucji został przyjęty przez obie izby, a 3 listopada cesarz promulgował Konstytucję[240] i 3 maja 1947 r. została wprowadzona w życie. Pomimo tego, że wielu uznawało ją za niedopasowaną do warunków japońskich, a zatem wymagającą zmiany, do dziś żadnych zmian do niej nie wprowadzono. Niedopasowanie nie wynikało jedynie z faktu odmienności systemowej, którą Konstytucja wprowadzała, ale z samego narzucenia jej przez obce państwo. Jednakże, gdyby to zależało wyłącznie od Japończyków, to ich Konstytucja nie miałaby tak postępowego i demokratycznego charakteru, jaki ma obecnie. Pod względem formalnym Konstytucja składa się ze 102 artykułów zebranych w 11 rozdziałach poświęconych w kolejności cesarzowi, wyrzeczenia się wojny, prawom i obowiązkom obywatela, parlamentowi, rządowi, sądownictwu, finansom, samorządowi lokalnemu, zmianom, ustawie najwyższej oraz postanowieniom dodatkowym.

Uważa się, że najważniejszymi zasadami japońskiego konstytucjonalizmu są:

---

[240]J. Gaddis, P*ublic Information in Japan under American Occupation*, Geneve 1950; K. Karolczak, *Konstytucja Japonii u progu XXI w. (w 50. rocznicę wejścia w życie)*, [w:] *Państwo, demokracja, samorząd. Księga jubileuszowa na sześćdziesięciopięciolecie Profesora Eugeniuzsa Zelińskiego*, T. Mołdawa (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 237-243.

- pacyfizm,
- suwerenność narodu,
- poszanowanie praw człowieka[241].

Zasady te stanowią fundament prawnoustrojowy. Po pierwsze, wyróżniają japońskie prawo najwyższe specyfiką niektórych rozwiązań (pacyfizm). Po drugie, wprowadzają wręcz rewolucyjne zmiany w porównaniu z poprzednią konstytucją (ujęcie kwestii suwerenności narodu, podejście do praw człowieka). MacArthur zaczerpnął ideę wyrzeczenia się wojny przez naród japoński z Paktu Kelloga-Brianda z 1928 r. Jednakże to, co znalazło się w konstytucji wykracza poza tak rozumianą koncepcję, gdyż naród japoński uznaje w zapisach konstytucyjnych wyrzeczenie się wojny jako naturalną sytuację, w której ma rozwijać się japońskie społeczeństwo. W ten sposób Japonia pozbawiona została prawa do tworzenia i posiadania armii, jako legalnego narzędzia potrzebnego do obrony niezależności. Znajduje to wyraz w sławnym 9 artykule Konstytucji, który brzmi następująco: „Naród japoński, dążąc szczerze do międzynarodowego pokoju opartego na sprawiedliwości porządku, wyrzeka się na zawsze wojny, jako suwerennego prawa narodu, jak również użycia lub groźby”[242]. Wydaje się, że zapis ten będący wyrazem amerykańskiego dyktatu nie został do końca przemyślany i wynikał z tymczasowych rozwiązań międzynarodowych. Wkrótce po uchwaleniu Konstytucji Japonia była potrzebna Stanom Zjednoczonym jako sojusznik w wojnie koreańskiej oraz przeciwwaga grożącemu niebezpieczeństwu ze strony Chin i Związku Radzieckiego. Od 1950 r. Japonia posiada Siły Samoobrony, które pomimo stosunkowo małej liczebności dysponują najnowocześniejszymi środkami walki. Brak ostrej definicji dotyczącej obronności prowadzi do otwartej debaty nad 9 artykułem od wielu już lat. Problem odżył z powodu ataków terrorystycznych. Rządzące koła PLD nawołują do zaostrzenia dotychczasowych przepisów dotyczących spraw obronności, z rewizją Konstytucji włącznie.

W związku ze zmianą stanowiska kół rządowych Japonia coraz częściej wysyła swoje Siły Samoobrony[243] do pomocy przy akcjach militarnych na świecie jako grupy organizujące zaopatrzenie, pomoc medyczną itp.

Suwerenność narodu przejawia się w przestrzeganiu jego prawa do wyrażania swojej woli oraz prymatu nad funkcjonującymi w państwie instytucjami. Wprowadzenie tej zasady do japońskiej Konstytucji było sprawą niezwykłej wagi ze względu na tradycyjne odmienności

[241] J.M. Maki, *The Constitution of Japan: Pacifism, Popular Sovereignty and Fundamental Human Rights*, [w:] *Japanese Constitutional Law*, P.R. Luney jr., K. Takahashi (red.), Sophia University, Tokio 1993, s. 40-56.
[242] *Konstytucja Japonii*, przeł. T. Suzuki, P. Winczorek, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990, s. 35.
[243] Japońskie Siły Samoobrony – siły zbrojne Japonii utworzone 1 lipca 1954 roku po zakończeniu amerykańskiej okupacji kraju po II wojnie światowej. W 2017 roku siły zbrojne znalazły się na piątym miejscu w rankingu najpotężniejszych wojsk świata.

w ujmowaniu tej kwestii. Już w preambule do konstytucji można zauważyć słowa podkreślające suwerenność narodu: „...ogłaszamy, że suwerenna władza należy do narodu i zdecydowanie ustanawiamy niniejszą Konstytucję”[244]. Zapewnienie suwerenności narodu miało zabezpieczyć jego przyszłe losy przed mechanizmami zmierzającymi w kierunku zniewolenia. W tym celu przyjęto system parlamentarny jako podstawę ustrojową. Szczególnym przejawem wolności i suwerenności narodowej miał być pluralistyczny system partyjny, który nie do końca wypełnił swoją rolę.

Konstytucja wskazuje na równość praw obywatela, wolność myśli, przekonań, wyznania, a także prawo do posiadania własności. Umieszczenie zapisów dotyczących praw i obowiązków obywateli przed rozdziałami normującymi kwestie instytucji życia politycznego nadaje duże znaczenie owym prawom. Artykuł 11 Konstytucji zastrzega, że „obywateli nie można pozbawić korzystania z podstawowych praw człowieka”, a w artykule 14 znajduje się zapis o tym, że prawo równo traktuje wszystkich obywateli i niedopuszczalna jest jakakolwiek dyskryminacja, czy to na płaszczyźnie ekonomicznej, politycznej, czy w zakresie stosunków społecznych, z powodu wyznania, płci, rasy, pozycji społecznej, czy pochodzenia rodzinnego. Konstytucja w pozostałych artykułach formułuje zasadę zakazu dyskryminacji w różnych sferach życia i znosi przywileje szlacheckie, co jest niecodziennym zabiegiem biorąc pod uwagę fakt pozostawienia na tronie cesarza. Przyznaje kobietom prawa równe mężczyznom. W zakresie praw publicznych obywatele mogą uczestniczyć w wyborach, wyrażać swoje poglądy oraz gromadzić się. Gwarancje ekonomiczne pozwalają obywatelom na swobodny wybór zawodu, posiadanie majątku, nienaruszanie własności materialnych. Wśród praw socjalnych państwo zobowiązuje się do wprowadzenia, rozszerzenia oraz zabezpieczenia opieki społecznej oraz zdrowotnej i utrzymania minimum poziomu kulturalnego życia. Ciekawy zapis związany jest z pracą, którą potraktowano jako obowiązek każdego obywatela przy jednoczesnym wprowadzeniu wolności zgromadzeń związkowych.

Zakres praw i wolności obywatelskich obejmuje także sferę sądową. Konstytucja uznaje dostępność do sądu za powszechne prawo, a także zakaz aresztowania bez nakazu sądowego. Ponadto, nie można aresztować i więzić bez postawienia zarzutów i poinformowania o prawie do skorzystania z usług obrońcy. Zakazuje się rewizji, zajęcia mienia bez nakazu sądowego. Zwraca się uwagę na brak odpowiednich uregulowań dotyczących sytuacji kryzysowych, które nie kolidowałyby z zasadą pacyfizmu. Ponadto Japonia nie posiada Sądu Konstytucyjnego, którego zadania wypełnia Sąd Najwyższy.

[244] *Ibidem*, s. 32.

Kolejnym problemem jest funkcjonowanie drugiej izby parlamentu, która wydaje się zbyteczna w istniejącym układzie politycznym, często niepotrzebnie opóźnia proces legislacyjny[245]. Na kształt systemu politycznego miało także wpływ podpisanie sojuszu japońsko-amerykańskiego w 1951 r., traktatu kończącego wojnę sygnowanego w tym samym roku oraz ukształtowanie się sceny partyjnej w 1955 r.

Genetyczne uwarunkowania, tkwiące głęboko w narodowej mentalności społeczeństwa japońskiego, skłaniały Japończyków do popierania tradycyjnych, wynikających po części z konfucjanizmu zasad stojących w opozycji do demokracji. W tym przypadku pomocna okazała się ekonomia. Dzięki szybkiemu i widocznemu wzrostowi gospodarczemu, odczuwanemu przede wszystkim w skali makro, system polityczny oparty na demokracji został utożsamiony przez społeczeństwo z polepszającymi się standardami życia i osiągnięciem przez Japonię statusu mocarstwowego. Japoński system polityczny w sposób formalny został wyposażony w wartości demokratyczne i wprowadził w tym kraju ustrój monarchii parlamentarnej. Zasady ustrojowe nie odbiegają swoja treścią od tych, które funkcjonują w zachodnioeuropejskich demokracjach.

Należy tutaj wymienić: 1) zasadę demokratyzmu, która uznaje naród za suwerena, dokonuje trójpodziału władzy uznając za istotną pozycję parlamentu i nadając mu prymat w stosunku do władzy wykonawczej, wprowadza mechanizmy demokracji bezpośredniej,
2) zasadę indywidualizmu, która stanowi zerwanie z tradycją uznawania obywatela za podwładnego (jak to miało miejsce w konstytucji Meiji), nadaje obywatelom szeroki wachlarz praw i wskazuje na konieczność równego traktowania wszystkich członków japońskiej społeczności, co łączy indywidualizm z zasadą równości,
3) zasadę gwarancji praw i wolności jednostki, obywatel posiada prawa o charakterze politycznym, społecznym oraz ekonomicznym, które mają charakter wiecznych i nienaruszalnych i nie powinny być nadużywane w imię dobra publicznego,
4) zasadę państwa opiekuńczego, która wyraża się w trosce państwa zarówno tej gwarantowanej prawem, jak i zwyczajami,
5) zasadę państwa laickiego, wyrażającą się w odejściu od uznawania boskości cesarza, wskazującą na wolność wyznania i zakaz państwowego uprzywilejowania organizacji religijnej oraz państwowego nauczania religii,
6) zasadę pacyfizmu, gwarantowaną art. 9.

Konstytucja Japonii po wojnie uznała pokój światowy za zasadnicze dobro swojego narodu, dlatego postanowiła nie utrzymywać na swoim terenie armii zbrojnej oraz wyrzekła się

[245] Szerzej: K. Karolczak, *Konstytucja Japonii*…, op. cit., s. 242-243.

prawa do samoobrony[246]. Formalne przyjęcie katalogu zasad demokratycznych nie zwalnia państwa od ich przestrzegania, a wydaje się, że w wielu przypadkach tak się stało w Japonii. W trakcie procesu konsolidacji demokratycznej utrwalały się mechanizmy, które nie tylko zagrażały koncepcji demokratycznego państwa, ale wręcz ją obalały, by wymienić tutaj zjawisko korupcji wśród polityków czy dominacji Partii Liberalno-Demokratycznej. W okresie do 1989 r., japońska demokracja była więc ustrojem „przeciwko", dlatego dynamika zmian zachodziła na gruncie negatywnym. Procesy polityczne, przebiegające dzięki ich filozoficznemu powiązaniu z wartościami demokratycznymi, mogły zatem przyjąć charakter powierzchowności. W omawianym okresie dostrzegalne były już symptomy niedostatecznej atrybucji demokratycznych rozwiązań, a przez to niepełnego wykorzystania potencjału tkwiącego w reprezentowanych przez demokracje rozwiązaniach. Jednakże w ówczesnym bipolarnym świecie można było być albo w gronie państw demokracji liberalnej, albo po stronie demokracji ludowych. Co prawda, istniała jeszcze grupa państw niezależnych, ale na poważnie Japonia nie brała pod uwagę możliwości znalezienia się w ich gronie.

Wraz z rozwojem sytuacji wewnątrz państwa oraz na arenie międzynarodowej, rządy PLD podlegały procesom petryfikacji. Zamykanie się elit władzy politycznej oraz gospodarczej prowadziło do skupiania się władztwa w rękach osób wywodzących się z tych samych kręgów. Byli to przede wszystkim członkowie jednego ugrupowania, po drugie w większości absolwenci wydziału prawa Cesarskiego Uniwersytetu w Tokio. Niebezpieczeństwem dla demokracji, jakie zostało wytworzone przez tę inkluzywną grupę polityków, było w efekcie narzucenie poglądów zaledwie części społeczeństwa wszystkim jego obywatelom. Przejęcie władzy legislacyjnej i wykonawczej przez PLD nie pozostało bez znaczenia dla poprawności demokratycznych procesów zachodzących w systemie, gdyż realizowane zadania otaczał mit ich słuszności, a moralna nadbudowa używana w tego typu sytuacjach wytwarzała błędne poczucie uzyskiwanego kompromisu, podczas, gdy tak naprawdę dochodziło do eskalacji konfliktu i usztywniania bezkompromisowego stanowiska.

Przez lata elita PLD stanowiła arystokrację umysłową Japonii. Posiadała zdolności twórcze, była w stanie narzucać te wartości, które przyczyniały się do rozwoju całej Japonii. Skoncentrowanie uwagi na najistotniejszych z punktu widzenia PLD sprawach prowadziło do rozszerzania wpływu i potęgi konserwatystów. Jednakże w miarę upływu czasu w szeregach PLD zaczęli pojawiać się politycy, których za Florianem Znanieckim[247] można nazwać członkami arystokracji pasożytniczej. Ich wysokie pozycje nie wynikały ze zdolności

[246] Szerzej: *Konstytucja Japonii*, przeł. T. Suzuki, P. Winczorek, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990, s. 20-24, Y. Noda, *Introduction au droit japanais*, Wydawnictwo: Dalloz, Paryż 1966, s. 208 i n.
[247] Zob. F. Znaniecki, *Upadek cywilizacji zachodniej*, [w:] *Pisma filozoficzne*, *Tom 2*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawaskiego, Warszawa 1991, s. 945 i n.

indywidualnych, ale z uwarunkowań innego typu. Instytucje, które ułatwiają wzrost arystokracji pasożytniczej, prowadzą do rozkładu instytucji stojących na straży klarownych rozwiązań warunkujących istnienie systemu demokratycznego.

Kryzys ekonomiczny, który zaczął się pojawiać na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, a także na początku ostatniej dekady XX w., doprowadził do zmiany układu na szczycie władzy, co wynikało z etycznego zużycia się poglądów opartych na ideologii głoszonej przez PLD. Problemy społeczno-ekonomiczne spowodowały spadek zaufania, jakim darzono sprawujących władzę i w 1993 r. PLD utraciła większość w wyborach parlamentarnych. Krzysztof Karolczak jest zdania, że dopiero to wydarzenie „spowodowało rozpoczęcie procesu demokratyzacji systemu, czy też raczej przywracanie w praktyce politycznej zasad zagwarantowanych przez Konstytucję”[248]. Po lipcowych wyborach z 1993 r. PJD musiała utworzyć koalicyjny rząd z premierem nie będącym członkiem PLD Morihiro Hosokawą. Dynamika procesów politycznych, jak na japońską scenę partyjną, staje się zawrotnie szybka, gdyż od lipca 1993 r. do października 1996 r. stanowisko premiera sprawowały aż cztery osoby. Koalicje rządowe okazywały się zarówno nietrwałe, jak i niezdolne do przeprowadzenia koniecznych reform. Wynikało to z niespójnej polityki dotyczącej wizji państwa oraz ogólnej niestabilności wewnątrz partii politycznych.

Przyspieszone wybory w 1996 r., rozpisane przez premiera Ryutaro Hoshimoto, przyniosły stabilizację systemu. PLD odzyskała kontrolę nad sytuacją parlamentarną uzyskując 240 spośród 515 miejsc w Izbie Reprezentantów[249]. W zaistniałej sytuacji niezbędnym zadaniem, jakie pojawiło się przed sprawującą władzą, były reformy. Te, które zaczęto podejmować, opierały się na tych samych mechanizmach jakie znano, co niestety nie było wystarczające, a jeżeli okazywało się skutecznym rozwiązaniem, to podejmowanym stanowczo za późno. Tak należy patrzeć na próby decentralizacji politycznej i przekazywanie kompetencji rządom lokalnym, zmniejszanie roli biurokracji rządowej i wzmacnianie sektora prywatnego[250]. W sferze idei pozostaje koncepcja silnego rządu o ograniczonych kompetencjach, a także takiej reformy administracji, która ma być bardziej otwarta na impulsy wyborcze w związku z deregulacją dotychczasowego sposobu zarządzania oraz większy dostęp do informacji rządowych.

---

[248] Cyt. za: K. Karolczak, *System konstytucyjny Japonii,* Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Warszawa 1999, s. 7.

[249] Dane za: K. Nishimura, *Japanese Politics: Reviewing the Situation*, „Look Japan” 1997, s. 6 i n. Odmienną statystykę można znaleźć: K. Karolczak, op. cit., s. 63.

[250] Japońskie podejście do spraw ekonomicznych dalekie jest od liberalizmu, a opiera się na szczegółowym planowaniu wydarzeń. Szerzej: W. Chłynow, *Państwo i gospodarka w Japonii*, „Dziś – przegląd społeczny” 1998, nr 8.

W 1997 r. Hashimoto powołał Radę Reform Administracyjnych, która przedstawiła konkretny pakiet reform opierający się na zwiększeniu cyrkulacji i mobilności elit politycznych, otwarciu nowych kanałów awansu politycznego i zmianie systemu wyborczego. W 1998 r. powołana została Komisja Odbudowy Systemu Finansowego, której głównym celem miała być pomoc bankom. Pierwszym przewodniczącym Komisji był Hakuo Yanagisawa. Przyszłość pokazała, że stanowisko to stało się miejscem politycznych przetargów między frakcjami PLD. Japońskie banki pożyczały pieniądze firmom, ale te w związku z kryzysem nie były w stanie spłacić zaciągniętych kredytów.

Po rządach Hashimoto, premierem został Junichiro Koizumi, który był zwolennikiem przeprowadzenia zdecydowanych reform strukturalnych. Za najważniejsze zadania uważał on sanację systemu bankowego, ograniczenie biurokracji państwa, wycofanie się z popierania nierentownych gałęzi gospodarki, walkę z korupcją i wprowadzenie elementów konkurencji do życia politycznego. W 2001 r. doprowadził do przegłosowania w parlamencie ustawy zezwalającej Siłom Samoobrony na udział w akcjach pokojowych za granicą, a dwa lata później przeznaczył 200 miliardów jenów na budowę systemu obrony antyrakietowej.

Przełomowym okazał się 2003 r., gdyż Partia Liberalno-Demokratyczna uzyskała 237 miejsc w Izbie Reprezentantów na 480 możliwych do zdobycia[251] i parlament przyjął kilka istotnych dla systemu politycznego ustaw, w tym zezwalającą Siłom Samoobrony na działania obronne w razie ataku na Japonię oraz udział w akcjach wojskowych poza terytorium państwa. Wewnętrzna siła Koizumiego pomogła mu w przeprowadzeniu wielu z zakładanych planów reform. Przez cztery lata rządów dążył do zmiany prawnej w systemie pocztowym Japonii. Sprawa była na tyle poważna, gdyż Poczta Japońska (Kosha) świadczy także usługi bankowe i przez to jest drugim budżetem rządowym. Prywatyzacja jej zasobów uwalnia rząd od dodatkowych obowiązków. Ustawa o prywatyzacji systemu pocztowego została przyjęta przez parlament w 2005 r.[252]

Centralizacja systemu, utrzymywana przez sieć biurokratycznych powiązań, utrudnia wszystkim liczącym się partiom, a nawet parlamentowi jako zbiorowemu ciału, dostępność do wszystkich najważniejszych kanałów władzy, a w takiej sytuacji wartości gwarantowane przez demokrację należy traktować jako fasadowe. Trójkąt Nagatacho (nazwa dzielnicy Tokio, w której mieści się parlament) wiąże ze sobą frakcje PLD (*habatsu*), grupy wpływowych członków parlamentu (*zokugiin*) z grupami osób połączonych więzami z członkami parlamentu

[251] *Japonia – 2003 rokiem przełomu w polityce wewnętrznej i zagranicznej*, [w:] Rocznik Strategiczny 2003, Warszawa 2004, s. 326-328.
[252]ttps://www.pb.pl/japonia-parlament-zaaprobowal-ostatecznie-rzadowy-program (dostęp: 11.07.2019).

(*jutsuryokusha*)[253]. Trójkąt Nagatacho najpełniej prezentuje nieformalne kanały dystrybucji informacji opartych na kryterium władzy. Niepełny wymiar norm i wartości demokratycznych określany jest semantycznie takimi wypowiedziami jak: demokracja karaoke, system przyjazny autorytaryzmowi czy pseudodemokracja. Japońska demokracja w ujęciu karaoke charakteryzuje się zmianami na stanowiskach premierów wywodzących się z Partii Liberalno-Demokratycznej i cyklicznie wygrywanymi wyborami przez tę partię. Premierzy realizują programy w swej istocie niezmienne od lat i można to odnieść do japońskich lokali z muzyką karaoke, które oferują głównie piosenki amerykańskie, co odzwierciedla się w japońskiej polityce wyznaczonej przez sojusz ze Stanami Zjednoczonymi.

System polityczny powojennej Japonii na płaszczyźnie aksjologicznej rozwinął i ugruntował następujące normy:

- prymat konserwatywnej filozofii politycznej państwa,
- niewystarczająco aktywna rola opozycji,
- przyzwolenie na centralny sposób rządzenia,
- ujmowanie społecznych potrzeb w zakresie polityki poprzez podejście paternalistyczne i kolektywistyczne,
- bierność politycznych postaw wyborców.

Pomniejszanie roli i znaczenia zasad ustroju demokratycznego w praktyce życia politycznego sprzyja zaburzeniom i odstępstwom od powszechnie uznanych za demokratyczne procedur. Taki stan świata polityki związany jest nie tylko z powojennymi sukcesami politycznymi, ale coraz częściej z nieudolnością w radzeniu sobie z kilkunastoletnim kryzysem ekonomiczno-politycznym, a także z wieloletnimi praktykami korupcyjnymi. Prawdopodobnie, gdyby japońska specyfika demokracji umożliwiała częstsze zmiany na stanowiskach władzy, a co za tym idzie filtrację wartości reprezentowanych przez ugrupowania polityczne, przejrzystość podejmowanych przez decydentów działań przekładałaby się na większe społeczne zaufanie.

3.3. Cesarz

Terminem „cesarz Japonii" do połowy VII w. określano głowę najsilniejszego rodu, a później wodza związku plemiennego, który był związany z kultem bogini słońca Amaterasu. Z początku taki cesarz dysponował władzą najstarszego i najmądrzejszego, a z czasem przywódcy duchowego, wodza wojskowego i sędziego. Japończycy nazywają cesarza mianem *Tennō*. Znaczenie tego terminu jest inne niż nasze, europejskie rozumienie słowa „cesarz". *Tennō* oznacza „syn niebios" czy „niebiański władca" i jest to bezpośrednie nawiązanie do

[253] K. Karolczak, *Specyfika systemu politycznego Japonii*, [w:] *Japonia: mocarstwo na rozdrożu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 21.

tradycji mówiącej o boskim pochodzeniu cesarskiego rodu[254]. Japończycy byli przekonani, iż to właśnie bogini Amaterasu poprzez wstawiennictwo cesarza zapewnia nie tylko im samym, ale i państwu pomyślność. Chociaż cesarz Shōwa zrzekł się publicznie boskiego pochodzenia, to nie przestano używać w stosunku do cesarzy miana *Tennō* czy *mikado*[255] . Niezwłocznie po śmierci cesarza w pałacu odbywała się skromna uroczystość, podczas której księciu wręczane były insygnia władzy. Po zakończeniu trwającej co najmniej rok żałoby miała miejsce państwowa ceremonia. W momencie wstępowania na tron nowemu cesarzowi wręczane były trzy insygnia władzy *(Sanshu No Jingi*), a były to: klejnot (*Yasakani no magatama*), zwierciadło (*Yata-no kagami*) i miecz (*Kusanagi-no kagami*)[256]. Klejnot symbolizował cnotę i łagodność, zwierciadło oznaczało czystość i uczciwość, a miecz był symbolem męstwa, rozumu i siły[257] . Insygnia te symbolizowały władzę świecką, jak i duchową. Nowy cesarz po wstąpieniu na tron wybierał dla siebie nowe, symboliczne imię. Po śmierci monarchy tym imieniem nazwane są lata jego panowania, stąd imię to jest potocznie nazywane „pośmiertnym"[258]. Cesarz Akihito, który objął tron 7.01.1989 r., (koronacja odbyła się 12.11.1990 r.) i zasiadał na nim do 30.04.2019 r., obrał imię *Heisei,* dlatego era ta nosi tę nazwę. i oznacza „ustanowienie powszechnego pokoju na ziemi i w niebie"[259] .

W 1889 r. została stworzona Konstytucja Wielkiego Cesarstwa Japonii stanowiąca odwzorowanie Konstytucji Pruskiej z 31 stycznia 1850 r., która zawierała przepisy sankcjonujące pozycję cesarza[260]. Proklamowano ją 11 lutego 1889 r., w rocznicę intronizacji Jimmu – pierwszego cesarza kraju kwitnącej wiśni i data ta dla Japończyków ma znaczenie symboliczne[261]. W świetle tej konstytucji państwo było przedstawione jako hierarchiczna rodzina z cesarzem stojącym na jej czele i miłującym swój lud razem z panteonem przodków. Dążono do tego, aby monarcha stał ponad wszystkimi, ponieważ uważano, że tylko cesarz „boski i nietykalny", wywodzący się z linii dynastycznej nieprzerwanie od wielu pokoleń zasiadającej na chryzantemowym tronie, może być głową japońskiej rodziny[262]. Nadanie konstytucji było tym momentem, w którym Japonia przyjęła model ustroju oddającego najważniejsze kompetencje z zakresu funkcjonowania państwa cesarzowi. Konsekwencją

---

[254] K. Karolczak, *System konstytucyjny Japonii*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Warszawa 2008, s. 18.
[255] „Mikado" jest archaicznym określeniem na „syna niebios", obecnie używane tylko w literaturze pięknej.
[256] J. Izydorczyk, *Hanzai znaczy przestępstwo*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2008, s. 49.
[257] K. Karolczak, op. cit., s. 18.
[258] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, *Historia państw świata w XX w. Japonia*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 32.
[259] T. Pasierbiński, *Monarchie świata: poczet rodów królewskich*, Wydawnictwo ISKRY, Warszawa 2002, s. 409.
[260] M. Łuczko, I. Hirobumi i Y. Aritomo, *Czołowi politycy Japonii okresu Meiji (1868-1912*), Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2006, s. 76-78.
[261] E. Pałasz-Rutkowska, *Cesarz Meiji – symbol nowych czasów* [w:] E. Pałasz-Rutkowska (red.), *Japonia okresu Meiji – od tradycji ku nowoczesności,* Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2006, s. 33.
[262] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, *Historia państw świata w XX w., Japonia*…, op. cit., s. 47.

takiego uprzywilejowania i usankcjonowania pozycji cesarza w ustawie zasadniczej było wprowadzenie monarchii konstytucyjnej. W japońskiej konstytucji pozycja monarchy była dużo silniejsza niż jakiegokolwiek innego monarchy w Europie[263].W konstytucji Meiji prawnie umocowano istniejące od czasów starożytnych przekonanie Japończyków o boskim pochodzeniu cesarza[264]. W art. 3 ustanowiono, iż monarcha był „boski i nietykalny" i będąc wysłannikiem bóstw na ziemi był najwyższym kapłanem Shintoizmu. Każdy z poddanych miał obowiązek uczestnictwa w ceremoniach organizowanych z udziałem władcy[265]. Co ciekawe, był on zwolniony z odpowiedzialności za własne działania. Pełną odpowiedzialność ponosili ministrowie, którzy zobowiązani byli do kontrasygnaty aktów prawnych[266]. Takie rozwiązanie rzeczywiście było wygodne dla cesarza, bo zwalniało go z poniesienia odpowiedzialności za skutki, jakie mogły wywołać jego akty. Jednak z drugiej strony konieczność kontrasygnaty i zgody parlamentu na realizowanie przez monarchę władzy prawodawczej i wykonawczej, prowadziło do ograniczenia jego władzy absolutnej ustanowionej w konstytucji. W myśl art. 4 ustawy zasadniczej cesarz był głową Cesarstwa Japonii. Sprawował władzę suwerenną, ale nie mógł łamać postanowień Konstytucji. Był głową państwa i pełnił zwierzchnictwo nad wszystkimi innymi rodzajami władz oraz skupiał w swoich rękach pełnię władzy cywilnej. Żaden sąd nie posiadał kompetencji by sądzić władcę. Nikt nie posiadał również uprawnień czy władzy do jego zdetronizowania. W art. 5 cesarzowi przyznano władzę ustawodawczą, która mogła być wykonywana w uzgodnieniu z Parlamentem. Jak już wcześniej było wspomniane, pomimo iż konstytucja przyznawała cesarzowi najwyższą i suwerenną władzę, to praktycznie doradcy cesarza i ważni oligarchowie decydowali o polityce Japonii. Wszystkie ustawy i inne akty prawne wymagały zgody Izby Arystokracji (*Kizokuin*) oraz Izby Reprezentantów (*Shugiin*). Jednak art. 6 konstytucji stanowił, iż to cesarz miał wyłączne prawo zatwierdzania ustaw, nakazywania ich ogłoszenia i wykonania. A więc to monarcha decydował o promulgacji ustaw, które przyjął Parlament i wprowadzaniu ich w życie. To powodowało, że władza ustawodawcza doradców i przedstawicieli oligarchii była mocno ograniczona. Monarcha był zwierzchnikiem rządu, do jego kompetencji należało powoływanie Parlamentu, mógł nakazywać jego otwarcie i przedłużenie oraz miał prawo rozwiązywania Izby Reprezentantów[267]. Cesarz posiadał prawo mianowania i odwoływania wyższych urzędników cywilnych, wojskowych, a także ministrów, którzy ponosili odpowiedzialność przed

[263] E. Pałasz-Rutkowska: *Cesarz Meiji – symbol nowych czasów*…, op. cit., 33-35.
[264] G. Górski, S. Salmanowicz, *Historia ustrojów państw*. Wydawnictwo Prawnicze Lexisnexis, Warszawa 2001, s. 577.
[265] J. Izydorczyk, op. cit., s. 47-48.
[266] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, *Historia państw świata w XX w., Japonia*…, op. cit., s. 47.
[267] Konstytucja Cesarstwa Japonii, art. 7., http://www.historia.org.pl (dostęp: 06.01.2011).

cesarzem[268]. Poza tym sprawował on dowództwo nad flotą i armią (art. 11), a także określał ich organizację i stan pokojowy (art. 12). Mógł zawierać pokój, wypowiadać wojny i podpisywać traktaty (art. 13). Do jego kompetencji należało też ogłaszanie stanu wojennego (art. 14), nadawania orderów, odznaczeń honorowych i tytułów (art. 15), posiadał również prawo łaski, nadania amnestii bądź zmniejszenia kary (art. 16). Poza zapisami ustawy zasadniczej powołano do życia także grupę doradców cesarza zwaną *Genro*, składającą się z najbardziej zaufanych współpracowników cesarza oraz Tajną Radę (*Sonmitsuin),* którą tworzyli książęta dworu i dwudziestu czterech innych członków mianowanych przez cesarza[269]. Tajna Rada wypełniała zadania doradcze oraz mogła wykonywać w imieniu monarchy niektóre jego kompetencje. Do uprawnień cesarza, które nie były unormowane w konstytucji, należało prawo do zaliczenia zmarłej osoby do panteonu opiekuńczych bóstw[270].

Jako Mikado „syn niebios", przodek *Amaterasu-okami* i najwyższy kapłan Shintoizmu, cesarz stanowił przedmiot kultu. Nikt nie miał prawa kierować wzroku na monarchę, a podczas wojen żołnierze ofiarowali swoje życie cesarzowi. Razem z promulgowaniem ustawy zasadniczej ogłoszono ustawę dotyczącą cesarskiego dworu, zwaną *Kōshitsu Tenpan*, która miała rangę równą konstytucji[271]. Warto podkreślić, iż Konstytucja Japonii składała się z dwóch zasadniczych części: części pierwszej, w skład której wchodziła ustawa o dworze cesarskim oraz części drugiej zawierającej konstytucję w *sensu stricto*. *Kōshitsu tempan* normowała najważniejsze sprawy, które dotyczyły dworu cesarskiego i rodziny cesarza. W rozdziale pierwszym regulowano zasady sukcesji tronu, którego dziedziczenie było ustanowione w art. 2. Konstytucji Wielkiego Cesarstwa Japonii. Pierwszy artykuł owej ustawy ustanawiał zasady, według których prawo do tronu może posiadać wyłącznie potomek cesarza płci męskiej. Artykuły od 2 do 7 przyznawały prawo do dziedziczenia w następującej kolejności:

1. Najstarszy syn cesarza[272];
2. W sytuacji braku najstarszego syna cesarza, tron powinien objąć najstarszy wnuk cesarza – potomek najstarszego syna cesarza (art. 3);
3. W przypadku braku cesarskiego syna i jego potomków tron powinien przypaść kolejnemu, zgodnie z zasadą starszeństwa, synowi cesarza (art. 3);

---

[268] *Ibidem*, art. 10.
[269] G. Górski, S. Salmanowicz, op. cit., s. 578.
[270] M. Kijowski, *System polityczny współczesnej Japonii,* [w:] IDO: Ruch dla kultury – movement for culture, Tom III, wydawnictwo Stowarzyszenie Idokan Polska, Rzeszów 2002, s. 93.
[271] A. Kość SVD, op. cit., s. 85.
[272] 25 The Imperial Household Law 1889, art. 2., http://core.ecu.edu/hist/tuckerjo/1889law.html (dostęp: 20.05.2011), tłum. własne.

4. Gdy cesarz nie miał potomków, tron mógł dziedziczyć, zgodnie z zasadą starszeństwa, cesarski brat i jego potomkowie (art. 5);
5. Jeżeli nie było cesarskich braci i ich potomków, tron obejmował, zgodnie z zasadą starszeństwa, wuj cesarza i jego potomkowie (art. 6);
6. W przypadku, jeśli cesarz nie posiadał wujów oraz nie było ich potomków, cesarski tron przypadał następnemu najbliższemu członkowi rodu cesarskiego (art. 7).

Z pomocą Rady Rodziny Cesarskiej możliwa była zmiana kolejności sukcesji, ale tylko w przypadku, gdy cesarz chorował na nieuleczalną chorobę umysłu lub ciała albo wówczas, gdy zachodziło inne ważne uzasadnienie[273]. Ustawa ustanawiała również zasadę pierwszeństwa prawowitych potomków cesarza – tzw. „czystej krwi" nad potomkami cesarza zrodzonymi z nieprawego łoża, określanych w ustawie jako potomków „pół-krwi"[274]. Ustawa w art.13-14 regulowała także kwestie pełnoletności członków rodziny cesarskiej. Wynikało z nich, iż Cesarz *Kotaishi*[275] i *Kotaison*[276] uzyskiwali pełnoletność z chwilą ukończenia osiemnastego roku życia. Natomiast pozostali członkowie rodziny cesarskiej stawali się pełnoletni dwa lata później w wieku dwudziestu lat. Takie rozwiązanie zapewniało możliwość szybszego objęcia władzy przez następcę tronu w przypadku śmierci cesarza. W sytuacji, gdy cesarzem zostawał niepełnoletni następca tronu, ustawa nakładała obowiązek powołania dla niego regenta[277]. Ustawa w rozdziale piątym regulowała zasady ustanawiania regencji. W pierwszej kolejności regentami zostawali *Kotaishi* lub *Kotaision,* jeżeli byli pełnoletni (art. 20).

W art. 21 ustawy o domu cesarskim ustanowiono, że jeżeli nie byli oni pełnoletni, lub nie istnieli, regencję ustalano w następujący sposób:

1. Shinnô[278] lub ô[279];
2. Cesarzowa;
3. Cesarzowa Wdowa;
4. Starsza Cesarzowa Wdowa;
5. *Naishinnô*[280] lub *nyoô*[281].

Jeżeli regencja dotyczyła męskich członków rodziny cesarskiej, to przebiegało to zgodnie z ustanowioną kolejnością sukcesji do tronu (art. 22). Ta sama zasada obowiązywała żeńskich

[273] The Imperial Household Law 1889, art. 9.
[274] *Ibidem*, art. 4.
[275] Tytuł, który nosił następca tronu, syn cesarza.
[276] Tytuł, który nosił cesarski wnuk będący następcą tronu w wypadku, gdy zabrakło Kotaishi.
[277] The Imperial Household Law 1889, art. 19.
[278] Shinnô – tytuł, którym zwracano się do wnuków cesarza płci męskiej.
[279] Tytuł ô nosili męscy potomkowie cesarza w trzeciej i późniejszych generacjach.
[280] Tytuł naishinnô nosiły wnuczki cesarza.
[281] Nyoô to tytuł, który nosiły potomkinie cesarza w trzeciej i późniejszych generacjach.

członków rodziny, a kobieta, którą wybrano na regenta, musiała być niezamężna[282]. Jeżeli regent czy kandydat na regenta był nieuleczalnie chory i choroba dotyczyła umysłu lub ciała, lub jeżeli zachodził inny ważny powód, kolejność regencji można było zmienić za radą Rady Rodziny Cesarskiej (art. 25). W ustawie o dworze cesarskim zawarte były także przepisy dotyczące zawierania małżeństw przez członków rodziny cesarskiej. Wszystkie małżeństwa członków rodziny cesarskiej zatwierdzał cesarz. Warunek był taki, że członek cesarskiego rodu mógł zawrzeć małżeństwo tylko z innym członkiem cesarskiej rodziny lub osobą szlacheckiego pochodzenia (art. 40). W przypadku, gdy kobieta poślubiła mężczyznę spoza rodu cesarskiego lub szlacheckiego, była wykluczana z cesarskiej rodziny. Jedynie za zgodą i specjalną łaską cesarza mogła uzyskać tytuł *naishinnô* lub *nyoô* (art. 44). Wszyscy członkowie rodziny cesarskiej bez wyjątków podlegali cesarzowi bądź regentowi, jeżeli taki został powołany (art. 35-36). Nie mogli oni bez zgody cesarza podróżować poza granicami i nie dopuszczalne było sprzeciwianie się świętej woli boskiego cesarza. Inną ważną kwestią uregulowaną przepisami ustawy z 1889 r. było ustanowienie nowego nazewnictwa er, czyli okresów panowania przyszłych cesarzy. Art. 12 wskazywał, iż nowo wybrany cesarz wybierał sobie imię, którym po jego śmierci będzie nazywany okres jego panowania. Imię to pozostawało niezmienne przez cały okres rządów danego cesarza, np. cesarz Mitsuhito w 1868 r. obrał imię Meiji, co oznacza „rządy oświecone”[283].

Ten kult boskości cesarza i jego uwielbienia przez Japończyków utrzymywał się aż do II połowy XX w., dopóki cesarz Shōwa nie wyrzekł się publicznie swojej świętości. Powojenna Konstytucja z 3.05.1946 r., zerwała z tą tradycją i choć poświęca cesarzowi rozdział pierwszy, w skład którego wchodzi osiem artykułów, to odbiera mu wszystkie atrybuty władzy. Współczesna Japonia jest cesarstwem, ale jak wiele innych monarchii, jednocześnie jest państwem, w którym władza wcale nie jest sprawowana przez zasiadającego na tronie. Ustrój państwowy Japonii określany jest jako monarchia konstytucyjna. Konstytucja nadaje cesarzowi status głowy państwa i właściwie nie przyznaje mu żadnych atrybutów władzy, określając go jedynie jako „symbol Państwa i jedności narodu”[284]. W całej konstytucji, a zatem również w jej pierwszym rozdziale, istnienie instytucji głowy państwa jest kompletnie ignorowane i chociaż, jak już wcześniej wspomniano, Japonia nosi miano cesarstwa, to zasiadający na tronie monarcha nie sprawuje w niej władzy. A wynika to z art. 4, w którym zapisano wprost, że cesarz „nie posiada władzy w zakresie kierowania państwem”[285], a może on podejmować jedynie takie działania w sprawach państwowych, jakie są przewidziane przez konstytucję.

[282] The Imperial Household Law 1889, art. 22-23.
[283] E. Pałasz-Rutkowska, *Cesarz Meiji – symbol nowych czasów*…, op. cit., s. 20.
[284] K. Karolczak, op. cit., s. 19.
[285] *Konstytucja Japonii*, art. 4.

Ponadto art. 3 wprowadza bezwzględny wymóg, aby wszystkie podejmowane przez cesarza działania uzgadniane były z rządem, który ponosi za nie odpowiedzialność. A zatem cesarz jest tylko organem wykonawczym rządu i nie jest uprawniony do podejmowania samodzielnych decyzji. Kompetencje cesarza, które stanowią katalog zamknięty, unormowane są w ustawie zasadniczej i są wymienione enumeratywnie. Nie posiadają one natury stanowiącej, tylko reprezentacyjną, gdyż cesarz podejmuje wszystkie decyzje „z woli narodu"[286]. Uregulowania instytucji cesarza w konstytucji są tak skonstruowane, aby w przyszłości nie było możliwości sprawowania niedemokratycznych rządów cesarskich[287]. Spowodowało to sprowadzenie jego roli do pełnienia wyłącznie funkcji ceremonialno-reprezentacyjnej[288]. Ograniczenia dotyczące zakresu podejmowania przez cesarza czynności w sprawach państwowych, zwane *kokuji-koi*, jedynie upiększają akty, które zostały już wcześniej podjęte przez kompetentne organy, pewnym mistycznym typem autorytetu[289]. Z marginalizacją instytucji cesarza mamy do czynienia także, jeżeli chodzi o politykę zagraniczną, gdyż cesarz niebędący głową państwa, nie posiada prawa reprezentowania państwa w stosunkach międzynarodowych[290]. Dlatego wszystkie podróże zagraniczne cesarza planuje rząd i chociaż posiadają one cechy oficjalnych misji dyplomatycznych, to nigdy nie zostaną za takie uznane.

Także w Ustawie o Domu Cesarskim z 16 stycznia 1947 r., składającej się z pięciu rozdziałów i 37 artykułów, uregulowane są m.in. kwestie dotyczące następstwa tronu, sprawy rodziny cesarskiej, regencji, używania tytułów, sprawowania publicznych obowiązków przez członków domu panującego, Rady Dworu Cesarskiego i innych bardziej szczegółowych problemów związanych z rodziną monarszą w Japonii[291]. Jednakże nie tylko ujęcie prawne wpływa na charakter współczesnego systemu cesarskiego, ale także komponenty o znaczeniu moralnym i historycznym.

---

[286] op.cit., art.1.
[287] K. Karolczak, op. cit., s. 20.
[288] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, *Historia państw świata w XX w. Japonia*…, op. cit., s. 201.
[289] J. Izydorczyk, op. cit., s. 49.
[290] E. Popławska, *Tennō – doktryna, prawo, praktyka. Instytucja cesarza w perspektywie reformy konstytucji Japonii* [w:] *Konstytucja i władza we współczesnym świecie. Doktryna – prawo – praktyka. Prace dedykowane Profesorowi Wojciechowi Sokolewiczowi na siedemdziesięciolecie urodzin*, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2002, s. 333.
[291] Pierwsza wersja ustawy o domu cesarskim została uchwalona 11 lutego 1889 r., w okresie istnienia Cesarstwa Japońskiego, z bezpośredniego rozkazu cesarskiego. Po klęsce Japonii w II wojnie światowej, 16 stycznia 1947 r. zatwierdzono drugą wersję tej ustawy, tak zwaną ustawę nr 3, zgodnie z wymogami nowej konstytucji Japonii. Aby odróżnić te dwie wersje, pierwsza jest często nazywana ustawą o dawnym domu cesarskim, a druga jest nazywana ustawą o domu cesarskim. Ta ostatnia nadal obowiązuje w Japonii. W 1949 r. drugie wydanie ustawy o Domu Cesarskim zostało zmienione ustawą nr 134, co opóźniło wejście w życie ustawy do 1 czerwca 1949 r. Ustawa o Domu Cesarskim zawiera: Rozdział I. Dziedziczenie tronu cesarskiego; Sekcja II. rodzina cesarska; Sekcja III. Regencja; Sekcja IV. Dorosłość, zaszczytne tytuły, Ceremonia Wniebowstąpienia na Tron, Ceremonia Wielkiej Żałoby, Księga Rodowodu Cesarskiego, a także mauzolea i grobowce; Sekcja IV. Rada Domu Cesarskiego; Postanowienia dodatkowe; Wprowadzono dodatkowy przepis (ustawa nr 134 z 31 maja 1949 r.).

Ustawa o Domu Cesarskim stwierdza, że jedynie mężczyzna może zostać cesarzem (art. 1). W kolejności wyznaczonej szczegółowo w art. 2 wymienia się tu osoby, które mogą pretendować do funkcji cesarskiej (poczynając od synów cesarza, a kończąc na przedstawicielach równoległych linii w stosunku do panującej rodziny). Art. 9 zabrania cesarzowi adoptowania dzieci, a sprawy małżeństwa męskich członków podlegają dyskusji w trakcie obrad Rady Dworu Cesarskiego (art. 10). W wypadku niemożności sprawowania władzy przez cesarza, Rada Dworu Cesarskiego wskazuje regenta (art. 16) spośród członków rodziny cesarskiej. Funkcje, jakie obecnie spełnia cesarz, mają charakter reprezentacyjny. Nie posiada on władzy w zakresie kierowania państwem[292], a swoją pozycję w państwie zawdzięcza woli suwerennego narodu. Za działania cesarza w sprawach państwowych odpowiedzialność ponosi rząd, z którym powinien się konsultować. Do zadań cesarza należy:

- mianowanie premiera powołanego przez parlament oraz prezesa Sądu Najwyższego powołanego przez rząd,
- promulgowanie poprawek do konstytucji, ustaw, rozporządzeń rządu i traktatów,
- zarządzanie wyborów do parlamentu, zwoływanie i rozwiązywanie Izby Reprezentantów,
- podpisywanie aktów mianowania i odwołania ministrów stanu, innych funkcjonariuszy zgodnie z ustawą oraz przyjmowanie pełnomocnictwa i listów uwierzytelniających ambasadorów i ministrów pełnomocnych,
- podpisywanie ogólnych i specjalnych amnestii, aktów złagodzenia kary, darowania kary oraz rehabilitacji,
- przyznawanie odznaczeń,
- podpisywanie dokumentów dyplomatycznych i ratyfikacyjnych w zakresie przewidzianym ustawą,
- przyjmowanie obcych ambasadorów i ministrów pełnomocnych,
- wykonywanie funkcji protokolarnych.

Powyższe zadania ujęte są w II rozdziale Konstytucji Japonii w ośmiu jej pierwszych artykułach. Japońska państwowość jest nierozerwalnie związana z instytucją dworu cesarskiego i samą postacią cesarza. Renesans władzy cesarskiej przypada na drugą połowę XIX w., kiedy młody Mutsuhito objął tron i stał się ideowym przywódcą przemian modernizacyjnych. Aż do zakończenia II wojny światowej cesarz był etycznym i religijnym symbolem narodu japońskiego, co zostało wzmocnione i uwypuklone przez konstytucję Meiji oraz akty i zwyczaje współtworzące społeczno-polityczną rzeczywistość do II wojny

[292] *Konstytucja Japonii*…, op. cit., s. 33.

światowej. Można stwierdzić, że nowożytna Japonia posiadała dwóch cesarzy, których postawy wpłynęły na formę systemu państwowego. Pierwszym był Mutsuhito (pośmiertne imię to Meiji), a drugim Hirohito (pośmiertne imię to Showa). Ze względu na przyjęcie przez Japonię koncepcji państwa laickiego, 1 stycznia 1946 r. Hirohito zrezygnował z boskości wywodzonej z wielowiekowej tradycji, w której uznawano, że dynastia cesarska stanowi kontynuację rodu bogini słońca Amaterasu[293]. Był to przełomowy moment dla Japonii, gdyż dotychczasowe ramy systemowe uległy rozpadowi. Rezygnacja z naczelnego statusu i występowania poza prawem zmieniała układ relacji w dotychczasowym systemie politycznym. Umożliwiała przeniesienie suwerenności z monarchy na naród, który przestawał występować w roli poddanych cesarza, a mógł przyjąć rolę obywatelską, co w prawny sposób wprowadzała konstytucja z 3 maja 1947 r.

Hirohito rządził Japonią przez 63 lata, a także przez pewien czas sprawował regencję za swojego ojca Taisho. Urodził się 26 kwietnia 1901 r. i jako małemu chłopcu nadano mu imię *Michi-no-miya*. W wyniku zainteresowań biologicznych, które stały się jego pasją życiową, w 1925 r. wygłosił zdanie, które można traktować jako przejaw światopoglądu politycznego: „Nie jestem bogiem, bowiem budowa mojego ciała nie różni się od normalnej istoty ludzkiej”[294]. W młodości odbył podróż do Europy. W 1924 r. poślubił księżniczkę Nagako. W 1926 r. umarł jego ojciec, w imieniu którego sprawował regencję od 1921 r. Ceremonia koronacji młodego Hirohito odbyła się w 1928 r. Brak jest jednoznacznej oceny poczynań Hirohito w odniesieniu do przedwojennego systemu politycznego Japonii. Jedni znawcy problemu upatrują w nim biernego aktora i wykonawcę poleceń militarystów, drudzy aktywnego polityka zamieszanego w agresywne działania swojego kraju. W trakcie pierwszej dekady jego panowania Japonia przeżyła niezwykle istotne zmiany polityczne, a młody monarcha musiał zająć wobec nich stanowisko.

W latach 1927-1928 doszło do poważnych incydentów w Chinach z udziałem wojsk japońskich, a w 1932 r. przeprowadzono inwazję na Mandżurię. W 1933 r. Japonia wystąpiła z Ligi Narodów. Historycy są zdania, że odpowiedzialność Hirohito za udział w przygotowywaniu działań wojennych polega m.in. na tym, że:

1) Hirohito był manipulowany przez militarystów,

2) samodzielnie doprowadził do wojny wykorzystując swoją władzę,

[293] Amaterasu (jap. Świecąca na niebie), Amaterasu Ōmikami, Ama-terasu-ō-mikami (jap. Wielki i Święty Duch Świecący na Niebie) – japońska bogini słońca, narodzona z lewego oka boga Izanagiego i wyznaczona przez niego do panowania na Wysokiej Równinie Niebios.

[294] S. Large, *Emperor Hirohito and Showa Japan. A Political Biography*, The Nissan Institute/ Routdedge, Londyn 1996, s. 225.

3) nie chciał wybuchu wojny, ale nie miał na tyle poparcia, żeby uniemożliwić militarystom zrealizowanie ich planów[295].

O postawie Hirohito można wyciągać wnioski jedynie na podstawie relacji osób, które znały go osobiście. Z relacji tych wynika, że w latach 1931-1945 był człowiekiem przestraszonym i bezradnym, a także, że zdawał sobie sprawę do czego prowadzą działania wojskowych[296]. O zakończeniu wojny zdecydował cesarz, gdyż w 1945 r. wynik głosowania Rady Wykonawczej wynosił trzy do trzech. Implikacją tego zachowania było poddanie się Japonii, a także zgoda na podanie się Hirohito do dymisji. O dalszych losach nie tylko samego cesarza, ale i całej tradycji cesarskiej zadecydował gen. MacArthur. Wpływ na akceptację pozostawienia cesarza jako symbolu narodowego w strukturach politycznych miał m.in. osobisty pozytywny stosunek głównodowodzącego wojsk sprzymierzonych w Japonii do Hirohito. Można więc przyjąć, że od tego momentu mamy do czynienia z monarchią symboliczną w Japonii, a prowadzenie spraw cesarza i jego rodziny powierzono Agencji Dworu Cesarskiego, obok której istniała Rada Dworu Cesarskiego, będąca ciałem konsultacyjnym. Składa się ona z przewodniczących dwóch izb parlamentu i ich zastępców, premiera, prezesa i jednego z sędziów Sądu Najwyższego oraz prezesa Agencji Dworu Cesarskiego. Faktycznie agencja podlegała premierowi, ale w wyniku reformy administracyjnej z 6 stycznia 2001 r. podporządkowano ją całemu urzędowi gabinetu[297]. Posiadłości cesarskie wyceniono na ok. 2 biliony 800 miliardów jenów, a cesarz otrzymuje roczną rentę, którą na okres trzech lat uchwala parlament i wynosi ona 18,8 miliardów jenów rocznie. Po wojnie w wyniku reform cesarzowi pozostawiono 7 tys. akrów ziemi. Ze względu na wysoką cenę ziemi w Japonii w latach osiemdziesiątych obliczono, że jedynie wartość terenu, na którym znajduje się cesarski pałac w Tokio jest równa wartości ziemi całego stanu Kalifornia.

Hirohito zmarł w 1989 r., a data jego śmierci ma symboliczne znaczenie i wiąże się z początkiem przemian w polityce wewnętrznej i zewnętrznej Japonii. Następcą Hirohito został jego najstarszy syn Akihito urodzony w 1933 r. Podejście do jego wychowania wskazuje na zerwanie z wielowiekową tradycją kultywowaną przez kolejnych cesarzy. Hirohito i jego małżonka oddali Akihito pod opiekę generała dopiero gdy ten ukończył 3 rok życia. Więź, jaka nawiązała się między ojcem i synem była bliższa niż między poprzednimi pokoleniami i rzuca więcej światła na charakter osobowości Hirohito. Przejmujące są listy, jakie pisał do syna,

---

[295] L. Leszczyński, *Japonia: kontynuacja i negacja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1994, s. 21-31.
[296] J. Polit, *Hirohito, cesarz Showa (1901-1989)*, [w:] *Smutny kontynent. Z dziejów Azji Wschodniej w XX w.*, J. Polit (red.), Wydawnictwo Arcana, Kraków 2002, s. 173-196.
[297] Wiadomości na temat Agencji Dworu Cesarskiego: http://www.kunaicho.go.jp/e15/ed15-01.html, (dostęp: 01.10.2009).

w których ubolewał z powodu prowadzenia przez ojczyznę wojny oraz obwiniał się za nią osobiście. Życie Akihito nie przypomina tego, jakie prowadzili poprzednicy. W 1959 r. ożenił się z katoliczką Michiko Shodą[298], z którą miał troje dzieci: syna Naruhito będącego następcą tronu oraz bliźnięta syna Fumihito i córkę Sayako. Wychowaniem i opieką dzieci zajęła się osobiście para cesarska. W 1971 r. Akihito odwiedził kilka krajów europejskich, co stanowiło próbę przełamania niechęci, jaką darzono japońską rodzinę cesarską i samego Hirohito za udział w przygotowywaniu i prowadzeniu II wojny światowej. W cztery lata później Hirohito przeprosił za wojnę.

Po śmierci cesarza Hirohito Rada Dworu Cesarskiego debatowała nad przyjęciem nazwy okresu rządów Akihito, spośród kilku propozycji wybrano Heisei, czyli pokój światowy. Obecny Cesarz Japonii mimo utraty wielu przywilejów oraz realnej władzy, kontynuuje rządy dynastii panującej w tym kraju nieprzerwanie od setek lat. Niestety, w przeciwieństwie do swoich poprzedników, nie może szczycić się pochodzącą od bogów pełnią władzy. Akihito kontynuował naukową pasję ojca i specjalizował się w ichtiologii. Ponieważ żaden potomek Akihito nie ma syna, konstytucjonaliści szykują się do zmian w zapisach prawnych tak, żeby umożliwić w przyszłości kobietom sprawowanie rządów.

Cesarz, który obejmował władzę, występował w szatach żałobnych i w obecności męskich członków rodziny cesarskiej otrzymywał od szambelana miecz oraz naszyjnik *magatama*. Oprócz tego wydarzenia każdego roku cesarz obowiązkowo musi uczestniczyć w trzech uroczystościach: święto sadzenia drzewek, święto ryb i młodzieżowej olimpiadzie sportowej. Cesarski protokół nakłada jednak na monarchę rocznie aż 163 obowiązki oraz co najmniej jedną wizytę zagraniczną[299].

Pozostawiono osobie cesarza naczelne stanowisko w hierarchii organów władzy, mimo tego, że zniesiono jego boskie pochodzenie. Konstytucja stanowi również o dynastyczności i dziedziczności cesarza. Zasada opiera się na odpowiedniej ustawie dotyczącej domu cesarskiego, która została uchwalona przez parlament. Prawo Domu Cesarskiego określa szczegółowo, kto i w jakiej kolejności ma prawo zasiąść na tronie. Art. 1 określa, że cesarski tron dziedziczony będzie przez mężczyzn i przekazywany w linii męskiej[300]. Art. 2 określa kolejność do tronu:

- najstarszy syn cesarza,
- najstarszy syn najstarszego syna cesarza,

[298] Michiko, z d. Michiko Shōda – cesarzowa Japonii od 1989 do 2019, żona cesarza Akihito, pierwsza cesarzowa w historii Japonii niepochodząca z arystokracji.
[299] http://www.plemb-japan.go.jp/relatios.htm, (dostęp: 30.05.2011).
[300] Cesarz Japonii, http://azumi.bloog.pl/gal,158413,title, Cesarz-Japonii, index.html?ticaid=6c652, (dostęp: 30.05.2011).

- synowie i wnukowie najstarszego syna cesarza,
- potomkowie cesarza,
- cesarscy bracia i ich potomstwo,
- cesarscy stryjowie i ich potomstwo.

Jeśli nie uda się znaleźć następcy tronu wg powyższych ustaleń, tron powinien zostać objęty przez najbliższego cesarzowi krewnego płci męskiej. W przypadku, kiedy kandydatów o tym samym stopniu pokrewieństwa będzie więcej niż jeden, pierwszeństwo ma osoba z rodu bliższego cesarzowi, a jeśli i tych jest więcej, osoba starsza wiekiem. Jednak dla wielu w Japonii nie do przyjęcia jest odziedziczenie tronu przez osobę bardzo dalekiego pokrewieństwa. Każda działalność cesarza, jeśli chodzi o sprawy państwowe, wymaga porady oraz aprobaty rządu, przy czym rząd ponosi odpowiedzialność za udzielenie jej cesarzowi. Dzieje się tak, ponieważ cesarzowi nie została przydzielona realna władza w kierowaniu państwem. Cesarz ma natomiast prawo, aby przekazywać wykonywanie swoich uprawnień kierowania państwem na mocy określonej ustawy urzędnikom Domu Cesarskiego i odpowiednim urzędnikom w państwie. Przykładem na takie przeniesienie uprawnień może być instytucja regencji. Regent[301] spełnia się i działa we wszystkich sprawach z ramienia cesarza. Cesarzowi pozostawiono w Konstytucji zaszczytną funkcję mianowania premiera, który powoływany jest przez Parlament oraz Prezesa Sądu Najwyższego, który wybierany jest poprzez rząd i jest to określone w art. 6 Konstytucji. W art. 7. zawarte są kompetencje państwowe, jakie cesarz podejmuje w imieniu narodu. Należą do nich:

- promulgacja poprawek konstytucji, ustaw, rozporządzeń Rządu oraz traktatów,
- Cesarz zwołuje parlament, rozwiązuje Izbę Reprezentantów, zarządza powszechne wybory do parlamentu,
- zobowiązany jest również do podpisywania ogólnych oraz specjalnych amnestii, aktów złagodzenia kary, darowania wykonania kar,
- Cesarz nadaje odznaczenia zasłużonym,
- podpisuje dokumenty ratyfikacyjne oraz inne dokumenty z zakresu dyplomacji, a co za tym idzie przyjmuje ambasadorów oraz ministrów z obcych państw i wykonuje niezbędne funkcje protokolarne.

W art. 8. zawarto ograniczenie dotyczące Domu Cesarskiego, który nie może bez upoważnienia Parlamentu przyjmować ani dokonywać darowizn. Jest to swoiste zabezpieczenie przed próbą przekupstwa czy wpłynięcia na osobę cesarza. Japonia jest

[301] Regent – uprawniona osoba, sprawująca władzę w imieniu monarchy, gdy ten nie może wykonywać swoich obowiązków, np. z powodu małoletności, bezkrólewia, nieobecności w kraju lub poważnej choroby. Okres władzy regenta oraz sama władza regenta to regencja.

dziedziczną monarchią konstytucyjną. Zgodnie z konstytucją z 3 listopada 1946 r. cesarz jest symbolem jedności narodu, nie ma władzy wykonawczej, jest głową państwa, jednak nie sprawuje realnych rządów, pełni natomiast funkcje reprezentacyjne oraz symbolizuje jedność państwa i narodu[302].

Na koniec warto zwrócić uwagę na status finansowy cesarza. Ustawa zasadnicza w art. 8 zakazuje cesarzowi bez zgody Parlamentu przyjmowania, otrzymywania oraz dokonywania darowizn. Współcześnie Cesarz nie ma prawa posiadania własności prywatnej. Cały jego majątek jest własnością państwa, a wszelkie czynione przez cesarza wydatki podporządkowane są budżetowi, który uchwalany jest przez Parlament. Pełnienie urzędu przez cesarza jest dziś postrzegane jako wykonywanie pracy, za którą otrzymuje on wynagrodzenie ustalane przez Parlament[303]. Pomimo, iż cesarz Shōwa został zmuszony do publicznego wyrzeczenia się swojej boskości, nie spowodowało to wielkich zmian w mentalności Japończyków. Po dziś dzień darzą oni swojego cesarza wielkim szacunkiem. Doskonałym przykładem tego są np. co roku obchodzone urodziny monarchy, kiedy to Japończycy gromadzą się przed zamkiem, aby składać mu życzenia.

Ustawa z 1889 r. dotycząca dworu cesarskiego (*Kōshitsu Tenpan*) w art. 1 wprowadziła zasadę dziedziczenia tronu cesarskiego wyłącznie przez męskich potomków rodziny cesarskiej i obowiązuje ona do dziś. Następca tronu nie może pochodzić z nieprawego łoża. Przyszły następca tronu musi posiadać status członka rodziny cesarskiej. Wprowadzając takie regulacje dążono m.in. do prawnego usankcjonowania zrodzonej w Japonii tradycji. Jednak nadanie prawa do dziedziczenia tronu wyłącznie męskim potomkom rodu może w przyszłości stwarzać problemy. Obecny cesarz Japonii Naruhito jest najstarszym synem cesarza Akihito i cesarzowej Michiko[304].Jest on 126. przedstawicielem dynastii na Chryzantemowym Tronie, który objął 1. V. 2019 r. Jak dotąd dziedzic tronu nie ma męskiego potomka. Z jego związku z Owadą Masako urodziła się córka, księżniczka Aiko (ur. 1 XII 2001 r.) i jest ona jedynaczką. Młodszy brat cesarza książę Akishino (*Akishino no Miya Fumihito Shinto*), który jest drugi w kolejce do objęcia tronu ma troje dzieci, dwie córki: najstarszą Mako (ur. 23 X 1991 r.) i młodszą Kako (ur. 29 XII 1994 r.), oraz syna będącego najmłodszym potomkiem w rodzinie cesarskiej, księcia Hisahito (ur. 6 IX 2006 r.).

W Japonii zanim nie narodził się książę Hisahito toczyła się poważna dyskusja nad przyszłością instytucji cesarza i zachowaniem ciągłości rodu cesarskiego Yamato. Uzasadnieniem tej gorącej debaty był fakt, iż w Japonii od 40 lat nie narodził się żaden potomek

[302] K. Karolczak, *Kokkai-parlament Japonii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1995, s. 5.
[303] T. Pasierbiński, op. cit., s. 416.
[304] K. Karolczak, op. cit., s. 20.

płci męskiej. W japońskiej przestrzeni publicznej pojawiały się głosy optujące za odejściem od tradycji i koniecznością dokonania zmian zasad sukcesji ustanowionych w XIX w. i dopuszczenia kobiet do dziedziczenia cesarskiego tronu lub wprowadzenia instytucji cesarskich konkubin[305].

Konstytucja Japonii oraz Ustawa o Domu Cesarskim z 1947 r. nie przewidywały możliwości dziedziczenia tronu przez kobietę. Zwolennicy dopuszczenia kobiet do dziedziczenia cesarskiego tronu argumentują, to tym, iż w historii Japonii kobiety zasiadały już na chryzantemowym tronie [306]. Cesarzowa Suiko rządziła Japonią w VII w., a do 1771 r. panowała *Go-Sakuramachi*[307]. Innym argumentem popierającym takie rozwiązanie jest to, że wiele europejskich rodów królewskich przyznaje takie prawo księżniczkom[308]. Warto zauważyć, iż w Wielkiej Brytanii, Danii i Hiszpanii ze względu na brak męskiego potomka, kobiety mają prawo dziedziczenia tronu, natomiast Belgia, Holandia, Szwecja, Norwegia wprowadziły zasadę starszeństwa i nieistotna jest płeć następcy tronu[309].

Argumentem przeciwników dokonywania takich zmian w prawie jest kwestia uznania ciągłości rodu cesarskiego w sytuacji objęcia tronu przez kobietę. Należy podkreślić to, iż Japonia jest dumna z tego, że na jej tronie od 2 tys. 350 lat zasiada najstarsza na świecie dynastia Yamato. Intronizacja kobiety dałaby początek nowej dynastii i oznaczałoby to wygaśnięcie dotychczasowego rodu. Taka sytuacja jest trudna do wyobrażenia w kraju, w którym było i nadal jest silne przywiązanie to tradycji patriarchalnej.

Przykładem innego rozwiązania w sytuacji braku następcy tronu mogłoby być przywrócenie na nowo instytucji cesarskiej konkubiny. Instytucję tę zniesiono oficjalnie w Japonii w 1951 r.[310] Powinnością cesarskich konkubin było rodzenie władcom synów w sytuacji, gdy cesarzowe nie mogły urodzić synów[311]. Ze względu na niski poziom medycyny w kraju kwitnącej wiśni, który utrzymywał się aż do końca XIX w., niewielka liczba cesarskich potomków osiągała dojrzały wiek. Taka sytuacja powodowała wzrost znaczenia roli konkubiny. W praktyce wyglądało to tak, że im więcej synów zrodził cesarz z nieprawego łoża, tym większe były szanse ich przeżycia i zostania jego następcą. Jako przykład można tutaj podać sytuację cesarza Meiji i cesarzowej Shoken, którzy nie mieli dzieci[312]. Po cesarzu Meiji tron odziedziczył książę Taishō, który był jednym spośród piętnaściorga dzieci urodzonych

[305] T. Pasierbiński, op. cit., s. 412.
[306] J. Tubielewicz, op. cit., s. 441–443.
[307] T. Pasierbiński, op. cit., s. 413.
[308] J. Majewski, *Chryzantemowy tron,* „Wprost" 2000, nr 20 (911), http://www.wprost.pl/ (dostęp: 10.06.2011).
[309] *Ibidem.*
[310] T. Pasierbiński, op. cit., s. 413.
[311] *Ibidem.*
[312] E. Pałasz-Rutkowska, *Cesarz Meiji – symbol nowych czasów*…, op. cit., s. 26-27.

przez konkubiny i jednym z pięciu potomków cesarza Meiji, którzy osiągnęli wiek dojrzały[313] Instytucja cesarskich konkubin istniała do końca II połowy XX w. Aktualna Ustawa o Domu Cesarskim nie dopuszcza możliwości dziedziczenia cesarskiego tronu przez potomków zrodzonych z nieprawego łoża, jak również otrzymania przez nich tytułu książęcego czy jakichkolwiek wynikających z tego tytułu przywilejów. Przywrócenie instytucji cesarskiej konkubiny, której zadaniem byłoby ratowanie zagrożonej sukcesji, wymagałoby wprowadzenia zmian w ustawie, co oznaczałoby zmianę obecnie obowiązującego prawa.

3.4. Władza ustawodawcza

Władzę ustawodawczą w Japonii sprawuje dwuizbowy parlament, zwany *Kokkai* (Zgromadzenie Narodowe), składający się z niższej Izby Reprezentantów (*Shūgiin*) oraz wyższej Izby Radców (*Sangi-in*)[314]. Jest to zawarte w art. 41 Konstytucji z 1946 r.[315]. W izbie niższej parlamentu zasiada 480 posłów, a jej kadencja trwa 4 lata. Posłowie izby niższej wybierani są w systemie większościowym w jednomandatowych okręgach wyborczych. W ten sposób wybieranych jest 300 posłów, a 180 parlamentarzystów tej izby pochodzi z wyborów w systemie proporcjonalnym w ramach list krajowych. Izba wyższa parlamentu liczy 242 radców wybieranych na 6 lat, przy czym połowa radców podlega reelekcji co 3 lata. Należy dodać, że w izbie wyższej parlamentu 146 członków pochodzi z wyborów w 47 prefekturalnych okręgach wyborczych, a 96 członków jest wybieranych w systemie proporcjonalnym w ramach list krajowych. Przedstawiciele izb pochodzą z wyborów powszechnych, więc reprezentują cały naród (art. 43. Konstytucji).

Obywatel uzyskuje czynne prawo wyborcze po ukończeniu 20 lat. Jeśli chodzi o bierne prawo wyborcze, to istnieje podział, gdyż kandydując do Izby Reprezentantów należy mieć ukończone 25 lat, a do Izby Radców 30 lat. Przed wyborami w 1996 r. liczba członków Izby Reprezentantów wynosiła 512. Zostało to zmienione na mocy ustawy z 1994 r. Kadencja Izby Reprezentantów trwa cztery lata i może ona ulec skróceniu w przypadku wcześniejszego rozwiązania izby. Lipiec 1975 r. przeniósł rywalizację do Shugiin w 130 wielomandatowych okręgach wyborczych, w których wyborcy nie wybierają swoich kandydatów z list partyjnych, ale głosują na kandydatów indywidualnych. W większości okręgów są to okręgi trzy i pięciomandatowe. Ilość mandatów, jaka przypada na jeden okręg, jest zależna od jego wielkości. Do izby wybrani zostają kandydaci, którzy w swoim okręgu wyborczym zdobyli

[313] *Ibidem*, s. 27.
[314] E. Potocka, *Współczesna Japonia: Mocarstwo na rozdrożu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2004, s. 30.
[315] *Konstytucja Japonii*, http;//www.pl.emb-japan.go.jp/relations/konstytucja.htm, (dostęp: 10.08.2011).

największe liczby głosów i uplasowali się na przynajmniej trzech pierwszych miejscach mandatowych. Głosowanie jest przeprowadzane w jednej turze, w związku z tym nie jest konieczna bezwzględna większość głosów, aby zdobyć pewne miejsca w parlamencie. Mimo tego, że okręgi są kilkumandatowe, wyborca ma prawo do oddania tylko jednego głosu. Sytuacja taka dopuszcza więc walkę wyborczą w obrębie kandydatów zgłoszonych przez jedno ugrupowanie polityczne.

Uprawnienia parlamentu wynikają z Konstytucji [316] oraz dodatkowych prawnych uregulowań: Ustawy o Parlamencie z 1947 r. wraz z poprawkami, Regulaminu Izby Reprezentantów z 1947 r. i Regulaminu Izby Radców z tego samego roku. Ustawa o parlamencie składa się z 18 rozdziałów oraz 133 artykułów, które dotyczą m.in. trybu zwoływania i terminów trwania sesji oraz zgromadzeń plenarnych i wzajemnego stosunku obu izb. Japoński parlamentaryzm jest stosunkowo młodym zjawiskiem. Wprowadzony został do systemu politycznego w trakcie panowania cesarza Meiji. Jego pierwsze obrady rozpoczęły się w 1891 r.[317].

Tak jak już wspomniano, wybory do parlamentu są powszechne i tajne, a odbywające się w nim sesje dzielą się na sesje zwyczajne, nadzwyczajne i specjalne. Pomimo prawnego nakazu, polegającego na konieczności akceptacji każdej ustawy przez parlament, w rzeczywistości w miarę upływu lat przepis stawał się martwy, a w latach rządów militarystów parlament został całkowicie ubezwłasnowolniony. Wysoki cenzus majątkowy ograniczał parlamentowi w miarę pełne reprezentowanie interesów społecznych. Zmiana nastąpiła w 1925 r. poprzez nadanie wszystkim dorosłym mężczyznom mającym 25 lat czynnego prawa wyborczego (kobiety czynne prawo wyborcze uzyskały po wojnie). Zmiana usytuowania parlamentu w strukturach państwa nastąpiła w 1945 r. i potwierdzona została Konstytucją z 1946 r. Dzięki nadaniu parlamentowi najwyższej roli w systemie demokratycznym, jest on niepodważalnie najwyższym organem władzy państwowej i jedynym organem ustawodawczym Państwa.

Można uznać japoński system rządów za parlamentarno-gabinetowy. We wzajemnej reprezentacji obu izb, Izba Reprezentantów posiada przewagę przejawiającą się w procesie legislacyjnym. Jeśli Izba Reprezentantów chce zmienić decyzję Izby Radców, to może ją ponownie przyjąć w pierwotnym zarysie większością 2/3 głosów obecnych członków (artykuł 58. Konstytucji). Nadrzędność Izby Reprezentantów jest także zauważalna w procedurach zawierania traktatów (artykuł 6).

[316] http://www.ndl.go.jp/constitution/etc/j01.html (dostęp: 22.05.2019).
[317] http://www.nationarchive.com/Summaries/v052il1348_07.htm, (dostęp: 01.10.2009).

Japoński bikameralizm[318] jest pozostałością czasów Meiji. Obecnie wydaje się raczej utrudniać sprawną pracę ciała parlamentarnego, dlatego pojawiają się głosy postulujące delegalizację izby wyższej[319]. Każda izba wybiera swojego przewodniczącego (artykuł 58 Konstytucji). Pozostałymi funkcjonariuszami izb są: zastępca przewodniczącego, tymczasowy przewodniczący, przewodniczący stałych komisji oraz sekretarz generalny. Przewodniczący i zastępca izby wybierani są na okres jednej kadencji w tajnym głosowaniu, a do ich obowiązków należy kierowanie pracami izb oraz ich reprezentacja. Sekretarz generalny wybierany jest spoza członków izby w celu kierowania pracami sekretariatu. Przewodniczący stałych komisji kierują pracami ciał odpowiedzialnych za przygotowywanie projektów ustaw. Istnieje możliwość powołania komisji specjalnych. Dodatkowo Izba Radców może powołać komisje śledcze, które badają kierunki biegu spraw polityki państwa. Skład komisji odpowiada układowi partyjnemu w parlamencie.

Ważność obrad izby jest uznana w przypadku obecności co najmniej 1/3 składu jej członków. Wiążące decyzje zapadają zwykłą większością głosów oprócz wyjątkowych sytuacji. Wśród form głosowania można wyróżnić ustne (indywidualne odpowiedzi członków izb), powstanie z miejsc (powstają ci parlamentarzyści, którzy są za danym wnioskiem, porównuje się liczbę stojących do siedzących), imienne pisemne (w wypadku ważnych spraw, głosy „za" podpisane imieniem i nazwiskiem na białej kartce, głosy „przeciw" również podpisane na niebieskiej karcie).

Parlament jako ciało ustawodawcze jest odpowiedzialny za przygotowanie oraz wprowadzenie w życie prawa. Inicjatywa ustawodawcza przysługuje członkom obu izb (w Izbie Reprezentantów co najmniej 20 osób, w Izbie Radców 10 osób w odniesieniu do zwykłych projektów oraz odpowiednio 50 i 20 w odniesieniu do projektów ustaw okołobudżetowych), komisjom izb, gabinetowi. Tryb i procedury legislacyjne wyglądają następująco: projekt składany jest na ręce przewodniczącego Izby Reprezentantów[320], który przekazuje go odpowiedniej komisji i tam następuje pierwsze czytanie. W komisji następują zapytania, przesłuchania publiczne, debata partyjna i głosowanie. Jeśli komisja zatwierdzi projekt, to trafia on pod obrady Izby Reprezentantów i tam następuje drugie czytanie. Izba może, ale nie musi, wziąć pod uwagę opracowania projektu przez komisję przedstawianego w formie sprawozdania przez przewodniczącego komisji. Po obradach

[318] Bikameralizm – element ustroju politycznego, polegający na istnieniu w parlamencie danego państwa dwóch izb: niższej i wyższej, które zazwyczaj różnią się między sobą sposobem wyboru członków, ich liczbą i kompetencjami.

[319] Bogate źródło analizy zadań i funkcji wyższej izby wyższej japońskiego parlamentu można znaleźć: http://www.senat.fr/senatsdumonde/english/japon,html, (dostęp: 01.10.2009).

[320] Izba Reprezentantów (Japonia) - Wikiwand Izba Reprezentantów – izba niższa parlamentu Japonii. Izbą wyższą jest Izba Radców. Izbę Reprezentantów tworzy 465 posłów wybieranych na czteroletnią kadencję.

następuje głosowanie i przekazanie projektu do Izby Radców, która ma 60 dni na zakończenie prac nad projektem ustawy. Jeśli Izba Radców zaproponuje własne poprawki albo formalnie odrzuci projekt, to wraca on do Izby Reprezentantów, a ta może przyjąć lub odrzucić poprawki ilością co najmniej dwóch trzecich głosów obecnych na sali parlamentarnej. Jeśli Izba nie zdąży ustalić swojej opinii, projekt odrzuca się. W przypadku przyjęcia go, następnie przekazuje się ustawę cesarzowi, który promulguje ją i zostaje ogłoszona w przeciągu 30 dni.

Japoński parlament realizuje funkcje: legislacyjną (jest jedyną instytucją prawa, która może ustanawiać prawo ogólnopaństwowe), kreatywną (powołuje spośród swoich członków premiera) oraz kontrolną (rząd odpowiada za swoje działania przed parlamentem)[321].

3.5. Władza wykonawcza

Japoński system konstytucyjny przyznaje rządowi funkcje władzy wykonawczej. Mimo że cesarz posiada pewne uprawnienia w tym zakresie, to za jego czynności odpowiedzialny jest rząd, tak więc należy w nim widzieć wyłączny podmiot władzy wykonawczej. Funkcje gabinetu wymienione są w Konstytucji oraz w Ustawie o Gabinecie. Konstytucja bardzo ogólnikowo stwierdza w art. 65, że „władza wykonawcza należy do rządu". Rząd w Japonii nazywany jest również Gabinetem Naikaku i składa się z premiera i ministrów, zwanych w Japonii ministrami stanu. Zgodnie z art. 66 premier oraz ministrowie muszą być osobami cywilnymi. Jest to niezwykły element pacyfistycznego charakteru Japonii. Naikaku sprawuje władzę wykonawczą w państwie i ponosi przed parlamentem odpowiedzialność za swoją działalność, na jego czele stoi wybierany przez Zgromadzenie Narodowe i mianowany przez cesarza premier.

Japońska rzeczywistość polityczna przyczyniła się do wytworzenia systemu parlamentarno-gabinetowego. Zależność gabinetu przejawia się w wyborze premiera przez parlament. Pierwszy paragraf artykułu 61. Konstytucji wskazuje, że premierem powinien zostać członek jednej z izb. Formalnie premier powoływany jest przez obie izby parlamentu, jednak jeśli wystąpi brak zgody pomiędzy nimi, to decydujące zdanie przypada Izbie Reprezentantów, następnie akt mianowania wręczany jest mu osobiście przez cesarza w uroczysty sposób. Premier ma do pomocy czternastu ministrów[322], z których znaczna część powinna wywodzić się z parlamentu (artykuł 68. Konstytucji), większość z nich kieruje ministerstwami, a pozostali agencjami wchodzącymi w skład Urzędu premiera. Kolejnych członków gabinetu mianuje sam premier. Każdy minister posiada dwóch zastępców, z których jeden, podobnie jak sam minister, ma charakter polityczny i zajmuje się realizacją polityki oraz kontaktami z parlamentem. Drugi,

[321] K. Karolczak, *System*…, op. cit., s. 32-33.
[322] Japońskie prawo wyznaczało różne liczby ministrów w powojennym okresie i tak przykładowo: w 1947 r. - 16, w 1965 r. - 17, w 1967 r. - 18, w 1971 r. - 18, w 1974 r. - 20, a po reformie administracji centralnej od 2001 r. - 14. Zob. szerz. http://www.kantei.go.jp/foreign/cabinet_system/3-2.html, (dostęp: 01.10.2009).

administracyjny powołany jest z korpusu służby cywilnej i do jego kompetencji należy nadzór nad realizacją zadań w celu zapewnienia ich wykonania. Rząd jest odpowiedzialny przed parlamentem za wypełnianie zadań wynikających z prawa państwowego (artykuł 66. Konstytucji), a oceniany jest za wykonywanie tych zadań przez wotum zaufania lub nieufności (artykuły 69. i 70.). Do kompetencji premiera należy wybór składu Zgromadzenia Narodowego, jak również dymisja jego członków. Zgodnie z prawem ustalonym w 2001 r. skład rządu nie może przekroczyć 15 członków, czyli składa się z premiera i 14 ministrów. Rada ministrów w Japonii sprawuje dwa rodzaje władzy. Pierwszy z nich to typ rządów, które rząd sprawuje wraz z cesarzem w ramach ustroju państwa, jakim jest monarchia konstytucyjna. Dzieje się to na zasadzie udzielania rad przez cesarza premierowi lub ministrom. Drugi typ władzy to niezależna władza rządu jako gabinetu władzy wykonawczej.

Do władzy typu pierwszego, czyli współpracy z Cesarzem można zaliczyć:

- zwoływanie Zgromadzenia Narodowego,
- ogłoszenie wyborów powszechnych do Zgromadzenia Narodowego,
- rozwiązanie Izby Reprezentantów,
- przyznawanie odznaczeń i honorów.

Do władzy typu drugiego sprawowanej przez Rząd Japonii należą przede wszystkim:

- utrzymywanie stosunków międzynarodowych,
- sprawowanie kontroli nad służbami publicznymi,
- ustalanie wspólnie ze Zgromadzeniem Narodowym budżetu państwa,
- nominowanie sędziów Sądu Najwyższego[323].

W wykonawczej strukturze premier zajmuje pozycję nadrzędną, a jego powołanie ma duże znaczenie dla formowania rządu, gdyż osobę premiera powołuje spośród swoich członków parlament i jest to ujęte w art. 67 Konstytucji. Decydujący głos w tej sprawie ma Izba Reprezentantów. Japońska polityka parlamentarna opiera się na bazie partyjnej, dlatego stanowisko premiera obejmuje przywódca partii większościowej. Trwała dominacja Partii Liberalno-Demokratycznej na scenie politycznej kraju powoduje, że wybór premiera jest wewnętrzną sprawą tej partii.

Premier Japonii posiada wyjątkowo rozległe uprawnienia dysponując zapleczem politycznym w parlamencie pochodzącym z jego partii. Aby przeciwdziałać personalizacji oraz petryfikacji władzy, wspomniana już wcześniej partia PLD wprowadziła zasadę, na mocy której jedna osoba ma prawo do piastowania stanowiska premiera maksymalnie przez dwa dwuletnie

[323] *Konstytucja Japonii*, http://www.pl.emb-japan.go.jp/relations/konstytucja.htm, (dostęp: 10.08.2011).

okresy. Wyjątek uczyniono dla Yasuhiro Nakasone[324]. Obejmował on stanowisko premiera nieco dłużej, od listopada 1982 r. aż do listopada 1987 r. Przedłużenie jego kadencji można powiązać z faktem, iż Nakasone uchodził za wyjątkowo sprawnego polityka. Można zauważyć, że zasadniczo częsta rotacja na stanowisku premiera jest w interesie wszystkich politycznych frakcji, gdyż liderzy tych ugrupowań mają w jakiś sposób gwarancję, iż prędzej czy później będą mieli okazję stać na czele Naikaku. Kiedy premier uzyska oficjalną inwestyturę, mianuje ministrów i powołuje ministrów stanu. Proces ten odbywa się bez udziału parlamentu. Premier może również sam odwoływać powołanych przez siebie ministrów, co wynika z artykułu 68. W tym samym artykule sformułowany jest również wymóg konstytucyjny wobec premiera, zobowiązujący go do powołania większej liczby ministrów ze składu parlamentu. Niemniej jednak w praktyce nie pojawiają się ministrowie, którzy nie byliby parlamentarzystami. Rząd japoński jest zobowiązany do podania się do dymisji w całości, kiedy na stanowisku premiera pojawia się wakat. Rząd dymisjonowany jest również na pierwszym posiedzeniu parlamentu, które ma miejsce po powszechnych wyborach do Shugiin. Jest to postanowione w artykule 70. Konstytucji. Zasadą stało się również, że przy powoływaniu rządu premier jest zobowiązany do umieszczenia w jego składzie polityków posiadających już niezbędne doświadczenie w rządzeniu państwem, tzw. „weteranów" oraz „nowicjuszy", czyli takie osoby, które wejdą w skład gabinetu po raz pierwszy[325]. Taka rotacja rodzi wyjątkowo dużą zmienność w szeregach elity, która rządzi Japonią. Wpływa to również bardzo korzystnie na efektywność pracy rządu. Na ogół w rządzie obok premiera jest jeszcze dwudziestu ministrów stanu. Dwunastu obejmuje ministerstwa, które wyznaczone są przez oddzielną ustawę o organizacji administracji państwowej. Ustawa przewiduje następujące ministerstwa: Sprawiedliwości, Spraw Zagranicznych, Finansów, Edukacji, Zdrowia i Opieki Społecznej, Rolnictwa, Leśnictwa i Rybołówstwa, Handlu Zagranicznego i Przemysłu, Transportu, Poczty i Telekomunikacji, Pracy, Budownictwa, Spraw Wewnętrznych. Na wzór amerykański w Japonii wprowadzono siedem rządowych agencji. Należą do nich:

1. Agencja do spraw zarządzania i koordynacji;
2. Agencja do spraw rozwoju Hokkaido i Okinawy;
3. Agencja do spraw obrony;
4. Agencja do spraw planowania ekonomicznego;
5. Agencja do spraw nauki i trzeciej technologii;
6. Agencja do spraw środowiska;

[324] Yasuhiro Nakasone (jap. Nakasone Yasuhiro; ur. 27 maja 1918 w Takasaki, w prefekturze Gunma, zm. 29 listopada 2019 w Tokio) – japoński polityk, działacz Partii Liberalno-Demokratycznej (PLD), premier w latach 1982-1987.
[325] M. Bankowicz, op.cit., s. 189.

7. Agencja do spraw ziemi.

Na czele każdej agencji, również na wzór amerykański, stoi minister. W skład agencji wchodzi także sekretarz rządu, który uzyskuje rangę ministra stanu. Niepolityczny personel ministerstw oraz całej administracji centralnej jest wyłaniany w drodze otwartych konkursów. Dzięki takiemu procesowi do aparatu państwowego wchodzą ludzie o wszechstronnym wykształceniu oraz niezwykle operatywni. Sprawia to, że administracja rządowa cieszy się ogromnym uznaniem oraz dużą renomą. Ponadto jest uważana za jedną z najlepszych na świecie[326]. Wśród czterech urzędów centralnych związanych z japońskim rządem wyliczyć można: Agencje, które są kontrolowane przez ministerstwa i urzędy o statusie ministerstw;

Komisje nadzorujące współpracę administracji rządowej z sektorem prywatnym;

Urząd Premiera sprawujący zwierzchnią władzę nad działalnością ministerstw;

Ministerstwa zajmujące się szczegółowo określonymi sferami życia społecznego.

Dodatkowymi instytucjami związanymi z gabinetem są: Sekretariat, który koordynuje współpracę ministerstw, a także Biuro Legislacyjne Gabinetu, Rada Bezpieczeństwa, Państwowa Komisja ds. Służby Cywilnej. W japońskim systemie politycznym gabinetowi przypisano funkcje: nadzorczo-kontrolną nad poczynaniami administracji państwowej, nadzorczą w stosunku do ustaw uchwalonych przez parlament, a także uzupełnianie ich rozporządzeń, kierowniczą odnośnie polityki zewnętrznej państwa, budżetową w zakresie przygotowania, a potem realizacji systemu finansowego państwa[327].

Konstytucja w art. 73. stwierdza, że funkcjami rządu są:

- administrowanie sprawami państwowymi,
- kierowanie sprawami zagranicznymi,
- zawieranie traktatów,
- administrowanie sprawami służby cywilnej państwa,
- przygotowywanie budżetu,
- wydawanie rozporządzeń,
- decydowanie w zakresie powszechnej amnestii, darowania kary i rehabilitacji.

Premier oraz większość ministrów powinna wywodzić się z parlamentu. Taki system wzajemnych powiązań prowadzi do unifikacji władz, co na gruncie japońskim intensyfikowane jest przez wieloletnią dominację Partii Liberalno-Demokratycznej jako głównego autora

[326] Administracja Japonii, http://web-japan.org/factsheet/local/govern.html, (dostęp: 20.09.2021).

[327] Japoński system finansowy - w głównej mierze, jak większość systemów innych państw rozwiniętych, opiera się na systemie banków komercyjnych; specjalnych rządowych instytucjach finansowych, które inwestują w wiele sektorów krajowego przemysłu; przedsiębiorstwach pośredniczących handlem papierami wartościowymi.

i zarazem aktora decyzji politycznych. W związku z predominacją PLD[328] w japońskim układzie władzy doszło do wykształcenia się specyficznego (jak na warunki państw demokratycznych) reżimu, w którym gabinet zdobył przewagę nad parlamentem. W praktyce przejawia się to w utrudnieniach stawianych innym partiom, szczególnie tym reprezentującym interesy niezbyt licznych grup w dostępie do rozdziału miejsc w parlamencie. Co więcej, nawet liczące się na scenie politycznej partie w wyniku przyjętych rozwiązań systemu wyborczego przegrywają w konfrontacji z PLD. Wyraźnym tego przykładem były wybory do Izby Reprezentantów w 2003 r., kiedy w wyniku mieszanego systemu wyborczego (proporcjonalnego oraz większościowego) zwycięska Partia Demokratyczna otrzymała mniejszą ilość miejsc w parlamencie niż druga PLD. Warto dodać, że funkcję premiera z reguły pełni przywódca partii, która w wyborach powszechnych odniosła zwycięstwo. Według konstytucji, większość członków rządu musi być członkami parlamentu[329].

Z poczynionych przez S. Huntingtona założeń odnośnie instytucjonalnego podejścia do demokracji i rozróżnienia czterech czynników występowania procesu konsolidacji Japonia wywiązuje się jednak nie bez zastrzeżeń. W wymiarze elastyczności nie widać większych uchybień, chociaż w okresie dekompozycji sceny partyjnej w latach 1993-1995 widoczna stała się walka o nowy kształt systemu wyborczego i dostosowania go do partykularnych potrzeb poszczególnych partii. Świadczy to o potraktowaniu go zarówno w przeszłości, jak i współczesności, jako narzędzia podlegającego zmianie w zależności od zmieniającego się układu sił. Wymiar złożoności instytucji i spójności organizacji politycznych nie budzi większych zastrzeżeń. Zachwiany jest jednak wymiar autonomii, co przejawia się w podporządkowaniu ogólnie rozumianych funkcji systemowych parlamentu wobec potrzeb rządu, a także uzależnienie samorządu od administracji centralnej.

Pomimo demokratycznego z prawnego punktu widzenia zakresu instytucjonalno-proceduralnego ustroju państwowego Japonii, wpływ poza formalnych czynników zniekształcających go jest zauważalny. Czynniki, których źródła tkwią w tendencjach centralistycznych władzy są pochodną autorytarnych przyzwyczajeń.

[328] Predominacja znaczna dominacja nad kimś lub czymś; górowanie, przewaga, pierwszeństwo.
[329] Administracja Japonii, https://japan.trade.gov.pl/pl/japonia/o-kraju/223315,system-administracyjny-japonii.html,(dostęp: 20.09.2020).

3.5.1. Pojęcie i zakres władzy wykonawczej

Rząd Japonii (*naikaku*; gabinet) jest organem władzy wykonawczej w Japonii[330]. Premier wybierany przez Zgromadzenie Narodowe stoi na czele rządu i dysponuje prawem nominowania oraz dymisjonowania swoich ministrów. Współczesny kształt rządu Japonii został ustanowiony konstytucją uchwaloną w 1946 roku (weszła w życie 3 maja 1947 roku). Trzeba wspomnieć, że rząd w Japonii istniał także w czasie obowiązywania Konstytucji Meiji w latach 1867-1946.

Warto w tym miejscu dokonać analizy rozumienia władzy, którą możemy zdefiniować jako pojęcie odnoszące się do funkcjonowania człowieka w przestrzeni społecznej. Uwzględniając jej racjonalny charakter, wskazuje się na określony rodzaj interakcji zachodzących pomiędzy co najmniej dwoma podmiotami, z których jeden narzuca swoją wolę drugiemu, a ten się jej podporządkowuje ze względu na konsekwencje, które mogą mu grozić, gdy nie dostosuje się do wydanego polecenia[331].

W Japonii pełną władzę przez wiele epok posiadał cesarz, dopiero z chwilą uchwalenia w 1946 r., Konstytucji Japonii został on pozbawiony realnej władzy, a rolę suwerena przejął naród japoński. Władza kojarzy się zatem z asymetrycznym stosunkiem społecznym, w ramach którego jeden z podmiotów osiąga swoje cele, kształtując podmiotowość drugiej strony[332]. Ze względu na swoją specyfikę, władza stanowi przedmiot zainteresowania wielu badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe funkcjonujące w obrębie nauk społecznych, które zajmują się strukturą, zasadami, funkcjami i prawidłowościami rozwoju społeczeństwa. W ramach poszczególnych dyscyplin zaczęto postrzegać władzę w zróżnicowany sposób, co niewątpliwie doprowadziło do wielowątkowości badań nad nią. Co więcej, w obrębie jednej dyscypliny pojawia się nieraz wiele typów definicji władzy, koncentrujących się na określonym aspekcie tego zjawiska[333]. Otóż władza należy do grupy tych pojęć w naukach społecznych, co do których nie ma jednej, powszechnie akceptowanej definicji, a ona sama nadal stanowi atrakcyjny przedmiot badań. Jeśli badania koncentrują się wokół sfery polityki, to sprowadzają się one do analiz istoty, źródeł oraz sposobów sprawowania władzy[334].

Walka o zdobycie i utrzymanie władzy czy też udział w podziale władzy stanowią cel działań podejmowanych przez aktorów politycznych. Władza jest więc powiązana z polityką, gdyż walka o jej zdobycie stanowi jej sedno. Należy i trzeba postawić pytanie o to, czy

---

[330] *Kenkyusha's New Japanese-English Dictionary*, Tokyo: Kenkyusha Limited, 1991, s. 1171.
[331] J.J. Wiatr, *Socjologia polityki*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2002, s. 113.
[332] K. Pałecki, *Wprowadzenie do normatywnej teorii władzy politycznej* [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, B. Szmulik, M. Żmigrodzki (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2002, s. 195.
[333] J.J. Wiatr, *Socjologia*..., op. cit., s. 110.
[334] R.E. Goodin, H.-D. Klingemann, *Political Science: The Discipline. In: A New Handbook of Political Science,* R.E. Goodin (red.), H.D. Klingemann, Oxford 1998, s. 7.

posiadanie władzy to cel sam w sobie, czy jest jedynie instrumentem do osiągania określonych celów i zaplanowanych działań. Przy czym walka o władzę może dotyczyć różnych poziomów ludzkiej aktywności. Walka o władzę polityczną w państwie ma szczególne znaczenie[335]. Władza wykonawcza wśród wielu różnych rodzajów władz potocznie określana jest mianem egzekutywy. Pojęcie „władza wykonawcza" ma bardzo szerokie znaczenie. W jej obszarze występują dwie strony ta, która władzę posiada, oraz ta, która decyzjom tej władzy się podporządkowuje. Władza wykonawcza wskazuje na obrany kierunek działań tej władzy i jej aktywność związaną z podejmowaniem i wdrażaniem decyzji celem realizacji określonego planu działania czy programu obejmującego ważne cele danej wspólnoty. W tym sensie władza wykonawcza (realizująca, wdrażająca, egzekwująca) jest naturalnym i niezbędnym elementem władzy państwowej. Jean Blondel twierdzi, że jest ona istotnym punktem życia politycznego[336], gdyż zajmuje się prowadzeniem aktualnej polityki państwa i jest to część aparatu państwowego. Jeśli bowiem władzy tej przypisano walor wykonawstwa, to równocześnie winien istnieć podmiot podejmujący decyzje wymagające realizacji. Zostałaby ona wówczas sprowadzona do roli podmiotu administrującego, wykonującego cele polityczne określone przez jakieś inne centra polityczne. Tymczasem pojęcie „władza wykonawcza" nie może być definiowane jako instytucje bezkrytycznie wykonujące polecenia formułowane przez innych aktorów politycznych[337].

Z historycznego punktu widzenia można przyjąć, że władza o charakterze wykonawczym jest najstarszą z władz, która wykrystalizowała się jeszcze na etapie wspólnot przedpaństwowych. Instytucje władzy o charakterze wykonawczym pojawiły się wcześniej niż parlamenty, które są „stosunkowo nowym wynalazkiem"[338]. Swoistym odpowiednikiem władzy wykonawczej byli starsi rodu, wodzowie plemion, następnie książęta, królowie, cesarze itd., a współcześnie kojarzy się ją z rządami, premierami czy prezydentami. W dawnych czasach starsi rodu, wodzowie plemion czy część monarchów dysponowali władzą, w ramach której aspekt wykonawczy stanowił tylko jeden z obszarów ich aktywności.

Rozwijające się struktury państwa powodowały, że sprawowanie i utrzymanie władzy w jego obrębie w Japonii stawało się coraz bardziej skomplikowane. Zakres uprawnień władczych, odzwierciedlony w kompetencjach organów państwowych, wciąż się rozrastał. Wynikało to z faktu, że państwo zaczęło rozciągać kontrolę nad coraz to nowymi aspektami

---

[335] J.J. Wiatr, *Socjologia*..., op. cit., s. 116.
[336] J. Blondel, *Comparative Government. An Introduction*, London 1995, s. 267.
[337] R. Matyja, *Przywództwo i instytucje,* [w:] *Budowanie instytucji państwa 1989–2001. W poszukiwaniu modelu,* I. Jackiewicz (red.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2004, s. 13.
[338] M.G. Roskin, R.L. Cord, J.A. Medeiros, W.S. Jones, *Wprowadzenie do nauk politycznych*, Wydawnictwo Zysk i S-KA, Poznań 2001, s. 362.

życia wspólnoty. Można by przyjąć, że był to efekt naturalnego dążenia ludzi pełniących role przywódcze do maksymalizacji zakresu swojej władzy.

Przełomowe znaczenie w obaleniu rangi cesarza jako jedynego władcy i organu władzy w Japonii miało narzucenie nowej konstytucji w 1946 r. Wprowadzony ustrój demokratyczny ze wszystkimi tego konsekwencjami, rozwój społeczeństwa japońskiego, a także zmiany w dziedzinie gospodarki, które wymuszały na aparacie państwowym dostosowywanie się do zmieniających się warunków, prowadząc ostatecznie do poszerzania dotychczasowej sfery działania państwa [339]. Te skomplikowane procesy wymuszały poszukiwanie najbardziej racjonalnych sposobów rządzenia państwem. Wzrost świadomości społecznej determinował poszukiwanie sposobów upodmiotowienia społeczeństwa. Amerykanie w okresie okupacji Japonii dążyli do wprowadzenia realnie funkcjonujących mechanizmów kontroli władzy państwowej, ograniczających jej samowolę. W zmieniających się warunkach władza państwowa poddawana była swoistej presji, która wiązała się z koniecznością takiej organizacji aparatu państwowego, przyczyniającej się do skutecznego rządzenia zarówno z perspektywy podmiotów władzy, jak i obywateli. Współczesne, demokratyczne reżimy polityczne opierają się na określonych zasadach ustrojowych, stanowiących fundamenty, na których wznoszą się reguły wyznaczające funkcjonowanie władzy państwowej. Istnieje kilka aspektów akcentujących skutki oddziaływania zasad ustrojowych:

- ograniczają one wolicjonalny aspekt władzy,
- zwiększają przewidywalność decyzji,
- sprzyjają stabilności i bezpieczeństwu układu odniesienia, w ramach którego funkcjonują obywatele[340].

Amerykanie zdawali sobie sprawę, że jedną z najistotniejszych zasad ustrojowych, na których zbudowany jest system władzy państwowej we współczesnych reżimach demokratycznych, stanowi podział władzy, dlatego nowy, demokratyczny porządek w Japonii postanowili oprzeć na fundamencie tych założeń. Takie kształtowanie przez nich idei podziału władzy miało swoje źródło zarówno w poszukiwaniu różnych możliwości nie tylko ograniczenia samowoli władzy cesarskiej, ale chodziło im o pozbawienie cesarza realnej władzy i stopniowym wyodrębnianiu się prawnych sfer działania państwa.

Z teoretycznego punktu widzenia podział władzy w klasycznej postaci opiera się na czterech kanonach, którymi są:

---

[339] A.Z. Kamiński, *Instytucje polityczne wobec układów nieformalnych: nomadzi instytucjonalni i flexianie*, [w:] *Instytucje: konf likty i dysfunkcje*, M. Jarosz (red.), Wydawnictwo: Oficyna Naukowa, Warszawa 2012, s. 29.
[340] A. Wołek, *Demokracja nieformalna. Konstytucjonalizm i rzeczywiste reguły polityki w Europie Środkowej po 1989 r.*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2004, s. 24.

1) zasadniczy podział prawnych sfer działania państwa na stanowienie prawa, administrowanie i wymiar sprawiedliwości,
2) rozdział aparatu państwowego, zgodnie z wyodrębnionymi prawnymi sferami działania państwa, na trzy grupy organów: prawodawcze, administracyjne i sądownicze,
3) rozdział personalny i organizacyjny wszystkich grup organów w oparciu o zasadę ich względnej równorzędności i niezależności;
4) wykonywanie przez każdą grupę organów przede wszystkim własnej prawnej sfery działania, z niewielką możliwością ingerencji w działalność pozostałych grup[341].

Nie poświęcając zbyt dużej uwagi kształtowaniu się zasady podziału władzy, należy jedynie podkreślić, że jest ona powszechnie utożsamiana z Monteskiuszem, choć jego propozycje „były amalgamatem kilku idei znanych wcześniej; były atrakcyjną syntezą"[342].

Wyrazem sprzeciwu wobec koncentracji władzy w jednych rękach czy w jednym organie jest zasada podziału władzy. Można ją rozpatrywać zarówno w aspekcie strukturalnym, koncentrując się na wyodrębnieniu odpowiedniej grupy organów realizujących prawną sferę działania państwa, jak i funkcjonalnym, zwracając uwagę na wydzielenie trzech obszarów aktywności[343].

Stany Zjednoczone wprowadzając ustrój demokratyczny w okupowanej Japonii po II wojnie światowej zdawały sobie sprawę, że niezwykle istotny jest sposób ograniczenia władzy, którego brak zazwyczaj prowadzi do jej nadużywania. W praktyce podział władzy właściwie nigdzie nie występuje, a praktyczna jego realizacja zależy w znacznej mierze od warunków, w których został wdrożony. Bezpośrednią konsekwencją przyjęcia zasady podziału władzy jest więc wyodrębnienie określonych jej rodzajów, wśród których ważne miejsce przypada władzy wykonawczej. Znajduje to swoje odzwierciedlenie chociażby w procesie kreowania określonego typu reżimu politycznego. Podnoszony problem wiąże się przede wszystkim z określeniem struktury, zakresu kompetencji organów władzy wykonawczej, a także ich relacji do organów władzy ustawodawczej.

Do wskazania podmiotu rządzącego potrzebna jest wiedza na temat tego, kto kontroluje organy władzy wykonawczej, gdyż ten kto ma władzę wykonawczą, ten rządzi, a kto rządzi, ten sprawuje władzę wykonawczą[344]. Wskazana perspektywa akcentuje funkcjonowanie władzy wykonawczej w wymiarze głównie administracyjnym, nie uwzględniając drugiego

---

[341] R.M. Małajny, *Trzy teorie podzielonej władzy*, Wydawnictwo Sejmowe, Katowice 2003, s. 160-161.
[342] A. Pułło, *„Podział władzy". Aktualne problemy w doktrynie, prawie i współczesnej dyskusji konstytucyjnej w Polsce,* „Przegląd Sejmowy" 1993, nr 3, s. 17.
[343] P. Sarnecki, *Współczesne rozumienie podziału władzy*, [w:] *Nowa Konstytucja RP – wartość, jednostka, instytucje*, K. B. Janowski (red.), Wydawnictwo: Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 23-25.
[344] A. Antoszewski, *Władza wykonawcza*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnej Europy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 246.

podstawowego wymiaru, jakim pozostaje sfera czysto polityczna. Kluczowa rola władzy wykonawczej polega w tym przypadku na wyznaczaniu kierunków polityki państwa, ustalaniu instrumentarium, za pomocą którego będzie się ją prowadzić, a także dokonywaniu wyboru strategii jej wdrażania. Można powiedzieć, że w przypadku działalności *stricte* wykonawczej, egzekutywa umożliwia stosowanie ustawodawstwa tworzonego przez legislatywę, a zatem odgrywa rolę dopełniającą, a w przypadku projektowania polityki, to legislatywa realizuje na forum parlamentarnym inicjatywy powstałe w obrębie egzekutywy, *de facto* pełniąc wobec niej służebną funkcję.

Stany Zjednoczone dokonując zmiany systemu politycznego Japonii w 1946 r., i ustanawiając system demokratyczny w państwie, któremu obce były dotychczas zasady demokratyczne, a pełnię władzy niepodzielnie sprawował cesarz, dążyły do tego, aby egzekutywa nie mogła dowolnie sprawować władzy według własnych potrzeb i uznania, a zobligowana była do przestrzegania i wykonywania uchwalanego przez legislatywę prawa.

3.5.2. Struktura funkcjonowania władzy wykonawczej

Dokonując analizy władzy wykonawczej w Japonii należy brać pod uwagę prawną sferę działania państwa, gdyż bardzo ważne jest to, jakie organy się za nią kryją. Nie jest możliwe udzielenie odpowiedzi na to pytanie bez poddawania analizie całej struktury i obszaru funkcjonowania państwa. Biorąc pod uwagę to, że przedmiotem niniejszej analizy jest władza wykonawcza funkcjonująca w obrębie państwa, można by wskazać dwa poziomy, na których ona się pojawia: centralny i lokalny.

Patrząc przez pryzmat teorii wśród indywidualnych organów władzy należy wymienić monarchów, prezydentów, premierów, natomiast kolegialny organ władzy to są gabinety bądź inne wieloosobowe gremia[345]. Nie tylko istotna jest specyfika poszczególnych organów wliczanych do władzy wykonawczej, ale niezwykle ważna jest jej struktura wewnętrzna.

W tym zakresie wyróżnia się dwa podstawowe typy:

1) w postaci egzekutywy monistycznej,
2) egzekutywy dualistycznej.

W pierwszym przypadku cały zakres władzy wykonawczej skoncentrowany jest w jednym organie, podczas gdy dualna egzekutywa charakteryzuje się podziałem przypisanych jej kompetencji pomiędzy dwa organy. Ten prosty, ale zarazem najbardziej popularny sposób klasyfikowania empirycznych przykładów władzy wykonawczej nie ukazuje jednak nieraz

[345] Szerzej o podobieństwach, różnicach oraz sposobach definiowania pojęć „gabinet" i „rząd" pisze W. Jednaka, *Gabinety koalicyjne w III RP*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004, s. 11-12.

daleko sięgających różnic pomiędzy przypadkami zaliczanymi do jednej z dwóch wymienionych kategorii. Dlatego wskazane jest poszukiwanie kolejnych zmiennych różnicujących narodowe egzekutywy, które z kolei pozwoliłyby stworzyć bardziej użyteczne klasyfikacje. Jedną z ciekawszych propozycji przedstawiła Pippa Norris[346], która na podstawie analizy 191 narodowych egzekutyw wyodrębniła pięć ich kategorii[347]. Oczywiście wzięła ona pod uwagę nie tylko reżimy demokratyczne, lecz także te, które nie spełniają minimalnych warunków demokracji proceduralnej. Podstawę tej klasyfikacji stanowią trzy zmienne:

1) konstytucyjny model struktury wewnętrznej władzy wykonawczej (jej monistyczny bądź dualistyczny charakter);
2) konstytucyjny proces obsadzania urzędów głowy państwa i szefa rządu;
3) konstytucyjne zasady regulujące czas przyznanych organom egzekutywy pełnomocnictw.

Pierwszą, a zarazem jedną z najstarszych form przejawiania się egzekutywy państwowej, są, zgodnie z propozycją Pippy Norris, rządy monarchiczne. Władza wykonawcza ma w tym przypadku charakter monistyczny, a zakres kompetencji przynależnych egzekutywie jest przypisany monarsze, któremu podlegają pozostałe organy państwowe. Monarcha jako głowa państwa może pełnić także funkcje szefa rządu, choć zdarza się, że powołuje premiera i gabinet, z tym, że są to raczej jego organy doradcze, król (emir, sułtan) skupia bowiem w swoim ręku pełnię władzy wykonawczej. W przypadku rządów monarchicznych objęcie tronu następuje w oparciu o zasadę jego dziedziczenia i oznacza dożywotnie sprawowanie władzy przez głowę państwa. Rządy monarchiczne, charakteryzujące się znaczną koncentracją władzy w rękach monarchy i jego nieodpowiedzialnością, znane są zwłaszcza z przeszłości. Współcześnie tego typu egzekutywy występują stosunkowo rzadko, większość z nich na fali procesów demokratyzacyjnych ewoluowała bowiem w kierunku monarchii parlamentarnych.

Wśród państw przyjmujących model egzekutywy wewnętrznie niezbalansowanej można umieścić zarówno republiki (np. Niemcy, Włochy, Węgry, Grecja, Irlandia), jak i monarchie (np. Zjednoczone Królestwo, Dania, Szwecja, Holandia, Japonia).

Dokonując analizy wybranych modeli egzekutywy istotne jest wskazanie tych podmiotów wewnątrz władzy wykonawczej, których zasadniczym zadaniem jest integrowanie polityki rządowej, czy też odgrywanie roli arbitra rozstrzygającego spory pomiędzy różnymi aktorami tworzącymi egzekutywę. Chodzi zatem o zidentyfikowanie tego, co nazywane jest

[346] Pippa Norris (born 10 July 1953) is a political scientist specializing in comparative politics. She is the McGuire Lecturer in Comparative Politics at the Kennedy School of Government, Harvard University, and she has served as the Australian Laureate Fellow and Professor of Government and International.
[347] P. Norris, *Driving Democracy. Do Power-Sharing Institutions Work?* Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 136-147.

„rdzeniem egzekutywy”[348]. W odniesieniu do monistycznych modeli władzy wykonawczej sprawa nie jest nadmiernie skomplikowana. W przypadku rządów monarchicznych, czy republik centrum jest jednoosobowy organ: monarcha lub prezydent. Wokół nich funkcjonuje wprawdzie węższe lub szersze grono osób, które jednak pełnią co najwyżej role doradcze. Ich wpływ na podejmowanie decyzji może być wprawdzie znaczący, ale to jest już uzależnione od behawioralnych aspektów przywództwa politycznego. Sytuacja nieco komplikuje się w przypadku reżimów wojskowych, gdyż w nich kluczowa rola może przypaść jednemu z najwyższych oficerów lub decyzje mogą być podejmowane kolegialnie. W tym przypadku bardzo istotne znaczenie będzie miał kontekst sytuacyjny, rozstrzygający o uformowaniu się określonego centrum podejmowania decyzji.

3.5.3. Władza wykonawcza w strukturze systemu rządów

Dokonując analizy miejsca i roli władzy wykonawczej w Japonii[349] w strukturze systemu rządów należy przeanalizować modele i cechy charakterystyczne władzy wykonawczej występujące we współczesnych państwach. Modele te możemy rozpatrywać nie tylko jako zamknięte struktury ustrojowe cechujące się własną siecią wewnętrznych powiązań oraz większą lub mniejszą dynamiką wynikającą z potencjalnych napięć pomiędzy jej podmiotami (co dotyczy zasadniczo dualistycznej władzy wykonawczej). Wspomniane konstrukcje modelowe trzeba jednak również lokować w szerszym kontekście wyznaczonym przez dany system rządów. Japonia jest monarchią parlamentarną posiadającą trójpodział władzy z dwuizbowym parlamentem – jako legislatywą, rządem z premierem na czele stanowiącym władzę wykonawczą – egzekutywę oraz władzę sądowniczą. Posiada więc zinstytucjonalizowaną strukturę charakterystyczną dla systemów demokratycznych.

Przeprowadzając analizę w ujęciu teoretycznym, to nie możemy pominąć dualistycznych modeli władzy wykonawczej, chociaż tutaj sprawa jest bardziej skomplikowana. W tym przypadku bowiem na scenie politycznej obok organu jednoosobowego (prezydent, monarcha) pojawia się organ kolegialny – rząd. Nie należy pomijać relacji pomiędzy szefem rządu, ministrami i aparatem biurokratycznym. Zwrócił na to uwagę między innymi Robert Elgie, wyodrębniając sześć modeli dystrybucji władzy wewnątrz dualistycznych egzekutyw[350]. Pierwszym z nich jest rząd monokratyczny, opierający się na jednoosobowym przywództwie.

---

[348] R.A.W. Rhodes, *From Prime Ministerial Power to Core Executive. In: Prime Minister, Cabinet and Core Executive*, R.A.W. Rhodes, P. Dunleavy (red.), Palgrave, London, London 1995, s. 12.

[349] Rząd Japonii (jap. naikaku; gabinet, rząd) – organ władzy wykonawczej w Japonii. W skład rządu wchodzi premier jako jego szef oraz ministrowie stanu. Premiera wybiera Zgromadzenie Narodowe. Premier ma prawo nominowania oraz dymisjonowania swoich ministrów.

[350] R. Elgie, *Models of Executive Politics: a Framework for the Study of Executive Power Relations in Parlaimentary and Semi Presidential Regimes*, „Political Studies” 1997, Vol. XLV, Issue 2, s. 222-225.

W rzeczywistości występuje on w dwóch odmianach: rządu prezydenckiego bądź rządu premierowskiego (kanclerskiego). W zależności od sytuacji „rdzeniem egzekutywy" jest prezydent lub premier. Gabinet natomiast pozostaje ich organem pomocniczym, zajmującym się różnymi obszarami polityki państwa. Ministrowie pełnią bardziej rolę przedstawicieli szefa rządu, a biurokracja zajmuje się nie tyle wypracowywaniem decyzji, ile ich implementacją. Szef egzekutywy (prezydent lub premier) podejmuje kluczowe decyzje polityczne, jak również określa sposób prowadzenia polityki państwa. Należy także wspomnieć o modelu rządu kolektywnego, który charakteryzuje się działaniem stałego, niewielkiego pod względem liczby tworzących go osób gremium przywódczego, w ramach którego wypracowywane są decyzje polityczne, ale żaden z członków zespołu nie ma pozycji dominującej.

Analizując cechy rządu Japonii konieczne wydaje się przedstawienie kolejnego modelu rządów – rządu ministerialnego[351]. W przypadku rządu japońskiego można mówić o znaczącym upodmiotowieniu ministrów, którzy jako szefowie resortów mają istotny wpływ na podejmowanie decyzji w obszarach znajdujących się pod ich nadzorem i przez nich kierowanych. W ramach modelu rządu ministerialnego żaden indywidualny organ nie zyskuje pozycji dominującej w strukturze egzekutywy. Decyzje mniejszej i średniej wagi są podejmowane samodzielnie przez ministrów. Podobnie sprawa wygląda z decyzjami o znaczeniu strategicznym, z tym, że takie mogą wymagać szerszej akceptacji. Nawet jeśli tak się dzieje, to sama decyzja jest jednak autorstwa ministra. W zależności od okoliczności prezydentowi, premierowi bądź gabinetowi przypada co najwyżej rola podmiotu koordynującego politykę rządową, zaś biurokracja koncentruje się, podobnie jak w przypadku dwóch poprzednich modeli, na implementacji decyzji podjętych na szczeblu politycznym.

Przedstawiając poszczególne modele rządów opisywanych w literaturze nie możemy pominąć modelu określanego mianem rządu biurokratycznego, którego niektóre cechy odnajdujemy w modelu rządu japońskiego. Dla wyodrębnienia tego modelu istotne znaczenie ma przyjęcie założenia, że biurokraci mają odpowiednie przygotowanie, a poza tym, przez swoje długoletnie doświadczenie (nie zmieniają się wraz z alternacją władzy), mają rozległą wiedzę w sprawach, którymi się zajmują. Politycy obejmujący funkcje ministrów, premiera bądź prezydenta pozostają na stanowiskach relatywnie krótko.

Na koniec podam jeszcze jeden przykład modelu, który określany jest jako rząd podzielony. Charakteryzuje się on tym, że ograniczona liczba osób w ramach egzekutywy w sposób formalny, efektywny i ciągły uczestniczy w rozstrzyganiu ogólnych spraw leżących

[351] Rząd ministerialny, rząd danego państwa tworzący gabinet rządowy i składający się z ministrów kierujących poszczególnymi ministerstwami oraz premiera stojącego na czele rządu.

w zakresie jej kompetencji. Tak więc kilka osób na zasadzie równości uczestniczy w podejmowaniu decyzji.

Nadmienię, że przedstawiona typologia nie jest jedyną, która pojawia się w literaturze przedmiotu i dla pełniejszej wiedzy o modelach rządów, które występują w różnych państwach, warto je przybliżyć. Wiesława Jednaka wskazuje przykład dwóch podstawowych modeli rządu[352], a mianowicie model biurokratyczny i legislacyjny. W ramach pierwszego, kluczowa rola przypada „służbom cywilnym", w ramach drugiego, zasadnicze znaczenie w procesie podejmowania decyzji mają politycy. W obrębie rządu legislacyjnego wyróżnić można cztery różne modele rządowego podejmowania decyzji, co znajduje odzwierciedlenie w zidentyfikowaniu: rządu premierowskiego, rządu gabinetowego, rządu ministerialnego i modelu rządów partii. W odniesieniu do rządu gabinetowego podkreśla się zaś znaczenie „potężnej egzekutywy", podejmującej decyzje kolektywnie, bez dominacji któregokolwiek z członków. Z kolei model rządów partii zakłada, że egzekutywę tworzą członkowie partii politycznych bądź osoby, które wprawdzie nie są członkami partii, ale podlegają narzuconej przez nie dyscyplinie. W takiej sytuacji partie rządzące są w stanie wywierać skuteczny nacisk na decyzje podejmowane przez organy władzy wykonawczej. Przedstawione koncepcje dotyczące modeli rządów pozwalają zwrócić uwagę nie tylko na zagadnienie struktury wewnętrznej, lecz także na problem dystrybucji władzy wewnątrz egzekutywy. Wbrew sugestii Roberta Elgie, że trudno sobie wyobrazić, aby w tym samym państwie i dokładnie w tym samym momencie można było zidentyfikować występowanie przesłanek umożliwiających zakwalifikowanie konkretnego przypadku do dwóch różnych modeli[353], a w zgodzie z twierdzeniem Wiesławy Jednaki, jednoznaczne zakwalifikowanie krajowej egzekutywy do któregoś z wyżej wymienionych modeli może okazać się zadaniem skomplikowanym. Możliwe bowiem jest łączne występowanie przynajmniej niektórych elementów charakteryzujących różne ze zidentyfikowanych modeli[354]. Katalog przypisanych im zadań jest na tyle szeroki, że rywalizacja wyborcza, stanowiąca istotę demokracji w ujęciu proceduralnym, kończy się de facto rozstrzygnięciem dotyczącym tego, które ugrupowanie bądź ugrupowania polityczne obsadzą swoimi przedstawicielami organy egzekutywy.

W państwach, w których prezydent jest wybierany w wyborach powszechnych, obywatele mają możliwość rozstrzygnięcia w sposób bezpośredni bądź pośredni o tym, kto będzie sprawował ten urząd. W sytuacji „scentralizowanej, jednoczłonowej egzekutywy"[355]

---

[352] W. Jednaka, *Gabinety koalicyjne*...,, op. cit., s. 18-20.
[353] R. Elgie, *Models of Executive Politics*..., op. cit., s. 226.
[354] W. Jednaka, *Gabinety koalicyjne*..., op. cit., s. 18.
[355] R.R. Ludwikowski, *Prawo konstytucyjne porównawcze*, Wydawnictwo: TNOiK – TowarzystwoNaukowe Organizacji Kierownictwa Dom i Organizator,Toruń 2000, s. 259.

wyborcy decydują o tym, kto będzie przewodził egzekutywie. Z kolei w odniesieniu do republik mieszanych rozstrzygają oni jedynie o obsadzie jednego z organów dualistycznej egzekutywy. Niemniej jednak bez względu na charakter reżimu politycznego wyposażają wybranego w ten sposób prezydenta w legitymację, która wzmacnia jego pozycję w relacjach z rządem. Zarówno wynik wyborów prezydenckich, jak i wyniki elekcji parlamentarnych mogą mieć znaczenie dla obsady stanowisk w ramach krajowej egzekutywy. Zauważalne jest to w reżimach politycznych, w których realizowana jest zasada podziału władzy w wersji „liberalnej", a nie „rygorystycznej" [356]. W tych pierwszych w akcie wyborczym obywatele rozstrzygają o ukształtowaniu się określonego układu sił politycznych w parlamencie, co w konsekwencji ma większe bądź mniejsze przełożenie na proces formowania rządu. W zależności od charakteru systemu partyjnego, rozstrzygnięcie wyborcze może bezpośrednio wpłynąć na to, które ugrupowanie sformułuje rząd. Często jednakże wynik wyborów nie jest jednoznaczny w tym sensie, że żadnej partii nie udaje się uzyskać bezwzględnej większości mandatów i konieczne staje się stworzenie koalicji gabinetowej. W tej sytuacji rozstrzygnięcie kwestii obsady stanowisk w ramach egzekutywy przesunięte zostaje na elity partyjne. Niemniej jednak ostateczna decyzja o politycznym kształcie rządu jest determinowana przede wszystkim wynikiem wyborów parlamentarnych. Nie można również zapominać o tym, że polityczny kształt parlamentu może mieć znaczenie dla wyborów prezydenta. Nie we wszystkich reżimach przeprowadza się bowiem powszechne elekcje głowy państwa, ale zadanie to przypisuje się określonemu gremium, którym często jest parlament, albo też kolegium, w skład którego wchodzą parlamentarzyści. W ten sposób polityczny skład parlamentu, będący konsekwencją decyzji obywateli, może być rozstrzygający dla obsady urzędu prezydenta. Kilka wskazanych uwag świadczy jednoznacznie o tym, że rywalizacja polityczna we współczesnym państwie demokratycznym jest w rzeczywistości walką o kontrolę nad organami egzekutywy. Wynika to z szerokiego wachlarza przypisanych im kompetencji oraz wiążących się z nimi możliwościami realizacji określonego programu politycznego przez głównych aktorów sceny politycznej.

Pomiędzy poszczególnymi, narodowymi egzekutywami występują znaczące różnice, jeżeli chodzi o strukturę wewnętrzną władzy wykonawczej, ale także zakresu kompetencji tworzących ją organów, a w konsekwencji relacji pomiędzy nimi. Dlatego też próbując określić funkcje egzekutywy we współczesnym państwie, największą precyzję gwarantowałoby odwoływanie się do konkretnych przypadków. Można by, opierając się na analizie przepisów konstytucyjnych, wskazywać wtenczas określone funkcje ustrojowe przypisane organom egzekutywy. Czasami zadanie to nie jest nadmiernie skomplikowane, zwłaszcza, gdy funkcje

[356] R.M. Małajny, *Rozdział władzy w systemie parlamentarnym*, [w:] *Parlamentarny system rządów. Teoria i praktyka*, T. Mołdawa, J. Szymanek, M. Mistygacz (red.), Wydawnictwo: Elipsa, Warszawa 2012, s. 61-62.

te są wprost wyrażone w ustawie zasadniczej. Innym razem wymagają one jednak wyinterpretowania z przepisów konstytucyjnych.

Określenie „rządzący" odnosi się generalnie do tych aktorów sceny politycznej, którzy mają rozstrzygający wpływ na politykę państwa. W ten sposób uwaga zostaje skoncentrowana na organach władzy wykonawczej, im bowiem przypisuje się funkcję organizacji i aranżacji polityki państwa. One w największym stopniu odpowiedzialne są za formułowanie, a następnie wdrażanie decyzji politycznych[357].

Jean Blondel konstatuje wręcz, że przypisanie egzekutywie funkcji prowadzenia polityki państwa czyni ją najważniejszym ogniwem procesu podejmowania decyzji[358]. Te ogólne sformułowania oddają to, jak obywatele postrzegają rząd i/lub prezydenta. Szczególnie widoczne jest to przy okazji różnego rodzaju protestów czy innych przejawów obywatelskiego niezadowolenia z polityki państwa. Względem nich formułowane są oczekiwania dotyczące zmiany polityki państwa w danym obszarze, a nierzadko również dymisji osób zajmujących kluczowe stanowiska w organach władzy wykonawczej. W ten sposób na egzekutywę zostaje nałożona szczególna odpowiedzialność za kierowanie polityką państwa.

Nawiązując do koncepcji Davida Eastona[359], można uznać, że organy ją tworzące odgrywają wiodącą rolę w procesie reagowania na bodźce płynące z otoczenia, jak również z samego systemu politycznego. Reagując na nie, ale równocześnie niezależnie od nich podejmując świadome działania na rzecz osiągnięcia określonych celów politycznych, rozstrzygają o kierunkach polityki państwa i sposobach jej realizacji. Próbując dokonać charakterystyki tej funkcji, należy zwrócić uwagę na fakt, że konkretne stanowiska w ramach egzekutywy[360] obejmują osoby bezpośrednio nominowane przez partie polityczne lub przez nie delegowane do rywalizacji wyborczej, albo przynajmniej przez nie w wyborach popierane.. Organy władzy wykonawczej są zawsze bardziej spójne pod względem politycznym niż parlament. W przypadku reżimów prezydenckich nie wymaga to szerszego uzasadnienia. Z kolei w odniesieniu do egzekutyw, w których zasadnicza rola przypada rządowi ponoszącemu odpowiedzialność przed parlamentem, możliwe są różne sytuacje. Największą spójnością polityczną charakteryzują się rządy jednopartyjne. W przypadku rządów koalicyjnych konieczne staje się znalezienie porozumienia, które najczęściej wyraża umowa zawierana przez uczestników koalicji gabinetowej. Charakterystyczne jest natomiast to, że, poza rzadko

[357] S. Buckley, *The Prime Minister and Cabinet*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2006, s. 2.
[358] J. Blondel, *Comparative Government*..., op. cit., s. 268-269.
[359] D. Easton, *An Approach to the Analysis of Political Systems*, „World Politics" 1957, Vol. 9, No. 3, s. 383-400.
[360] Władza wykonawcza, egzekutywa – działalność polegająca na wykonywaniu zadań państwowych mających na celu realizację prawa**.** Egzekutywa jest władzą bezpośrednio zarządzającą sprawami państwa. Wprowadza ona prawa i obowiązki obywateli w życie.

spotykanymi wyjątkami (koalicje nadwyżkowe, będące np. wyrazem porozumienia narodowego w sytuacjach nadzwyczajnych), liczba ugrupowań tworzących koalicje gabinetowe jest mniejsza od ilości podmiotów posiadających reprezentację parlamentarną. O ile więc skład parlamentów w mniejszym lub większym stopniu odzwierciedla podziały występujące w społeczeństwie, o tyle rządy koalicyjne są konsekwencją porozumienia się ugrupowań zamierzających realizować wspólne cele polityczne. Rozstrzyganie o kierunkach polityki państwa i sposobach jej realizacji obejmuje wielorakie działania, które analizować można w dwóch wymiarach: koncepcyjnym i decyzyjnym. Pierwszy z nich jest konsekwencją reagowania na bodźce płynące z otoczenia, jak również wynika z wizji dotyczącej działań, które są niezbędne z punktu widzenia realizacji określonych celów wyrażonych w programie politycznym. Obejmuje on więc zarówno strategię długoterminową, jak i działania wynikające z bieżących potrzeb. Zagadnienia te z jednej strony stanowią przedmiot zainteresowania opinii publicznej, z drugiej zaś, przedstawicielom egzekutywy stwarzają możliwość dotarcia do społeczeństwa z pozytywnym przekazem na temat programu jej działania. Niezwykle istotną rolę spełniają media. Wymiar koncepcyjny przejawia się między innymi w działaniach zmierzających do kontrolowania agendy parlamentarnej. Najczęściej organy egzekutywy czynią to poprzez korzystanie z prawa inicjatywy ustawodawczej. Nawet jeśli w myśl ustawy zasadniczej prawa tego są pozbawione, to korzystają z innych sposobów, by ich propozycje ustawodawcze trafiły pod obrady parlamentu[361].

Nie ulega zatem wątpliwości, że przez działania koncepcyjne organy władzy wykonawczej kreują listę spraw ważnych, patrząc z perspektywy osiągania celów w różnych obszarach polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa. Wymaga to nie tylko ich aktywności, lecz nierzadko wymuszają one zaangażowanie innych organów państwowych w realizację określonych zadań. Nie mniej istotne jest również to, że w ten sposób mogą one wpływać na zagadnienia stanowiące przedmiot dyskursu publicznego. Twórczy charakter aktywności krajowej egzekutywy przejawia się nie tylko w działalności o charakterze koncepcyjnym, lecz także decyzyjnym. Jest to konsekwencja przyznawania organom władzy wykonawczej szerokiego zakresu władzy. Jak zauważa Simon Hix, współczesne egzekutywy są wyposażone w dwa rodzaje władzy: polityczną i administracyjną[362]. Analiza wymiaru decyzyjnego w odniesieniu do funkcji rozstrzygania o głównych kierunkach polityki państwa jednoznacznie nawiązuje do pierwszego z wymienionych rodzajów władztwa. Działalność współczesnych

[361] Doskonałym przykładem jest Prezydent Stanów Zjednoczonych Ameryki, który nie posiada wprawdzie prawa inicjatywy ustawodawczej, a mimo to, jak pisze Wojciech Zakrzewski, „powszechnie wiadomo, iż ok. 80% projektów wpływających do Kongresu jest wynikiem faktycznej inicjatywy administracji prezydenckiej". Cyt. za: W. Zakrzewski, *Ustrój polityczny Stanów Zjednoczonych Ameryki*, [w:] *Ustroje państw współczesnych*, W. Skrzydło (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000, s. 194.
[362] S. Hix, *System polityczny Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 55.

egzekutyw krajowych wskazuje na istnienie ilościowo imponującego katalogu spraw, które wymagają politycznego rozstrzygnięcia na poziomie wykonawczym. Nie chodzi przy tym jedynie o wdrażanie decyzji podjętych na poziomie parlamentarnym, ale o podejmowanie decyzji władczych. Poza tym mają one charakter prawny (mając uzasadnienie prawne i powodując skutki prawne) bądź faktyczny (nie posiadając bezpośredniego uzasadnienia prawnego i nie wpływając wprost na powstawanie stosunków prawnych). W odniesieniu do organów władzy wykonawczej jest to szczególnie widoczne. Równocześnie jednak znacząca część podejmowanych decyzji jest wynikiem zaistnienia sytuacji niespodziewanej, nowej, nieprzewidywalnej. W takich przypadkach konieczne jest posiadanie umiejętności kreatywnego działania[363]. Widać wtedy, ze w sferze prowadzenia bieżącej polityki państwa wymiar koncepcyjny łączy się z decyzyjnym. Poza rozstrzyganiem o kierunkach polityki państwa i sposobach jej realizacji, władzy wykonawczej przypisuje się również funkcję, którą określić można mianem administracyjnej. Analizować ją można, podobnie jak poprzednią, w dwóch wymiarach: implementacyjnym i koordynacyjnym. Wymiar implementacyjny odnosi się do tej części aktywności egzekutywy, która wiąże się z wdrażaniem postanowień zawartych w ustawach będących wytworem parlamentu. Ta sfera odnosi się więc do roli, jaką egzekutywie przypisano w klasycznej wersji zasady podziału władzy. W związku z tym wydawać by się mogło, że realizacja funkcji administracyjnej nie wiąże się z działalnością o charakterze twórczym. Taka konstatacja byłaby jednak znacznym uproszczeniem. Jeden z autorów pisze wręcz o tym, że implementacyjną rolę egzekutywy „można [...] sprowadzić do formy działalności państwowej, wyróżniającej się tym, że nosi charakter wykonawczo-zarządzający” [364]. Okazuje się więc, że implementacja przepisów ustawowych wymaga podejścia cechującego się kreatywnością wymagającą wiedzy, umiejętności i swego rodzaju wizjonerstwa, aby dostosować dyrektywy określone na poziomie ustawowym do konkretnej rzeczywistości. Bardzo istotną rolę do spełnienia w tym zakresie mają organy egzekutywy. Bez ich zaangażowania niemożliwe jest bowiem urzeczywistnienie zamiarów ustawodawcy. Działalność egzekutywy daje jej nowe możliwości wyjścia poza literalnie rozumiane wykonawstwo i stawiając go w roli współtwórców decyzji politycznych podjętych przez parlament w formie ustaw, „nie w sensie abstrakcyjnym, ale konkretnym - sytuacyjnym”[365]. Sposób wykonania decyzji ma bowiem istotny wpływ na skutki ich wejścia w życie. Implementacyjna działalność egzekutywy jest ściśle powiązana z wymiarem koncepcyjnym funkcji rozstrzygania o kierunkach polityki państwa i sposobach jej realizacji. Ta ostatnia wiąże

[363] Z.J. Pietraś, *Decydowanie polityczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Kraków 1998, s. 135.
[364] E. Zieliński, *Nauka o państwie i polityce*, Wydawnictwo Elipsa, Warszawa 2001, s. 184.
[365] Z.J. Pietraś, *Decydowanie polityczne*..., op. cit., s. 163.

się w znacznej mierze z wyobrażeniami na temat sposobów kierowania polityką państwa. Z kolei implementacja stanowi swego rodzaju zderzenie pierwotnej wizji z rzeczywistością. W trakcie procesu wdrażania postanowień wyrażonych w aktach prawnych autorstwa parlamentu organy egzekutywy mogą zatem przez ustanawianie przepisów odnoszących się do konkretnych warunków osiągać założone wcześniej cele. Funkcję administracyjną należy analizować również w wymiarze koordynacyjnym. Wymaga to stworzenia odpowiedniej struktury organizacyjnej, obejmującej wyspecjalizowane instytucje wyposażone w określone kompetencje. W konsekwencji niezbędna staje się odpowiednia koordynacja działań przez nie podejmowanych, w celu zapewnienia spójności polityki państwa i przeciwdziałania sytuacji, w której podejmowane będą działania względem siebie konkurencyjne. Koordynacja winna być rozpatrywana nie tylko jako sposób wykonania decyzji ma bowiem istotny wpływ na skutki ich wejścia w życie. Nie wszystkie kwestie mogą być zrealizowane w tym samym czasie. Często konieczne jest podjęcie decyzji o kolejności realizacji spraw. Dlatego funkcja administracyjna w wymiarze koordynacyjnym wiąże się z podejmowaniem decyzji w zakresie ustalania priorytetów. Wymaga to umiejętności wkomponowania celów politycznych w określoną sytuację wyznaczoną stopniem zaawansowania procesów rozwojowych w danym obszarze[366].

We współczesnym państwie coraz częściej dostrzega się jednak istotną zmianę w sposobie rządzenia i kierowania społeczeństwem. Niniejszy punkt poświęcony jest wprawdzie problematyce władzy wykonawczej, a więc siłą rzeczy w centrum zainteresowania znajdują się hierarchiczne struktury funkcjonujące w ramach państwa,

Zagadnienia związane z procesem rządzenia mają istotne znaczenie nie tylko dla sposobu kreowania polityki, lecz także roli i znaczenia egzekutywy w państwie współczesnym. Pojęcie governance stanowi wyzwanie dla przedstawicieli nauk społecznych i nadal wymaga doprecyzowania[367] ponieważ jego wpływ na zmianę sposobu analizowania procesów rządzenia w państwie współczesnym nie podlega dyskusji.

Zmiany w rzeczywistości politycznej, które podkreśla Ryszard Herbut egzemplifikują „kształtowanie się zorganizowanego społeczeństwa w tym daleko idące funkcjonalne zróżnicowanie i specjalizacja a także poszerzenie zakresu problemów, które rząd musi rozstrzygnąć [368]. Determinują one pojawianie się wielu podmiotów, których aktywność koryguje realizację funkcji administracyjnej egzekutywy w wymiarze koordynacyjnym.

---

[366] J. Blondel, *Comparative Government*..., op. cit., s. 270.

[367] K. van Kersbergen, F. van Waarden, *Governance' as a bridge between disciplines: Crossdisciplinary inspiration regarding shifts in governance and problems of governability, accountability and legitimacy,* „European Journal of Political Research" 2004, Vol. 43, s. 144-152.

[368] R. Herbut, *Reżimy regulacyjne – kontekst kształtowania i konsekwencje*, Referat zaprezentowany w trakcie II Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Systemów Politycznych pt. *„System polityczny – od nowoczesnej do ponowoczesnej rzeczywistości polityki"*, Trzebnica, 20-21 maja 2013 r., s. 4.

Efektywność działań podejmowanych w tym obszarze wymaga wyjścia poza wertykalne mechanizmy kierowania i kontroli oraz dostrzeżenia, że koordynacja wymaga również odwoływania się do negocjacji i przetargów z wieloma funkcjonującymi w przestrzeni społecznej podmiotami. Mówiąc więc o koordynacyjnej roli organów egzekutywy w państwie współczesnym, należy się koncentrować nie tylko na układach hierarchicznych, lecz również na kształtowaniu umiejętności podejmowania wspólnych decyzji.

Przy okazji analizy dotyczacej współczesnych egzekutyw i zestawienia ich cech z cechami i rolą władzy wykonawczej w Japonii wskazać można jeszcze na realizowaną przez nie funkcję reprezentacji państwa, z tym że można ją rozpatrywać w dwójnasób. Po pierwsze, w państwie współczesnym na ogół organem władzy wykonawczej jest głowa państwa, której bez względu na to czy jest to monarcha czy prezydent przypisuje się funkcję reprezentacji państwa.

W Japonii wielowiekową tradycją jest, że cesarz jest symbolem państwa i jedności narodu i pełni on funkcję reprezentacyjną, gdyż w przeszłości pełnił on urząd głowy państwa i uważany był za suwerena i faktycznie za podmiot prawa międzynarodowego. Z chwilą wprowadzenia nowej konstytucji w 1946 r., został on zmuszony do zrzeczenia się nimbu boskości i oddania władzy i roli suwerena na rzecz narodu. Należy zaznaczyć, że obecnie w prawie międzynarodowym przyjęło się, że wśród wielu organów upoważnionych do wyrażania woli państwa, szczególne miejsce przypada właśnie głowie państwa[369]. Na funkcję reprezentacji państwa należy zresztą spojrzeć szerzej, odnosi się ona bowiem również do relacji wewnątrzpaństwowych. Jej istotność w odniesieniu do instytucji głowy państwa wyraża się m.in. w fakcie jej powszechnej konstytucjonalizacji[370]. Po drugie, przypisywaną egzekutywie funkcję reprezentacji można rozpatrywać również w kontekście postępów procesów integracyjnych w wymiarze międzynarodowym. Przykładem jest Unia Europejska, w ramach której znaczna część podejmowanych decyzji wiąże się z aktywnością organów zaliczanych do władzy wykonawczej w poszczególnych państwach członkowskich. Jako przykład może posłużyć specyfika działalności Rady Unii Europejskiej, postrzeganej jako przedstawicielstwo interesów państw członkowskich. Jeśli więc Rada UE składa się z przedstawicieli rządów krajowych, to można uznać, że realizowana jest przez nich funkcja reprezentacji państwa i to w sferze realnych, a nie wyłącznie symbolicznych, działań[371].

W państwach Europy Środkowo-Wschodniej, w których ponad dwadzieścia lat temu rozpoczęły się procesy demokratyzacyjne, testowane są różnego rodzaju rozwiązania

---

[369] J. Sutor, *Prawo dyplomatyczne i konsularne*, Wydawca: Agata Jędrasik, Warszawa 1993, s. 31.
[370] R.R. Ludwikowski, *Prawo konstytucyjne...*, op. cit., s. 387.
[371] M. Grzybowski, *Rada Ministrów i administracja rządowa a członkostwo Polski w Unii Europejskiej (wybrane zagadnienia konstytucyjne)*, „Przegląd Sejmowy" 2005, nr 3 (68), s. 13-14.

instytucjonalne. Do najważniejszych zagadnień należą te odnoszące się do pozycji, struktury oraz roli organów władzy wykonawczej oraz sposobu realizacji przez nie przypisanych im funkcji ustrojowych. Problem funkcjonowania egzekutywy w tych państwach wzbudza wiele emocji, co zachęca do podejmowania analiz, które z jednej strony skoncentrują się na warstwie eksplanacyjnej a z drugiej na warstwie prognostycznej prowadzonych badań.

3.6. Władza sądownicza

Japoński system sądowniczy stanowi swoistą eklektyczną strukturę wywodzącą się z kilku tradycji prawnych: anglo-amerykańskiej, francuskiej, niemieckiej i japońskiej. System sądownictwa w tym kraju przeszedł wiele zmian. Pierwszą radykalną restrukturyzacją tego systemu było podporządkowanie wszystkich spraw cywilnych oraz karnych jednemu Ministerstwo Sprawiedliwości. Takie zmiany dokonane zostały w 1871 r., podczas modernizacji epoki Meiji[372]. Mimo że w Konstytucji sądownictwu poświęcono jedynie 5 artykułów, to jednak określają one całkowicie jego funkcjonowanie oraz kompetencje wewnątrzpaństwowe. Według Konstytucji z 1946 r., władza sądownicza skupia się jedynie w rękach Sądu Najwyższego oraz tych pomniejszych sądów, które są powołane drogą ustawy[373]. W Japonii nie ma podziału na sądy cywilne oraz karne. Oba te rodzaje spraw rozpatrywane są w jednym rodzaju sądów. Nie istnieje również instytucja ławy przysięgłych, tak często występująca w demokratycznych państwach[374]. Konstytucja zakłada, że nie może zostać powołany żaden trybunał nadzwyczajny oraz ani jeden urząd władzy wykonawczej nie może otrzymać „ostatecznej władzy orzekania[375]. Konstytucja poświęca wymiarowi sprawiedliwości rozdział VI. Szczegółowe rozwiązania przedstawia Ustawa o organizacji sądów z 16 kwietnia 1947 r. Wśród pięciu kodeksów *(Roppo)* stanowiących podstawę japońskiego wymiaru prawa znajdują się: kodeks cywilny, kodeks, kodeks procedur prawa cywilnego, kodeks karny, kodeks procedur prawa karnego oraz kodeks handlowy. W Japonii sądownictwo, tak zresztą jak całe społeczeństwo, jest ściśle zhierarchizowane. Najważniejszy jest Sąd Najwyższy, zwany w Japonii także Sądem Wszechmocnym, niżej znajduje się 8 wyższych sądów, 50 sądów okręgowych, 50 sądów rodzinnych, a także 575 sądów doraźnych do tzw. spraw mniejszej wagi oraz 201 Komitetów śledczych do spraw sądowych[376]. Do zadań Sądu Najwyższego należy badanie zgodności uchwalanych ustaw z istniejącym prawem, ale w rzeczywistości rzadko dochodzi do wykorzystywania tej funkcji. Na czele tego sądu znajduje

[372] *Konstytucja Meji*, http://www.konnichiwa.pl/konstytucja-meiji,2,209.html, (dostęp: 23.08.2021).
[373] http://www.pl.emb-japan.go.jp/relations/konstytucja.htm, Art. 76. (dostęp: 08.09.2021).
[374] *Encyklopedia PWN*, http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=4574395, (dostęp: 09.09.2021).
[375] *Konstytucja Japonii z 1946 r.*, Artykuł 76 punkt 2.
[376] http://www.japonia.org.pl/?q=pl/content/rz%C4%85d-japonii, (dostęp: 08.09.2021).

się prezes, który ma do pomocy 14 sędziów. Sąd Najwyższy Japonii składa się z 15 niezawisłych sędziów, którzy są wybierani przez rząd. Na jego czele stoi Prezes, który również jest wybierany przez rząd, ale mianowany przez Cesarza. Nominacje te jednak muszą zostać zaakceptowane przez społeczeństwo i podlegają kontroli narodu podczas pierwszych powszechnych wyborów członków Izby Reprezentantów. Sędziowie Sądu Najwyższego podlegają prawu sprawdzenia oraz potwierdzenia przez wyborców co 10 lat. Sąd Najwyższy pełni rolę sądu apelacyjnego dla każdego rodzaju spraw. Jest uprawniony do decydowania o zgodności ustaw, rozporządzeń, zarządzeń z konstytucją. Przysługuje mu również prawo ustanawiana regulaminów, które będą określały zasady postępowania, spraw dotyczących adwokatów, dyscypliny wewnętrznej wszystkich rodzajów sądów oraz administracji wymiaru sprawiedliwości. Sądy wyższe mają siedziby w Sapporo, Sendai, Tokio, Nagoi, Osace, Takamatsu, Hiroszimie oraz Fukuoce. Sąd wyższy składa się z przewodniczącego oraz izb. Do zadań sądu wyższego należy rozpatrywanie apelacji w znacznej mierze płynących od sądów okręgowych. W sądach okręgowych sprawy zazwyczaj rozpatrywane są przez jednego sędziego i dotyczą przestępstw pospolitych. Sądy rodzinne zajmują się sprawami młodocianych oraz nieletnich, rozwodami oraz kwestiami dotyczącymi majątków rodzinnych. Sędziowie zasiadający w niższych sądach otrzymują za swoją pracę wynagrodzenie, które nie może zostać pomniejszone podczas trwania sprawowania urzędu. Powoływani są na 10 lat i zgodnie z Konstytucją mogą ubiegać się o ponowny wybór.

Kolejnym szczeblem są Sądy Okręgowe, których jest 50, rozmieszczonych po jednym w każdej prefekturze Japonii. Wyjątkiem jest wyspa Hokkaido, która stanowi największy region, a zarazem prefekturę tego państwa. Posiada 4 sądy okręgowe na swoim terytorium. O tym, kto zasiada w składzie sądów wyższych decyduje gremium Sądu Najwyższego. Sądom rodzinnym Japonii podlegają wszyscy oskarżeni przed 20 rokiem życia oraz osoby, które chcą uzyskać rozwód, czy mające problem z podziałem majątku. Sądów rodzinnych również jest 50 w całej Japonii. Sprawy gospodarcze w Japonii rozstrzygane są przez sądy lokalne i okręgowe. Sądy lokalne zajmują się sprawami gospodarczymi, w których przedmiot sporu nie przekroczy kwoty 1 400 000 jenów. W sprawach, w których ta wartość zostanie przekroczona, właściwe są sądy okręgowe [377]. Poza uregulowaniami konstytucyjnymi w japońskim sądownictwie dużą rolę odgrywają autonomiczne reguły grupowe przejawiające się w niezwykle rozwiniętej sztuce mediacji oraz koncyliacji, która ma na celu poprzedzenie rozstrzygania spraw na drodze sądowej. Ta cecha nieujawniania konfliktów poza obszar danej grupy i nieoddawanie ich rozstrzygnięciu osobom postronnym powoduje, iż w tej kulturze

[377] http://tokyo.trade.gov.pl/pl/japan/article/detail,503,Informacje_o_Japonii.html, (dostęp: 15.09.2021).

prawnej najczęściej szuka się alternatywnych sposobów rozstrzygania spraw. Przymusowa, czy raczej dobrowolna mediacja prowadzona może być przez seniora rodziny, lidera grupy czy szefa, jeśli konflikt rozgrywa się w pracy. Takie zachowanie w Japonii nie jest niczym dziwnym, jest to kanon postępowania. Stosowanie takiej metody rozwiązywania problemów prowadzi do znikomej w porównaniu z innymi kulturami prawnymi, liczby prawników w Japonii. Natomiast, jeśli sporu nie uda się rozwiązać poprzez mediację przeprowadzoną w danej grupie, to dopiero wówczas sprawa trafia do sądu, w którym również elementem procedury jest tzw. „mediacja wstępna", która należy do obowiązku sędziego. Szacuje się, że w Japonii jedynie 30% spraw, które zostały wniesione na drogę postępowania sądowego, kończy się poprzez klasyczne rozstrzygnięcie sporu[378]. Wracając jednak do konstytucyjnego zapisu władzy sądowniczej, jak wynika z art. 76, Sąd Najwyższy stoi na najwyżej w hierarchii organów sądowniczych w kraju i to jemu podporządkowane są sądy niższego stopnia. Ustanowiony jest zakaz tworzenia nadzwyczajnego trybunału. Żaden urząd czy organ władzy wykonawczej, nie może otrzymać władzy ostatecznego orzekania. Sądowi Najwyższemu przysługuje również prawo do ustanawiania regulaminów wewnętrznych, które określają zasady postępowania oraz praktyki procesowej, jak również spraw dotyczących pracy adwokatów czy dyscypliny wewnętrznej sądów oraz aparatu administracji wewnętrznej wymiaru sprawiedliwości. Przepis ten dotyczy także oskarżycieli publicznych, którzy również muszą podporządkować się regulaminowi ustanowionemu przez Sąd Najwyższy. Sąd Najwyższy ma prawo przekazania sądom niższego stopnia uprawnień do ustanawiania regulaminów wewnętrznych, które dotyczą tych sądów. Sędziego można odwołać ze stanowiska, jeśli większość głosujących opowie się za jego zwolnieniem. Sędziowie w Sądzie Najwyższym otrzymują wynagrodzenie stałe i nie może ono ulec zmianie, nie może ono zostać zmniejszone w czasie zajmowania stanowiska sędziego. Sędziowie Sądu Najwyższego podzieleni są na trzy tzw. gałęzie. Rozpatrywane przez nich sprawy mają charakter apelacyjny, a ich orzeczenia są ostateczne. Wszyscy japońscy sędziowie są niezawiśli w swoich orzeczeniach, a przy ich wydawaniu kierują się swoim sumieniem. Pozostają związani jedynie konstytucją oraz ustawami. W myśl art. 78 Konstytucji sędziowie, są praktycznie nieusuwalni ze swoich stanowisk. Odstępstwem od tego może być jedynie postawienie sędziego w stan publicznego oskarżenia[379]. Poza tym żaden organ władzy wykonawczej czy urząd, nie ma prawa do prowadzenia postępowania dyscyplinarnego przeciwko sędziom. W art. 80. zawarte

[378] A. Korybski, L. Leszczyński, A. Pieniążek, *Wstęp do prawoznawstwa*, UMCS, Lublin 2000, s. 78.

[379] Art. 78. Konstytucji Japonii z 1946 r., ma następującą treść: „Sędziowie, o ile nie zostaną uznani za niezdolnych fizycznie lub psychicznie do pełnienia obowiązków, są nieusuwalni, chyba że zostaną publicznie postawieni w stan oskarżenia. Żaden urząd ani organ władzy wykonawczej nie może prowadzić przeciwko sędziom postępowania dyscyplinarnego".

są konstytucyjne podstawy dla sędziów sądów niższego stopnia. Zgodnie z ww. artykułem sędziowie tych sądów mianowani są przez rząd na podstawie listy, która ustalana jest przez Sąd Najwyższy. Sędziowie powołani w ten sposób sprawują kadencję przez 10 lat. Mają oni prawo do ponownego objęcia stanowiska sędziego. Sędziowie otrzymują za swoja pracę godne wynagrodzenie, którego wysokość określa ustawa[380].

Istotną kwestią jest także uregulowanie w Konstytucji praw obywatelskich w procesie sądowym i zagwarantowanie obywatelom powszechnego dostępu do sądów oraz rzetelny i sprawiedliwy proces. Wynika to również z art. 33[381], w którym gwarantuje się obywatelowi, że nie może zostać aresztowany, chyba że właściwy urzędnik sądowy wydał już określony nakaz aresztowania, stwierdzający zarzucany występek, czyn czy zbrodnię, albo kiedy obywatel został złapany na gorącym uczynku. W konstytucji odnajdujemy również zapewnienie, że nikt nie może zostać aresztowany bądź więziony bez natychmiastowego poinformowania go o wysuniętych wobec niego zarzutach. Oskarżony w takiej sytuacji ma prawo do skorzystania z konstytucyjnego prawa do obrońcy. Jak wynika także z art. 34, żaden obywatel nie może być więziony, jeśli nie przedstawi się mu konkretnego powodu. Powód aresztowania musi zostać podany niezwłocznie i na każde żądanie musi być przedstawiony w postępowaniu jawnym przed sądem w obecności oskarżonego oraz jego obrońcy. Dobro oskarżonego zostało także uregulowane w art. 37, z którego wynika, iż przy każdym postępowaniu sądowym, również w sprawach karnych, oskarżony ma konstytucyjne prawo do szybkiego i jawnego procesu i co najważniejsze przed bezstronnym sądem. Osobie oskarżonej zapewnia się również całkowitą możliwość przesłuchania wszystkich świadków i prawo do stosowania przymusowego postępowania, aby sprawdzić świadków zeznających na jego korzyść na koszt państwa. Jeżeli oskarżony nie jest w stanie zapewnić sobie obrońcy, to otrzyma kompetentnego obrońcę z urzędu i ma pełne prawo do korzystania z usług tego obrońcy w dowolnym dla oskarżonego czasie[382]. Istnieje też gwarancja w art. 38, iż nikt nie może zostać zmuszony do złożenia zeznań, które obciążałyby jego samego. Artykuł ten gwarantuje również,

[380] Art. 80. Konstytucji Japonii z 1946 r.: „Sędziowie sądów niższego stopnia mianowani są przez Rząd z listy osób przedłożonej przez Sąd Najwyższy. Wszyscy ci sędziowie sprawują urząd przez okres dziesięciu (10) lat z prawem ponownego powołania, chyba że w międzyczasie po osiągnięciu wieku określonego ustawą przejdą na emeryturę. Sędziowie sądów niższego stopnia otrzymują w określonych stałych terminach stosowne wynagrodzenie, które nie może być zmniejszane w okresie sprawowania urzędu".

[381] W art. 33. Konstytucji Japonii z 1946 r. jest następujący zapis: „nikt nie może być aresztowany, chyba że na podstawie nakazu wydanego przez upoważnionego funkcjonariusza wymiaru sprawiedliwości, w którym określono rodzaj przestępstwa, będącego podstawą aresztowania, z wyjątkiem tych przypadków, gdy osoba została aresztowana w miejscu popełnienia przestępstwa".

[382] Art. 37. Konstytucji Japonii z 1946 r.: „We wszystkich sprawach karnych oskarżonemu przysługuje prawo do szybkiego i jawnego procesu przed bezstronnym sądem. Oskarżonemu w sprawach karnych zapewnia się pełną możliwość przesłuchania wszystkich świadków oraz prawo do wezwania na koszt państwa świadków obrony w trybie przymusowym. Oskarżony w każdym czasie ma prawo do pomocy wykwalifi kowanego obrońcy, a jeżeli nie jest w stanie sam sobie tego zapewnić, otrzyma obrońcę z urzędu".

że jeśli oskarżony przyzna się do winy pod wpływem groźby, tortur, lub na skutek przetrzymywania w areszcie, zeznanie takie nie może być wykorzystane w postępowaniu jako środek dowodowy. Również nie można uznać nikogo za winnego czy ukarać go w sprawie, gdzie jedynym dowodem na jego niekorzyść, jest jedynie jego przyznanie się do winy. Artykuł 39 ustanawia zasadę, że obywatel nie może karnie odpowiadać za czyn, jaki w momencie jego popełnienia nie był bezprawny[383]. Nie odpowiada również na zarzut popełnienia czynu, od którego został już uniewinniony, oraz nikt nie może zostać skazany za ten sam czyn dwukrotnie. Jeśli natomiast obywatel zostanie oskarżony lub uwięziony niesłusznie, to art. 40, gwarantuje mu prawo do zaskarżenia państwa i ubiegania się o odszkodowanie[384].

Charakteryzując japońskie sądownictwo należy wspomnieć o kulturze prawnej, funkcjonującej w tym państwie oraz w państwach sąsiadujących z nim. Prawna kultura dalekowschodnia obejmuje znaczny obszar Azji Południowo-Wschodniej, w którego skład wchodzą prawne porządki Chin (w tym CHRL oraz Tajwan), Korei oraz Japonii. Oficjalna ideologia tych państw opiera się na filozoficznym tle koncepcji Konfucjusza. Jej podstawowe założenia sprowadzają się do tego, że człowiek z chwilą narodzenia staje się częścią harmonijnie zintegrowanego naturalnego porządku; społeczna harmonia skorelowana jest z grupową hierarchią (czyli władza i urzędnicy znajdują się na naczelnych miejscach) oraz w ramach danej grupy; rolą człowieka jest cierpienie z powodu szkód, jakie wyrządza i nie powinien dochodzić swych praw; obyczaje, które uświęcone są tradycją odgrywają główną rolę; celem wszystkich działań w społeczeństwie powinien być porządek w rodzinie i państwie. Na tym podłożu wykształciły się w społeczeństwie trzy tendencje organizacyjne:

- pierwsza z nich polega między innymi na naturalnym, odczuwalnym oraz praktykowanym kolektywizmie, jest to nic innego, jak potrzeba przynależności, identyfikacji z daną grupą społeczną, przez co w oczywisty sposób wzmacnia postawę konformizmu;
- druga charakterystyczna właściwość społeczeństwa japońskiego to dążenie do harmonii w ramach własnej grupy społecznej. W praktyce jawi się to jako dążenie wszelkimi drogami do konsensusu w grupie oraz zatrzymywania i nie ujawnianie konfliktów grupowych zewnątrz.
- trzecia tendencja daje o sobie znać przy uznawaniu hierarchii w danej grupie, gdy trzeba przyjąć obowiązek wykonywania oraz przestrzegania poleceń płynących od szefa firmy,

[383] W art. 39. Konstytucji Japonii jest następujący zapis: „Nikt nie podlega odpowiedzialności karnej za czyn, który w chwili jego popełnienia nie był sprzeczny z prawem albo został uniewinniony od popełnienia zarzucanego czynu, jak również nikt nie może być skazany za ten sam czyn dwukrotnie".
[384] Art. 40. Konstytucji Japonii: „Każdy, w przypadku uniewinnienia przez sąd po tym jak został aresztowany lub zatrzymany, może w formie przewidzianej ustawą, dochodzić od państwa zadośćuczynienia".

głowy rodziny czy władzy państwowej. Społeczeństwo japońskie funkcjonuje (podobnie, jak europejskie) w następujących grupach: rodzinnej, zawodowej, narodowej, jak również sąsiedzkiej, religijnej czy towarzyskiej. Pojęcia takie jak demokracja czy indywidualne prawa człowieka oraz prawo podmiotowe i wynikające z niego roszczenia obywateli wobec władzy państwowej są w Japonii, ogólnie ujmując, słabsze oraz zupełnie inaczej rozumiane od tego jak funkcjonują one w zachodnich systemach.

Poza filozoficznym tłem w japońskiej kulturze prawnej[385] istnieje wyjątkowa kategoria *jori,* rozumiana jako naturalny rozum czy raczej prawo naturalne, ogólne a zarazem podstawowe zasady prawa czy sposób, w jaki powinno się działać, opierając się o społeczne rozumienie sprawiedliwości. Zasada *jori* może być stosowana jako podstawa prawna do podejmowania decyzji w sądach w sprawach cywilnych, gdy nie ma wyraźnych reguł w prawie pisanym oraz zwyczajowym nazywanym *kanshunoho.* Pozaprawne reguły funkcjonują w społeczeństwie japońskim również jako nieformalne zalecenia. Jak mówi sama ich nazwa, nie są one wiążące formalnie, jest to element wspomnianej już cechy posłuszeństwa, np. wobec administracji, która reprezentuje władzę państwową, nawet jeśli są one sprzeczne z prawem pisanym. Takie działanie bardzo silnie wiąże się z *gyoseishido*[386].

Wymiar sprawiedliwości stanowi gwarancję rzetelności przestrzegania praw obywatela w państwie demokratycznym, a także zgodności wykonywania procedur prawnych przez wszystkie instytucje działające w ramach ustroju. W zakresie normatywnym, pomijając fakt tradycyjnych uwarunkowań, przyjęte przez Japonię rozwiązania stawiają ten kraj w szeregu państw przestrzegających demokratycznego porządku.

3.7. Władza lokalna

Zasadniczymi czynnikami, które determinują kierunki rozwoju samorządności w danym kraju są z pewnością okoliczności historyczne jej dojrzewania oraz wpływające na ten proces uwarunkowania polityczne i społeczne (m.in. zbiorowe cechy społeczeństwa, tzw. dystans do władzy)[387]. Japonia jest niezwykle interesującym przykładem znacząco odmiennego od rozwiązań polskich, a zarazem wysoce efektywnego, systemu decentralizacji administracji publicznej w wymiarze terytorialnym. Kraj ten wykształcił na przestrzeni swojego rozwoju unikatowy system prawny, stanowiący efekt współoddziaływania z jednej strony powolnie i samoistnie dojrzewających rodzimych rozwiązań, z drugiej historycznie

[385] Japońska kultura prawna, stosunek obywateli japońskich obywateli do obowiązującego w tym państwie prawa.
[386] A. Korybski, L. Leszczyński, A. Pieniążek, *Wstęp do prawoznawstwa,* UMCS Lublin 2020*,* s. 77-78.
[387] G Hofstede, *Kultury i organizacje*, tłum. M. Durska, Wydawca: Księgarnia Znak, Warszawa 2000, s. 77 i n.4.

powtarzalnego przenikania obcych (głównie europejskich oraz amerykańskich) wzorców w tym zakresie[388]. Ten dualizm japońskich regulacji prawnych najmniej dotknął obszaru prawa administracyjnego. Jakkolwiek bowiem współczesny kształt japońskiego prawa cywilnego, karnego czy konstytucyjnego w znacznym stopniu bazuje na konstrukcjach skopiowanych z zagranicy[389], z czasem stopniowo japonizowanych, niemniej genetycznie obcych, prawo administracyjne stanowi w tym układzie jaskrawy wyjątek[390]. Historyczny rozwój administracji publicznej w Japonii, w tym dokonywanej na jej płaszczyźnie decentralizacji, stanowi przejaw ewolucji rozwiązań stricte japońskich, pozostając niezakłóconym przez recepcję obcych rozwiązań. Z tego właśnie powodu, charakteryzując japoński system administracji publicznej, większość badaczy eksponuje swoisty, wyróżniający ten kraj na tle innych systemów prawa administracyjnego, podział zdecentralizowanej w wymiarze terytorialnym części tego systemu (tzw. autonomii lokalnej) na autonomię zbiorową (samorząd terytorialny) oraz autonomię obywatelską (specyficzny japoński odpowiednik instytucji społeczeństwa obywatelskiego)[391].

Drugą z najważniejszych cech charakterystycznych japońskiej samorządności – istniejącą właściwie dopiero od ostatniej dużej reformy japońskiego prawa administracyjnego w 1999 r. – jest przeprowadzona decentralizacja administracji publicznej w aspekcie funkcjonalnym. Przejawia się ona istnieniem na płaszczyźnie samorządu terytorialnego (autonomii zbiorowej) swoiście japońskiej wersji mechanizmu zadań zleconych wraz z towarzyszącymi mu instrumentami prawnymi (m.in. rozbudowany system podatków lokalnych oraz tzw. mechanizm solidarnościowy)[392]. Historia administracji lokalnej w Japonii składa się z kilku dających się wyodrębnić okresów, charakteryzujących się odmiennymi – właściwymi dla poszczególnych epok w dziejach tego państwa – założeniami aksjologicznymi oraz organizacyjno-prawnymi. Pierwszym etapem ewolucji zarządu lokalnego w Japonii był funkcjonujący do lat 70. XIX w. podział kraju na przeszło dwieście jednostek terytorialnych o nazwie *han* (klan). Władca feudalny – *han*, posiadał autorytarne, niczym nieograniczane kompetencje, które obejmowały zarówno gospodarkę, jak i mieszkańców podległego mu terytorium. Ten feudalny system zarządu lokalnego, niemający oczywiście nic wspólnego z jakimikolwiek przejawami decentralizacji administracji publicznej, został zniesiony dopiero

[388] U. Wach-Górny, W. Górny, *Między prawem a kulturą – kilka uwag na temat recepcji zachodnich rozwiązań prawnych na japoński grunt społeczno-kulturowy*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej" 2015, z. 7, s. 106-120.
[389] J. Widacki, *Przestępczość i wymiar sprawiedliwości karnej w Japonii*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1990, s. 76.
[390] U. Wach-Górny, W. Górny, *Między prawem a kulturą*..., op. cit., s. 114.
[391] W. Górny, *Japońskie inspiracje dla rozwoju samorządności lokalnej w Polsce*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej" 2018, z. 13, s. 155.
[392] W. Górny, *Samorząd terytorialny w Japonii, czyli paradoks dynamicznego rozwoju autonomii obywatelskiej w warunkach ograniczonej decentralizacji* [w:] *Współczesna Japonia. Dylematy i wyzwania*, J. Marszałek-Kawa, K. Skonieczka (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014, s. 119.

w dobie reform cesarza Meiji (1868-1912). W ich wyniku wprowadzono dwustopniowy zasadniczy podział terytorialny państwa na prefektury i gminy, a powstałym w ten sposób jednostkom administracyjnym nadawano stopniowo coraz szersze uprawnienia, prowadzące do ukształtowania się podwalin współczesnej autonomii zbiorowej. Rozkwit zbudowanego w okresie Meiji samorządu terytorialnego przypadł na lata dwudzieste XX w. Osiągnęły one bardzo wysoki jak na tamte czasy poziom samodzielności zarówno na płaszczyźnie ustrojowej (m.in. zgromadzenia prefekturalne), jak i kompetencyjnej i finansowej[393].

Rozwój nastrojów nacjonalistycznych, a także powiązana z agresywną polityką zagraniczną Japonii (konflikty zbrojne z lat 30. i 40. XX w.) skrajna centralizacja władzy w państwie nie ominęły także systemu władzy lokalnej[394]. Jednostki zasadniczego podziału terytorialnego państwa oraz ich organy, mimo dalszego formalnego funkcjonowania, stały się instytucjami fasadowymi, w pełni podporządkowanymi wytycznym Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, które realizowało militarystyczne założenia władz centralnych Japonii.

Zupełnie nowym otwarciem dla rozwoju samorządności terytorialnej w Japonii okazało się wejście w życie Konstytucji Shōwa[395], która stanowiła efekt powojennej amerykańskiej okupacji kraju. W rozdziale VIII (art. 92-95), zatytułowanym „Samorząd terytorialny" jednoznacznie przesądzono o systemowej decentralizacji władzy publicznej, a ponadto znalazły się tu ustrojowe i funkcjonalne podwaliny dla realizacji konstytucyjnej zasady autonomii lokalnej, wprowadzonej na mocy art. 92 *in fine*[396]. Ponieważ przywołana regulacja konstytucyjna rozstrzyga jedynie najbardziej rudymentarne zagadnienia odnoszące się do decentralizacji władzy publicznej w wymiarze terytorialnym, rzeczywistą podstawą prawną funkcjonowania samorządu terytorialnego w Japonii jest ustawa o autonomii lokalnej z 1947 r.[397], uchwalona jako realizacja delegacji zawartej w art. 92 Konstytucji Shōwa. Pierwotny tekst ustawy, ukształtowany pod wydatnym wpływem władz okupacyjnych, zakładał wyposażenie organów jednostek samorządu terytorialnego w realne kompetencje administracyjne, które pozwalają na wykonywanie władzy publicznej w wymiarze lokalnym, zgodnie z ogólną klauzulą kompetencyjną zawartą w art. 94 Konstytucji Shōwa.

Zdecydowanie niekorzystna z punktu widzenia decentralizacji administracji publicznej zmiana nastąpiła w tym zakresie w 1960 r. Wprowadzona wówczas nowelizacja ustawy o autonomii lokalnej drastycznie ograniczyła bezpośrednie kompetencje organów prefektur

---

[393] *Ibidem*, s. 56.
[394] K. Michihiro, *Local Government in Japan,* Oxford Academic, Tokyo 2010, s. 511.
[395] T. Suzuki, *Konstytucja Japonii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014, s. 12.
[396] G. Kryszeń, J*aponia* [w:] *Systemy ustrojowe państw współczesnych*, S. Bożyk, M. Grzybowski (red.), Wydawca Temida 2, Białystok 2012, s. 441.
[397] *Local Autonomy Law* (No. 67 of 1947), 14.

oraz gmin, powierzając realizację znacznej części zadań publicznych o charakterze lokalnym (przede wszystkim w obszarze edukacji i bezpieczeństwa publicznego) władzom centralnym, które mogły w drodze porozumienia administracyjnego przekazywać ich wykonanie właściwym miejscowo organom jednostek samorządu terytorialnego. Skonstruowany w ten sposób system podziału kompetencji w zakresie wykonywania władzy publicznej na szczeblu lokalnym na kilkadziesiąt lat drastycznie wyhamował rozwój autonomii zbiorowej w Japonii. Przyczynił się do centralizacji władzy i wzmocnienia pozycji politycznej administracji rządowej względem samorządu terytorialnego, w znacznym stopniu zależnego od rządu w sferze kompetencyjnej oraz finansowej (system zadań zleconych opartych na porozumieniu administracyjnym)[398] .

Postępująca krytyka polityczna i doktrynalna[399] zarysowanego w ten sposób, wyraźnie dysfunkcjonalnego systemu władzy lokalnej, opartego na dualizmie zadań samorządu terytorialnego ze zdecydowaną przewagą zadań zleconych mu przez rząd centralny, doprowadziła do przeprowadzenia w 1999 r. gruntownej reformy ustawy o autonomii lokalnej. Jej podstawowe założenia zostały odniesione nie do ustrojowego wymiaru samorządu, ale do istniejących w nim zagadnień natury kompetencyjnej i finansowej[400]. W sferze instytucjonalnej utrzymano więc funkcjonujący (z drobnymi zmianami) od 1888 r. dwustopniowy podział terytorialny kraju na prefektury (47) oraz gminy (ponad 1700). Stosownie do postanowień art. 93 Konstytucji Shōwa organy tych jednostek wyłaniane są w wyborach powszechnych. W prefekturach są to zgromadzenia prefekturalne jako ciała uchwałodawczo-kontrolne i gubernatorzy jako organy wykonawcze, zaś w gminach: zgromadzenia gminne (miejskie, miasteczkowe lub wiejskie) jako organy uchwałodawczo-kontrolne i wójtowie lub burmistrzowie miast jako organy wykonawcze. Szczególnie mocną pozycję ustrojową czerpią z takiego sposobu wyboru jednoosobowe organy wykonawcze (gubernatorzy oraz wójtowie lub burmistrzowie miast), którym japońskie ustawodawstwo samorządowe poza klasycznymi uprawnieniami (m.in. role kierownicze i reprezentacyjne) przyznaje liczne kompetencje natury koordynacyjnej, zarówno w obszarze administracji lokalnej *sensu stricto*, jak i wobec tzw. komitetów administracyjnych (m.in. Komisja Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego, Kuratorium Oświaty, Komisja Wyborcza) [401]. Mimo wspomnianego braku istotnych zmian natury ustrojowej, reforma samorządu terytorialnego w Japonii, która została przeprowadzona

[398] H. Tanaka, *Evaluation in Local Governments in Japan*, University of Tokio, Tokyo 2009, s. 20.
[399] M. Michio, *Local Power in the Japanese State*, University of California Press, Berkeley 1997, s. 10-16.
[400] K. Hitoshi, *Shin chiho jichi ho – New local autonomy law*, University of Tokio, Tokyo 1999, s. 4-17.
[401] S. Ohsugi, *The Organisation of Local Government Administration in Japan*, University of Tokio, Tokyo 2009, s. 13; W. Górny, *Japońskie inspiracje*..., s. 18.

nowelizacją ustawy o autonomii lokalnej z 1999 r.[402], doprowadziła do zasadniczego przewartościowania pojęcia decentralizacji władzy publicznej w tym kraju. Skupiając się na precyzyjnym ustaleniu relacji pomiędzy administracją rządową a prefekturami i gminami, na nowo zdefiniowała ona funkcjonalny oraz finansowy wymiar japońskiej samorządności terytorialnej[403]. Kluczowym pojęciem dla tych zmian był mechanizm zadań zleconych, stanowiący rdzeń wspomnianej reformy. Zadania zlecone są stosowaną dość powszechnie w prawodawstwie administracyjnym wielu państw świata konstrukcją prawną swoistego „kanału transmisyjnego", za pomocą którego administracja rządowa deleguje wykonywanie części swoich kompetencji w ręce samorządu powszechnego. Państwo postanowiło wiele zadań przekazać samorządowi terytorialnemu, a niektóre przekazało administracji rządowej[404]. Mechanizm zadań zleconych stanowi miernik rzeczywistej pozycji ustrojowej samorządu powszechnego. Szczególna podatność konstrukcji zadań zleconych na oddziaływanie czynników politycznych[405] – tak przecież charakterystycznych dla prawa administracyjnego *in genere* – powoduje, że sposób ustawowego ukształtowania zakresu zadań zleconych, a przede wszystkim metody ich przekazywania administracji samorządowej (w tym zapewnienia właściwego finansowania ich realizacji) w zasadniczy sposób determinuje rzeczywistą efektywność decentralizacji administracji publicznej w danym państwie. Przeprowadzona w 1960 r. nowelizacja ustawy o autonomii lokalnej, choć nie zrewolucjonizowała ustroju samorządu terytorialnego, to urzeczywistniła daleko idące zmiany w funkcjonalnym wymiarze administracji publicznej na szczeblu lokalnym, uzależniając *de facto* całkowicie władze prefektur oraz gmin od politycznej woli administracji rządowej. Wykorzystanie bardzo rozbudowanego systemu zadań zleconych, delegowanych samorządom przez rząd centralny za pomocą porozumień administracyjnych, a także finansowe uzależnienie skutecznej realizacji tych zadań od przekazania na nie stosownej dotacji powodowało, że zadania własne gmin i prefektur stały się jedynie dodatkiem do czysto wykonawczej i instrumentalnej roli tych jednostek, wynikającej z faworyzującej rząd regulacji ustawowej[406]. Będąca efektem tego stanu rzeczy fasadowość samorządu terytorialnego, a także decentralizacja administracji publicznej *in genere* zmobilizowały władze Japonii do podjęcia zdecydowanych działań w kierunku

[402] Revised Local Autonomy Law (No. 117 of 1999), tekst w języku angielskim dostępny pod adresem: http://nippon.zaidan.info/seikabutsu/1999/00168/mokuji.htm (dostęp: 27.04.2020).
[403] F. Shun'ichi, M. Toshihiro, *Japan's Road to Pluralism: Transforming Local Communities in the Global Era,* Japan by the Brookings Institution Press and Kinokuniya Company, Tokyo 2003, s. 23.
[404] J. Zimmermann, *Prawo administracyjne*..., s. 21-22.
[405] M. Zirk-Sadowski, *Metodologie teorii prawa a problem polityczności prawoznawstwa. Aspekt behawioralny i intensjonalny,* [w:] *Polityczność nauki prawa i praktyki prawniczej*, A. Bator, P. Kaczmarek (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 49.
[406] K Michihiro, *Local Government*..., s. 7-29.

modyfikacji prawa, w rewolucyjny sposób zmieniających rozkład kompetencji w zakresie realizacji zadań publicznych.

W czerwcu 1993 r. parlament uchwalił ustawę o promocji decentralizacji[407], która rozpoczęła trudny, trwający niemal 5 lat proces negocjacyjnego wypracowywania regulacji prawnych, które miały zwiększyć efektywność i samodzielność kompetencyjno-finansową gmin i prefektur[408]. Komitet Promocji Decentralizacji (ang. Decentralization Promotion Committee), w którego skład weszli przedstawiciele strony rządowej, samorządowej i eksperckiej, w latach 1995-1997 przygotował cztery raporty rekomendacyjne. W 1998 r. rząd Japonii przyjął plan promowania decentralizacji, którego newralgicznym punktem była uchwalona w lipcu 1999 r., a obowiązująca od kwietnia 2000 r., nowelizacja ustawy o autonomii lokalnej. Nurtem przewodnim wprowadzonych w tej regulacji zmian było drastyczne pogłębienie decentralizacji administracji publicznej w ujęciu funkcjonalnym. Japońskie władze centralne wykonują obecnie właściwie wyłącznie zadania o charakterze *stricte* ogólnokrajowym jak np. emisja pieniądza, polityka zagraniczna i obronna oraz oparcie nielicznych pozostałości zadań zleconych na ustawowej delegacji do ich wykonywania. Rezygnacja z wykorzystywania w tym kontekście instytucji porozumienia administracyjnego oraz uczynienie z zadań zleconych materii ustawowej znacząco wzmocniły pozycję gmin i prefektur wobec rządu centralnego[409]. Równolegle z pogłębieniem samodzielności kompetencyjnej gmin i prefektur znacząco zdecentralizowano system redystrybucji publicznych środków finansowych. Na dochody jednostek samorządu terytorialnego Japonii[410] po wprowadzonych zmianach składają się: podatki lokalne ustanawiane uchwałą ich organów stanowiących; samorządowy mechanizm solidarnościowy koordynowany przez rząd; dotacje państwowe oraz lokalne obligacje będące pozostałością mechanizmu zadań zleconych. Szczególnie pierwsze dwa z tych źródeł przesądzają o rzeczywistej i stanowiącej fenomen w skali globalnej samodzielności finansowej japońskiego samorządu terytorialnego. Wyjątkowość japońskich podatków lokalnych na tle ich odpowiedników w innych państwach świata wynika z różnorodności składających się nań danin (m.in. podatek mieszkalny, podatek od przedsiębiorstw, podatek od konsumpcji) oraz z korzystnej dla samorządu proporcji udziału tych podatków w ogóle przychodów państwa. W Japonii aż ok. 60% wszystkich przychodów

[407] *The Decentralization Promotion Law*, (No. 121 of 1993).

[408] K. Toshiyuki, *Vectors of Change in Japan's Political and Fiscal Decentralization*, „Social Science Japan Journal" 2007, vol. 37, issue 9, s. 5-31.

[409] K. Michihiro, *Local Government*..., s. 17.

[410] Japonia jest podzielona administracyjnie na 47 jednostek. W języku japońskim system ten nazywa się todōfuken. Dla ułatwienia zapisywany czasem w postaci to-dō-fu-ken jako zbiorowa definicja czterech różnego rodzaju jednostek administracyjnych samorządu terytorialnego.

publicznych stanowi przychód z rozmaitych podatków lokalnych[411]. Znaczy to, że uzyskane w ten sposób środki finansowe bezpośrednio i bez jakiegokolwiek udziału rządu centralnego zasilają budżety właściwych miejscowo prefektur i gmin. Ten znaczący i pewny (niezależny od bieżącej sytuacji politycznej w kraju) udział jednostek samorządu terytorialnego w dochodach publicznych przesądza o ich głębokiej decentralizacji i rzetelności w wypełnianiu zadań publicznych. Założeniem tego nie jest, jak w wielu innych krajach, w tym w Polsce, „składanie się" bogatszych jednostek samorządu terytorialnego na ich gorzej prosperujące odpowiedniki. Funkcjonowanie japońskiego funduszu solidarnościowego opiera się na tym, że rząd centralny finansuje ten fundusz z ustawowo określonych części podatków ogólnokrajowych, m.in. podatku dochodowego od osób fizycznych (PIT), podatku dochodowego od osób prawnych (CIT), podatku od towarów i usług (VAT) oraz akcyzy. W taki sposób, bez obciążania samych samorządów, za pomocą ustawowo zdeterminowanej (a co za tym idzie – niezależnej od uwarunkowań politycznych) koordynacji rządu centralnego wspiera się w Japonii tylko samorządy będące w trudnej sytuacji i które mogłyby sobie nie radzić z efektywnym wypełnianiem delegowanych im przez ustawy zadań publicznych[412].

System samorządności w Japonii oparty jest na dwóch podstawowych założeniach. Pierwsze założenie określa prawo powoływania zgromadzeń przedstawicielskich na szczeblu lokalnym oraz przyznawania im względnej niezależności w stosunku do władz centralnych. Drugie założenie odnosi się do obywateli oraz ich uprawnień w stosunku do uczestnictwa w podejmowaniu decyzji dotyczących ich najbliższego otoczenia. Jeżeli pierwsze założenie można by było nazwać autonomią zbiorową, jak proponuje K. Karolczak, to drugie wykazuje cechy autonomii obywatelskiej[413]. Japońskie prawo samorządowe regulowane jest artykułami zawartymi w VIII rozdziale Konstytucji oraz Ustawą o Autonomii Lokalnej z 17 kwietnia 1947 r. Z konstytucji wynika, iż jednostki terytorialne mają charakter publiczny i powołują swoje zgromadzenia, które pełnią funkcję ich organów obradujących. Funkcjonariusze wyżsi wszelkich terytorialnych jednostek o charakterze publicznym, członkowie zgromadzeń, jak również inni funkcjonariusze na tym szczeblu, wybierani są w przyporządkowanych im okręgach na drodze głosowania bezpośredniego oraz powszechnego. Publiczne jednostki terytorialne mają konstytucyjne prawo do zarządzania swoim majątkiem, kierowania swoimi sprawami oraz administracją. Jak stanowi ustawa, japońskie prefektury zarządzane są przez tzw. *chwiji*, natomiast na czele miast stoją *cho*. Wybory na urzędy odbywają się w prefekturach

[411] *Ibidem*, s. 25-33.
[412] *Ibidem*, s. 18.
[413] Por. *Local Self-Gevernment. Groving citizen Awareness and a Push for Local Authority,* [w:] http://webjapan.org/factsheet/pdf/LOCALGOV.PDF (dostęp: 01.10.2009) oraz K. Karolczak, *System…,* s. 47-50.

według zasad określonych w ustawie. Również do zgromadzeń prefekturalnych odbywają się wybory na zasadach, jak do parlamentu. Japonia podzielona została na 47 prefektur, składających się z miast, miasteczek oraz wsi. Ze względów organizacyjnych można rozróżnić cztery typy: metropolia (*to*), miasto wydzielone (*do*), dystrykt (*fu*), prefektura (*ken*). Prefekturą *to* jest Tokio, które składa się z 23 dzielnic *(tokubetsuku), do* czyli wyspa Hokkaido, *fu* Osaka i Kioto, a *ken* pozostałe 43 prefektury. W skład prefektur wchodzą większe miasta, mniejsze miasta, miasteczka oraz okręgi wiejskie. W grudniu 2004 r., istniało 547 miasteczek *(mura),* mniejszych miast było 1942 *(mach* oraz *cho),* natomiast ilość większych miast *(shi)* wynosiła 681. Od lat utrzymuje się tendencja do łączenia mniejszych organizmów. Na poziomie prefektury, większych miast, mniejszych miast, miasteczek oraz okręgów wiejskich działają zgromadzenia składające się od 40 do 120 przedstawicieli wybieranych na czteroletnią kadencję. Do zadań zgromadzenia należy uchwalanie prawa lokalnego, zatwierdzanie budżetu oraz akceptacja bądź odrzucenie sprawozdania z jego realizacji, podejmowanie decyzji o poborze lokalnych podatków, dysponowanie majątkiem prefektur, kontrola administracji lokalnej.

Japonia jest krytykowana za zbyt duży udział czynnika centralnego w systemie władzy, a tym samym za niewystarczający poziom możliwości współdecydowania obywateli o swoich losach na poziomie lokalnym. Ustawa o Lokalnej Autonomii w 1947 r.[414] przyznawała prawo

[414] Japan Local Autonomy Act to japońskie prawo uchwalone zgodnie z postanowieniami art. 92 konstytucji Japonii: „Sprawy dotyczące organizacji i działania lokalnych organizacji publicznych są określane przez prawo oparte na pierwotnym celu autonomii lokalnej". W rezultacie art. 1 ustawy stanowi: „W oparciu o pierwotny cel autonomii lokalnej w zarysie określa się klasyfikację lokalnych organizacji publicznych, organizację i funkcjonowanie lokalnych organizacji publicznych oraz podstawowe relacje między państwem a samorządem. powołanych organizacji publicznych, których celem jest zapewnienie demokratycznego i sprawnego administrowania organizacjami publicznymi, a jednocześnie zapewnienie prawidłowego rozwoju lokalnych organizacji publicznych." W dniu 28 marca 1947 r., Izba Reprezentantów i Izba Szlachecka Cesarskiego Sejmu Japonii uchwaliły „Ustawę o japońskiej autonomii lokalnej". 17 kwietnia 1947 r. „Japońska ustawa o autonomii lokalnej" została uchwalona jako „Ustawa nr 67 z 1947 r. (Showa 22)" i weszła w życie 3 maja 1947 r., w dniu wejścia w życie „Konstytucji Japonii". W związku z tym zniesiono istniejący system metropolitalny Tokio, system prefektur, system miejski i system miast, a system autonomii lokalnej zgodnie z ustawą o autonomii lokalnej został wdrożony w prefekturach i gminach znajdujących się w jurysdykcji Japonii w czasie egzekwowania ustawy o autonomii lokalnej. Zgodnie z japońską ustawą o autonomii lokalnej lokalne organizacje publiczne są klasyfikowane w następujący sposób. Ogólne Lokalne Organizacje Publiczne Gminy Prefektury Specjalne Lokalne Organizacje Publiczne Tokijski Okręg Metropolitalny (Tokioski Okręg Specjalny) Lokalne Organizacje Publiczne Stowarzyszenia Biura Częściowe Stowarzyszenia Wszystkie Biura Stowarzyszenia Zarządzające Biurami Stowarzyszenia Regionalne Grupy Projektów Rozwoju Regionalnego Samorządy lokalne są podstawowymi samorządami lokalnymi. Rozróżnienie między ogólnymi lokalnymi organizacjami publicznymi a specjalnymi lokalnymi organizacjami publicznymi jest związane głównie z „Konstytucją Japonii", a następujące szczególne prawa są przyznawane ogólnym lokalnym podmiotom publicznym. Wybory bezpośrednie (art. 93 ust. 2) Władza ustawodawcza (art. 94) Referendum przeprowadzone przed uchwaleniem ustaw mających szczególny wpływ na lokalne organizacje publiczne (art. 95) W Tokio kubu jest uważane za podstawowy samorząd lokalny, natomiast inne specjalne lokalne organizacje publiczne stanowią konsorcja lokalnych organizacji publicznych w określonych dziedzinach, takich jak szkoły, zaopatrzenie w wodę i zarządzanie odpadami. Lokalne organy publiczne są pod wieloma względami samorządami, ale pośrednio podlegają Ministerstwu Spraw Wewnętrznych i Komunikacji Rządu Metropolitalnego Tokio, które monitoruje relacje między lokalnymi organami publicznymi a rządem, a także między nimi. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Komunikacji na ogół

samorządowi do decydowania o edukacji oraz policji, ale w 1960 r. nastąpiło scentralizowanie tych sfer. Przez lata funkcjonowania samorządu idea państwa scentralizowanego utrudniała swobodne kształtowanie się postaw demokratycznych na niższych poziomach aktywności społecznej. W ostatnim czasie widoczne są działania zmierzające do odwrócenia tych niekorzystnych z punktu widzenia procedur oraz instytucji życia demokratycznego zachowań.

16 lipca 1999 r. znowelizowana została „Ustawa o popieraniu decentralizacji" [415], a w kwietniu 2000 r. dokonano delegacji uprawnień z poziomu administracji rządowej na administrację lokalną, co wiązało się m.in. z rewizją ustawy samorządowej. Głównymi problemami, jakie przyczyniły się do tych posunięć, były sprawy starzejącego się społeczeństwa oraz funkcjonowanie systemu podatkowego. Lokalnie podatki stanowią ok. 33% całości wydatków władz samorządowych, dlatego pozostałe wydatki pokrywane są ze środków państwowych.

W sierpniu 2002 r. wprowadzono Sieć Systemu Rejestru Obywateli w celu polepszenia sposobów pomocy udzielanej obywatelom. Na poziomie autonomii obywatelskiej w przypadku zgromadzenia 2% podpisów z ogółu uprawnionych do głosowania mieszkańców można wysunąć żądanie zmiany lub wycofania niektórych rozporządzeń oraz przedstawienia przez komisję rewizyjną sprawozdania z wykonywanych przez zgromadzenie lub gubernatora (burmistrza) zadań. Wraz z rosnącą świadomością społeczności lokalnych pojawiać się zaczęły słowa krytyki w stosunku do władz samorządowych, dlatego w 1990 r. rozpoczęto wprowadzenie do systemu politycznego instytucji *ombudsmana* [416], czyli rzecznika praw obywatelskich. Pierwszym miastem, w którym pojawiła się ta instytucja było Kawasaki w prefekturze Kanagawa. Ombudsman został wyposażony w prawo dochodzenia praw obywatela na poziomie administracyjnym, rozpatruje skargi obywateli poprzez sprawdzanie logiki oraz prawidłowości funkcjonowania systemu administracyjnego, a także wnosi petycje do gubernatora (burmistrza) w celu korekty zaistniałych uchybień. Na poziomie lokalnym

---

zatwierdza specjalne lokalne organizacje publiczne między wszystkimi prefekturami, a specjalne lokalne organizacje publiczne między gminami otrzymują zgodę gubernatora prefektury.

[415] Ustawa o popieraniu decentralizacji z dnia 16 lipca 1999 r. znosiła funkcje administracyjne nałożone przez władze centralne na samorządy i powoływała Krajową Komisję ds. Lokalnego Rozstrzygania Sporów. W styczniu 2011 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Komunikacji ogłosiło plan zrewidowania ustawy o autonomii lokalnej tak, aby samorządy lokalne mogły zostać zbadane pod kątem niezgodności z prawem na szczeblu krajowym, a jeśli nie zostaną skorygowane, możliwe będzie złożenie pozwu.

[416] Ombudsman – („rzecznik") – niezależny urzędnik, powiązany z parlamentem, do którego można odwoływać się w sprawach naruszania praw i wolności jednostki po wyczerpaniu samodzielnych możliwości prawnych. Jest to samodzielny organ państwowy oddzielony wyraźnie od administracji i sądownictwa, powiązany z parlamentem poprzez sposób powoływania oraz kontrolną funkcję parlamentu. Wysłuchuje skarg obywateli na nieprawidłowe działanie administracji i podejmuje działania w celu ich wyeliminowania. Informuje parlament o stanie praworządności w działaniu administracji. Na podstawie różnego typu informacji, także powziętych samodzielnie, może podjąć działania z własnej inicjatywy, nie tylko na wniosek pokrzywdzonego. Kontakt obywateli z ombudsmanem jest stosunkowo mało sformalizowany.

funkcjonuje również referendum. Oprócz partii ogólnonarodowych istnieją ugrupowania, które w lokalnych zgromadzeniach posiadają swoich przedstawicieli. Należą do nich: Połączenie Ruchów na rzecz Kanagawy (Yokohama, socjaliści), Połączenie Seikatsusha (Tokio, socjaliści), Partia Mas Społecznych Okinawy (Okinawa, socjaliści), Zielona Niigata (Niigata, komuniści), które przyczyniają się do budowy tworzenia coraz wyższych standardów współżycia społecznego opartego na zasadzie samorządu lokalnego,

Rozdział IV

„Japońska demokracja" i system wyborczy w Japonii

4.1. Przejście od autorytaryzmu do demokracji – koncepcje teoretyczne i japońska specyfika

Przed podjęciem analizy drogi, którą Japonii pokonała od autorytaryzmu do demokracji warto zrozumieć samo pojęcie „demokracji" mogące mieć rżne konotacje. Badacze demokracji zastanawiają się nad tym pojęciem od czasów średniowiecznych, do czasów nam współczesnych i toczonych jest wiele dyskusji na ten temat. Główną osią dyskusji nad demokracją jest brak konsensusu co do jej uniwersalności[417]**.** Michael Saward podał wiele definicji tego pojęcia, chociaż różnice między nimi nie były zasadnicze [418] . Jeden z najwybitniejszych amerykańskich uczonych Robert Dahl stwierdził, iż: termin demokracja ten nie posiada precyzyjnie określonego i ograniczonego znaczenia i funkcjonuje bardziej jako nie zdefiniowana do końca, popularna idea[419], jednak przed dokonywaniem badań dotyczących danej demkracji należy ustalić, czym ona jest i jakie ma znaczenie. Dahl przeciwstawia system demokratyczny systemowi autokratycznemu i definiuje demokrację, jako zbiór określonych reguł porządkujących relacje między obywatelami, którzy sa równi wobec prawa, a władza jest podporządkowana woli wyborców i pozostaje pod ich kontrolą, a fundamentalnymi wartościami są bezpieczeństwo, wolność i przede wszystkim życie ludzkie[420].

Naszym celem jest wychwycenie zmian zachodzących wewnątrz demokratycznego systemu Japoni począwszy od autorytaryzmu do reżimu, który opiera się na demokracji. Chcemy uchwycić obraz japońskiej demokracji i to, czy i jak ewaluowała ona od czasów uchwalenia nowej konstytucji do czasów współczesnych. Można przyjąć, że poza szczegółami prawnymi, sam system jest stabilny i nie były dokonane zmiany w ustawie zasadniczej[421].
Aby ocena zmian była miarodajna i obiektywna należy uwzględnić ewolucję postaw, wyobrażeń i oczekiwań społeczeństwa w stosunku do przedstawicieli wybieranych poprzez wybory demokratyczne. Takie podejście pozwoli nam odpowiedzieć na pytanie, nie tylko o to,

---

[417] K. Pałecki, *O potrzebie wizji dobrego państwa*, [w:] *Wizje dobrego państwa. Idee i teorie*, red. A. Lisowska, A. Jabłoński, Toruń 2007, s. 12-13.
[418] M. Saward, *Demokracja*, Warszawa 2008, 172-180.
[419] R. Dahl, *Demokracja i jej krytycy*, Kraków 1995, s. 8.
[420] Ibidem, s. 332-333.
[421] J. Stockwin, *The Need for Reform in Japanese Politics,* [w:] *The Vitality of Japan: Sources of National Strength and Weakness*, A. Clesse,T. Inoguchi i in. (red.), Nowy Jork 1998, s. 105.

czy reżim się zmienia, ale jaka jest jakość tego reżimu. W praktyce oznacza to, że dokonywane wybory polityczne i decyzyjność należy ujmować dokonując kategoryzacji demokracji[422] .

Rozwój systemów demokratycznych doprowadził do tego, że stany szlacheckie nie miały wyjścia i zostały zmuszone do otwarcia się na chłopów i robotników. Z punktu widzenia filozofii demokracja była swego rodzaju formą utopii znakiem opatrzności[423]. Analizując podstawy demokracji nie sposób pominąć pluralizmu, czyli wolności jednostki, jako naczelnej wartości demokraci. Każda jednostka bez względu na jej pochodzenie etniczne, religijne, czy lokalne ma prawo partycypować w podejmowaniu decyzji, która dotyczy jej bezpośrednio[424]. Równość praw i różnica poglądów w demokracji dotyczy również mniejszości i stanowi to, co odróżnia ją od tyranii[425]. Jak sugerują niektóre media wolność jednostki w wyrażaniu poglądów jest w Japonii pozorna, modelowana według potrzeb elit rządzących[426] . Przed wprowadzeniem zachodnich rozwiązań prawnych i instytucjonalnych w Japonii pojęcie wolności jednostki było Japończykom właściwie nieznane, a rozumiane jedynie jako prawo do pracy i wyznawania wybranej religii[427]. Demokracje w krajach zachodnich są pod ustwiczną krytyką i podlegają ciągłej kontestacji dlatego ewoluują[428]. Niektórzy badacze są zdania, że przekonania, na których opierają się demokracje zachodnie tracą powoli na aktualności, a funkcjonowanie państwa oparte jest o regulacje prawne, które zostały przez państwo przyjęte i mogą zostać w dowolnym czasie zmienione[429].

Po tych rozważaniach przechodzimy do zasadniczego celu tej części rozprawy, którym jest poddanie analizie i jednocześnie sprawdzenie, czy i w jaki sposób droga Japonii od autorytaryzmu do demokracji zadecydowała o kształcie ich obecnego systemu politycznego? Dążąc do scharakteryzowania formy danego państwa należy ustalić trzy elementy składowe, które ją współtworzą: forma rządów, ustrój terytorialny jednostki państwowej oraz jej reżim polityczny. Właściwie ostatni element oddaje sedno ustroju politycznego, gdyż dotyczy sfery funkcjonalnej władzy państwowej w relacji ze społeczeństwem. Podstawowe założenia koncepcji Samuela Phillipsa Huntingtona wyznaczyły „klasyczny paradygmat tranzycji", którego istotą jest rozumienie sedna struktury procesu wymiany reżimów politycznych, np. autorytaryzmu reżimem odmiennym, którym jest demokracja. Najistotniejszym predyktorem

---

[422] Y. Levy, *The End of Environmentalism (as We Know It)*, [w:] *Liberal Democracy and Environmentalism*, M. Wissenburg, Y. Levy (red.), Londyn 2004, s. 53.
[423] A. de Tocqueville, *O demokracji w Ameryce*, Warszawa 1976, s. 23-25.
[424] W. E. Connolly, *Democracy, Pluralism and Political Theory*, Nowy Jork 2008, s.16.
[425] J. H. Hallowell, *Moralne podstawy polityki*, Warszawa 1993, s. 113.
[426] J. Yamaguchi, Japanese freedom an illusion, "The Japan Times" 27 lipca 2016, http://www.japantimes.co.jp/opinion/2016/07/27/commentary/japan-commentary/japanese-freedomillusion/, (dostęp: 15.01.2017).
[427] J. Josephson, *The Invention of Religion in Japan*, Londyn 2009, s. 73.
[428] P. Rosanvallon, *Kontrdemokracja. Polityka w dobie nieufności*, Wrocław 2011, s. 8.
[429] P. Braud, *Rozkosze demokracji*, Warszawa 1995, s. 7.

powodzenia zmian demokratycznych jest sposób przejścia od autorytaryzmu ku demokracji (Huntington wyróżnia trzy formy przejścia: transformację, przemieszczenie i zastąpienie)[430]. W okresie przejścia muszą zostać rozwiązane pewne swoiste dla niego problemy (w tym zwłaszcza kwestia rozliczeń z przeszłością).

Przyczyny ustanawiania rządów demokratycznych oraz odwrotu od demokracji są różne w porównaniu z tymi, które charakteryzowały poprzednie fale demokratyzacji. Koncepcja Huntingtona koncentruje się, w odróżnieniu od funkcjonalnego paradygmatu demokratyzacji, kładącego nacisk na fundamenty gospodarcze i społeczne zmian politycznych, na działaniach aktorów politycznych oraz na uwarunkowaniach kulturowych procesów politycznych[431]. Przejście od autorytaryzmu do demokracji oznacza konieczność modernizacji instytucji i procedur politycznych. Odbywa się ona w ustabilizowanych i nieulegających przebudowie warunkach ekonomicznych (gospodarka rynkowa) oraz w ramach ukształtowanych wspólnot politycznych (istnienie państw narodowych o określonych granicach).

Zdaniem Philippe Charles Schmittera i Karla Poppera[432] wyrazistym rysem tranzycji postkomunistycznej jest stosunkowo niski poziom przemocy, wąski zakres mobilizacji społecznej, brak utopijnych idei, szybki powrót protagonistów *ancien régime* do władzy oraz fakt, że zdecydowana ich większość jest w stanie zabezpieczyć swoje materialne i polityczne interesy w nowych okolicznościach. Zgodnie z opinią Dankwara Rustowa[433] uzgodnienie dotyczące bezalternatywności demokracji następuje wcześniej niż próby stworzenia partii zdolnych do demokratycznej rywalizacji, podejmowane dopiero po wcześniejszym porozumieniu między władzą a opozycją.

Niektórzy autorzy, analizujący proces przejścia od komunizmu ku demokracji, zwracają uwagę na to, że predyktorem pomyślnego zakończenia okresu przejściowego jest nie tyle forma przejścia, ile proporcja sił między zwolennikami i przeciwnikami demokracji. Zdaniem Michaela Mc Faula przewaga oponentów starego reżimu nad jego rzecznikami prowadzi na ogół do zainstalowania rządów demokratycznych; równowaga sił – do demokracji „ułomnych", podczas gdy przewaga zwolenników *ancien regime* do dyktatur (jedynymi wyjątkami są Rumunia i Serbia). O ile sygnalizowaną przez McFaula proporcję sił dwóch obozów

---

[430] S.P. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, tłum. Andrzej Durdzik, Wyd. I, PWN, Warszawa 1995, s. 327.
[431] S.P. Huntington, *Przyszłość demokracji*, tłum. Marek Tabin, Wyd. Myśl, Warszawa 1985, s. 24.
[432] Karl Popper definiował demokrację w kontraście do dyktatury czy tyranii. Głównym kryterium rozróżniającym było to, czy lud może kontrolować władzę bez konieczności przeprowadzania rewolucji.
[433] Dankwart Alexander Rustow (21 grudnia 1924 - 3 sierpnia 1996) był profesorem nauk politycznych i socjologii specjalizującym się w polityce porównawczej. Wybitny badacz procesów demokratyzacjnych. W swoim przełomowym artykule z 1970 r. *Przejścia do demokracji: w kierunku modelu dynamicznego* Rustow zerwał z dominującymi szkołami myślenia o tym, jak kraje stały się demokratyczne. Nie zgadzając się z dużym naciskiem na niezbędne społeczne i ekonomiczne warunki wstępne demokracji, argumentował, że jedność narodowa jest niezbędnym warunkiem wstępnym demokracji.

politycznych trudno przedstawić w kategoriach ilościowych, o tyle można stwierdzić, że po 1989 r. np. w Polsce nie pojawiła się żadna znacząca (tj. ciesząca się poparciem wyborców) siła polityczna kwestionująca ogólny kierunek transformacji (tj. dążenie ku gospodarce wolnorynkowej i ku demokracji). Innym predyktorem pomyślnego zakończenia okresu przejściowego jest dokonanie właściwego wyboru instytucjonalnego.

Arend Lijphart, holenderski i amerykański politolog, emerytowany profesor nauk politycznych na Uniwersytecie Kalifornijskim w San Diego, autor wielu książek i publikacji naukowych analizując problemy stojące przed młodymi demokracjami, zauważa, że w okresie przejściowym muszą zostać podjęte dwie zasadnicze decyzje: w sprawie reżimu politycznego oraz w sprawie systemu wyborczego. Uważa on, że doświadczenia państw postkomunistycznych skłaniają do zakwestionowania podstawowych założeń tego paradygmatu. Na wstępie należy odrzucić przyjęte *implicite* przekonanie, że każde państwo odchodzące od rządów autorytarnych, zmierza ku demokracji: około 80% tranzycji nie zakończy się sukcesem ustanowienia stabilnych rządów demokratycznych. Proces przekształcania autorytaryzmu w demokrację nie musi obejmować wszystkich trzech stadiów przewidzianych przez Huntingtona (dotyczy to zwłaszcza liberalizacji starego reżimu). Kolejną kwestią jest przeprowadzanie rywalizacyjnych wyborów, które nie są równoznaczne z ustanowieniem demokracji, nie są one czynnikiem w pełni legitymizującym proces demokratyzacji. W badaniach nad tym procesem należy zwrócić uwagę na znaczenie funkcjonalnego paradygmatu tranzycji. Zgodnie z tym paradygmatem decydujące znaczenie dla powodzenia tego procesu ma nie tylko historia polityczna, poziom życia i rozwoju gospodarczego, ale również dziedzictwo instytucjonalne, tradycja, struktura etniczna i inne czynniki.

Warto przypomnieć rozumienie pojęcia reżimu politycznego przez Mauricego Duvergera, który określa go jako: „ogół metod, jakimi posługuje się władza państwowa w stosunkach z ludnością, a także zasady, jakimi się ona kieruje w tych stosunkach”[434]. Celem uchwycenia różnic interesujące wydaje się dokonanie porównania autorytaryzmu z modelem demokracji funkcjonującej w Japonii[435]. Reżim polityczny, poza obliczem samej władzy państwowej, obejmuje pełną organizację danego społeczeństwa. Pozostałe elementy ustroju opisujące własności formy państwa mają znaczenie dopełniające. W ramach dokładnie takich samych form państwa wyznaczonych prawem mogą funkcjonować różne reżimy polityczne. Andrzej Korybski jest zdania, że dla opisu i wyjaśnienia rzeczywistych mechanizmów

[434] M. Duverger, *Institutions politigues et droit constitutionnel. 1 – Les grands systemes politigues*, Presses Universitaires de France Paris 1978, s. 27.
[435] J. Błuszkowski, D. Mider, *Demokracja późnej nowoczesności*, Warszawa 2012, s. 58-59.

decydowania politycznego w organizacji państwowej stosuje się często właśnie pojęcie reżimu politycznego, co oznacza zespół rzeczywiście stosowanych metod, środków sprawowania władzy państwowej i reguł[436]. Reżim polityczny oznacza styl rządzenia oraz metody i środki urzeczywistnienia i utrzymywania władzy publicznej. Termin „reżim" jest odpowiednikiem francuskiego określenia *le régime – lerégime politigue*, który znaczy tyle co system, porządek, ład, rządy. Z aksjologicznego punktu widzenia pojęcie to jest neutralne w przeciwieństwie do słowa „reżim", które funkcjonuje w użyciu potocznym. W języku polskim znacznie częściej akcentuje się jego inne, pejoratywne znaczenie – dla określenia praktyk politycznych o charakterze niedemokratycznym, narzucających obywatelowi bezwzględny rygor ograniczający prawa człowieka[437].

Badania i analizy prowadzone przez Andrzeja Antoszewskiego [438] potwierdzają, iż system polityczny obejmuje dwa podsystemy, a jednym z tych podsystemów jest właśnie reżim polityczny[439], na który składają się zasady ustrojowe i wartości, a także formalne i nieformalne „reguły gry politycznej", struktura autorytetów oraz zachowania i relacje między podmiotami polityki[440]. Reasumując, reżim polityczny oznacza faktyczny sposób rządzenia państwem i obejmuje metody, środki formalne wynikające z przepisów prawa oraz nieformalne, takie jak kultura i tradycja. Dokonując analizy reżimu politycznego chodzi o przybliżenie wzajemnych stosunków organów państwa i obywateli oraz organizacji politycznych i społecznych[441]. Adam Łopatka zaznacza, że do reżimu politycznego zalicza się też metody działania partii politycznych w ich stosunkach z aparatem państwowym i ludnością, jak również zasady funkcjonowania innych ważnych organizacji społecznych. Omawiając zagadnienia związane z reżimem politycznym analizujemy stopień realnego udziału ludności w kształtowaniu polityki państwa i kierowaniu krajem"[442]. W wyniku obserwacji i analizy wielu historycznych oraz współczesnych organizacji państwowych i ukształtowanych w nich systemów rządów, można wyróżniać dwa zasadnicze typy reżimu politycznego: demokratyczny oraz niedemokratyczny (autokratyczny).

---

[436] L. Dubel, A. Korybski, Z. Markwart, *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Uniwersytet Warszawski, Zakamycze 2002, s. 144.
[437] P. Winczorek, *Wstęp do nauki o państwie*, Wydawnictwo: K.E. Liber, Warszawa 1997, s. 140.
[438] A. Antoszewski, *Reżim polityczny*, [w:] *Studia z teorii polityki, tom I,* A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999, s. 89-92.
[439] W politologii pojęcie reżimu politycznego traktowane jest szerzej niż w nauce prawa. Zob. *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza,* A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997, s. 16.
[440] D. Easton, *The Analysis of Political Structure, Routledge*, Wydawca: Routledge, New York 1990, s. 12-64.
[441] J. Kowalski, *Państwo a system polityczny*, [w:] K. Opałek (red.), *Z zagadnień teorii polityki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, s. 52.
[442] A. Łopatka, *Wstęp do prawoznawstwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1975, s. 79.

Reżimy niedemokratyczne możemy podzielić na autorytarne i totalitarne[443]. Należą one do grupy autokracji, od greckiego słowa *autokratés*, co oznacza samowładny, oparty na dominacji jednego człowieka czy wybranej grupy osób. Autokracja nie jest ograniczona żadnymi wiążącymi zasadami i cechuje ją samowolna kreacja władzy politycznej oraz zupełny brak ograniczeń i kontroli. Zgodnie z poglądami Gaetano Mosca system autokratyczny w naturalny sposób przyjmuje istnienie autokraty, człowieka personifikującego instytucje państwa. W jego imieniu działają wszyscy legitymizujący się posiadaniem jakiejkolwiek części władzy publicznej [444]. Prowadząc rozważania teoretyczne nad autorytaryzmem należy podkreślić dorobek Andrzeja Antoszewskiego, który zwraca uwagę na niedoskonałości w klasyfikacji reżimów.

Jego zdaniem błędne jest zaliczanie przez niektórych badaczy takich samych reżimów do „ułomnych" demokracji i jednocześnie do „ułomnych" autorytaryzmów. Próbuje on poszukiwać linii demarkacyjnych między demokracją a autorytaryzmem oraz różnymi formami autorytaryzmu. Z jednej strony podkreśla potrzebę kontynuowania badań nad autorytaryzmem jako zjawiskiem, które w żadnym stopniu nie jest *passe*, z drugiej natomiast krytycznie nakreślił niedostatki dotychczasowych wysiłków badawczych. Jednocześnie przestrzegał przed ograniczaniem się do badania treści regulacji prawnych, gdyż może to w przypadku autorytaryzmu przynieść nikłe efekty poznawcze. Bardziej obiecujące – jego zdaniem – wydaje się skoncentrowanie na zachowaniach aktorów politycznych. Antoszewski sugeruje, że analiza reguł nieformalnych w autorytaryzmie przybliża nas znacznie bardziej do uzyskania obrazu rzeczywistości aniżeli analiza rozwiązań instytucjonalnych. Jak wynika z dostępnych opracowań i źródeł historycznych, pojęcie „autorytaryzm" pochodzi od łacińskiego słowa *autoritas*, określającego powagę, wpływ, znaczenie, władzę, autorytet. Należy zaznaczyć, iż autorytet jako pojęcie posiada taki sam rodowód etymologiczny jak pojęcie autorytaryzmu i wyraża szacunek, zaufanie, wysoki prestiż, charyzmę, uznanie osób, grup społecznych, instytucji, które jest oparte na przypisywanych im cenionych wartościach. Autorytet może wywodzić się również z określonych stopni, dystynkcji czy tytułów[445]. Autorytety polityczne, najbardziej znaczące dla wyjaśnienia pojęcia autorytaryzmu, przejawiają się poprzez cechy wrodzone lub nabyte, umożliwiające uzyskiwanie władzy formalnej albo faktycznej nad innymi i nagradzania ich posłuszeństwa albo karania nieposłuszeństwa. W rozumieniu politologów autorytaryzm odrzuca liberalizm, anarchizm, demokratyzm i parlamentaryzm, ale pochwala

[443] M. Bankowicz, *Demokracja. Zasady, procedury, instytucje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagielońskiego, Kraków 2006, s. 31.
[444] G. Mosca, *The Ruling Class, McGraw Hill*, University of Chicago, New York 1939, s. 398.
[445] Jak zauważył G. Sartori, powołując się na Harolda Lasswella i auspicje UNESCO, istnieją jednak poglądy o legalnej, legitymizowanej władzy autorytarnej, *op. cit*., s. 234. Por. również F. Ryszka, *Autorytaryzm a faszyzm*, „Kwartalnik Historyczny" 1972, nr 2.

silną władzę wykonawczą autorytetu politycznego, wymusza konieczność bezwzględnej uległości podwładnych władzy państwowej, oczekuje szacunku i pochwał dla rządów wybitnych jednostek albo małych grup elitarnych [446]. To powoduje analogizm do konserwatyzmu, wątpiącego w wartość wolności i tolerancji oraz katolicyzmu w doktrynie społecznej kościoła. W XIX w. na autorytaryzm przychylnym okiem patrzył konserwatywny Kościół rzymskokatolicki, który nadal posługuje się autorytaryzmem na swój własny użytek. Autorytaryzm koncentruje się przede wszystkim na posiadaniu i utrwalaniu posiadanej władzy oraz zwalczaniu opozycji, aby nie dopuścić do jej przetrwania, powstania i istnienia. Posiadający władzę autorytarną są przekonani o swojej wyjątkowości i całkowicie odrzucają krytykę. Autorytaryzm obejmuje cały zbiór wewnętrznie zróżnicowanych systemów politycznych, które mają jedną wspólną cechę, a jest nią niedemokratyczny charakter. Konieczne jest określenie zespołu cech konstytuujących autorytaryzm, co pozwoli odpowiedzieć nie tylko na pytanie o to, czym autorytaryzm nie jest, ale także będzie stanowić wyjaśnienie, czym jest. Wybitny badacz autorytaryzmu Juan J. Linz uważa, że systemy autorytarne należą do systemów politycznych o ograniczonym i zwolnionym z odpowiedzialności przed społeczeństwem pluralizmie politycznym. Jednocześnie pozbawione są dopracowanej i wiodącej ideologii, ale z wyraźnymi cechami mentalnymi, wolnymi od ekstensywnej i intensywnej mobilizacji politycznej, w których przywódca lub niewielka grupa przywódcza sprawuje władzę[447].

Analizując okres dziewiętnastowieczny Ernest Nolte stwierdził, że autorytarną można nazwać taką formę ustrojową, w której przyznaje się wyższą pozycję innemu składnikowi władzy naczelnej niż parlament. Takie rozumienie istoty autorytaryzmu, wyłącznie przez pryzmat jego anty-parlamentaryzmu jest zbyt ograniczone. Dlatego inny badacz tej formy ustrojowej, hiszpański socjolog i politolog Juan Jose Linz, próbując zdefiniować ten system, zwrócił uwagę również na inne elementy. Był przekonany, iż autorytarne reżimy są politycznymi systemami z ograniczonym, nieopartym na odpowiedzialności, pluralizmem politycznym i nie mają starannie wypracowanej, kierowniczej ideologii, bez intensywnej czy ekstensywnej mobilizacji politycznej. Przywódca (czasami mała grupa) wykonuje władzę w ramach formalnie słabo zdefiniowanych, ale w rzeczywistości dobrze przewidywalnych ograniczeń. Przywództwo jednostkowe, typowe na ogół dla systemów autorytarnych, nie jest warunkiem koniecznym, ponieważ może to być instytucja junty lub kolektywny rodzaj ośrodka

[446] J. Węgrzecki, *Wpływ, autorytet, dominacja. Teorie władzy i ich struktura*, Warszawa 2011, s. 437-445.
[447] J.J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*, [w:] *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, J. Szczupaczyński (wybór i opracowanie), Wydawnictwo Scholar, Warszawa 1995, s. 310.

decyzji politycznej, a czynnikiem określającym tożsamość systemu nie musi być osobowość przywódcy[448].

Zgodnie z poglądami Linza do cech charakterystycznych autorytaryzmu możemy zaliczyć:

1) ograniczony pluralizm polityczny – jest to system, który dopuszcza pewną różnorodność postaw i przekonań politycznych,
2) stosunkowo niski stopień zideologizowania i odczuwalny brak ideologii państwowej, która przynosiłaby wizję idealnego porządku politycznego,
3) w autorytaryzmie nie stawia się postulatu mobilizacji politycznej społeczeństwa, szczególnie jest to zauważalne wówczas, gdy system ten znajduje się już w fazie stabilizacji,
4) w systemie autorytarnym władza rządzącej jednostki lub grupy jest z reguły słabo zdefiniowana w sensie formalnym, choć zarazem granice tej władzy są łatwe do przewidzenia przez tych, którzy jej podlegają. W obrębie aparatu władzy państwowej dominują struktury biurokratyczne, policyjne, wojskowe lub inne, a zapleczem politycznym dla rządzących nie jest partia masowa.

Fundamentem reżimów autorytarnych są instytucje zabezpieczające trwałość i niepodważalność autorytetu władzy, a ich klasyfikacje w oparciu o krzyżujące się kryteria, wzbogacają wiedzę o systemach autorytarnych. Charakter ideologii pozwala rozróżniać autorytaryzmy:

- prawicowe,
- umiarkowane,
- lewicowe.

Ze względu na kryterium podmiotu władzy[449] wyróżnia się następujące autorytaryzmy:

- teokratyczne – władza należy głównie do duchownych,
- monarchistyczne - różnie nazywany jedynowładca, sprawuje władzę autorytarną,
- republikańskie – władza z demokratycznego wyboru przeistacza się we władzę autorytarną,
- wojskowe – władza należy do autorytarnych ze swej istoty wojskowych elit, junt, grup,
- cywilne – władzę sprawują jednostki lub małe grupy, niebędące ani duchownymi, ani wojskowymi,
- biurokratyczne – władza jest zdominowana przez technokratów,

[448] W. Sokół, *Autorytaryzm*, [w:] *Mały leksykon*..., s. 31 i n.; przede wszystkim jednak por. J.J. Linz, *Authoritarian Regime: Spain, Mass Politics*, Studies in Political Sociology, New York 1970.
[449] M. Żyromski, *Teorie elit a systemy polityczne*, Poznań 2007, s. 23.

- biurokratyczno-militarne, łączące cechy obu tych autorytaryzmów,
- państwowe,
- nacjonalistyczne,
- rasowe,
- etniczne,
- rodzinne.

Ze względu na kryterium religijne wyróżnia się autorytaryzmy:

- proreligijne,
- neutralne religijnie,
- antyreligijne.

Biorąc pod uwagę stosunek do aktywności politycznej obywateli:

- autorytaryzmy mobilizacyjne,
- postdemokratyczne,
- postkolonialne.

Z uwagi na stosunek do totalitaryzmu:

- autorytaryzmy prototalitarne,
- posttotalitarne[450].

Przypomnijmy, że podstawą w demokracji są wybory dokonywane przez naród – suwerena, który w swoich prawach nie może być ograniczany[451]. W relacji do demokracji autorytaryzm jest antydemokratyczny, ponieważ odrzuca jej główne instytucje i procedury – autonomię polityczną obywateli, wybory, partie polityczne, parlament, istnienie opozycji, tolerancję mniejszości. W sposób zasadniczy autorytaryzm jako reżim ponad parlamentarny albo pozaparlamentarny różni się od demokratyzmu opierającego się na władzy parlamentu i reprezentującego większość społeczeństwa. Część badaczy dokonuje oddzielenia antydemokratyzmu od negatywnego anty-parlamentaryzmu pełnego i pozytywnego antyparlamentaryzmu częściowego. Antyparlamentaryzm częściowy odrzuca wprawdzie reprezentację jednostek ludzkich w parlamencie, ale akceptuje reprezentację w nim grup społecznych – prowincji, stanów, rodzin, jak to miało miejsce w parlamentach przedliberalnych. Możliwe jest stopniowanie autorytaryzmu na jakiejś skali spektrum od demokracji poprzez różne formy dyktatury aż do totalitaryzmu w jego natężeniu przymusu i ograniczeń wolności obywateli. Istnieją formy reżimów politycznych, które są autorytarne: zawsze (despotie, dyktatury), niemal zawsze (teokracje, monarchie absolutne, autokracje

[450] J.J. Linz, *Totalitaryzm i reżimy autorytarne*, [w:] Fred Greenstein i Nelson Polsby (red.), Handbook of Political Science Vol. 3, s. 175-411.
[451] Zaznaczają to: S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 2009; R. Dahl, *Demokracja i jej krytycy*, Kraków 1995; J. Błuszkowski, D. Mider, *Demokracja późnej nowoczesności*, Warszawa 2012.

militarne), często (państwa faszystowskie, państwa socjalistyczne z czasów stalinizmu) i tylko niekiedy (autorytarne demokracje). Niedoprecyzowanie pojęcia autorytaryzmu głównie wynika z dość powszechnego przekonania, że wszelka władza może pretendować do autorytetu. Zawęża i precyzuje nieco pojęcie autorytaryzmu odróżnianie pozytywnego zawsze sensu autorytatywności, przynajmniej częściowo zgodnej z demokratyzmem, od negatywnego, na ogół antydemokratycznego znaczenia autorytaryzmu. Możemy założyć tezę, iż autentyczna wolność akceptuje autorytet tak jak prawdziwy autorytet potrzebuje wolności. Jeżeli wolność nie jest rozwijana przez autorytet, to autorytet staje się autorytaryzmem[452]. Każdy autorytaryzm jest, w mniejszym lub większym stopniu, dyktaturą, a dyktatury totalitarne są skrajną odmianą dyktatury, a więc czymś większym niż autorytaryzm. Możemy wskazać dość zasadnicze różnice między autorytaryzmem a totalitaryzmem, polegające na tym, że reżimy autorytarne:

- wykorzystują instytucje i uznają instytucjonalizację ograniczonego pluralizmu, tymczasem reżimy totalitarne mają zdecydowanie antyinstytucjonalny, monopolistyczny charakter,
- osłabiają albo nawet eliminują mobilizację społeczną, lekceważąc ideologię, podczas gdy reżimy totalitarne są ruchami opartymi na skrajnie zideologizowanej mobilizacji,
- realizując cele władzy stosują represyjne prawo, podczas gdy reżimy totalitarne doprowadzają do nihilizmu prawnego.

Pragmatycznym reżimom autorytarnym może dobrze służyć sprawnie funkcjonujące państwo, podczas gdy reżimy totalitarne arbitralnością przywódcy, predominacją partii, militaryzacją i skrajną ideologizacją dezorganizują państwo, - w reżimach autorytarnych centrum władzy może pozostawać w ręku jednostki albo małej grupy, podczas gdy w reżimach totalitarnych należy do jednostki – przywódcy, duce, führera; oba jednak reżimy ubiegają się o charyzmę dla swej władzy,

- mimo że represjonują swoich politycznych oponentów, to reżimy autorytarne pozostawiają jednak większe zakresy dla prywatności obywateli niż zmierzające do całkowitego jej unicestwiania reżimy totalitarne, posługujące się kontrolowaniem i inwigilacją. Amerykanie wprowadzając demokrację w Japonii udowodnili, że możliwe jest zaszczepienie jej tam, gdzie wydawało by się to niemożliwe[453].

Demokracja w sensie idei i ustroju państwa, bardzo często, w aurze aprobaty, przeciwstawiana jest ona ideom i ustrojom państwowym zwanym dyktaturą, autorytaryzmem i totalitaryzmem. Pojęcie *demokratia* zbudowane jest ze słów języka greckiego *demos* – lud i

[452] G. Sartori, op. cit., s. 238.
[453] W. Cohen, *The Cambridge History of American Foreign Relations,* Vol. VI. America in the Age of Soviet Power, 1945-1991, Cambridge 1999, s. 60.

kratos – władza, co oznacza władza ludu. W rozbudowaniu pozytywnych emocji demokratycznych, przeciwstawianych negatywnym emocjom niedemokratycznym, z szerokim uznaniem spotkała się definicja demokracji jako „rządów ludu, przez lud i dla ludu", wypowiedziana przez Abrahama Lincolna, prezydenta Stanów Zjednoczonych. Bardziej rozwinięta jest definicja Giovanni Sartoriego wyjaśniająca, że demokracja to system, w którym nikt nie może sam siebie wybrać, nikt nie może poszerzyć ani przywłaszczyć sobie władzy czy rządzenia. Trudności w pełnym zdefiniowaniu terminu demokracja wynikają przede wszystkim z wieloznaczności pojęcia „lud", pojmowanego jako: wszyscy obywatele, naród, klasy niższe, ograniczona całość, absolutna większość, ograniczona większość [454]. Jeżeli uznamy, że demokracja oznacza władzę w zdefiniowany sposób pojmowanego ludu, to nazwa „demokracja ludowa", propagowana w ustrojach socjalistycznych, jest pleonazmem o cechach niezdarności semantycznej i stylistycznej.

Typowo procesualne ujęcie demokracji zaproponował Charles Tilly, który uważał, że fundament demokracji stanowią pewne procesy, które muszą się nieprzerwanie toczyć, a ich elementem wspólnym jest zapewnienie, by działania państwa były podejmowane w zgodzie z żądaniami i oczekiwaniami obywateli. Twierdził on, że system jest demokratyczny w takim stopniu, w jakim zależności polityczne między obywatelami są odbiciem szerokiej, równej, chronionej i wzajemnie zobowiązującej konsultacji.

W demokracji lud jest suwerenem, jednak pojmowany bywa niejednoznacznie. Większość ludu równocześnie występuje w podwójnej roli – suwerena i suzerena, rządzących i rządzonych, można wprost powiedzieć – samorządnych.

Władza we wszystkich formach demokracji jest legitymizowana poprzez wolne i równe wybory obywateli, którzy wybierają rządzących [455] – władzę z jednoczesnym wykluczeniem jej dziedziczenia, nominowania, powoływania. Z przeprowadzonej analizy istoty demokracji wynika, że ma ona swoje źródła zarówno w ideach demokratycznych, rozwijanych od starożytności po obecne czasy, jak i doświadczeniach ustrojów demokratycznych. Mniejszości, mimo że nie akceptują wybranej władzy, mają zagwarantowane prawo do jej krytyki i oporu wobec niej w granicach tzw. obywatelskiego nieposłuszeństwa.

Ustrój władzy, a także jej organizacja i struktura, w demokracjach przybierały różne kształty, ale współcześnie demokracje opierają swoją władzę głównie na wzorach demokracji parlamentarnej. Metody kształtowania ładu społecznego, przyjmowane w demokracjach,

---

[454] *Ibidem*, s. 37 i n., s. 257.

[455] "Empowerment, Free supply, Free demand, Inclusion, Insulation, Integrity, Irreversibility". Por.: W. Wojtasik, *Electoral Manipulations*, „Roczniki Nauk Społecznych", Tom 7 (43), nr 3 2015, s. 29.

uwarunkowane są zasadą trójpodziału władzy, mającą zapewniać równocześnie jej decentralizację i dekoncentrację. Demokratyczne reżimy polityczne, w pozytywnym sensie reżimu, jako legalnego i moralnego sposobu sprawowania władzy państwowej, podlegają okresowo ocenom i odpowiedzialności w nadzwyczajnych sytuacjach ich nadużyć i kryzysów. Demokratyzacja, stanowiąc proceduralną stronę demokracji, skłania do ciągłego rozwoju, pogłębiania, dynamiki, impetyczności, imperialności, wręcz „żarłoczności" władz demokratycznych, „płynących na kolejnych falach demokratyzacji". Paradoksalnie, patologicznie radykalna demokratyzacja może doprowadzać wręcz do totalności zakresów autorytarnej władzy, ukrywającej się za demokratycznym parawanem. W tym właśnie punkcie dochodzić może do niebezpiecznego zbliżenia demokracji i dyktatury, zawsze antyliberalnej, ale niekoniecznie antydemokratycznej.

Według Jerzego Kowalskiego system polityczny stanowi sumę wielu części składowych, w skład których wchodzą: aparat państwowy, organizacje społeczne i partie polityczne, grupy formalne i nieformalne oraz ogół aktów prawnych regulujących zasady ich funkcjonowania[456]. System polityczny to jedno z podstawowych pojęć we współczesnej politologii (nauk o polityce). Zostało ono wprowadzone przez amerykańskiego politologa Davida Eastona w pracy *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science* opublikowanej w 1953 r. i stosunkowo szybko uległo popularyzacji. Do dziś jest powszechnie stosowane w badaniach naukowych i w dydaktyce. Zaproponowana przez Eastona koncepcja systemu politycznego była rozwijana w nauce amerykańskiej przez samego autora, jak również takich badaczy jak: Gabriel Abraham Almond, Talcott Parsons czy Robert Dahl i najczęściej jest określana jako systemowo-funkcjonalna lub strukturalno-funkcjonalna. Zgodnie z tym paradygmatem systemy polityczne to wyodrębnione w świecie społecznym struktury pozostające w złożonych i zwrotnych relacjach z otoczeniem, w którym funkcjonują. Konstrukcja systemów politycznych jest trójelementowa i obejmuje: wejścia do systemu (inputs), na które składają się pozyskiwane z otoczenia informacje oraz faktycznie zachodzące wydarzenia. Pierwsze to przetwarzanie (conversion) wkładów do systemu w efekty (wytwory) przez zespoły instytucji wyjścia z systemu (outputs), poprzez które przetworzone wkłady są przekazywane otoczeniu w postaci działań, decyzji i formalnych regulacji[457].

Analizując proces przejścia Japonii od systemu autorytarnego do demokracji należy postawić pytanie o to, czy Japonia pod rządami szogunatu Tokugawa była państwem, czy zaledwie zlepkiem księstw rządzonych przez *daimyō*? Mizubayashi Takeshi zaproponował dla

[456] M. Podolak, M. Żmigrodzki, *System polityczny i jego klasyfikacje* [w:] *Współczesne systemy polityczne*, M. Żmigrodzki, B. Dziemidok-Olszewska (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 13.
[457] D. Easton, *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science*, Cambridge University Press, Nowy Jork 1953, s. 97.

szogunatu Tokugawa nazwę *han kokka* (państwo księstw)[458]. Japońscy badacze historii Sugimoto Fumiko i Mitani Hiroshi byli zdania, że było to wysoce scentralizowane państwo pomimo tego, że funkcjonalnie było to *daimyō kokka* (państwo *daimyō*). Uczeni ci uważają, że jednocześnie powstała wtedy świadomość istnienia państwa jako skutek przeprowadzonych kilkakrotnie przez szogunat spisów gruntów i ludności na terenie całej Japonii. Warto odnotować fakt, że na gruncie zachodniej myśli historycznej tezę o nieistnieniu zwartego organizmu państwowego w Japonii szogunatu Tokugawa postawił Philip C. Brown (1993), a następnie w oparciu o analizy gospodarczej i fiskalnej niezależności księstw – Luke Roberts i Mark Ravina.

Marius Jansen zwraca uwagę na jeszcze inny aspekt systemu politycznego i rządów okresu Tokugawy. Otóż Japonia w tym okresie została spacyfikowana i zbiurokratyzowana, ale nie została zjednoczona. Szogun postanowił pozostawić księstwom *daimyō* istotne elementy autonomii – posiadały one ustalone przez niego struktury administracyjne, armię i systemy fiskalne. Termin użyty przez Edwina O. Reischauera – „scentralizowany feudalizm" – dobrze oddaje ten paradoks, z którego wynika, że Japonia nie była ani w pełni scentralizowana, ani w pełni feudalna.

Ród Tokugawa miał potężną pozycję w pierwszym stuleciu i był w stanie dyscyplinować, nagradzać i karać w zasadzie bez przykrych dla ich władzy konsekwencji. Wraz z upływem pierwszego stulecia pozycja *daimyō*[459] uległa umocnieniu i szogunat rzadziej pokazywał swoją przewagę. Należy podkreślić, że w tym czasie ani zakres, ani stopień centralizacji instytucji politycznych nie uległ zwiększeniu, natomiast integracja gospodarcza obszarów należących do szogunatu z tymi, które były we władzy *daimyō* uległa znacznemu pogłębieniu. Dla rozwoju handlu i komunikacji niezbędny był pokój, który temu sprzyjał. Wzrastał również poziom życia, miasta zaczęły pełnić rolę centrów życia kulturalnego. Wszystkie te procesy pozytywnie wpływały na pogłębiającą się integrację państwa. Kształtująca i umacniająca się tożsamość narodowa była prawdopodobnie bardziej rezultatem zachodzących zmian społecznych niż rządów szogunatu. Był to okres Edo, datujący się w historii Japonii na lata 1603-1868. Analizując przemiany społeczno-polityczne zachodzące w tym okresie należy podkreślić, iż formą ustrojową Japonii był wówczas szogunat w zasadzie

[458] Han jest słowem chińskim, które nie było używane w okresie szogunatu do określenia księstw daimyō.

[459] Daimyō (*daimyō*) – panowie feudalni w średniowiecznej Japonii po rozpoczęciu tzw. ery feudalnej (784 r.) potężni i wpływowi władcy ziemscy. *Daimyō* zarządzali całymi wioskami i miastami, a do dyspozycji mieli własne oddziały samurajów. Za rządów szogunów z rodu Tokugawów nastąpił podział *daimyō* na *fudai-daimyō* – bezpośrednich wasali szoguna, którzy byli spokrewnieni i związani z rodem Tokugawa jeszcze przed objęciem przez nich władzy – oraz nie spokrewnionych z Tokugawami, ale uważających się za co najmniej im równych.

sprawowany przez mający władzę absolutną ród Tokugawa[460]. Jak wynika z dostępnych źródeł zapoczątkował go Ieyasu Tokugawa, który wyszedł zwycięsko z wojny domowej prowadzonej z koalicją daimyo z zachodu państwa pod przywództwem Mitsunariego Ishidy. Stoczona w 1600 r. bitwa pod Sekigaharą okazała się decydująca. Armia Ishidy została pokonana, a on sam niedługo potem został stracony poprzez publiczne odpiłowanie głowy bambusową piłą. Mając świadomość, iż instytucja cesarstwa jest głęboko zakorzeniona w umysłach Japończyków, szoguni nie zdecydowali się na jej zniesienie. Podjęli działania, które miały na celu ubezwłasnowolnienie dworu cesarskiego, jako potencjalnie konkurencyjnego ośrodka władzy w państwie. Były momenty, gdy dochodziło do prób emancypacji władzy cesarskiej, w zasadzie utrwalił się jednak podział ról stanowiący absolutne przeciwieństwo biblijnego założenia, by oddać Bogu, co boskie, a cesarzowi, co cesarskie.

Cesarz w epoce Edo otoczony był nimbem boskości i zwany był „synem niebios". Uosabiał on sprawy boskie, zaś doczesność spadała na barki szogunatu. Polityka *sakoku* stanowiła w kontekście późniejszych wydarzeń niezwykle ważny aspekt władzy Tokugawów. Mowa o polityce izolacji od wpływów zewnętrznych, realizowanej w największej mierze przez trzeciego szoguna Iemitsu Tokugawę. Istotnym powodem wprowadzenia izolacji Japonii od świata zewnętrznego było sukcesywne zwiększanie się wpływów Hiszpanów i Portugalczyków na Wyspach Japońskich. Japończycy zostali uprzedzeni przez przybyłych Anglików i Holendrów o zaborczej polityce kolonizacyjnej mocarstw z innych zakątków globu, obawiali się, że Japonia może podzielić ich los[461]. Ponadto, rezultatem ingerencji Europejczyków w życie Krainy Bogów był intensywny proces chrystianizacji jej mieszkańców, a chrzty i nawrócenia były masowe. W tym miejscu warto podkreślić, że chrystianizacja wiązała się z poddaniem w wątpliwość jednej z najważniejszych wartości w japońskim społeczeństwie, czyli lojalności wobec cesarza. Religia chrześcijańska wiązała się bowiem z pojawieniem się innych więzów lojalności – wobec Boga, a *de facto* wobec misjonarzy. Chrześcijańscy duchowni byli skłonni wykorzystywać politycznie informacje zdobyte w czasie spowiedzi miejscowych nawróconych. Pejoratywne konotacje z religią wyzwalały wśród rządzących także wcześniejsze intensywne walki z klasztorami buddyjskimi, posiadającymi armie mnichów-wojowników (*sohei*). Ponadto, nie do przyjęcia było ignorowanie przez chrześcijaństwo warstwowej struktury japońskiego społeczeństwa i kierowanie swojego przekazu do stojących najniżej na feudalnej drabinie rzemieślników, kupców, rybaków, chłopów i bezpańskich samurajów – roninów.

[460] A. Iskenderow, *Toyotomi Hideyoshi*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1991, s. 319.
[461] S. Turnbull, *Samuraje. Dzieje japońskich wojowników*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa 2007, s. 94-95.

Analizując prace naukowe dotyczące Japonii można dojść do wniosku, iż nowa karta w historii Japonii z pewnością rozpoczęła się wraz z restauracją czy rewolucją Meiji (1868-1912), zwaną *Meiji Ishin*. Trzeba podkreślić rolę i znaczenie Konstytucji Meiji wzorowanej na Konstytucji Pruskiej z 1851 r. dla nowego ładu społeczno-politycznego Japonii. Projekt jej został ukończony w 1888 r., a 11 lutego 1889 r. promulgował ją cesarz, a następnie podarował swoim poddanym. W tym dniu cesarz poinformował swoich przodków o Konstytucji i „raczył" wydać reskrypt cesarski, w którym uroczyście ogłosił „swoim umiłowanym poddanym" ustanowienie monarchii konstytucyjnej. W założeniu miał to być „wiecznie trwający dar dla jego obecnych i przyszłych poddanych"[462]. Dokument wszedł w życie 29 listopada 1890 r.[463]. Konstytucja ta, zwana potocznie Konstytucją Meiji, była kompromisem pomiędzy teokratycznym absolutyzmem a nowoczesnym konstytucjonalizmem. Z jednej strony był cesarz (*tennō*) jako absolutny monarcha, a z drugiej zwolennicy liberalnych idei demokratycznych, którzy proponowali ograniczenie absolutnej władzy cesarza. Dokument ten określany jest jako produkt eklektyczny zawierający elementy absolutyzmu i demokracji. Przewodnia zasada tej konstytucji może być określona jako połączenie zasady monarchii konstytucyjnej, która była charakterystyczna dla konstytucji niemieckich XIX w. i teorii prawa boskiego w jego ekstremalnej formie[464].

Konstytucja Meiji była dokumentem, który została oparty na zasadzie, że suwerenność państwa spoczywa w rękach cesarza[465]. Zasadę tę zaczerpnięto z „filozofii" japońskiej, zgodnie z którą pełnię suwerennej władzy posiada Amaterasu Omikami, legendarna bogini słońca, a zarazem „matka" narodu japońskiego. Suwerenność państwa spoczywa w linii cesarzy, którzy bezpośrednio pochodzą od Amaterasu Omikami. Skoro praprzodek cesarzy japońskich uważany był za bóstwo, to suwerenność cesarzy swoje źródło miała w bóstwie. System cesarski był boski w swoim źródle; nikt więc, nawet sam cesarz, nie mógł go zmienić. System cesarski łączył „niebo z ziemią"[466]. Cesarz był wcieleniem boga na ziemi. Zgodnie z zapisami zawartymi w Konstytucji Meiji cesarz uznawany był za najwyższego kapłana shintoizmu. Shintoizm został narzucony poddanym jako pewien rodzaj ustabilizowanej rodzimej religii. Należy to rozumieć w ten sposób, że każdy poddany, niezależnie od wyznawanej przez siebie religii, był zobowiązany brać udział w ceremoniach religijnych shintoizmu i powstrzymywać się od publicznego deklarowania swojej niewiary w niego. Skoro więc suwerenność cesarza była wyprowadzana z woli bóstw shintoizmu, wiara w te bóstwa nie mogła być przedmiotem

[462] Por. *Imperial Rescript on the Promulgation of the Constitution,* [w:] H. Tanaka (red.), op. cit., s. 16-17.
[463] N. Ashibe, *Kempo*, wyd. 5, Iwanami Shoten, Tokio 2000, s. 18-21.
[464] T. Miyasawa, *Kempo*, [w:] H. Tanaka (red.), op. cit., s. 630.
[465] Por. *Constitution of the Empire of Japan*. Preamble, [w:] *Ibidem*, s. 17.
[466] A. Kość, op. cit., s. 217-221.

wolnego wyboru poddanych. Gwarancja wolności religijnej zawarta w Konstytucji Meiji[467] była zatem jedynie fikcją. W tym miejscu warto zaznaczyć, że już na przełomie VI i VII w. w Japonii następowała stopniowa laicyzacja władzy cesarskiej i związany z tym upadek jej autorytetu. Rosła natomiast pozycja arystokracji, która groziła zamachem stanu i obaleniem cesarza. Zausznicy popierający rodzinę cesarską podjęli udaną próbę stabilizacji sytuacji politycznej w kraju, koncentrując całą władzę państwową w ręku cesarza. Uzasadnieniem takiego działania była sytuacja zewnętrzna wynikająca z pozycji Chin, które w tym czasie były państwem z silnym rządem centralnym. W celu obrony przed możliwą inwazją chińską, zjednoczenie wszystkich sił w kraju pod przewodnictwem cesarza stało się najważniejszą sprawą. Pomimo sprzeciwu wpływowych klanów w Japonii w 646 r. zostały zapoczątkowane reformy Taika, które położyły podwaliny pod silny rząd cesarski, scentralizowanego i biurokratycznego państwa. Rządy osobiście sprawował cesarz, który wzorował się na despotycznych cesarzach chińskich i wszystkie chińskie instytucje państwowe i prawne zostały przeniesione na grunt japoński[468].

Po klęsce poniesionej w drugiej wojnie światowej na Pacyfiku, Cesarstwo Japonii znalazło się pod wojskową hegemonią okupacyjną Stanów Zjednoczonych. Japonia jako państwo ponoszące odpowiedzialność za agresję na rozległe terytoria Azji Wschodniej, miało już nigdy więcej nie prowadzić agresywnej polityki na arenie międzynarodowej. Do najważniejszych priorytetów amerykańskiego dowództwa okupacyjnego, na którego czele stał generał Douglas MacArthur, należała zmiana ustroju społeczno-gospodarczego Japonii przy uwzględnieniu specyficznych warunków narodu japońskiego. Amerykanie uznali Konstytucję Meiji za podstawę funkcjonowania państwa. Jednak ich zdaniem była ona daleka od demokratycznych wzorców, dlatego postanowiono uchwalić nową. Do opracowania tego dokumentu generał MacArthur postanowił zaangażować japońskich polityków, którzy wywodząc się z różnych ugrupowań, rozpoczęli prace nad projektem ustawy zasadniczej. Komitet Matsumoto, złożony z wybitnych japońskich prawników, został utworzony pod koniec 1945 r. i stanowił główny ośrodek prac nad nową konstytucją. Liczne spotkania i negocjacje w sprawie opracowania nowej konstytucji wynikały z różnic w japońskiej i amerykańskiej wizji przyszłego ustroju Japonii. Na tych konsultacyjnych spotkaniach w szczególności dyskutowano nad rozumieniem pojęcia suwerenności oraz roli cesarza. Amerykanie nie byli zadowoleni z postępu prac, dlatego sformułowali własny komitet konstytucyjny, który doprowadził do powstania amerykańskiego projektu ustawy zasadniczej dla Japonii. W nowej konstytucji

[467] *Constitution of the Empire of Japan, art. 28*, [w:] H. Tanaka (red.), op. cit., s. 19.
[468] Y. Sanada, op. cit., s. 187.

położono duży nacisk na demokratyzację oraz liberalizację państwa. Jest faktem, iż obowiązująca obecnie Konstytucja z 3 maja 1947 r. została narzucona Japonii siłą przez Amerykanów. Konstytucja ta oparta została na zasadach demokratycznych, europejskich i amerykańskich, które stanowiły duże wyzwanie zarówno dla mentalności Japończyków, ale także wyznaczały kierunek przemian ewolucyjnych ustroju politycznego Japonii i budowanie zupełnie nowej państwowości. W dotychczas obowiązującej Konstytucji Meiji to cesarz stanowił najważniejszy organ państwa i jednocześnie był uważany za „wcielone bóstwo". Jednak od momentu bezwarunkowej kapitulacji w 1945 r. pozycja cesarza w państwie japońskim zmieniła się diametralnie. Zgodnie z postanowieniami Deklaracji Poczdamskiej z 26 lipca 1945 r. do narodu japońskiego należało prawo zdecydowania o formie rządów. Stary reżim cesarski musiał więc ustąpić nowemu porządkowi demokratycznemu. W dniu 1 stycznia 1946 r. w reskrypcie cesarskim cesarz oświadczył, że został pozbawiony swojego boskiego charakteru. Mimo że w nowej Konstytucji tytuł *tennō* (cesarz) jest dalej używany, to jednak natura tej instytucji została całkowicie zmieniona[469]. Rola cesarza polega na tym, że jest on symbolem państwa japońskiego i jedności narodu. Jego pozycja jest określona przez powszechną wolę narodu, który jest podmiotem suwerennej władzy[470]. Symbol państwa jest nadal przypisywany prawie wszystkim monarchom świata. W Konstytucji Meiji *tennō* posiadał całą pełnię władzy rządowej i pod płaszczem „symbolu państwa" ukrywał się wszechmocny i bezwzględny dyktator. Nowa Konstytucja japońska nie obdarzyła cesarza żadnym nowym atrybutem władzy, wręcz przeciwnie, odebrała mu całą władzę, którą miał w poprzedniej Konstytucji i jego rola rzeczywiście jest ograniczona do symbolu państwa. Podobnie jak w Konstytucji Meiji, również i w nowej Konstytucji tron cesarski jest dynastyczny, a następstwo tronu odbywa się zgodnie z prawem dworu cesarskiego, ustanowionym przez parlament, tzn. zgodnie z prawem primogenitury w linii męskiej. Konstytucja japońska zakazuje naruszania wolności myśli i sumienia. Wolność ta wyraża się przede wszystkim w poszanowaniu wolności religijnej. Dlatego też żadna organizacja religijna nie może otrzymać przywilejów od państwa ani sprawować jakiejkolwiek władzy politycznej. Nikt nie może być zmuszany do brania udziału w żadnym akcie religijnym, celebracji, rytuale czy praktyce, a organy państwowe są zobowiązane powstrzymywać się od religijnego wychowania czy innych czynności religijnych.

Jak już wcześniej zostało podkreślone, społeczeństwo japońskie jest ściśle zhierarchizowane, a to przekłada się na system władzy, który po wprowadzeniu nowej Konstytucji Japonii i dojściu w 1955 r. do władzy Partii Liberalno-Demokratycznej był bardzo

[469] H. Tanaka, *The Constitutional System of Japan*, [w:] Tenże (red.), op. cit., s. 36-37.
[470] Por. *The Constitutions of Japan*, *1946*, *art. 1*, [w:] H. Tanaka (red.), op. cit., s. 3.

scentralizowany i zintegrowany, a relacje między ośrodkami władzy były mocno zhierarchizowane, zwłaszcza, jeżeli chodzi o partie opozycyjne, władze lokalne, czy chociażby związki zawodowe. W praktyce, takie ściśle zhierarchizowane społeczeństwo doprowadziło do sytuacji, w której uczestnicy władzy, zamiast mieć w niej praktyczne zastosowanie, byli jej zupełnie podporządkowani[471]. Główną rolę w demokracji japońskiej, a w zasadzie nawet nie mając z nią nic wspólnego, odgrywa biurokracja jako część tzw. żelaznego trójkąta władzy, którego wierzchołki wyznaczone są przez partię rządzącą[472]. Poza tym nieformalnym ośrodkiem władzy, zwanym „trójkątem", w Japonii można powiedzieć o istnieniu jego mniejszego odpowiednika, ograniczonego terytorialnie, ale podstawowego pod względem znaczenia, bo w rzeczywistości skupiającego władzę. Mowa jest tutaj o tzw. Trójkącie Nagatacho. Nagatacho to jedna z dzielnic Tokio, na której terytorium znajduje się Parlament oraz siedziby głównych japońskich partii politycznych. W tym okręgu władza polityczna przebiega między tymi dwoma podmiotami polityki[473].

Dokonując analizy obecnego systemu politycznego Japonii, trudno nie zgodzić się ze stwierdzeniem pojawiającym się w pracach naukowych dotyczących japońskiej demokracji, że jest to raczej pseudo-demokracja. W opracowaniach na temat ustroju politycznego Japonii można także spotkać określenia „demokracji karaoke". Mimo że pojęcie karaoke wywodzi się z tego kraju, w tym kontekście, nie jest to zdecydowanie pozytywne zjawisko. Według autorów tej teorii w systemie politycznym Japonii mogą zmieniać się premierzy czy gabinety najważniejszych instytucji, ale ich założenia odnośnie prowadzenia polityki pozostają niezmienne. Według zwolenników pojęcia demokracji karaoke zjawisko to przypomina scenę z klubu, na której śpiewane są cały czas te same piosenki, wybierane przez właściciela lokalu[474]. Przypomina to karaoke ze względu na to, że tego typu zabawa polega na śpiewaniu piosenek napisanych przez kogoś innego. Może to prowadzić do konkluzji, że polityka japońska, bez względu na zmiany przedstawicieli najważniejszych publicznych urzędów w państwie, pozostaje niezmienna i jest kierowana przez wpływy amerykańskie[475].

Analizując kształtowanie się i ewolucję systemu politycznego Japonii, warto zaakcentować fakt, iż jednym z największych sukcesów powojennych tego państwa jest z pewnością postęp gospodarczy i pojawienie się na arenie międzynarodowej po wieloletniej izolacji od świata. Inną kwestią jest to, iż po upływie wielu lat okazuje się jednak, że politycy

---

[471] B. Richardson, *Japanese Democracy. Power, Coordination and Performance.* Yale University Press, London 1997, s. 2.
[472] Y. Sugimoto, *An Introduction to Japanese Society*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 194.
[473] M. Nakano, *The Changing Legislative Process in the Transitional Period*, [w:] *Japanese Politics Today. Beyond Karaoke Democracy*, Yale University Press, New York 1997, s. 56.
[474] *Współczesna Japonia*, op.cit, s. 27.
[475] *Ibidem*, s. 29.

w przepisach Konstytucji z 1946 r. dopatrują się sprzeczności i wielu nieprawidłowości mających wpływ na działania rządu. I tak na przykład, lider Partii Demokratycznej, który objął ponownie to stanowisko w 2010 r. podczas poprzedniego sprawowania tego urzędu zwrócił uwagę Gabinetowi, że według art. 65 Konstytucji, władza wykonawcza należy do rządu[476]. Kana stwierdził, iż „żaden członek parlamentu nie ma prawa wsadzać nosa do jego spraw"[477]. Dyskusja ta doprowadziła do sytuacji, w której organy Kasumigaseki mogą działać samoistnie, jako oddzielny i niezależny aparat władzy[478]. I chociaż taka interpretacja z pewnością nie przypomina tej, o której myśleli Amerykanie wprowadzając ją do tego kraju, czy nawet do innych państw europejskich, to społeczeństwo Japonii nie domaga się zmian. Jednak pojedyncze głosy sprzeciwu wobec tego rodzaju działań, niezgodnych z demokracją amerykańską czy też europejską, mają w Japonii miejsce. Ichiro Ozawa, były członek Partii Liberalno-Demokratycznej, który po odejściu z tej partii, został przywódcą Shinshinto, drugiej co do wielkości partii w Izbie Reprezentantów w latach 90 XX w., uważał się za jednego z obrońców demokracji zarzucając istniejącemu porządkowi szereg uchybień. Pisał, że chociaż powojenna Japonia adoptowała szereg zasad prawdziwej demokracji w stylu amerykańskim czy też europejskim, to „ludzie zostali okradzeni z ich wolności"[479]. Uzasadniał swoje stanowisko tym, że demokracja polega na rządzeniu przez obywateli, którzy sami mogą brać za siebie i za swoje działania odpowiedzialność. Do czasu, w którym obywatele nie zechcą brać za siebie odpowiedzialności, lub nie będą mogli, będzie istniała tylko quasi-demokracja. I będzie to niezależne od działań czy starań polityków oraz biurokracji państwowej „stwarzającej demokratyczne praktyki"[480]. Mając jednak na uwadze wielowiekową tradycję tego państwa i nie zapominając o specyfice japońskiego społeczeństwa, którą można nazwać „wertykalną", zarzuty te nie są w pełni zasadne. Dodatkowo Ichiro Ozawa sam był oskarżany o niedemokratyczne sposoby uprawiania polityki, a nawet o podejście dyktatorskie. Tym bardziej próby uspołecznienia czy zwiększenia roli instytucji samorządowych wyrażane przez takiego człowieka, mogą brzmieć nieco dziwnie. Jednak sam fakt, że postać publiczna wywodząca się z Japonii zwraca uwagę na nieprzestrzeganie zasad demokracji w tym kraju, daje dużo do myślenia państwom zachodnim i nasuwa się pytanie, czy faktycznie demokracja w Japonii była odpowiednim środkiem podporządkowania sobie tego państwa przez Stany Zjednoczone. Wiadomo jest, że Konstytucja Japonii, która zastąpiła w 1946 r., Konstytucję

[476] *„Władza wykonawcza należy do rządu" – art. 65 Konstytucji – Konstytucja Japonii*, Wydawnictwo Sejmowe, Wrocław 1990, s. 45.
[477] K. Natoto, *My Vision of a New Party*, „Japan Echo", Winter 1996, s. 17.
[478] *My Vision of...*, op. cit., s. 17.
[479] I. Ozawa, *Blueprint for New Japan. The Rethinking of Nation*, Tłum.: L. Rubinfein, Kodansha, International, Tokyo-New York-London 1994, s. 203.
[480] *Ibidem*, s. 204.

Meiji, była zaproponowana, a nawet całkowicie stworzona przez Amerykanów. Dlatego nie dziwi fakt, że większość rozwiązań w niej zawartych jest wszystkim dobrze znana z Ustawy Zasadniczej obowiązującej w Stanach Zjednoczonych. Przykładem może być podział władzy na egzekutywę, legislatywę i sądownictwo, a nawet sam fakt pozwolenia społeczeństwu na udział w rządzeniu państwem. Jednak rozwiązania, które sprawdzają się w Ameryce, w Japonii w wielu przypadkach powodują niemożność ich przystosowania do rodzimych warunków, a co za tym idzie, nasuwają pytanie, czy cały ten „nowy" system faktycznie jest demokratyczny w rozumieniu państw zachodnich? Czy narzucenie systemu w państwie, które rządziło się od wieków innymi prawami, doprowadzi do jego wdrożenia w dokładnie takim samym kształcie jak na Zachodzie? Gdyby za miernik demokratyzmu państwa przyjąć obowiązującą w tym państwie konstytucję, to Japonia powinna być zaliczana do grupy państw demokratycznych, ale niestety ten właśnie dokument budzi wiele wątpliwości i kontrowersji[481]. W demokracji równość obywateli wobec prawa jest podstawowym warunkiem ich upodmiotowienia i dowartościowania w społeczeństwie[482].

Współczesna Japonia jest dziedziczną monarchią konstytucyjną i zgodnie z Konstytucją z 3 listopada 1946 r., która weszła w życie 3 maja 1947 r., głową państwa jest cesarz, a władza ustawodawcza należy do dwuizbowego parlamentu (Zgromadzenia Narodowego) złożonego z Izby Reprezentantów (izba niższa) i Izba Radców (izba wyższa). Obecnie Izba Reprezentantów liczy 465 członków wybieranych w wyborach powszechnych, a jej kadencja trwa cztery lata. Izba Radców liczy 242 członków wybieranych na sześcioletnią kadencję. Połowa jej składu jest wymieniana co trzy lata. Organem władzy wykonawczej jest rząd z premierem na czele. Rząd sprawuje władzę i ponosi odpowiedzialność przed parlamentem 1 maja 2019 r., cesarzem Japonii został Naruhito, syn poprzedniego cesarza Akihito, który był głową tego państwa od 12.11.1990 r., do 30.04.2019 r.

Można zatem postawić pytanie: Czy Japonii daleko jest do wzorca liberalnej demokracji? Duża część badaczy i politologów zajmujących się Japonią uważa, że japońska demokracja różni się znacznie od tej drogi demokratyzacji wytyczonej przez Stany Zjednoczone. Jednak nie można zapominać o tym, że pod rządami Partii Liberalno-Demokratycznej przez wiele lat była to jedna z najsprawniej działających demokracji w Azji Wschodniej, która wypracowała swoje oryginalne rozwiązania i zwyczaje, często odmienne od tych praktykowanych w świecie zachodnim.

---

[481] *Japonia: Historia i współczesność*, J. Marszałek-Kawa (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 69.

[482] P. Uziębło, *Zasada równości wyborów parlamentarnych w państwach europejskich i południowoamerykańskich*, Warszawa 2013, s. 18.

4.2. Modele systemów politycznych – ujęcie teoretyczne i praktyczne

W Japonii zasadniczym podmiotem egzekutywy jest rząd kierowany przez premiera, którym od 4 października 2021 r., jest Fumio Kishida[483]. Wygrał on wybory na przewodniczącego PLD uzyskując 60,2 % głosów. Był ministrem spraw zagranicznych w rzadzie Shinzo Abe w latach 2012-2017. Gabinet składa się z wielu nowych ministrów, a 13 z 20 jego członków po raz pierwszy objęło stanowisko ministra. Kluczowe stanowiska zostały jednak przyznane osobom blisko związanym z byłym premierem Shinzō Abe, co sugeruje, że nie nastąpiła radykalna zmiana polityki w stosunku do poprzednich administracji[484].

System parlamentarny w Japonii funkcjonuje analogicznie jak w większości współczesnych państw demokratycznych. Istotę tego systemu stanowi zasada odpowiedzialności politycznej rządu przed parlamentem będącym organem ustawodawczym. Dokonując analizy i porównań systemów demokratycznych określonych państw trzeba jednak uwzględniać występujące między nimi różnice, które wynikają nie tylko z unormowań konstytucyjnych, czy praktyki politycznej, ale także z mentalności, tradycji i kultury. To powoduje, że nie ma jednego uniwersalnego dla wszystkich państw modelu parlamentaryzmu, a wręcz przeciwnie – występuje wiele jego odmian. W przypadku systemu parlamentarnego, do legislatywy należy zadanie polegające na stałej ocenie działań rządowego członu władzy wykonawczej, które może skutkować odwołaniem gabinetu w prawem przewidzianej procedurze (parlamentarna odpowiedzialność polityczna rządu). Mechanizmem, który służy temu celowi jest instytucja wotum nieufności, które może być wymierzone w gabinet jako całość oraz ewentualnie w poszczególnych ministrów. Jako przykład można tutaj podać sytuację, gdy poprzedni premier Japonii Yoshide Suge sprawujący tę funkcję od 16.11. 2020 r. do 4 października 2012 r., zrezygnował po nieco ponad roku sprawowania urzędu w wyniku krytyki jego reakcji na pandemię[485]. Przytoczona sytuacja dobitnie świadczy o randze odpowiedzialności i o tym, jak istotne znaczenie dla tego polityka miał samokrytycyzm i samoocena stopnia wykonania zadań, których się podjął i za które wziął odpowiedzialność nie tylko przed parlamentem, ale przede wszystkim przed suwerenem. Może to stanowić wzór i przykład do naśladowania dla wielu polityków w różnych krajach.

Instrumentem służącym negatywnej ocenie działalności rządu jest ponadto odmowa udzielenia wotum zaufania, o które wnioskuje szef rządu. System parlamentarny jest najszerzej rozpowszechnioną na świecie formą rządów demokratycznych. Zgodnie z wykazem,

---

[483] Shugiin, 4 października 2021 (dostęp 10.06.2021). (jap.).
[484] Ryotaro Nakamaru: Kishida takes office as Japan PM, calls Oct. 31 general election. Kyodo News, 5 października 2021 (dostęp 10.06.2021). (ang.).
[485] R Tomański, *Japonia ma premiera numer 100. Parlament zatwierdził Fumio Kishidę na stanowisku szefa rządu*, wyborcza.pl, 4 października 2021 (dostęp 04.10.2021).

zaprezentowanym przez Matthew Shugarta na ogólną liczbę 94 państw demokratycznych ustrój parlamentarny występował w 38 państwach, w tym: prezydencki w 25, a „mieszany" w 31 państwach. Te badania potwierdzają, że w państwach demokratycznych system parlamentarny jest najczęściej wybieraną formą rządów (około 40% przypadków)[486]. Wśród istotnych cech modelu parlamentarnego należy wymienić dualistyczną strukturę władzy wykonawczej, w obrębie której dochodzi do dość daleko posuniętej politycznej neutralizacji głowy państwa. Głowa państwa prowadzi arbitraż polityczny, który jest formułą bardzo pojemną, mieszcząc w sobie zarówno wykorzystywanie „twardych" narzędzi przyznanych głowie państwa w przepisach rangi konstytucyjnej (np. rozwiązanie parlamentu celem przeprowadzenia przyspieszonych wyborów czy zarządzanie referendum), jak i „miękkie" oddziaływanie na innych uczestników życia politycznego, np. poprzez odgrywanie roli mediatora dbającego o pomyślne zakończenie prowadzonych przetargów międzypartyjnych, np. na etapie tworzenia nowego rządu bezpośrednio po wyborach parlamentarnych. W skrajnej formule działalność głowy państwa może polegać na sprawowaniu co najwyżej funkcji ceremonialnych, sprowadzających się do – by posłużyć się znanym francuskim określeniem – „przecinania wstęg na wystawach chryzantem". Tak głęboko politycznie zneutralizowany prezydent lub monarcha ma wówczas przede wszystkim symbolizować państwo oraz ucieleśniać jedność narodu.

W Konstytucji Japonii[487] z 1946 r., zawarto instytucję cesarza jednak w art. 1 pozbawiono cesarza atrybutów władzy ustanawiając go jedynie symbolem państwa i jedności narodu japońskiego. Pomimo, że Japonia jest cesarstwem, to cesarz- monarcha nie sprawuje w niej władzy w zakresie kierowania państwem. Jak wynika z art. 3. wszelkie działania monarchy muszą być uzgadniane z radą i mieć aprobatę rządu biorącego za nie odpowiedzialność. Zatem cesarz jest tylko organem wykonawczym rządu i nie posiada kompetencji samodzielnego podejowania jakichkolwiek decyzji. Wszystkie kompetencje cesarza, uregulowane w konstytucji, stanowią katalog zamknięty, utworzony w sposób enumeratywny. Mają one wyłącznie naturę reprezentacyjną i mogą być podejmowane przez cesarza jedynie w imieniu suwerena i z jego woli.

[486] M. Duverger, *A New Political System Model: Semi-presidential Government,* „European Journal of Political Research" 1980, nr 8, s. 165–187; H. Bahro, E. Veser, *Dassem ipräsidentielle System – „Bastard" oder Regierungsform sui generis*, „Zeitschrift für Parlamentsfragen"1995, nr 3, s. 471-485.

[487] Historia konstytucjonalizmu opracowana na podstawie: A. *Kość, Filozoficzne podstawy prawa japońskiego w perspektywie historycznej*, Lublin 2001, s. 28-35.

Poniższa tabela przedstawia systemy parlamentarne wybranych państw.

Tabela 1: Systemy parlamentarne – wersja republikańska i monarchiczna – wybrane przykłady.

Republiki	Monarchie
Czechy, Bułgaria, Estonia, Grecja, Indie, Irlandia, Izrael, Łotwa, Polska, Portugalia, San Marino, Słowacja, Słowenia, Węgry, Włochy.	Australia, Barbados, Belgia, Dania, Hiszpania, Holandia, Jamajka, **Japonia**, Kanada, Luksemburg, Norwegia, Nowa Zelandia, Papua Nowa Gwinea, Szwecja, Zjednoczone Królestwo.

Źródło: opracowanie własne.

Z rolą głowy państwa w systemie parlamentarnym koresponduje szeroki zakres kontrasygnaty ministerialnej. Im zakres kontrasygnaty jest większy, tym dalej posunięty jest proces neutralizacji, co najlepiej obrazują znane z ustroju Zjednoczonego Królestwa i powiązane ze sobą formuły *the king connot act alone* (wymóg kontrasygnaty), oraz *the king cannot do wrong* (brak odpowiedzialności politycznej głowy państwa).

Art. 89 ust. 1 Konstytucji Włoch (1947) Żaden akt Prezydenta Republiki nie jest ważny, jeśli nie jest kontrasygnowany przez przedkładających go ministrów, którzy przyjmują zań odpowiedzialność[488].

Właściwe dla modelu parlamentarnego zjawisko politycznej neutralizacji głowy państwa jest także uwarunkowane stosowanymi mechanizmami elekcyjnymi. Dotyczy to, rzecz jasna, jedynie ustrojów parlamentarnych funkcjonujących w formule republikańskiej. Japonia jest monarchią konstytucyjną z dziedziczną formułą obejmowania tronu cesarza – monarchy. W Kraju Kwitnącej Wiśni stosuje się zasadę dziedziczności tronu, co tym samym eliminuje głowę państwa z grupy organów, którym w sposób bezpośredni lub choćby tylko pośredni zapewnia się demokratyczną legitymację. W takim przypadku objęcie funkcji następuje poprzez dziedziczenie[489]. Analogicznie jak w Japonii zasada dziedziczenia tronu obowiązuje również w Monako, co uregulowane jest w art. 10. Konstytucji Monako z 1962 r.

[488] *Konstytucja Republiki Włoskiej*, Z. Witkowski (wstęp i tłum.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2004.
[489] A. Kość, Filozoficzne..., dz. cyt., s. 93-95.

Art. 10 ust. 1 Konstytucji Monako (1962) *Następstwo Tronu, zwolnionego na skutek zgonu lub abdykacji, przypada bezpośrednim i prawowitym potomkom panującego Księcia, zgodnie z porządkiem primogenitury i zasadą pierwszeństwa dla potomka męskiego na tym samym stopniu pokrewieństwa*[490].

Chociaż Japonia należy do innego kręgu kulturowego [491] warto dla porównania zaprezentować cechy poszczególnych modeli systemów politycznych wybranych państw i przybliżyć pozycję ustrojową prezydenta w ramach modelu parlamentarnego. Dokonywanie obsady tego urzędu w trybie wyborów powszechnych nierzadko kłóci się z niewielkimi zasobami kompetencyjnymi, w które zostaje on wyposażony. Z punktu widzenia spójności przyjmowanych rozwiązań systemowych taka właśnie procedura elekcyjna nie znajduje zatem szczególnie mocnego uzasadnienia, jakkolwiek w praktyce to właśnie wybory prezydenckie stają się coraz powszechniej przyjmowaną formułą. W obrębie czystego systemu parlamentarnego należy więc lokować te mechanizmy wyborcze, które nie dają prezydentowi silnej legitymacji do oddziaływania na zachodzące procesy polityczne. Stąd też rozwiązaniem najlepiej korespondującym z pozostałymi cechami systemu parlamentarnego jest elekcja dokonywana przez legislaturę albo odrębny organ zbudowany na jej podstawie.

Interesujące jest też pokazanie uregulowań prawnych w tym zakresie w innych państwach, np. na Łotwie i Węgrzech prezydenci są wybierani przez jednoizbowe parlamenty. Natomiast elekcja prezydencka angażująca obie izby była przed przyjęciem zasady powszechności przeprowadzana w Czechach (po raz ostatni takie wybory odbyły się w 2008 r. Wybór głowy państwa może także następować przez specjalnie do tego celu powołany podmiot (parlament o poszerzonym składzie), tak jak np. we Włoszech, gdzie oprócz izb parlamentu w wyborze głowy państwa uczestniczą przedstawiciele regionów. Nietypowe mechanizmy wyborcze stosuje się w Estonii. Do dokonania wyboru głowy państwa jest uprawniony tamtejszy jednoizbowy parlament – Riigikogu – jednak w sytuacji, gdy prezydenta nie można wybrać w trakcie jednej z trzech tur głosowania, zwoływane jest w tym celu specjalne kolegium wyborców złożone z członków legislatury oraz przedstawicieli organów samorządowych.

W ujęciu teorii systemów stworzenie wartościowej, tj. spójnej wewnętrznie i wyczerpującej klasyfikacji systemów parlamentarnych, a później, na jej podstawie –

[490] *Konstytucja Księstwa Monako*, K. Wojtyczek (wstęp), A. Wojtyczek-Bonnand, K. Wojtyczek (tłum.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2012.

[491] A. Shimizu, *West/Japan Dichotomy in the Context of Multiple Dichotomies*, [w:] *Dismantling the East-West Dichotomy: Essays in Honour of Jan Van Bremen*, red. J. Hendry, Heung Wah Wong, Nowy Jork 2006, s. 17; M. Kimitada, *Neither East nor West But All Alone*, [w:] *Japan Examined: Perspectives on Modern Japanese History*, H. Wray, H. Conroy (red.), Honolulu 1983, s. 385.

użytecznej typologii, wymagałoby określenia zakresu pojęcia system parlamentarny, a także zidentyfikowania zasadniczych różnic, czyli właściwych kryteriów klasyfikacji parlamentaryzmu.

O ile cesarz w Japonii, czy też monarcha innego państwa, w którym tron monarchy jest dziedziczny jest organem bezkadencyjnym, o tyle kadencja prezydencka niekiedy trwa dłużej, niż okres, na jaki wybierany jest parlament. Jako przykład można wskazać siedmioletnie kadencje prezydentów we Włoszech oraz Irlandii, czy też sześcioletnią kadencję prezydenta Austrii. W praktyce występują jednak także kadencje krótsze, czego dowodzą czteroletnia kadencja prezydenta Łotwy czy też pięcioletnia w Estonii, Grecji, Słowenii, Malcie oraz na Węgrzech.

Tabela 2: System parlamentarny a tryb wyboru prezydenta – wybrane przykłady.

Wybór w głosowaniu niepowszechnym	**Wybór w głosowaniu powszechnym**
Albania, Estonia, Etiopia, Grecja, Indie, Izrael, Łotwa, Malta, Węgry, Włochy.	Bułgaria, Czarnogóra, Czechy, Irlandia, Islandia, Litwa, Macedonia, Polska, Słowacja, Słowenia.

Źródło: opracowanie własne.

Badacze podejmujący próbę dokonania charakterystyki parlamentaryzmu przyjmują najczęściej metodę wyliczenia cech uznanych za istotne. Możemy wyróżnić stanowisko minimalistyczne, umiarkowane i maksymalistyczne. Stanowisko minimalistyczne za wystarczającą cechę tej formy rządów uznaje najczęściej istnienie odpowiedzialności politycznej rządu przed parlamentem. Pogląd taki wyraził m.in. Jean-Claude Colliard [492].

Centralnym wyróżnikiem każdego systemu rządów jest władza formowania i dymisjonowania gabinetu oraz warunki rozstrzygające o przyporządkowaniu danego systemu rządów do modelu parlamentarnego. Do warunków tych należy zaliczyć m.in. odpowiedzialność polityczną rządu przed parlamentem, dualizm egzekutywy, dysponowanie przez egzekutywę instrumentami wpływu na władzę ustawodawczą (włącznie z prawem do rozwiązania parlamentu oraz solidarną i indywidualną odpowiedzialność polityczną ministrów przed parlamentem[493].

W literaturze wyróżnia się najczęściej dwie płaszczyzny badania systemu rządów – konstytucyjną (czy szerzej: formalnoprawną) oraz praktyczno-polityczną (behawioralną)[494].

[492] J. A. Cheibub, *Presidentialism*, *Parliamentarism, and Democracy,* Cambridge University Press, New York 2007, s. 36.
[493] M. G. Jarentowski, *System rządów Polski a modele systemów rządów*, [w:] *Władza wykonawcza w Polsce i Europie,* M. Drzonek, A. Wołek (red.), Kraków–Nowy Sącz 2009, s. 34.
[494] M. Wallner, *Koncepcje teoretyczne systemu rządów*: *źródła, założenia, krytyka*, [w:] *Systemy rządów w perspektywie porównawczej*, J. Szymanek (red.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014, s. 60-78.

Z punktu widzenia strukturalnych cech ustroju parlamentarnego kluczowe znaczenie ma możliwość rozwiązania parlamentu przez egzekutywę. Beneficjentem tego mechanizmu jest zasadniczo głowa państwa, dla której omawiane uprawnienie stanowi najbardziej podstawowy instrument z zakresu politycznego arbitrażu. Bez względu na to, który podmiot w ramach egzekutywy podejmuje decyzję o rozwiązaniu parlamentu, nie ulega wątpliwości, że uprawnienie to stanowi jeden z podstawowych komponentów modelu parlamentarnego, służąc zapewnieniu równowag w obrębie całego systemu ustrojowego.

Najdalej idącym wyrazem racjonalizacji parlamentaryzmu jest zapewne konstruktywne wotum nieufności. W roku 2002 japońskie partie opozycyjne zgłosiły w parlamencie wniosek o wotum nieufności wobec rządu ówczesnego premiera Junichiro Koizumiego. Opozycja wystąpiła przeciwko zmianie na stanowisku szefa resortu spraw zagranicznych. Domagała się także wyjaśnień premiera na temat błędnych, jej zdaniem, działań gabinetu w sprawie tzw. choroby szalonych krów w japońskich fermach hodowlanych. Konstruktywne wotum nieufności wprowadzono po raz pierwszy w Ustawie Zasadniczej RFN z 1949 r. Konstytucja Niemiec i regulamin Bundestagu określa wysokie wymogi formalne dla tej procedury. Specyfika niemieckich rozwiązań polega na zogniskowaniu całej odpowiedzialności parlamentarnej rządu na osobie kanclerza (a tym samym na odrzuceniu możliwości pociągania do odpowiedzialności politycznej zarówno całego rządu, jak i poszczególnych ministrów) oraz na konieczności poszukiwania w parlamencie większości pozytywnej, czyli takiej, która nie tylko jest zdolna do obalenia istniejącego gabinetu, ale również do przedstawienia nowego kandydata na szefa rządu.

Głównymi instytucjonalnymi czynnikami różnicującymi współczesny parlamentaryzm są: system wyborczy przyjęty w wyborach do parlamentu; pozycja głowy państwa w systemie politycznym oraz pozycja premiera w systemie władzy wykonawczej. Odnosząc się do pierwszego kryterium, trzeba zauważyć, że system wyborczy do parlamentu tylko pośrednio wpływa na kształt relacji pomiędzy legislatywą, a egzekutywą, czyli na to, co stanowi istotę każdego systemu rządów. Znaczenie reguł rozstrzygających o podziale mandatów do parlamentu polega na tym, że współkształtują one system partyjny[495]. Ten ostatni z kolei jest istotnym, a może nawet najważniejszym czynnikiem determinującym rzeczywiste działanie systemu rządów. Partie polityczne odgrywają szczególną rolę w ramach parlamentarnego systemu rządów, a charakter systemu partyjnego stanowi główne kryterium podziału parlamentaryzmu. Wyodrębnić możemy systemy parlamentarne dwupartyjne, systemy

[495] Jeszcze w latach 50. ubiegłego wieku Maurice Duverger sformułował słynną tezę, głoszącą, iż jednomandatowe okręgi wyborcze i formuła większości względnej wzmacniają system dwupartyjny, natomiast wielomandatowość i formuła proporcjonalna sprzyjają ukształtowaniu systemu wielopartyjnego. Zob. M. Duverger, *Les parties politiques*, Paris 1951, s. 246 i n.

parlamentarne uporządkowanej wielopartyjności oraz systemy parlamentarne wielopartyjności nieuporządkowanej. Niektórzy z badaczy wyróżniają parlamentaryzm większościowy (majoritarian) oraz przetargowy (transactional). Ten pierwszy opiera się na większościowych rządach jednopartyjnych, sprzyja koncentracji władzy przez egzekutywę i ułatwia jej tym samym uzyskanie pozycji dominującej nad legislatywą (według niektórych prowadzi do „fuzji" władz). Model przetargowy charakteryzuje zaś funkcjonowanie rządów koalicyjnych – większościowych albo mniejszościowych – oraz bardziej zrównoważony układ relacji pomiędzy legislatywą, a egzekutywą.

4.2.1. System prezydencki

Kolejnym analizowanym przez autora pracy systemem jest system prezydencki. Wydawać by się mogło, że dokonywanie analizy systemów politycznych, które nie występują w Japonii nie jest do końca uzasadnione, jednak takie podejście pozwala na zwiększenie i poszerzenie potencjału badawczego i obszaru porównawczego celem uchwycenia i pokazania cech wspólnych oraz różnic pomiędzy poszczególnymi systemami.

Wzajemne oddziaływania i powiązania legislatywy (władzy ustawodawczej) i egzekutywy (władzy wykonawczej) realizowanych w prezydenckim i semiprezydenckim systemie rządów wymaga zdefiniowania obu tych systemów rządów, a następnie trzeba określić, które z istniejących rozwiązań na świecie spełniają założenia jednego i drugiego modelu (uznawanych za podstawowe)[496]. Prawidłowe zdefiniowanie zarówno prezydenckiego, jak i półprezydenckiego systemu rządów, poprzez wskazanie cech identyfikujących każdy z tych systemów, pozwoli bowiem udzielić najbardziej ogólnych, a zarazem podstawowych odpowiedzi na wiele szczegółowych już pytań[497]. Potrzeba dysponowania, choćby najbardziej ogólną, definicją systemu prezydenckiego i półprezydenckiego jest tym bardziej widoczna, gdyż dzięki niej uniknie się nieporozumień kwalifikowania do jednego z tych modeli tych wszystkich systemów, których żadną miarą nie da się umieścić ani w jednym, ani w drugim modelu, choć w jakiejś części do obu się odwołują[498]. Nota bene warto wskazać, że tego rodzaju przypadków jest statystycznie najwięcej[499]. Wiele z tych państw, które zalicza się do systemu prezydenckiego lub półprezydenckiego, w rzeczywistości nie spełnia założeń ani jednego,

[496] P. Lauvaux, *Les grandes démocraties contemporaines*, Presses Universitaires de France, Paris 2004, s. 175 i n.
[497] P. Parini, *Régimes politiques contemporains,* Paris 1991, s. 102 i n.
[498] Na temat metodologii i jej znaczenia w nauce o systemach rządów zob. A. Antoszewski, *Metodologiczne aspekty badań nad systemami rządzenia*, [w:] *Systemy rządów w perspektywie porównawczej*, J. Szymanek (red.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014, s. 13 i n.
[499] Mogą być one rozmaicie określane, odchodząc od tradycyjnych schematów i podziałów na system parlamentarny, prezydencki i półprezydenck. Zob. A. Heymann-Doat, *Les régimes politiques*, Presses Universitaires de France Paris 1998, s. 93 i n.

ani drugiego systemu i w praktyce wychodzi poza skalę tzw. konstytucyjnych systemów rządów właściwych dla ustroju demokratycznego[500]. Dla tego rodzaju państw (których dużo jest w Afryce, Ameryce Łacińskiej albo na obszarach byłego ZSRR) przyjęło się określenie ustrojów neoprezydenckich (zwanych też neoprezydencjalizmem) lub hiperprezydenckich (hiperprezydencjalizmów), ewentualnie ustrojów superprezydenckich. W państwach tych zostało wyeksponowano stanowisko ustrojowe prezydenta (głowy państwa), co stanowi asumpt do porównywania ich z klasycznym systemem prezydenckim lub półprezydenckim[501], przy jednoczesnym ignorowaniu innych zasad, w tym formalnej zasady podziału władz oraz zasady pluralizmu politycznego)[502]. Ponieważ systemy te nie posiadają cech systemów demokratycznych, dlatego nie powinno się ich w ogóle uwzględniać we właściwym systemie prezydenckim i innych rozwiązaniach zbliżonych do niego. (np. Kazachstan, w konstytucji określany jest jako ustrój prezydencki)[503]. Jednak w mniejszym bądź większym stopniu bierze się je pod uwagę, jeśli mówi się o pewnych ogólnych tendencjach czy właściwościach ustrojów prezydenckich[504] i półprezydenckich, które m.in. dzięki temu są rozpoznawane jako ustroje z wyjątkowo silną prezydenturą (ale także jako ustroje niebezpieczne czy ryzykowne i mocno labilne, gdyż łatwe do przejścia na pozycje ustrojów niedemokratycznych[505]. Juan Linz dokonując klasyfikacji nazywa system prezydencki wprost mianem „niebezpiecznego" i „pełnego pułapek")[506]. Pozycję ustrojową prezydenta można mierzyć przy pomocy określonych wskaźników według skali dychotomicznej (wskaźnik może mieć tylko wartość 1 albo 0). Do wskaźników takich możemy zaliczyć:

- wybór prezydenta w głosowaniu powszechnym;
- skoordynowanie wyborów do parlamentu z wyborami prezydenckimi;
- posiadanie przez prezydenta kompetencji nominacyjnych niepodlegających kontrasygnacie;
- przewodniczenie posiedzeniom gabinetu i udział w ustalaniu porządku jego obrad;

---

[500] J. Szymanek, *Systemy rządów w krajach WNP: metodologia badań ustrojowo porównawczych,* [w:] *Przywództwo, elity i transformacje w krajach WNP*, T. Bodio (red.), Wydawca Aspra, Warszawa 2010, s. 237 i n.
[501] O specyfice tych systemów w ich wydaniu postkomunistycznym szerzej zob. P. Sarnecki, *Prezydent Republiki w rozwiązaniach konstytucyjnych państw Europy Środkowej,* [w:] *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga pamiątkowa ku czci prof. Janiny Zakrzewskiej,* J. Trzciński, A. Jankiewicz (red.), Wydawnictwo: Trybunał Konstytucyjny, Warszawa 1996, s. 413.
[502] M.L. Mezey, Presidentialism. *Power in Comparative Perspective*, London 2013, s. 65 i n.
[503] J. Szymanek, *System rządów Republiki Kazachstanu: przyczynek do badań nad poradzieckimi systemami politycznymi,* [w:] *W kręgu zagadnień konstytucjonalizmu oraz współczesnego państwa*, V. Serzhanova (red.), Wydawnictwo: RS Druk, Rzeszów 2015, s. 337 i n.
[504] F.W. Riggs*, Presidentialism: A Problematic Regime Type*, [w:] *Parliamentary versus Presidential Government*, A. Lijphart (red.), Oxford University PressNew York 1992, s. 217 i n.
[505] J. Blondel, *The Presidential Republic*, Palgrave Macmillan UK, London 2015, s. 42 i n.
[506] J. Linz, *Wady systemu prezydenckiego*, [w:] *Przyszłość demokracji. Wybór tekstów*, Warszawa 2005, s. 191.

- posiadanie prawa sprzeciwu wobec ustaw uchwalonych przez parlament (weto ustawodawcze);
- posiadanie szerokich uprawnień nadzwyczajnych, m.in. prawa do wydawania dekretów w sytuacji zagrożenia państwa, kryzysów ekonomicznych;
- centralna rola w zakresie ustalania i prowadzenia polityki zagranicznej;
- dominująca rola w procesie formowania gabinetu oraz prawo do rozwiązania parlamentu.

Na podstawie analizy tych wskaźników Siaroff wyróżnia trzy typy prezydentury:

- „dominującą" (suma wszystkich wskaźników wynosi co najmniej 6),
- „korygującą" (wynik między 3 a 5)

oraz

- „figurancką" (suma wskaźników nie przekracza 2).

Stosownie do wyodrębnionych typów prezydentury autor wyróżnia trzy odmiany republikańskiego parlamentaryzmu:

- system parlamentarny z dominacją prezydenta,
- system parlamentarny z aktywną, „korygującą" prezydenturą

oraz

system parlamentarny z ograniczoną rolą głowy państwa (prezydent jako figurant).

Autor dokonujący tej klasyfikacji pominął ustroje monarchiczne (a ściślej – monarchie parlamentarne), w których rola głowy państwa jest zasadniczo mało znacząca i właściwie tylko ceremonialna. Takim przykładem jest chociażby Japonia jako cesarstwo z symboliczną rolą cesarza, spajającego i jednoczącego naród.

W konsekwencji system prezydencki w powszechnym odbiorze jest prezydenckim z uwagi na niezwykle silne konstytucyjne stanowisko prezydenta, który urasta ponad miarę względem innych organów władzy państwowej. Dla odmiany, przeciwny do niego system parlamentarny jest systemem parlamentarnym ze względu na wyostrzoną pozycję parlamentu, który w systematyce organów państwowych staje się organem „numer jeden"[507].

Trzeba zdecydowanie podkreślić, że konwencjonalne określenia demokratycznych systemów rządów (system parlamentarny, prezydencki czy półprezydencki) nie mają nic wspólnego z sugerowaniem hierarchii, czy też ważności podmiotów składających się na

[507] J. Jaskiernia, *System rządów Rzeczypospolitej Polskiej w świetle aktualnych propozycji jego zmian,* „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2012, nr 2, s. 125 i n.; J. Kuciński, *Solidarnej Polski koncepcja reformy ustroju konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2013, nr 4, s. 125 i n. O tym, że są to koncepcje zupełnie nieuprawnione zob. J. Szymanek, *System rządów w projektach i propozycjach zmiany Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy" 2015, nr 5, s. 55 i n.

siatkę organów państwa. Stąd bynajmniej wcale nie jest tak, że w systemie parlamentarnym to parlament[508] (władza ustawodawcza) zajmuje eksponowaną czy tym bardziej dominującą pozycję, tak samo jak w systemie prezydenckim takiej pozycji nie zajmuje bynajmniej prezydent (oczywiście mowa tu o klasycznym systemie prezydenckim, a nie o hiperprezydencjalizmie, który jednak z właściwym systemem prezydenckim nie ma wiele wspólnego). Dowodem na to mogą być kompetencje prezydenta w systemie parlamentarnym, z jednej strony, a z drugiej prezydenckim. Pokazują one pewien paradoks, który oglądany bez uwzględnienia innych czynników może prowadzić do zupełnie nieprawdziwych wniosków. Podajmy przykład prezydenta, który w systemie parlamentarnym ma dwie kompetencje, których zupełnie pozbawiony jest prezydent osadzony w klasycznym systemie prezydenckim.

Po pierwsze:

- ma on kompetencję do przedterminowego rozwiązania parlamentu;
- po drugie, ma on kompetencję choć nie wszędzie i nie zawsze do występowania z inicjatywą ustawodawczą.

Obu uprawnień, co wymaga podkreślenia, nie ma prezydent w klasycznym systemie prezydenckim, którego matrycą pozostaje ustrój USA. Widać z tego najlepiej, że swoisty pomiar „siły" prezydentury na podstawie samych tylko kompetencji jest nie tylko zupełnie nietrafiony, ale może być zupełnie nieprawdziwy i kreślić fałszywy obraz instytucji. Stąd też, jak się wskazuje, określenia przyjmowane dla nazwania poszczególnych systemów rządów nie tylko, że nie wskazują rzeczywistego beneficjenta konstytucyjnego, czy szerzej ustrojowego doposażenia, ale nawet mogą wprowadzać w błąd. Wystarczy przypomnieć, co jest rzeczą od dawna uznaną, że najsilniejszym parlamentem świata jest Kongres USA, który pod względem ustrojowej pozycji i politycznego prestiżu dalece dystansuje wszystkie parlamenty funkcjonujące w ramach systemów parlamentarnych. Z kolei prezydent USA, jak dowodzi choćby francuski politolog Olivier Duhamel, nie jest najsilniej konstytucyjnie doposażonym prezydentem, gdyż pod tym względem wyprzedza go prezydent V Republiki Francuskiej, która tradycyjnie zaliczana jest w poczet systemów półprezydenckich[509].

Model prezydencki jest traktowany jako drugi, alternatywny wobec parlamentarnego, podstawowy system rządów. Zbudowany jest bowiem w oparciu o cechy zasadniczo przeciwstawne do tych, które legły u podstaw modelu parlamentarnego. Zasadniczą kwestią

---

[508] M. Verpeaux, *Manuel de droit constitutionnel*, PUF, Paris 2010, s. 120.

[509] O. Duhamel, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Seuil, Paris 2003, s. 201 i n. W efekcie, w innym miejscu autor uważa, że systemy półprezydenckie są zdecydowanie bardziej prezydenckie, pod warunkiem, że miarą „prezydenckości" systemu będzie kompetencyjna siła prezydenta. Por. O. Duhamel, *Le pouvoir politique en France*, Seuil, Paris 2003, s. 72.

jest tu zupełnie inne ukierunkowanie odpowiedzialności politycznej ministrów, którą w tym przypadku egzekwuje prezydent. W ustroju prezydenckim problem politycznej odpowiedzialności ministrów jest niejako „zamknięty" w obrębie władzy wykonawczej, podczas gdy w systemie parlamentarnym stanowi podstawową oś konstrukcyjną kreującą układ relacji pomiędzy egzekutywą a legislatywą. System prezydencki oznacza wobec tego brak instytucji wotum nieufności oraz wotum zaufania. W przypadku tego modelu władza wykonawcza nie tylko nie wywodzi się z parlamentu w sensie politycznym, ponieważ polityczne oblicze egzekutywy pozostaje w stosunku niezależności do partyjnego profilu większości parlamentarnej, ale także w sensie personalnym. Prezydent nie jest też w tym modelu traktowany jako podmiot wyrażający ciągłość państwa, a zatem z reguły wybierany na kadencję dłuższą od kadencji parlamentarnej. Czteroletnia kadencja prezydenta USA w pełni oddaje to założenie. Relatywnie krótkie kadencje prezydenckie korespondują z silną legitymacją społeczną, którą głowie państwa funkcjonującej w ramach prezydencjalizmu jest nadawana poprzez powszechne wybory prezydenckie.

Dokonując analizy poszczególnych systemów rządów należy podkreślić, że nie są one jedynie konstrukcjami teoretyczno-konstytucyjnymi, ale także konstrukcjami realno-politycznymi i w zależności od okoliczności miejsca i czasu mogą różnie aranżować konstrukcje hipotetyczne. Dlatego odniesienie do zapisów zawartych w konstytucji stanowi zaledwie jeden punkt brany przy każdorazowej ocenie systemu rządów. Obok niej należy jeszcze uwzględnić takie elementy jak: układ sił polityczno-partyjnych; osobowość liderów politycznych; czynniki sytuacyjne, w tym społeczne, międzynarodowe i gospodarcze[510].

Komponentem systemu prezydenckiego jest monistyczna struktura władzy wykonawczej. Ministrowie (w przypadku prezydencjalizmu w USA[511] – sekretarze) są podporządkowani bezpośrednio głowie państwa, będąc wykonawcami jego polityki, a urząd premiera, który miałby stać na czele rządu jako organu kolegialnego, nie występuje. Przykładami państw z systemem prezydenckim, w których istnieje urząd wiceprezydenta są Argentyna, Paragwaj oraz Wybrzeżu Kości Słoniowej. Podkreślenia wymaga to, że wbrew pozorom urząd premiera nie jest obcy ustrojowi prezydenckiemu. Przekonuje o tym jego recepcja w Afryce frankofońskiej, gdzie można spotkać zarówno systemy prezydenckie zakładające istnienie tego stanowiska (Dżibuti, Wybrzeże Kości Słoniowej), jak i takie, które

[510] M. Grzybowski, *System rządów (Sejm — Prezydent — Rada Ministrów)*, [w:] *System rządów Rzeczypospolitej Polskiej. Założenia konstytucyjne a praktyka ustrojowa,* M. Grzybowski (red.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006, s. 9 i n.

[511] Stany Zjednoczone są państwem federalnym, w którym podmiotami federacji są stany. W kraju tym obowiązuje jako najwyższy akt prawny konstytucja z 1787 roku, będąca najstarszą spisaną konstytucją na świecie. Ustanawia ona klasyczny trójpodział władz, w których to jednak najszersze uprawnienia posiada prezydent (chociaż poszczególne instytucje władzy blokują się i ograniczają).

przyjmują rozwiązanie znacznie bliższe amerykańskiemu (Czad po wejściu w życie konstytucji z 2018 roku, Benin po likwidacji urzędu premiera w 2016 roku. Należy przy tym pamiętać, że samo istnienie tego stanowiska nie powoduje jeszcze, że władza wykonawcza przestaje przyjmować formułę monistyczną. Wspomniane państwa afrykańskie, które włączają instytucję premiera w obręb struktury prezydencjalizmu nie spełniają tego warunku. Prezydent jest bowiem traktowany jako „wyłączny piastun władzy wykonawczej" (art. 63 konstytucji Wybrzeża Kości Słoniowej z 2016 roku), a premier oraz inni ministrowie pełnią wobec niego jedynie wspomagającą rolę.

Tabela 3: System prezydencki a konstrukcja monistycznej egzekutywy – wybrane przykłady.

System prezydencki bez urzędu premiera	System prezydencki z urzędem premiera
Benin, Brazylia, Czad, Chile, Ekwador, Meksyk, Nigeria, Stany Zjednoczone.	Argentyna, Dżibuti, Gwinea, Korea Południowa, Peru, Rwanda, Tanzania, Wybrzeże Kości Słoniowej

Źródło: opracowanie własne

Poziom konstytucyjnego zakotwiczenia systemu rządów nie jest bynajmniej najważniejszy. W praktyce dużo większe znaczenie mają bowiem czynniki polityczno-behawioralne, które mogą istotnie korygować system rządów, wzmacniając jedne tendencje i zjawiska, inne z kolei tonizując[512]. Wystarczy podać przykład klasycznego systemu parlamentarnego, jakim jest Wielka Brytania. Inaczej ten system wyglądał przecież w czasach, kiedy premierem była Magaret Thatcher, inaczej zaś kiedy rządy objął po niej John Major, który we własnej partii miał o wiele słabszą pozycję niż jego poprzedniczka (szczególnie pod koniec swojego urzędowania). Klasyczny system prezydencki funkcjonujący w Stanach Zjednoczonych również podlega fluktuacji i oddziaływaniu czynników polityczno-partyjnych[513]. Jako przykład wyjątkowo słabej pozycji prezydenta podawany jest okres prezydentury Jimmy'ego Cartera (zgodnie uznawanego za jednego z najsłabszych prezydentów w całej historii USA), podczas gdy prezydentura Ronalda Reagana przy niezmienności postanowień konstytucyjnych umiejscawiana jest na drugim końcu skali politycznej siły prezydentury i powagi urzędu prezydenckiego[514]. Natomiast jeśli idzie o system półprezydencki, to wystarczy wskazać dwa przykłady świadczące dowodnie o tym, że waga poziomu konstytucyjnego nie ma bynajmniej,

[512] S. Gebethner, *System rządów parlamentarno-gabinetowych, system rządów prezydenckich oraz rozwiązania pośrednie,* [w:] *Konstytucyjne systemy rządów*, M. Domagała (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1997, s. 77 i n.

[513] J. Heideking, *Wprowadzenie. Powstanie i historia amerykańskiej prezydentury*, [w:] *Prezydenci Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. 44 portrety od Waszyngtona do Baracka Obamy*, J. Heideking (red.), Wydawnictwo Astrum, Wrocław, Wrocław 2016, s. 3 i n.

[514] M. Turek, *System prezydencki w praktyce politycznej USA*, [w:] *Systemy rządów w perspektywie...,* s. 245 i n.

jak mogło by się wydawać, znaczenia decydującego. Pozycja ustrojowa prezydenta Charlesa de Gaulle'a była zupełnie nieporównywalna z żadnym innym prezydentem V Republiki, a prezydent François Hollande był dość powszechnie uważany za najsłabszego z dotychczasowych prezydentów V Republiki.

Jeżeli chodzi o Niemiecką Republikę Weimarską, tradycyjnie zaliczaną w poczet systemów półprezydenckich, pod rządami prezydenta Paula von Hindenburga mało miała wspólnego z konstytucyjnym umocowaniem pozycji prezydenta i prezydentury, a punkt ciężkości systemu, zwłaszcza pod koniec Republiki, przesunął się zupełnie gdzie indziej[515], by docelowo przekształcić się w ustrój totalitarny (co dla przeciwników systemów z silną prezydenturą jest zawsze znakiem ostrzegawczym i dowodem na wrodzoną wręcz skłonność tego rodzaju systemów do deformowania i przechodzenia na pozycje ustrojów autorytarnych). Jak widać z przytoczonych przykładów, niezwykle istotną kwestią w diagnozach wszystkich systemów rządów jest uwzględnienie czynników pozakonstytucyjnych, które nadają ostateczny kształt systemowi rządów bez względu na to, czy odpowiada on założeniom parlamentaryzmu, prezydencjalizmu czy półprezydencjalizmu. Warstwa konstytucyjnego uregulowania systemu rządów jest wobec powyższego jedynie jednym z kilku elementów, które rozstrzygają w ostateczności o tym, jak system rządów wygląda w praktyce[516]. Innymi, które koniecznie trzeba brać pod uwagę, są: liczba partii politycznych składających się na system partyjny; to czy rządy mają formułę koalicyjną, czy też monopartyjną[517]; ukształtowanie się bądź nie tzw. większości prezydenckiej w parlamencie; pozycja prezydenta bądź faktycznego szefa władzy wykonawczej (premiera) we własnej partii politycznej; rodzaj i styl przywództwa wewnątrz partii; czynniki osobowościowe liderów politycznych; utrwalone wzorce kultury prawno-politycznej oraz to, co określa się mianem społecznego przyzwolenia na model przywództwa politycznego i jego każdorazową siłę (czego najlepiej dowodzi przykład hiperprezydencjalizmu rosyjskiego, którego niebagatelnym społecznym podłożem jest jak się podkreśla powszechne przyzwolenie, a nawet więcej, bo zapotrzebowanie na silną, władczą prezydenturę, czy mówiąc inaczej władzę jednostki)[518].

Żeby prawidłowo określić specyfikę ustrojowego umocowania prezydenta w systemie prezydenckim i półprezydenckim należy na początku zdefiniować oba te systemy rządów. Jeśli idzie o system prezydencki, to definiuje się go za pomocą kilku kluczowych rozwiązań, bez

---

[515] H. Schulze, *La position du Président du Reich dans la République de Weimar*, [w:] *Les régimes semiprésidentiels*, M. Duverger (red.), Livre de Poche, Paris 1986, s. 113 i n.
[516] Por. M. Grzybowski, op. cit., s. 9-10.
[517] H. Portelli, *Les régimes politiques européens*, Livre de Poche, Paris 1994, s. 81 i n.
[518] J. Harris, *President and Parliament in Russian Federation*, [w:] *Presidential Institutions and Democratic Politics. Comparing Regional and National Contexts,* K. von Mettenheim (red.), Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1997, s. 204 i n.

których nie może on funkcjonować albo przynajmniej oddala się od swojego wzorca i przesuwa na skali systemów rządów w kierunku neoprezydnencjalizmów (co jest typowym zjawiskiem państw Ameryki Łacińskiej). Należy też wskazać, że wszystkie rozwiązania składające się na system prezydencki muszą być bezwzględnie spełnione łącznie, gdyż w przeciwnym razie system ten traci swoje podstawowe cechy i przekształca się w system niejednoznaczny, pozbawiony metodologicznego rdzenia[519]. Z tych też powodów sugeruje się, nie bez racji, że system ten w wiernej postaci realizowany jest wyłącznie w USA, zaś wszędzie indziej jest on jedynie naśladowany z lepszym bądź gorszym rezultatem. W odniesieniu do systemu prezydenckiego koniecznymi elementami są nie tylko rozwiązania stricte formalne (pozycja prezydenta, uprawnienia Kongresu czy relacje między nimi), ale również pozostałe polityczno--behawioralne elementy, chociażby dwupartyjny system. Jeżeli go nie ma, to system ten traci podstawowe cechy i przekształca się w jakąś karykaturę. Była to jedna z przyczyn niepowodzenia przenoszenia systemu prezydenckiego do państw Latynoameryki, gdzie nie udało się zainstalować systemów dwupartyjnych[520]. Warto przypomnieć, że w Chile podejmowano nawet starania niejako „wymuszenia" dwupartyjności za sprawą tzw. binominalnego systemu wyborczego[521] po to, żeby silny prezydencjalizm, analogiczny jak w USA skorelować z układem dwóch partii dominujących.

Do kanonu cech definiujących amerykański system prezydencki należy zaliczyć:

- restrykcyjnie rozumianą prawno-formalną zasadę podziału władz[522];
- polityczną zasadę konkurencji władz, która sprawia, że w amerykańskim systemie politycznym poszczególne władze nie tyle współdziałają ze sobą, ile raczej rywalizują;
- mechanizm hamowania i równoważenia (checks nad balances), który stanowi zespół narzędzi mających zastosowanie w momencie, gdy władze zaczynają ze sobą konkurować, a jedna z nich okaże się „urastać ponad miarę"[523].

Ortodoksyjne przestrzeganie tych trzech wspomnianych rozwiązań (podział władz, konkurencja między władzami i używanie mechanizmów checks and balances) rozstrzyga o endemicznych osobliwościach i niuansach systemu prezydenckiego. Odpowiada też na pytanie, dlaczego niektóre rozwiązania instytucjonalne są właściwe jedynie dla tego systemu rządów albo przynajmniej są inaczej postrzegane i rozumiane w systemie prezydenckim,

---

[519] F.W. Riggs, *op. cit*., s. 217 i n.

[520] J. Czajowski, *Prezydent republiki w Ameryce Łacińskiej*, [w:] *Szkice o pozycji ustrojowej i statusie głowy państwa*, M. Grzybowski (red.), Kraków 2003, s. 7 i n. Zob. także: J. Szymanek, W. Ozierańska, *Binominalny system wyborczy*, „Studia Wyborcze" 2009, t. VII, s. 43 i n.

[521] J. Szymanek, W. Ozierańska, *Binominalny system wyborczy*, „Studia Wyborcze" 2009, t. VII, s. 43 i n.

[522] J.-L. Quermonne, *Les régimes politiques occidentaux*, Paris 2000, s. 134.

[523] J. Szymanek, *Determinanty amerykańskiego systemu prezydenckiego*, [w:] *Idee, instytucje i praktyka polityczna Stanów Zjednoczonych Ameryki,* P. Laidler, J. Szymanek (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagielońskiego, Kraków 2014, s. 205 i n.

a inaczej w innych systemach rządów[524]. Jako przykład wystarczy wskazać prezydenckie weto do ustawy, które paradoksalnie funkcjonuje zarówno w amerykańskim systemie prezydenckim, jak i w europejskich systemach parlamentarnych. O ile jednak w tych ostatnich weto postrzega się jako narzędzie współdziałania władz stosowane po to, aby ewentualnie wymusić to współdziałanie, o tyle w systemie amerykańskim weto jest traktowane jako typowy hamulec ustrojowy, mający użycie w momencie, kiedy władze konkurują ze sobą i nie chcą dopuścić do tego, aby ich konkurent okazał się lepszy[525]. Na ten aspekt porównywania systemów rządów warto szczególnie zwrócić uwagę, gdyż dowodzi on niezbicie, że jedna i ta sama instytucja (tutaj weto ustawodawcze prezydenta) w każdym z systemów rządów może odgrywać zupełnie inną rolę i jej postrzeganie może być i powinno być zupełnie inne. Oznacza to, że sam fakt występowania jednej instytucji w jednym i drugim systemie nie powoduje jeszcze tego, że systemy te stają się do siebie podobne bądź zgoła takie same. Należy inaczej oceniać wykorzystanie chociażby politycznej praktykę takich instytucji jako veto[526]. Dowodzi tego weto ustawodawcze występujące w systemie półprezydenckim (we Francji). Tutaj dla odmiany weto nie jest postrzegane ani jako mechanizm współdziałania władz (jak w klasycznym systemie parlamentarnym), ani jako mechanizm powściągania konkurujących władz (jak w systemie prezydenckim).We francuskim ustroju semiprezydenckim, np. weto ustawodawcze prezydenta jest tradycyjnie postrzegane jako „siła rezerwowa" na wypadek, gdyby polityka adwersarzy prezydenckiego ośrodka politycznego brała górę nad politykę Pałacu Elizejskiego (konwencjonalne, wzięte od nazwy siedziby urzędowania, określenie prezydenta Francji). W konsekwencji prezydent V Republiki ma do swojej dyspozycji weto ustawodawcze, ale w praktyce korzysta z niego zupełnie sporadycznie, gdyż w ustroju semiprezydenckim istnieją inne mechanizmy zapewnienia konwergencji (zgodności) politycznej prezydenta i większości parlamentarno-rządowej[527]. które w praktyce okazują się na tyle skuteczne, że nie stwarzają potrzeby sięgania po środek ostateczny, jakim jest odesłanie ustawy do parlamentu. Weto stanowi więc we Francji ultima ratio poszukiwania posłuchu i respektu dla stanowiska prezydenta (będącego arbitrem politycznym, ale w dosłownym tego słowa znaczeniu, tzn. arbitralnym)[528], co jednak zazwyczaj udaje się osiągnąć innymi metodami.

[524] P. Laidler, *Podstawowe założenia systemu prezydenckiego na przykładzie USA*, [w:] *Systemy rządów w perspektywie...*, s. 212 i n.; A. Pułło, *System prezydencki*, [w:] *Konstytucyjne systemy...*, s. 56 i n.
[525] P. Ardant, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, L.G.D.J., Paris 2004, s. 289 i n.
[526] R. Balicki, *Weto prezydenckie jako element postępowania legislacyjnego*, „Przegląd Sejmowy" 1999, nr 3, s. 42 i n.
[527] J. Massot, *Chef de l'État et chef du Gouvernement. Dyarchie et hierarchie*, Paris 1993, s. 95 i n.
[528] J. Szymanek, *Arbitraż polityczny głowy państwa (w świetle doktryny francuskiej)*, „Państwo i Prawo" 2008, z. 7, s. 27 i n.

Powoduje to, że samo weto jest właściwie nieobecne w praktyce francuskiego życia politycznego, jednak nie stwarza bynajmniej obrazu słabej prezydentury *per se*[529].

Dlatego należy podkreślić, że samo występowanie jednej i tej samej instytucji w różnych systemach rządów nie czyni jej jeszcze instytucją taką samą. Każdorazowy sens instytucji prawno-politycznych nadaje bowiem konkretny system rządów, w jakim są one osadzone.

Kanon rozwiązań składających się na system prezydencki rozstrzyga też o szczegółowych właściwościach tego systemu rządów[530]. I tak, ortodoksyjnie realizowana zasada podziału władz powoduje, że w systemie tym np. każdy z organów ma odrębną legitymację wyborczą, co nomen omen było jednym z powodów ustanowienia powszechnych (choć nie bezpośrednich) wyborów prezydenckich. Tym sposobem zarówno Kongres, jak i prezydent czerpią swoją legitymację wyborczą z woli narodu (suwerena)[531]. co nie czyni przykładowo prezydenta zakładnikiem większości parlamentarnej, tak jak nieraz zdarza się w tych systemach parlamentarnych, w których prezydent wybierany jest przez parlament (Włochy, Grecja, Polska pod rządami konstytucji marcowej z 1921 r.). Inną konsekwencją sztywno pojmowanej zasady podziału władz jest niezdolność prezydenta do rozwiązania parlamentu przed upływam jego kadencji. Uznaje się bowiem, że równy podział władz (w USA mówi się wręcz o „rozdziale władzy", separation of power[532] nie pozwala prezydentowi na wcześniejsze zakończenie pełnomocnictw parlamentu (ale zarazem kadencja ta jest wyjątkowo krótka i wynosi zaledwie dwa lata, co w założeniu ma przeciwdziałać zjawisku oderwania się deputowanych od swojej społecznej bazy). Niezdolność prezydenta USA do rozwiązania parlamentu ma zresztą swoje sprzężenie zwrotne, gdyż z kolei Kongres USA nie może sformułować wotum nieufności pod adresem prezydenta, a tym samym zmusić go do wcześniejszego złożenia urzędu (instytucja, która to umożliwia, tj. impeachment, jest zaś traktowana jako klasyczne narzędzie mechanizmu hamowania i równoważenia). Przykład obopólnej „niezdolności do rozwiązania" (prezydent nie może rozwiązać parlamentu, a Kongres nie może sfomułować pod adresem prezydenta wotum nieufności) pokazuje zarazem prawdziwe sedno restrykcyjnie pojmowanej zasady podziału władz, jakim jest zapewnienie równości wszystkich władz, a co za tym idzie, przeciwdziałanie sytuacji dominacji jednej władzy nad pozostałymi. Kolejnym przykładem pojmowanego podziału władz jest

---

[529] E. Popławska, *Instytucja prezydenta w systemie politycznym V Republiki Francuskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1995, s. 43 i n.
[530] P. Lauvaux, op. cit., s. 266 i n
[531] P. Ardant, op. cit., s. 290.
[532] Szerzej na temat osobliwości amerykańskiego rozumienia podziału władzy: R.M. Małajny, *Doktryna podziału władzy „Ojców Konstytucji" USA*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1985, s. 77 i n.

bezwzględny zakaz łączenia stanowiska w parlamencie i egzekutywie. W efekcie, członkowie administracji prezydenckiej nie mogą piastować jednocześnie mandatów deputowanych (zarówno w Izbie Reprezentantów, jak i w Senacie USA). Konsekwencją tak restrykcyjnie pojmowanego podziału władz jest także brak wyposażenia prezydenta (władzy wykonawczej) w prawo inicjatywy ustawodawczej. System prezydencki przyjmuje się, że wykonywanie inicjatywy zmierzającej do przyjęcia ustawy jest wyłączną domeną działania parlamentu jako organu władzy ustawodawczej, dlatego nie dopuszcza się żadnych innych, tj. pozaparlamentarnych, podmiotów inicjatywy ustawodawczej[533].

Stany Zjednoczone wprowadzając, a właściwie narzucając Japonii konstytucję w 1946 r., wzorowały się na własnych rozwiązaniach konstytucyjnych, czego najlepszym przykładem jest dwuizbowy parlament składający się z Izby Radców i Izby Reprezentantów. Analogicznie w systemie prezydenckim USA jest funkcjonowanie modelu dwuizbowości w wersji dwuizbowości symetrycznej (zrównoważonej), gdzie trudno jest mówić o tym, aby jedna izba była słabsza czy silniejsza od drugiej. Amerykańska dwuizbowość charakteryzuje się dwoma podstawowymi znaczeniami i wiąże się to z dwoma zupełnie różnymi sposobami pojmowania zasady podziału władz. Po pierwsze jest ona wyrazem tzw. pionowego (wertykalnego) podziału władz, co skojarzone jest z amerykańskim federalizmem. W rezultacie senat stanowi reprezentację poszczególnych stanów (podmiotów państwa związkowego), a Izba Reprezentantów jest forum przedstawicielstwa ogólnonarodowego. Dwuizbowość w USA postrzegana jest jako dopełnienie poziomego (horyzontalnego) podziału władz[534]. W tym znaczeniu Senat ma stanowić pewnego rodzaju amortyzację silnej władzy ustawodawczej, która dzięki dwu izbom jest w jakimś sensie osłabiona, ale zarazem ma wchodzić w relacje z innymi organami państwa (np. prezydentem), przez co lepiej realizowana jest polityczna zasada konkurencji władz oraz jej narzędzie, jakim jest mechanizm hamowania i równoważenia (stąd m.in. wyposażenie Senatu USA w procedurę „rady i zgody"). Restrykcyjny podział władz uzasadnia też specyfikę amerykańskiego systemu kontroli konstytucyjności prawa (judicial review). Jego znakiem rozpoznawczym jest niezdolność Sądu Najwyższego USA do wyprowadzenia normy z systemu obowiązującego prawa (brak tzw. skutku derogacyjnego orzeczenia). Poza wieloma innymi powodami takiego stanu rzeczy (m.in. powstania amerykańskiego systemu w drodze praktyki bez wyraźnego umocowania go w konstytucji) przyczyną, dla której norma uznana przez Sąd Najwyższy za niekonstytucyjną ciągle tkwi w amerykańskim systemie źródeł prawa, jest właśnie konsekwentne pojmowanie zasady podziału władz i uznanie, że sąd

[533] R.M. Małajny, *Proces legislacyjny w USA*, „Przegląd Sejmowy" 2000, nr 6, s. 39 i n.
[534] J. Jaskiernia, B. Mucha, *Bikameralizm w systemie politycznym USA,* [w:] *Idee, instytucje i praktyka...,* s. 95 i n.

konstytucyjny jako judykatywa nie jest zdolny do działań o charakterze co najmniej quasi-ustawodawczym (co z kolei wywołuje kontrowersje w Europie, gdzie sąd konstytucyjny określa się wprost mianem „ustawodawcy negatywnego" właśnie dlatego, że ma on zdolność derogacji norm wadliwych). Doktryna amerykańska zajmuje tutaj konsekwentnie stanowisko, że o tym, co jest prawem obowiązującym, a co nim nie jest, władny jest decydować wyłącznie Kongres USA jako jedyny organ władzy ustawodawczej[535].

Oczywiście, specyfiki amerykańskiego systemu prezydenckiego nie da się wyjaśnić jedynie za pomocą bardzo ściśle przestrzeganej zasady podziału władz, chociaż we wszelkiego rodzaju analizach i ujęciach porównawczych na ten element kładzie się największy nacisk. Niemniej poza ortodoksyjną wersją rozdziału (spearatonof power), tym co współkształtuje czy też dookreśla system prezydencki jest złożony mechanizm hamowania i równoważenia władz. Twórcy amerykańskiego systemu rządów uznali bowiem, że podzielone w sposób sztywny poszczególne władze będą w praktyce rywalizowały ze sobą, natomiast tym, co zabezpieczać będzie przed naruszeniem równowagi instytucjonalnej, będzie złożony mechanizm hamowania i równoważenia (nazywany niekiedy mechanizmem powściągania). System checks and balances logicznie wynika więc z zasady podziału władz i co w przypadku systemu prezydenckiego USA ma znaczenie najważniejsze pełni wobec niej rolę gwarancyjną[536].

Należy jednak mieć na uwadze, że mechanizmy, które tworzą system powściągania, są konkretnie określone, jest ich stosunkowo niewiele, a ich istotą jest stworzenie skomplikowanych zależności między uprzednio podzielonymi władzami po to, aby żadna z nich nie stała się przypadkiem dominująca. Wydaje się przy tym, że właśnie ograniczona liczba hamulców ustrojowych, a zarazem ich swoista delikatność czy filigranowość sprawiają największe kłopoty przy próbach przenoszenia ich do innych rozwiązań ustrojowych (co powoduje, że nader często w odniesieniu do amerykańskiego prezydencjalizmu formułuje się nawet wniosek, że jest on systemem nieprzenoszalnym). W USA checks and balances konsekwentnie postrzega się nie jako zasadę tylko jako mechanizm albo system. Mechanizm ten wprawia w „ruch" amerykański system polityczny, pokazując zarazem jego trzecią cechę jaką jest polityczna konkurencja między poszczególnymi władzami. Logika systemu prezydenckiego jest nadspodziewanie prosta, ponieważ: poszczególne władze trzeba maksymalnie rozdzielić; następnie tak zorganizować ich wzajemne powiązania, aby konkurowały ze sobą, a zarazem nie dopuścić do sytuacji zdominowania przez jedną władzę

[535] Co oczywiście nie zmienia faktu, że sama kontrola konstytucyjności prawa eksponuje znaczenie Sądu Najwyższego i czyni go władzą w pełnym tego słowa znaczeniu polityczną. Zob. szerzej P. Laidler, *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych Ameryki: od prawa do polityki*, Kraków 2011, s. 71 i n.
[536] R.M. Małajny, *Amerykański prezydencjalizm*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2012, s. 29 i n.

pozostałych, dając każdej z rozdzielonych władz narzędzia hamowania i równoważnia. Dzięki czemu cały system prezydencki odznaczać się będzie względną równowagą wszystkich podmiotów. Szczególną uwagę warto zwrócić na silnie akcentowane w doktrynie amerykańskiej pojęcie względnej równowagi (relative balance). Zakłada ono, że okazjonalnie, nawet przez dłuższy czas rzeczywiście, któraś z władz może zdominować system rządów, niemniej dominacja taka z definicji ma czasowy, ograniczony charakter, co oznacza, że w pewnym momencie zostanie zlikwidowana właśnie za sprawą instrumentów checks and balances. XXI w. już teraz określany jest mianem wieku władzy sądowniczej. Niemniej, to właśnie za sprawą złożonych narzędzi checks and balances system prezydencki jest postrzegany jako system ciągłego sporu o władzę (polityczna zasada konkurencji), a relacje między poszczególnymi władzami znamionuje rywalizacja i odwoływanie się do mechanizmu powściągania. Katalog narzędzi powstrzymywania nie jest zbyt rozbudowany. Polega na tym, że każdy z organów składających się na system rządów posiada uprawnienia pozwalające, jeśli zajdzie taka konieczność, powstrzymać działania pozostałej władzy. Katalog ten nie jest niezmienny, mogą się pojawiać nowe instrumenty oddziaływania, które z czasem zostaną uznane za element systemu checks and balances[537]. Wystarczy wskazać judicial review[538].

Instytucja kontroli konstytucyjności nie jest w ogóle znana amerykańskiej konstytucji. Pojawiła się i rozwinęła w XIX w., z czasem stając się jednak obligatoryjnym hamulcem ustrojowym, bez którego trudno sobie wyobrazić funkcjonowanie amerykańskiego systemu prezydenckiego (co stworzyło podstawy do wyodrębniania hamulców konstytucyjnych i pozakonstytucyjnych, czyli takich, których w konstytucji nie przewidziano). Uznaje się, wobec tego, że obecnie judicial review jest hamulcem, jaki władza sądownicza może użyć w stosunku do działań Kongresu, co pokazuje, dlaczego właśnie w XIX w., czyli w wieku supremacji legislatywy, kontrola konstytucyjności prawa się pojawiła. Od samego początku była ona bowiem traktowana jako forma ograniczenia nazbyt silnych, jak sądzono, uprawnień władzy ustawodawczej. Z punktu widzenia istoty systemu prezydenckiego podstawowe znaczenie mają hamulce konstytucyjne, od samego początku wpisane w logikę wzajemnych związków legislatywy i egzekutywy[539]. To one bowiem przesądzają o rzeczywistym znaczeniu checks and balances, a w konsekwencji o całokształcie stosunków między podzielonymi władzami. Istnieje możliwość dzielenia i typizowania hamulców ustrojowych w różny sposób.

---

[537] N.W. Polsby, *Some Landmarks in Modern Presidential-Congressional Relations*, [w:] *Both Ends of the Avenue. The Presidency, the Executive Branch and the Congress in the 1980s*, A. King (red.), American Enterprise Institute for Public Policy ResearchWashington–London 1983, s. 1 i n.

[538] R.M. Małajny, *Amerykański prezydencjalizm*..., s. 537 i n.

[539] M.J. Dickinson, *The President and Congress*, [w:] *The Presidency and the Political System*, M. Nelson (red.), Los Angeles–London–New Delhi 2014, s. 406 i n.

Dzieli się je albo na podstawie kryterium podmiotowego (tzn. w czyjej kompetencji się znajdują), albo na podstawie kryterium przedmiotowego (tj. w jakim obszarze aktywności poszczególnych władz się ujawniają). Biorąc pod uwagę pierwsze z przedstawionych kryteriów, wyróżnia się hamulce pozostające w dyspozycji Kongresu i te, których dysponentem jest prezydent USA. Z kolei, jeżeli za punkt wyjścia przyjmiemy kryterium przedmiotowe, można wyodrębnić hamulce działające w sferze finansów publicznych, legislacji, kształtowania składów osobowych organów państwa, polityki zagranicznej. Z całą pewnością najważniejszym w obszarze legislacji hamulcem konstytucyjnym jest prezydenckie prawo odmowy podpisania ustawy (weto). O ile przy tym historycznie było ono uprawnieniem rzeczywiście ekstraordynaryjnym, o tyle dzisiaj jego hamujący wymiar nieco osłabł, a weto coraz częściej używane, a nawet nadużywane stało się nie tyle uprawnieniem hamującym, ile raczej formą presji egzekutywy na legislatywę i forsowania własnej polityki prawodawczej przez prezydencki ośrodek władzy (stąd m.in. utarło się określenie dotyczące przywództwa legislacyjnego prezydenta[540]. Mimo to, wciąż uzasadnienie prezydenckiego weta posiada wymiar negatywny, skorelowany z ideą hamowania władz. Założenie jest takie, że ma ono mieć zastosowanie tylko wówczas, gdy prezydent chce zablokować inicjatywy legislacyjne Kongresu, przeciwstawiając im własne koncepcje prawnego uregulowania określonych kwestii. Weto ustawodawcze, mimo swojej ewolucji w ciągu ponad 200-letniej historii USA, jest – patrząc z punktu widzenia prezydenta – podstawowym narzędziem blokowania działań izb parlamentarnych, a prezydent sięgając po nie staje się niemal równy Kongresowi, balansując w ten sposób pozycją rozdzielonych władz. Z kolei w obszarze finansów publicznych hamulcem podstawowym pozostaje z pewnością kongresowa „władza nad sakiewką" (power of purse). Jej źródłem są dwa, bardziej szczegółowe uprawnienia Kongresu - taxing power oraz spending power. Pierwsze z nich jest tradycyjną władzą nakładania podatków, podczas gdy drugie władzą czynienia wydatków publicznych w praktyce, będącą zasadniczym hamulcem ustrojowym w stosunkach amerykańskiej legislatywy z egzekutywą. Dzięki niemu Kongres urasta do roli „pierwszego organu państwa" (first branch of Government), co pokazuje doskonale praktyka, gdyż przeszło 9/10 całej działalności tego organu koncentruje się, pośrednio lub bezpośrednio, wokół wydatków federalnych. Hamulce ustrojowe, co trzeba podkreślić nie stanowią przy tym żadnej blokady instytucjonalnej w amerykańskim systemie rządów (a jeśli nawet tak były postrzegane, to zmieniły się w praktyce). Są raczej wentylem bezpieczeństwa czy też rezerwą, po którą sięga się w systemie, który cechuje się radykalnym rozdziałem władzy oraz polityczną dyrektywą konkurencji.

[540] R.M. Małajny, *Amerykański prezydencjalizm*..., s. 449 i n.

Formalne cechy identyfikujące system prezydencki, którego pierwowzorem jest ustrój polityczny USA, muszą być jednak bezwzględnie uzupełnione o cechy poza konstytucyjne (polityczne i praktyczne), które przesądzają w ostateczności o specyfice, a zarazem niepowtarzalności tego systemu rządów. W dużej mierze to one bowiem sprawiają, że system ten nigdzie poza USA nie istnieje, a tam, gdzie próbuje się go przenieść, tam przenosi się go w sposób nieudolny prowadzący do budowania różnych jego mutacji, a często wręcz dewiacji. Pierwszą taką cechą jest stabilna amerykańska dwupartyjność, która stanowi materialną podstawę systemu prezydenckiego[541]. Dzięki niej pośrednie wybory prezydenta stają się de facto wyborami bezpośrednimi (co zresztą jest jednym z powodów, dla których nie podnosi się głośno kwestii ewentualnego ustanowienia wyborów bezpośrednich w miejsce dotychczasowego sposobu wyboru prezydenta). Poza tym dzięki dwupartyjności istnieje też bardzo klarowny podział na większość prezydencką i opozycję[542]. Dlaczego tak ważnym elementem systemu prezydenckiego jest stabilna dwupartyjność, najlepiej dowodzą rozmaite przykłady nieudolnego przenoszenia tego systemu gdzie indziej. Wszędzie, poza wieloma innymi przyczynami, powodem niepowodzenia był brak dwupartyjności i wpisanie prezydencjalizmu w system rywalizacji wielu partii politycznych, w którym jest mu szalenie trudno funkcjonować. Powodem pierwszym jest fakt, że prezydent przestaje być rzeczywistym liderem politycznym i stanowi co najwyżej korpus liderów wielu partii. Sytuacja znacznie się pogarsza, gdy prezydent przestaje formalnie być szefem własnej partii (jak jest w USA). Wówczas bowiem wprowadza się pewną fikcję niezależności, bezstronności i apartyjności prezydenta (która gatunkowo związana jest z alternatywnym systemem rządów, tj. z systemem parlamentarnym), co w rzeczywistości odsuwa go od partii, a to z kolei oznacza, że na jego miejsce wchodzą inni liderzy partyjni, zaś prezydent odsunięty zostaje od realnej polityki partyjnej, co siłą rzeczy dystansuje go nie tylko partyjnie, ale i politycznie. Skorelowana jest z tym druga, istotna cecha systemu prezydenckiego (w jego wiernym, tj. amerykańskim wydaniu), jaką jest fuzja rozmaitych ról prezydenta. W systemie tym prezydent jest bowiem nie tylko szefem władzy wykonawczej (a właściwie jej synonimem, gdyż nominalnie to on stanowi władzę wykonawczą, skąd zresztą wzięło się określenie monizmu egzekutywy), ale także kumuluje inne funkcje i role polityczne[543], np. jest przywódcą swojej partii politycznej (nie wymaga się bowiem od niego pozornej apolityczności), ale również, jeśli partia prezydencka ma większość w Kongresie, przywódcą tzw. większości. Jeśli natomiast się zdarzy, że w Kongresie prezydent zderza się z partią przeciwną, to staje się on swoistym

[541] A. Ardant, op. cit., s. 296-297.
[542] M. Tushnet, *The Constitution of the United States of America. A Contextual Analysis*, Portland 2009, s. 48 i n.
[543] Dzięki czemu prezydent jest realnym jednocześnie kreatorem i wykonawcą amerykańskiej polityki. Por. Ch.J. Jones, *The American Presidency. A Very Short Introduction*, New York 2007, s. 109 i n.

liderem opozycji. Pokazuje to ciekawy niuans polityki wpisanej w amerykański system prezydencki, jaką jest trudność i niejednoznaczność słowa opozycja. Opozycją jest bowiem partią, która jest alternatywna wobec partii prezydenckiej, (o ile ta ma jednocześnie większość w Kongresie), ale opozycją może być również dość paradoksalnie partia prezydencka, pod warunkiem, że zderzy się ona z przeciwną do niej partią, która w Kongresie (jego obu izbach) ma arytmetyczną większość. Z tego punktu widzenia polityczna rola prezydenta USA jest na swój sposób „obrotowa". Może on być równie dobrze liderem większości, jak i w szczególnym kontekście sytuacyjnym liderem opozycji (a przynajmniej nawiązując do konstrukcji znanych z systemu parlamentarnego rządu mniejszościowego. Jest tak m.in. za sprawą założonego mechanizmu hamulców ustrojowych, które sprawiają, że zdobycie prezydenckiego ośrodka władzy niekoniecznie daje jeszcze podstawy do samodzielnego, silnego, skutecznego, a co za tym idzie rzeczywistego rządzenia. Wystarczy wskazać przykład kongresowej „władzy nad sakiewką", żeby udowodnić, że bez poparcia Kongresu prezydent USA nie jest w stanie być rzeczywistym liderem politycznym, efektywnie realizującym swoje projekty. Jest tak dlatego, że w systemie prezydenckim poszczególne władze są — co prawda — wyraźnie rozdzielone, ale ich działania są wymieszane. Naczelną ideą Ojców Założycieli USA była bowiem obawa przed despotyzmem władzy i dlatego stworzyli oni ustrój, w którym żadna z władz nie urasta ponad pozostałe, a wszystkie są wyposażone w uprawnienia powściągające adresowane do innych władz, z których korzystają one, jeśli zajdzie taka potrzeba[544]. Kolejną cechą, która przesądza o niepowtarzalności systemu prezydenckiego jest międzynarodowa rola USA i fakt, że współczesną swoją postać system ten uz Należy pamiętać, że zasadnicze zmiany w relacjach Kapitolu z Białym Domem dokonały się właśnie na tle stosunków zewnętrznych USA, o czym świadczy najlepiej tzw. Presidential War Power (prezydenckie uprawnienia wojenne). Znaczenie amerykańskiej prezydentury (ale też i niebagatelnych uprawnień Kongresu z zakresu polityki traktatowej) w stosunkach międzynarodowych przyczyniły się m.in. do wyraźnej ekspozycji w porównaniu do XIX w. stanowiska prezydenta, co m.in. było jedną z przyczyn, dla których XX w. okrzyknięto wiekiem dominacji prezydenta. Jeszcze inną cechą, którą należy brać pod uwagę, jeśli identyfikuje się amerykański system prezydencki, jest wysoce specyficzna kultura prawno-polityczna USA. Ma ona swoje niebagatelne przełożenie na elementy behawioralne sposobu sprawowania urzędu prezydenckiego i, co jest równie ważne, na pewną podbudowę i obudowę tego sposobu. którą w dużym stopniu zyskał w momencie, gdy USA porzuciły politykę izolacjonizmu[545]. W grupie cech pozakonstytucyjnych, które wzięte razem kształtują amerykański system prezydencki, należy uwzględniać także jego cechy

[544] Ch. O. Jones, *The American Presidency. A Spearationist Perspective*, [w:] *Presidential Institutions*..., s. 19 i n.
[545] M. L. Mezey, *op. cit*., s. 146 i n.

psychologiczne[546]. W pewnym sensie rozstrzygają one o nieprzenoszalności systemu prezydenckiego na inną glebę ustrojową. Chodzi tu zarówno o swoistą psychologię rządzących, jak i rządzonych. Dla tej pierwszej immanentnymi cechami są rywalizacja, blokowanie i kierująca wszystkimi poczynaniami „zazdrość konstytucyjna", która sprawia, że w systemie prezydenckim dochodzi do ukształtowania się wspomnianej już wcześniej względnej równowagi instytucjonalnej. Jeżeli chodzi o psychologię rządzonych, to kieruje nią podstawowa dyrektywa umiarkowania, powodująca, że rzadko kiedy dochodzi do prawdziwej kumulacji władz w jej partyjnym wymiarze. Należy podkreślić fakt, iż poza USA nigdzie nie występuje ten system w oryginalnej, „czystej" postaci. Co najwyżej, w niektórych państwach, obecnie szczególnie w Meksyku jest polityczną gwarancją równowagi władz.

Zarazem system ten jest niesłychanie atrakcyjny i ciągle brany pod uwagę nawet w tych państwach, w których nie ma żadnych podstaw do jego budowania. Stąd bierze się cała gama rozwiązań, które bardziej lub mniej wiernie próbują kopiować system prezydencki, choć nigdzie nie udało się zbudować drugiego, po amerykańskim prezydenckiego systemu rządów z prawdziwego zdarzenia. Jeśli natomiast takie próby, przynajmniej na początku, rzeczywiście się udawały i mogły one stwarzać wrażenie zdolności adaptacyjnych tego systemu rządów, to późniejsze doświadczenia z tak przenoszonymi systemami były więcej niż negatywne. Przykładem pierwszym z brzegu może być eksperyment z systemem prezydenckim, jaki miał miejsce we Francji II Republiki (1848-1852). Szybko jednak system ten zboczył na drogę autorytaryzmu, w efekcie czego II Republika została zastąpiona II Cesarstwem, zaś wybierany w powszechnych wyborach prezydent (jak przystało na system prezydencki) zamieniony został na dożywotniego cesarza. Na tym przykładzie oraz wielu innych doświadczeniach, dla których istotnym poligonem były ustroje państw latynoamerykańskich[547], sformułowano ostatecznie tezę, zgodnie z którą system prezydencki jest nieprzenoszalny i niebezpieczny, gdyż grozi destabilizacją, a w konsekwencji erozją demokratycznych rozwiązań i dryfowaniem w kierunku arbitralnych rządów jednostki[548]. Wskazuje się zarazem, że ta jego cecha jest cechą wręcz genetyczną, gdyż system prezydencki jest systemem „zawieszonym" między klasycznym,

---

[546] Widać to np. w Meksyku, w którym jak się zaznacza psychologicznym i kulturowym czynnikiem rządów prezydenckim jest tzw. presidencialismo. Szerzej: J. Weldon, *Political Sources od «Presidencialismo» in Mexico*, [w:] *Presidentialism and Democracy in Latin America*, S. Mainwaring, M.S. Shugart (red.), Cambridge 1999, s. 225 i n.

[547] S. Mainwaring, *Presidentialism in Latin America*, [w:] *Parliamentary versus Presidential*..., s. 111 i n.

[548] Choć oczywiście formułowane są również poglądy odmienne, wskazujące, że system prezydencki jest systemem efektywnym, sprawnym z czytelną formułą odpowiedzialności monistycznej egzekutywy przed wyborcami. Zob. szerzej G.L. Verma, *Parliamentary versus Presidential System of Government*, New Delhi 2010, s. 158 i n.

nieodmiennie kojarzonym z demokracją, parlamentaryzmem, a rozmaitej maści systemami uzurpacji władzy, gdzie rolę zasadniczą odgrywa lider (jednostka)[549].

System prezydencki, poza USA oraz brytyjskie i kanclerskie modele parlamentaryzmu z reguły, poza Wlk. Brytanią oraz Niemcami, stawały się przyczynami poważnych kryzysów w młodych demokracjach świata. W pierwszym przypadku, w krajach Ameryki Południowej, Europy Wschodniej i Centralnej Azji, w drugim, w Europie Środkowej (np. Węgry) i anglofońskiej części subsaharyjskiej Afryki. Dziś wiemy już, że powodem kryzysów była zbytnia „dominacja egzekutywy"[550], prezydentów albo rządów większości w systemie checks and balances, których przyczynami były złe projektowanie konstytucyjne i wypaczenia lub mieszanie klasycznych modeli prezydencjalizmu i parlamentaryzmu. Dominacja egzekutywy w systemach prezydenckich w takich sytuacjach polegała na jednoczesnym za długim byciu u władzy jednej opcji politycznej będącej skutkiem sztywnych kadencji a w systemach parlamentarnych spowodowane to było syndromem partii dominującej. Jej władzy nominacyjno-dymisyjnej (appointment-dismissal) umożliwiającej wpływ na powoływanie lub/i odwoływanie organów należących do systemu checks and balances.

W systemach parlamentarnych, co do zasady łamiących „separację władz", dochodziło dodatkowo do łamania – wobec istnienia partii dominującej – „separation of purposes", czyli pluralizmu opcji politycznych (partii), to z kolei prowadziło do powstawania dalszych dewiacji ustrojowych. Wybrani w powszechnych wyborach prezydenci, stawali się premierami, jednak, tym samym, wyłączonymi spod parlamentarnej kontroli, co stanowiło złamanie parlamentaryzmu. Jednocześnie wykorzystując, typowy dla parlamentaryzmu, brak zasady incompatibilitas, zatrudniali na posadach rządowych (dużo lepiej płatnych) tylu parlamentarzystów, ilu potrzeba było do osiągnięcia dominacji w parlamencie. W ten właśnie sposób powstawały ustroje superprezydenckie lub superkanclerskie, w których koncentracja władzy w rękach egzekutywy daleko przewyższała władzę rezydenta Białego Domu czy kanclerza zjednoczonych Niemiec.

4.2.2. System semiprezydencki

Kolejnym systemem, który warto poddać analizie jest system semiprezydencki. Chociaż system ten nie występuje w japońskim systemie politycznym, to jednak warto przedstawić jego cechy, które pomogą poznać zarówno jego specyfikę, jak i wskazać cechy łączące go z systemem parlamentarnym oraz wykazać różnice.

---

[549] J. Blondel, op. cit., s. 42.

[550] Zob. A. Lijphart, *Paterns of Democracy*: *Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven 1999, s. 129.

Negatywne doświadczenia z systemem parlamentarnym, jakie były udziałem wielu państw europejskich końca XIX i początku XX w., wygenerowały rozmaitego rodzaju zabiegi korygowania i modyfikowania dotychczasowych rozwiązań ustrojowych, dla których przyjęto wspólną nazwę racjonalizacji. Celem racjonalizacji było odejście od wybujałego parlamentaryzmu (we Francji np. określanego mianem parlamentaryzmu monistycznego[551], ale znanego również pod swojską nazwą sejmokracji), a co za tym idzie, wzmocnienie władzy wykonawczej bądź to w jej pionie rządowym, co w końcu dało system kanclerski[552], bądź w wydaniu brytyjskim – system premierowski[553] lub w jej pionie prezydenckim, co z kolei doprowadziło do ukształtowania się systemu półprezydenckiego.

Model semiprezydencki może być traktowany jako dopełnienie, modyfikacja lub synteza mechanizmów instytucjonalnych stanowiących konstytutywne właściwości dwóch modeli wyjściowych, czyli parlamentarnego i prezydenckiego. W przypadku semiprezydencjalizmu wciąż dyskusyjne pozostają kryteria, które winy być uwzględniane przy wyróżnianiu komponentów składających się na ten model. Istnieją dwie podstawowe perspektywy, które są w tym zakresie przyjmowane. Pierwsze stanowisko opiera się na założeniu, że semiprezydencjalizm jest genetycznie powiązany z modelem parlamentarnym, stanowiąc efekt charakterystycznej ewolucji tego systemu w XX w. Stanowisko drugie widzi natomiast w tym ustroju zupełnie nową konstrukcję ustrojową, która posiada swoje odrębne, niełączone z dwoma systemami podstawowymi, cechy strukturalne. Co więcej, formułując konstytutywne właściwości semiprezydencjalizmu przyjmuje się różne punkty odniesienia, niekiedy definiując ten model nie tyle przez pryzmat konstrukcji konstytucyjnej, ale z uwzględnieniem efektów, jakie przynosi on w praktyce politycznej (chodzi tu przede wszystkim o system semiprezydencki postrzegany jako podłoże ustrojowe umożliwiające koabitację).

W powiązaniu ze wspomnianą wielością ujęć definicyjnych tworzy to najbardziej niejednoznaczną konstrukcję wśród występujących współcześnie rozwiązań systemowych. Za istotny punkt wyjścia w zdefiniowania semiprezydencjalizmu przyjmuje się strukturę ustrojową regulowaną przepisami konstytucyjnymi. Konstrukcja ustroju semiprezydenckiego składa się z trzech występujących łącznie komponentów: dokonywanie elekcji głowy

[551] B. Chantebout, *Le régime parlementaire moniste: gouvernement d'assemblée*, [w:] *Mélanges Burdeau*, Paris 1977, s. 43 i n.

[552] M. Domagała, *System kanclerski i możliwości jego zastosowania w nowej konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Konstytucyjne systemy*..., s. 113 i n.

[553] Swoją nazwę i odrębność zawdzięcza nie tylko oficjalnej nazwie szefa rządu (premier), ale również temu, że postrzega się go jako system z jednopartyjnymi – co do zasady – zwartymi rządami oraz uznaniem premiera jako lidera nie tylko rządu, ale także większości parlamentarnej. Zob. J. Szymanek, *„Premierowska" odmiana systemu parlamentarnego,* [w:] *Parlamentarny system rządów. Teoria i praktyka*, T. Mołdawa, J. Szymanek, M. Mistygacz (red.), Wydawnictwo: Elipsa, Warszawa 2012, s. 236 i n.

państwa w wyborach powszechnych; dysponowanie przez głowę państwa znaczącymi uprawnieniami (considerable powers); występowanie premiera wraz z ministrami, którzy jako piastuni stanowisk w rządzie, mogą funkcjonować w tym charakterze tylko pod warunkiem, że parlament nie ustosunkuje się do nich negatywnie. Takie ujęcie wskazuje jako konstytutywne cechy modelu: dualizm egzekutywy, odpowiedzialność polityczną rządu przed parlamentem, a także relatywnie silną prezydenturę opartą na legitymacji do rządzenia uzyskiwanej od ogółu obywateli oraz na kompetencjach, które kwestionują polityczne zneutralizowanie głowy państwa. W późniejszych latach tak sformułowana definicja spotkała się z krytyką. Tutaj dochodzimy do niezwykle istotnej kwestii, jaką jest sama ontologia systemu semiprezydenckiego. Otóż system ten, z metodologicznego punktu widzenia, nie jest wbrew pozorom nowym, odrębnym czy też właściwym modelem systemów rządów[554]. Jest on raczej formą daleko idącej racjonalizacji systemu parlamentarnego, stąd niekiedy odmawia mu się statusu niezależnego i innego systemu rządów. We Francji np. coraz częściej semiprezydencjalizm jest traktowany jako hiperbola racjonalizacji, a nie osobny system rządów w porównaniu do dwóch innych rozwiązań klasycznych, tj. systemu parlamentarnego i systemu prezydenckiego. Oba elementy wzmocnienia pozycji ustrojowej prezydenta (w sferze kompetencyjnej i w sferze wyborczo-legitymizacyjnej) dały asumpt do porównywania go właśnie z systemem prezydenckim i uznania, że znajduje się on pomiędzy typowym systemem parlamentarnym, a typowym systemem prezydenckim[555]. Stąd wzięła się jego nazwa zaproponowana przez Maurica Duvergera mianowicie, system półprezydencki (semiprésidentiel)[556].

Przekonanie, system semiprezydencki jest właściwie pewnego rodzaju mutacją, czy nawet wariacją systemu parlamentarnego podtrzymują liczne jego cechy, które jednocześnie charakteryzują system parlamentarny. Kluczową jest zasada istnienia kolegialnego organu władzy wykonawczej, osobnego niż prezydent (tj. rządu), który ponosi polityczną odpowiedzialność przed parlamentem (za pośrednictwem instytucji wotum zaufania i wotum nieufności). Te cechy powodują, że mimo różnic i odmienności system semiprezydencki genetycznie tkwi w systemie parlamentarnym, będąc co najwyżej jego mutacją. Niemniej półprezydencjalizm charakteryzuje się także pewnymi rozwiązaniami, które nie występowały w klasycznym systemie parlamentarnym. Kluczowymi są te rozwiązania, które były związane z pozycją ustrojową prezydenta, która istotnie jest

[554] Zob. szerzej J. Szymanek, *System półprezydencki (mieszany). Metodologiczna zasadność i prakseologiczna użyteczność*, [w:] *Systemy rządów w perspektywie*..., s. 279 i n.
[555] R. Elgie, *Semi-Presidentialism. Sub-Types and Democratic Performance*, New York 2011, s. 19 i n.
[556] M. Duverger, *A New Political System Model: Semi-Presidential Government*, [w:] *Parliamentary versus Presidential...,* s. 142 i n.

wzmocniona w porównaniu z właściwym systemem parlamentarnym. W konsekwencji w systemie półprezydenckim, po pierwsze, prezydent ma realną władzę polityczną, a nie jest jak w systemie parlamentarnym jedynie totemem państwowości, po drugie również odmiennie niż w klasycznym systemie parlamentarnym jest on wybierany w wyborach powszechnych (na wzór amerykańskiego systemu prezydenckiego). Trzeba jednak zdawać sobie sprawę z tego, że tak jak system półprezydencki jest jedynie w połowie prezydenckim, tak też co najmniej w połowie jest on ciągle systemem parlamentarnym[557]. Nadal w systemie półprezydenckim znajdują się rozwiązania identyfikujące system parlamentarny (jak np. dualizm władzy wykonawczej, którą realizuje i prezydent, i rząd; polityczna odpowiedzialność rządu przed parlamentem przy równoczesnym braku takiej odpowiedzialności prezydenta, skorelowana z zasadą, że rząd stanowi emanację większości ukształtowanej w parlamencie). Dlatego z tych powodów odmawia mu się czasami statusu półprezydenckiego i mówi raczej o systemie parlamentarnym ze skorygowaną prezydenturą[558]. bądź też silnie zracjonalizowanym systemem parlamentarnym [559]. Określenie to wskazuje wyraźnie, że w systemie semiprezydenckim tkwi znacznie więcej cech czy też elementów systemu parlamentarnego niż prezydenckiego. Podstawowa logika tego systemu opiera się bowiem na kluczowym dla parlamentaryzmu elemencie, jakim jest zasada politycznej odpowiedzialności rządu przed parlamentem, przy jednoczesnym założeniu, że rząd zarówno w jego składzie osobowym, jak i politycznym oraz programowym jest odzwierciedleniem układu większościowego uformowanego w legislatywie. Logiki tej pozbawiony jest każdy system prezydencki, w którym polityczno-partyjny profil egzekutywy nie ma żadnego związku z parlamentem, co więcej, w układzie cechującym semiprezydencjalizm logika ta wyraźnie dominuje nad tymi rozwiązaniami, które właściwe są dla systemu prezydenckiego. Potwierdzeniem tego jest casus francuskiej koabitacji (zaistniałej po raz pierwszy w 1986 r. i powtórzonej jeszcze kilkakrotnie), która pokazała, że w momencie uformowania się różnych, przeciwstawnych większości po stronie prezydenta i parlamentu, rząd nabiera cech typowego rządu parlamentarnego, a prezydent niejako w naturalny sposób ustępuje miejsca związkom rządu z parlamentem, w których kluczową rolę odgrywa węzeł polityczno-partyjnej afiliacji, ale i zależności[560]. Doświadczenie koabitacji dla systemu półprezydenckiego miało olbrzymie znaczenie, gdyż uwypukliło, że system ten posiada

[557] Świadczą o tym podstawowe jego elementy, które są zarazem właściwe dla systemu parlamentarnego w jego oryginalnej wersji. Por. P. Lauvaux, *Le parlementarisme*, Paris 1997, s. 76 i n.
[558] A. Siaroff, Comparative Presidencies, *The Inadequacy of the Presidential, Semi-Presidential and Parliamentary Distincyions,* „European Journal of Political Research" 2003, t. 43, nr 3, s. 309.
[559] D. Turpin, *Le régime parlementaire*, Dalloz, Paris 1997, s. 65 i n.
[560] M.A. Cohendet, *Cohabitation et Constitution*, „Pouvoirs" 1999, nr 91, s. 33 i n.

znacznie więcej elementów właściwych dla systemu parlamentarnego niż prezydenckiego. Od tego czasu zaczęto konstatować samą konstrukcję półprezydencjalizmu dostrzegając cechy mutacji systemu parlamentarnego niż klasyfikując go do osobnego systemu rządów)[561]. Wskazana wyżej koabitacja pokazała janusowe oblicze ustrojowego umocowania prezydenta w systemie półprezydenckim. Oznacza to, że prezydent, w zależności od układów politycznych występujących w trójkącie rząd–parlament–prezydent, może być prezydentem bardziej przypominającym prezydenta z systemu prezydenckiego, ale jedynie w sytuacji zbieżności politycznych preferencji. Dobrym przykładem tego jest okres prezydentury generała Charlesa de Gaulle'a i jego dwóch kolejnych następców. Może też być prezydent znany z klasycznego sytemu parlamentarnego, w którym schodzi on na plan dalszy. Podstawą dla całego systemu jest relacja rządu z parlamentem (co potwierdziły okresy „współzamieszkiwania" z czasów prezydentury Françoisa Mitteranda i Jacquesa Chiraca)[562].

Szczególnie problematyczna stała się kwestia wymaganej siły prezydentury jako przesłanki uznania danego systemu za semiprezydencki. Dyskusje wokół tego modelu koncentrowały się, wobec tego, na kwestii uprawnień prezydenckich, które można by uznać za „znaczące". Trudności powodowała nieostrość tego sformułowania uniemożliwiająca jednoznaczne zaklasyfikowanie systemów rządów konkretnych państw jako semiprezydenckich.

W późniejszym czasie formułowano wiele innych definicji analizowanego systemu rządów, które zupełnie abstrahowały od kwestii siły prezydentury jako determinanty semiprezydencjalizmu. Takie podejście pozwoliło na spełnienie zasadniczego celu w postaci możliwości jednoznacznego ustalenia, które państwa będą mogły być klasyfikowane jako te wyczerpujące znamiona semiprezydencjalizmu. Jeśli traktować to jako niewątpliwy atut, to do jego wad będzie można zaliczyć zbyt daleko idącą liberalizację wymogów służących jego wyodrębnieniu, a wskutek tego objęcie terminem „semiprezydencjalizm" państw, które do tej pory były postrzegane jako recypujące typowy system parlamentarny, wzbogacony jedynie o dodatkowy element konstrukcyjny w postaci powszechnej elekcji prezydenta. Co istotne, są to państwa przyjmujące model względnie słabej, a niekiedy nawet bardzo słabej władzy prezydenckiej. Zastosowanie tak szerokiego ujęcia semiprezydencjalizmu powoduje, że do tego systemu można włączyć rządy Bułgarii, Czech, Irlandii, Polski czy Słowenii. Ponieważ

[561] Wielu autorów konsekwentnie zresztą twierdzi, że V Republika to system parlamentarny, tylko że z silnie wzmocnioną prezydenturą. Zob. szerzej P. Lauvaux, *Parlementarisme rationalisé et stabilité du pouvoir exécutif, Bruxelles* 1988, s. 30 i n.

[562] H. Portelli, *Arbitre ou chef de l'opposition?*, „Pouvoirs" 1999, nr 91, s. 59 i n.

w żadnym z nich głowa państwa nie jest komponentem ustrojowym, wokół którego buduje się strukturę systemu rządów. Każe to postawić pytanie o istnienie w tym przypadku istotnej jakościowej różnicy pomiędzy systemami rządów tych państw, a tymi, które zakładają elekcję prezydenta w trybie innym niż głosowanie powszechne (np. Estonia, Grecja, Łotwa, Węgry).

Nie kwestionując zasadności wyodrębnienia modelu semiprezydenckiego jako swoistej struktury instytucjonalnej osadzonej w przepisach konstytucyjnych, możemy stwierdzić, że podobnie jak w przypadku systemów parlamentarnego oraz prezydenckiego punktem wyjścia przy konstruowaniu definicji powinien być problem podmiotu lub podmiotów, na które zostanie zorientowana polityczna odpowiedzialność ministrów. W semiprezydencjalizmie jest to odpowiedzialność podwójna, a zatem nie tylko przed parlamentem, ale także przed prezydentem. Istotne jest jednak zastrzeżenie, że tego rodzaju podwójna odpowiedzialność nie musi być regulowana wprost przepisami konstytucyjnymi, lecz wynikać również z pozaprawnych reguł życia politycznego, które mogą tym samym przyczyniać się do ustanowienia silniejszego statusu głowy państwa niż wynikałoby to z formalnie przyjętego standardu konstytucyjnego. Sygnalizowana tendencja jest zresztą obserwowana w wielu państwach zakładających dualizm egzekutywy połączony z relatywnie silną władzą prezydencką. Można tu wymienić Francję okresu V Republiki czy też Polskę, gdy obowiązywała Mała Konstytucja z 1992 roku (okres prezydentury Lecha Wałęsy).

W obrębie państw z mocniejszym, czyli prezydencko-parlamentarnym podtypem semiprezydencjalizmu znalazłyby się m.in. Azerbejdżan, Gabon, Republika Kongo, Senegal i Rosja, natomiast o formule słabszej (premierowsko-prezydenckiej) można by mówić w kontekście Francji, Irlandii, Litwy, Mali, Polski czy Słowenii. W konsekwencji ciągle można spotkać dwa przeciwstawne stanowiska. Pierwsze, zgodne z koncepcją M. Duvergera, uznaje odrębny status ontologiczny systemu półprezydenckiego, przyjmując, że jest on na tyle specyficzny w porównaniu do dwóch modelowych rozwiązań, że kwalifikuje się jako system gatunkowo inny[563]. Drugie stanowisko, odrzuca metodologiczną odrębność i swoistość tego systemu i plasuje go w szerokiej gamie systemów parlamentarnych[564], które są na tyle pojemne i wielowariantowe, że tworzą właściwie całą rodzinę systemów parlamentarnych. Dlatego pośród nich można wskazać systemy klasyczne czy typowe, jak również takie, które zmodyfikowano w skutek zabiegów racjonalizujących. Ostatnie z wymienionych systemów, czyli klasyczne nie są jednokierunkowe i mogą czynić beneficjentem zabiegów korygujących różne podmioty, w tym prezydenta. W dostępnych analizach (m.in. Roberta Elgie) sugeruje się, że z całego wachlarza budowania silniejszej niż jest to w klasycznym ustroju parlamentarnym

[563] M. Duverger, *Le concept de régime semi-présidentiel*, [w:] *Les régimes*..., s. 7 i n.
[564] P. Parini, *Les institutions politiques*, Gedrukt Boek, Paris 1984, s. 43 i n.

pozycji prezydenta, kluczowe znaczenie mają powszechne, bezpośrednie wybory głowy państwa. Zwłaszcza na gruncie amerykańskim, przyjmuje się stanowisko, że system semiprezydencki, to w istocie każdy system przewidujący powszechne wybory prezydenta, a zarazem niespełniający cech typowego czy też właściwego systemu prezydenckiego. Stanowisko to choć oparte jest na klarownych założeniach, może jednak prowadzić do błędnych wniosków. Systemem semiprezydenckim, stosownie do niego, będzie bowiem każdy system z powszechną elekcją głowy państwa, niezależnie od tego, czy w ślad z nią idzie rzeczywiste kompetencyjne wzmocnienie prezydentury (a to przecież powinno być wyznacznikiem systemu semiprezydenckiego). O tym, że nie zawsze tak musi być, przekonuje choćby przykład Republiki Czeskiej, w której wprowadzono powszechne wybory prezydenta, co jednak nie przełożyło się na szerszą korektę modelu czeskiej prezydentury, plasującej się ciągle w konwencjonalnych założeniach systemu parlamentarnego. Samo wprowadzenie wyborów powszechnych i bezpośrednich było pragmatycznym rozwiązaniem wprowadzonym po tym, jak dotychczasowy tryb wyboru przez parlament, który okazał się zupełnie nieskuteczny w określonych uwarunkowaniach politycznych 2012 r.[565]. Przekonanie to było w pewnym momencie swoistym perpetuum mobile zabiegów racjonalizujących, którym towarzyszyło hasło „nie po to wybieramy prezydenta w głosowaniu powszechnym, żeby jedynie celebrował wystawy chryzantem"[566]. Powszechny i bezpośredni wybór piastuna urzędu prezydenckiego w efekcie generował, niemalże automatyczne, roszczenie do poszerzania zakresu władzy prezydenta, mierzonej zakresem posiadanych przez niego uprawnień. Dzisiaj przekonanie to nie jest już tak dominujące a przypadek Czech potwierdza tylko, że jest możliwe skorelowanie powszechnego trybu elekcji prezydenta z dość skromnym, tradycyjnym dla systemu parlamentarnego gorsetem jego pozycji ustrojowej. Posługiwanie się wyłącznie jednym kryterium uznawania bądź nieuznawania jakiegoś systemu rządów za półprezydencki nie jest wskazane. W przypadku powszechnych i bezpośrednich wyborów prezydenckich, które mają zastosowanie w coraz większej liczbie państw uwidacznia się to, że nie muszą być wcale skorelowane ze wzmocnieniem kompetencyjnym prezydenta. Obecnie większość państw plasuje się w grupie ustrojów półprezydenckich (Austria, Bułgaria, Finlandia, Islandia, Irlandia, Litwa, Czechy, Słowacja, Słowenia), bez względu na pozostałe elementy konstytucyjnego umocowania prezydentury. Ma to również wpływ na praktykę sprawowania urzędu prezydenckiego, która może dystansować się od modelu normatywnego, zawartego w przepisach konstytucyjnych. Może być tak, że nawet silna konstytucyjnie prezydentura (Islandia czy Irlandia) w praktyce będzie stępiała swoje ostrze a cały system rządów

[565] M. Bankowicz, *Prezydentury,* Wydawnictwo Uniwersytetu Jagielońskiego, Kraków 2013, s. 133 i n.
[566] J. Gicquel, J.É. Gicquel, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, L.G.D.J. Lextenso, Paris 2007, s. 544.

przypominać będzie do złudzenia klasyczny system parlamentarny. Formuła semiprezydencjalizmu zakłada włączenie elementów kojarzonych z ustrojem prezydenckim. Są nimi nie tylko powszechne wybory prezydenckie zapewniające silną a zatem adekwatną do posiadanych zasobów kompetencyjnych, legitymację społeczną a także te, które łączą się z nieco bardziej restrykcyjnym niż w przypadku modelu parlamentarnego podziałem władzy. Komponenty te w postaci niepołączalności stanowisk w egzekutywie i legislatywie oraz nieprzyznania głowie państwa prawa inicjowania postępowania ustawodawczego należy traktować jako uzupełniające.

Cechy specyficzne analizowanego modelu ustrojowego widać także przez pryzmat efektów jego aplikacji w praktyce sprawowania władzy. System semiprezydencki stanowi pośrednią formę rządów[567]. Nawiązując do koncepcji, którą sformułował Giovanni Sartori można stwierdzić, że egzekutywa w tym przypadku jest nie tylko dualistyczna, ale także dwugłowa (bicephalous). Należałoby to interpretować jako kwalifikowaną formę dualizmu czy też recepcję przedstawionego wyżej modelu egzekutywy wewnętrznie zbalansowanej. Dwugłowość w tym ujęciu oznacza dwa silne podmioty w obrębie władzy wykonawczej, z których każdy dysponuje uprawnieniami uzasadniającymi roszczenia do oddziaływania na proces rządzenia państwem. Zjawisko politycznej neutralizacji głowy państwa pozostaje zatem z całą pewnością poza tak rozumianym modelem semiprezydenckim. Funkcjonowanie zbalansowanej władzy wykonawczej może generować wyraźnie wyższy poziom rywalizacyjności w jej obrębie. Jest tak w szczególności wówczas, gdy prezydent oraz rząd z premierem na czele wywodzą się z konkurencyjnych obozów politycznych, z których każdy dąży do realizacji ewidentnie odmiennej wizji programowej, a zatem gdy dojdzie do koabitacji. Ważne dla prawidłowej oceny systemu półprezydenckiego jest właściwe zdiagnozowanie jego elementów obligatoryjnych. Wybór tych elementów, skoro półprezydencjalizm jest systemem „połówkowym"[568], musi uwzględniać te elementy, które zostały wzięte z systemu parlamentarnego (pozostającego dla półprezydencjalizmu systemem podstawowym) oraz te, które zaczerpnięto z systemu prezydenckiego. Spór o elementy (składniki) systemu półprezydenckiego wciąż się toczy, niemniej można spróbować skatalogować przynajmniej kilka z nich, traktowanych jako konieczne minimum. Należy do nich zaliczyć: dualizm władzy wykonawczej, rozdzielonej między prezydenta a organ kolegialny w postaci rządu (cecha wzięta z systemu parlamentarnego); wybór prezydenta w głosowaniu powszechnym (element zaczerpnięty z systemu prezydenckiego); polityczna odpowiedzialność rządu przed parlamentem przy

[567] http://www. system semiprezydencki/wikipedia/wolna encyklopedia (dostęp: 17.03.2022).
[568] J.A. Cheibub, *Presidentialism, Parliamentarism and Democracy,* Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 33 i n.

jednoczesnym braku takiej odpowiedzialności w przypadku prezydenta (element systemu parlamentarnego); kompetencje prezydenta przekraczające uprawnienia ceremonialno-reprezentacyjne, oznaczające, że jest on rzeczywistym dysponentem władzy wykonawczej, a nie jedynie (jak w systemie parlamentarnym) jej nominalnym składnikiem (element systemu prezydenckiego). Z przedstawionego katalogu wynika, że najbardziej spornym, bo i rozciągliwym jest czwarty element, który najczęściej w ocenach doktryny jest też mocno niejednoznaczny i puentowany takimi określeniami jak: „realna władza", „poważne uprawnienia" czy „istotne kompetencje"[569]. Niezależnie od wszelkich różnic tak bardzo niejednoznacznych określeń, ich wspólnym mianownikiem jest to, że prezydent ma rzeczywiste i samodzielne uprawnienia (prerogatywy), choć ich katalog nie musi być specjalnie rozbudowany, co powoduje, że nie jest on prezydentem wpisanym w model klasycznego systemu parlamentarnego, gdzie prezydent pełni jedynie funkcje reprezentacyjne i np. przecina wstęgi lub nawiązując do polskiego określenia, pilnuje żyrandola. Wzmocnione stanowisko prezydenta, co ważne, nie może być jednak wyłącznym punktem odniesienia dla systemu półprezydenckiego[570]. W diagnozie ustrojów półprezydenckich ważne jest również, o czym niekiedy się zapomina, respektowanie tych wszystkich elementów, które charakteryzują system parlamentarny. Jeśli bowiem elementy te są ignorowane, to system rządów przechodzi na pozycje tzw. neoprezydencjalizmów, które w warstwie konstytucyjnej przypominają właściwe systemy półprezydenckie. Zdecydowana większość erodujących pod względem demokratycznych standardów rozwiązań ustrojowych odznacza się bowiem, przynajmniej na poziomie norm konstytucyjnych, cechami właściwymi dla systemu półprezydenckiego. W praktyce jednak ustroje te przekraczają Rubikon półprezydencjalizmu i przechodzą paradoksalnie na pozycje ustrojów hiper-prezydenckich, gdyż elementy parlamentarne są w nich konsekwentnie pomijane. Przykładem może być Rosja, która jest systemem półprezydenckim (spełnia wszystkie cztery jego elementy wcześniej uznane za konieczne). Niemniej praktyka oddala rosyjski ustrój od półprezydencjalizmu przypominając raczej kolonialny neoprezydencjalizm, czy hiperprezydencjalizm, określany również mianem prezydencjalizmu wschodniego, tudzież despotycznego (co stanowi niedwuznaczne nawiązanie do znanej z historii ustrojów koncepcji tzw. despotii wschodnich). Jeśli rzeczywiście z obszernej gamy rozwiązań adaptujących cechy półprezydencjalizmu odrzucimy wszystkie ustroje dwuznaczne (neoprezydenckie czy wręcz hiperprezydenckie), to okaże się, że klasycznych systemów półprezydenckich jest niewiele. Oczywiście mówiąc o rozwiązaniach klasycznych, należy mieć na uwadze te, które przewidują

[569] M. Duverger, *Le concept*..., op. cit. s. 9-10.
[570] G. Sartori, *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, London 1997, s. 131.

co najmniej cztery wskazane wcześniej cechy półprezydencjalizmu, co oznacza, że bardziej ambitnie kreślą prezydenturę, niż tylko dodając do niej powszechne i bezpośrednie wybory prezydenckie. Do systemów takich możemy zaliczyć zarówno rozwiązania znane z historii, jak i niektóre współczesne rozwiania ustrojowe. Historycznymi wcieleniami systemów półprezydenckich były: niemiecka Republika Weimarska (na podstawie konstytucji z 1919 r.), fiński system rządów (z lat 1919-2000)[571] i portugalski półprezydencjalizm (z lat 1976-1986)[572]. Z kolei obecnie o systemie półprezydenckim możemy mówić m.in. w Rumunii[573]. czy w Turcji (zwłaszcza od 2007 r., kiedy dotychczasowe wybory prezydenta przez parlament zastąpiono wyborami powszechnymi i bezpośrednimi, co w praktyce weszło w życie w 2014 r.). Niemniej kanonem rozwiązań właściwych dla systemu półprezydenckiego pozostaje Francja V Republiki (na podstawie konstytucji z 1958 r.)[574]. Warto jednak wskazać, że we Francji system ten został istotnie zmodyfikowany w następstwie obszernej nowelizacji konstytucji z lipca 2008 r. Ustawa ta wprowadziła daleko idące zmiany, chociaż ich skutek do dziś wzbudza sporne oceny. Niektórzy, zwłaszcza na początku, doszukiwali się wyraźnego stępienia prezydenckiego profilu Francji [575] i swoistej parlamentaryzacji jej ustroju (co miało odpowiadać ogólniejszym tendencjom zauważalnym wcześniej w Portugalii czy w Finlandii) [576]. Dzisiaj jednak formułowane oceny nie są już tak jednoznaczne, a co więcej, wskazuje się, że w istocie wprowadzone zmiany wzmocniły stanowisko ustrojowe prezydenta, zaś niektóre z rozwiązań, które były postrzegane jako uszczuplenie jego pozycji (np. skrócenie kadencji), miały inne cele i w całokształcie swoich zdarzeń i skutków wyostrzyły prezydenckie tendencje w ustroju politycznym Francji (wspomniane skrócenie kadencji było np. podyktowane chęcią uniknięcia na przyszłość zjawiska koabitacji, które osłabiało prezydenturę wzmacniając wątki parlamentarne)[577]. Warto zaznaczyć, że system półprezydencki podlega szczególnie częstym i co ważne wielokierunkowym przekształceniom konstytucyjnym, nie tylko zresztą we Francji, ale w ogóle. Zauważa się, zwłaszcza w Europie, że system ten w wyniku częstych i niekiedy daleko idących korekt traci swoje ostrze prezydencjalizmu i generalnie przechodzi na pozycje parlamentarne (Portugalia w 1986 r., Finlandia w 1999 r., Mołdawia po 2000 r.). To z kolei wzmaga tylko dyskusję nad ontologiczną odrębnością tego systemu rządów, któremu zarzuca

[571] J.M. Jansson, *Le régime semi-présidentiel finlandais: dispositions légales, pratique politique*, [w:] *Les régimes*..., s. 103 i n.
[572] L. Salgado de Matos, *L'expérince portugaise*, [w:] *Les régimes*..., s. 55 i n.
[573] Która wskazywana jest jako najbardziej czysty, w sensie najbardziej zbliżony do modelu francuskiego system półprezydencki. Por. J.P. Massias, *Droit constitutionnel des États d'Europe de l'Est*, Paris 2008, s. 297 i n.
[574] G. Sartori, *op. cit*., s. 121.
[575] J. Gicquel, *La reparlementarisation: un perspective d'évolution,* „Pouvoirs" 2008, nr 126, s. 52 i n.
[576] M. Grzybowski, *Semiprezydencjalizm złagodzony. Pozycja ustrojowa prezydenta Finlandii na tle doświadczeń V Republiki Francuskiej*, „Studia Iuridica Lublinensia" 2014, t. XXII, s. 63 i n.
[577] J. C. Colliard, *Un confirmation de l'évolution présidentialiste de l'Éxécutif*, „Revue politique et parlementaire" 2007, nr 1045, s. 10.

się nie tylko swoiste wypośrodkowanie cech obu systemów (tj. parlamentaryzmu i prezydecnalizmu), same w sobie nie dające jeszcze podstaw dla konstruowania systemu osobnego typu, ale także to, że jest on w gruncie rzeczy systemem tranzycyjnym (przejściowym)[578]. Sugeruje się, nie bez racji, że większość przypadków eksperymentowania z systemem półprezydenckim skończyła się przejściem bądź to na pozycje bardziej parlamentarne (w aspekcie konstytucyjnym Portugalia, Finlandia, Mołdawia; zaś w aspekcie polityczno-praktycznym Austria, Irlandia, Islandia), bądź bardziej prezydenckie (Francja), nie mówiąc już o tych wszystkich przypadkach, które półprezydencjalizm zastąpiły rozmaitymi neoprezydencjalizmami zahaczającymi o niedemokratyczne standardy (Rosja, Kazachstan, Turkmenistan). Warto zaznaczyć, że wbrew pozorom system półprezydencki, niezależnie od tego jak się go definiuje, i tego, czy przyjmuje się jego odrębny status ontologiczny czy też nie, czerpie znacznie więcej z systemu parlamentarnego niż prezydenckiego[579]. Oznacza to, że w przeciwieństwie do systemu prezydenckiego, opowiada się on za „miękką" „elastyczną", względnie „życzliwą" wersją rozdzielenia władz[580], która jest podstawową cechą identyfikującą system parlamentarny[581], (czy raczej systemy parlamentarne, jeśli zajmie się stanowisko, że tworzą one całą paletę rozmaitych rozwiązań mających co najwyżej wspólny mianownik). Oznacza to, że w systemie tym zdecydowana większość rozwiązań to rozwiązania znane z systemu parlamentarnego. Pierwszym z brzegu jest dualizm egzekutywy[582]. Zgodnie z nim, dysponentem władzy wykonawczej jest zarówno prezydent (głowa państwa), jak i kolegialny organ w postaci rządu, na czele z premierem. W systemie parlamentarnym to właśnie rząd i premier stanowią „jądro" władzy wykonawczej a głowa państwa jest jedynie jej nominalnym elementem (Niemcy, Wielka Brytania, Holandia, Belgia, Szwecja, Norwegia, Dania i Węgry), o tyle w systemie półprezydenckim prezydent posiada realną władzę wykonawczą będąc szefem tej władzy (stąd nota bene wzięło się francuskie określenie szefa państwa chef de l'État, sformułowane właśnie na gruncie V Republiki. Wyraża ono ideę przywództwa prezydenta we władzy wykonawczej, trochę na wzór szefowania w wojsku, co związane było oczywiście z generałem Ch. de Gaulle'em)[583]. Podkreślenie rangi i znaczenia prezydenta jako nie tylko elementu egzekutywy, ale również tego, że formalnie stoi on na jej czele, znajduje czasami konstytucyjny wyraz w przyznanej prezydentowi kompetencji do

---

[578] V. Bunce, *Presidents and the Transformation in Eastern Europe*, [w:] *Presidential Institutions*..., s. 161 i n. J. Elster, *Afterword, the Making of Postcommunist Presidencie*s, [w:] *Postcommunist Presidents*, R. Taras (red.), Cambridge 1997, s. 225 i n.
[579] G. Sartori, op. cit., s. 131-132.
[580] W. Sokolewicz, *Pomiędzy systemem parlamentarno-gabinetowym a systemem prezydencko-parlamentarnym: prezydentura ograniczona, lecz aktywna w Polsce i w Rumunii*, „Przegląd Sejmowy" 1996, nr 3, s. 34 i n.
[581] P. Ardant, op. cit., s. 239 i n.
[582] P. Pactet, F. Mélin-Soucramenien, *Droit constitutionnel*, Paris 2013, s. 143.
[583] J. Massot, *L'arbiter et le capitaine*, Paris 1987, s. 193 i n.

prowadzenia obrad rządu albo jako „normalnej" czy też „zwyczajnej" reguły"[584] (Francja, Finlandia na podstawie konstytucji z 1919 r.), albo co najmniej na zaproszenie premiera (Portugalia).

Drugim rozwiązaniem stygmatyzującym system półprezydencki, a zaczerpniętym z systemu parlamentarnego, jest utrzymanie zasady politycznej odpowiedzialności rządu przed parlamentem (jedną bądź obu jego izbami). Od razu też należy zaznaczyć, że rozwiązanie to jest najbardziej dysfunkcjonalne z punktu widzenia systemu półprezydenckiego[585], a w praktyce prowadzi ono do erozji tego systemu, która powoduje, że albo ulega on powolnej parlamentaryzacji (Finlandia, Francja zwłaszcza w okresach koabitacji), albo przechodzi na pozycję neoprezydencjalimu (co jest doświadczeniem państw Latynoameryki), gdzie właśnie odpowiedzialność rządów przed parlamentem, przy jednoczesnym uczynieniu prezydenta szefem władzy wykonawczej, powodowała mutacje tych systemów, a w konsekwencji dryfowanie w kierunku arbitralnych rządów prezydenckich, co jest cechą rozpoznawczą ustrojów neoprezydenckich. Z podobnym zjawiskiem mamy do czynienia również w Rosji, gdzie na poziomie konstytucyjnym jest utrzymywana zasada politycznej odpowiedzialności rządu przed Dumą Państwową, niemniej w praktyce została ona zastąpiona odpowiedzialnością przed prezydentem, co oznacza, że związki rządu z parlamentem tracą na znaczeniu.

Innym rozwiązaniem właściwym dla systemu semiprezydenckiego, podobnie jak pozostałe wziętym z systemu parlamentarnego, jest wyposażenie prezydenta w prawo do przedterminowego rozwiązania parlamentu. Uprawnienie to, w swoim założeniu, ma być swoistym kontruprawnieniem wobec parlamentarnego prawa sformułowania wotum nieufności pod adresem rządu, które oznacza przedterminowe zakończenie kadencji kolegialnego organu egzekutywy. W ten sposób, w myśl koncepcji teoretycznych, system parlamentarny (i półprezydencki, który sięga po te same rozwiązania) najpełniej realizuje ideę niekonsekwentnego czy też „życzliwego" albo „miękkiego" rozdzielenia władz, a zarazem ich równoważenia. Oczekuje się bowiem, że oba podmioty nie będą nadużywały przyznanych uprawnień właśnie w imię osiągnięcia równowagi instytucjonalnej. W konsekwencji parlament, choć dysponuje prawem sformułowania wotum nieufności pod adresem rządu, nie będzie nadużywał swoich uprawnień, wiedząc, że może się to spotkać z reakcją drugiego podmiotu egzekutywy i zakończyć przedterminowym rozpisaniem wyborów parlamentarnych. Dzięki

[584] M. Duverger, *L'expérience française du régime semi-présidentiel*, [w:] *Les régimes...,* s. 47 i n.

[585] J. Jaskiernia, *Przesłanki aksjologiczne i teleologiczne dualizmu egzekutywy w systemie parlamentarno-gabinetowym i granice racjonalności tego modelu w świetle doświadczeń III RP*, [w:] *Studia z prawa konstytucyjnego*, J. Posłuszny, J. Buczkowski, K. Eckhardt (red.), Przemyśl–Rzeszów 2009, s. 165 i n.

temu system osiąga stan równowagi, a jego wyznacznikiem jest zasada „akcji i reakcji", która zapewnia, że zarówno legislatywa, jak i egzekutywa nie nadużywają swoich uprawnień, które budują swoisty „arsenał obopólnego odstraszania"[586]. Czasami mechanizm budowania balansu między poszczególnymi władzami jest uzupełniany jeszcze jednym rozwiązaniem, pochodzącym co prawda z klasycznego systemu parlamentarnego (tj. połowy XIX w.), ale dzisiaj zupełnie zapomnianym, a jeśli już występującym, to właśnie w systemie półprezydenckim (choć nie zawsze i niekoniecznie). Jest nim zasada tzw. podwójnej odpowiedzialności rządu, oznaczająca, że rząd musi mieć nie tylko zaufanie parlamentu (jak w systemie parlamentarnym), ale również prezydenta (jak w systemie prezydenckim)[587]. W jej następstwie rząd postrzegany jest zawsze jako organ zaufania i większości parlamentarnej i samego prezydenta, przy czym oba podmioty mogą w każdej chwili położyć kres jego działaniu albo wyrażając wotum nieufności (parlament), albo po prostu dymisjonując rząd (prezydent)[588]. Co ciekawe, w systemach półprezydenckich zasada ta nie musi być nawet sformułowana expressis verbis. Często kreuje ją odpowiednio profilowana praktyka, czemu sprzyjają powszechne i bezpośrednie wybory prezydenta. W ich następstwie bowiem rządy (jak było swego czasu we Francji) podawały się do dymisji właśnie po każdorazowych wyborach prezydenckich, uznając, że rząd w takim samym (równym) stopniu stanowi wyraz zaufania parlamentu co prezydenta. Jeszcze innym rozwiązaniem zaadoptowanym przez system półprezydencki są powszechne i bezpośrednie wybory głowy państwa[589]. Rozwiązanie to, wzięte wprost z sytemu prezydenckiego, było pomyślane jako próba uwolnienia prezydenta od większości parlamentarnej (w klasycznym systemie parlamentarnym prezydent wybierany był bowiem przez parlament, co często prowadziło do tego, że był on traktowany jak „zakładnik większości uformowanej w izbach", czego najlepiej dowodzą doświadczenia Francji III i IV Republiki czy Polski z okresu obowiązywania konstytucji marcowej). W konsekwencji, kiedy podjęto zabiegi racjonalizowania systemów parlamentarnych, podjęto też starania o to, żeby legitymacja urzędu prezydenckiego była niezależna od parlamentu, co dało efekt w postaci wprowadzania wyborów powszechnych i bezpośrednich (Francja, Portugalia, a wcześniej Republika Weimarska) bądź wprost wzorowanych na systemie prezydenckim w wyborach powszechnych i pośrednich (Finlandia na podstawie konstytucji z 1919 r.). To z kolei było

---

[586] J.A. Cheibub, F. Limongi, *Legislative-Executive Relations*, [w:] *Comparative Constitutional Law,* T. Ginsburg, R. Dixon (red.), Northampton 2011, s. 211 i n.; D. Baranger, Ch. Murray, *System of Government*, [w:] *Routledge Handbook of Constitutional Law*, M. Tushnet, T. Fleiner, Ch. Saunders (red.), New York 2015, s. 73 i n.

[587] A.W. Heringa, P. Kiiver, *Constitutions Compared. An Introduction to Comparative Constitutional Law*, Cambridge–Antwerp–Portland 2012, s. 20.

[588] M. Prélot, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris 1963, s. 160.

[589] O. Duhamel, *Régime semi-présidentiel,* [w:] *Lexique de science politique. Vie et institutions politiques*, O. Nay (red.), Paris 2008, s. 459.

powodem budowania silniejszej pod względem kompetencyjnym prezydentury, która odwołując się do powszechnego nadania, mogła śmielej angażować się w proces rządzeniapaństwem. Stąd też ostatnim rozwiązaniem, podobnie jak poprzednie zaczerpniętym z systemu prezydenckiego, a wykorzystanym przy konstruowaniu ustroju półprezydenckiego, było odejście od biernej i miernej prezydentury na rzecz prezydentury aktywnej i ambitnej[590]. Jej wyrazem jest porzucenie bezwzględnego obowiązku kontrasygnowania wszystkich aktów urzędowych głowy państwa przez parlamentarnie odpowiedzialnych członków gabinetu (którzy z tego tytułu ponosili odpowiedzialność polityczną przed izbą) i wprowadzenie bardziej bądź mniej rozbudowanego katalogu uprawnień własnych (osobistych), określanych mianem prerogatyw, które stanowią swoisty indykator realnej siły (samodzielności) prezydenta. Semiprezydencjalizm jest formą ustrojową niesłychanie niejednoznaczną i pojemną[591], która wbrew pozorom nie zawiera w sobie jakiegoś jednego schematu czy rozwiązania modelowego, a przez to uniwersalnego i powtarzalnego[592]. Należy zaznaczyć, iż posługiwanie się prerogatywami jako rzeczywistym wskaźnikiem siły i znaczenia prezydentury nie zawsze i niekoniecznie musi przynosić dobre rezultaty. Niekiedy bowiem, choć formalnie dane uprawnienie jest zwolnione z wymogu uzyskania kontrasygnaty, to obudowywane jest innymi formami ograniczenia swobody działań prezydenta, np. powoływania rządu, które ze zrozumiałych powodów nie wymaga współpodpisu premiera czy ministra, niemniej samodzielność prezydenta jest w jego przypadku limitowana układem polityczno-partyjnych sił w parlamencie, które wprost wskazują, jaki rząd, pod względem zarówno osobowym, jak i politycznym, może zostać powołany, a jaki nie. Innym przykładem, przypominającym nieco amerykańską konstrukcję „rady i zgody" Senatu, mogą być uprawnienia do podejmowania pewnych działań, ale np. za zgodą parlamentu. Uprawnienia tego rodzaju, choć rzeczywiście mogą mieć formalną postać prerogatyw, nie kształtują wcale ambitnej i silnej prezydentury. Wiele z nich, choć pozbawiana elementu „blokującego" w postaci wymogu uzyskania kontrasygnaty, zaopatrywana jest w szereg innych rozwiązań, które albo ograniczają, albo wręcz wyłączają jakąkolwiek swobodę działań prezydenta (działania na wniosek czy np. konieczność uzyskania akceptacji ex post). Stąd nie tyle koncepcja prerogatyw, ile raczej stopień samodzielności głowy państwa przy ich wykonywaniu daje odpowiedź na pytanie o to, czy pomagają one budować silny, czy też raczej słaby bądź umiarkowany model prezydentury. Sugeruje się przy tym, że w katalogu prezydenckich prerogatyw, w autentycznym półprezydenckim systemie rządów, muszą się znaleźć

[590] Sugeruje się jednak, i słusznie, że nie musi to zaraz oznaczać przechodzenia systemu na pozycje prezydenckie. Por. H.-P. Prélot, *La V e République à l'anglaise ou la fi n du «présidentialisme»*, [w:] *Les 50 ans de la Constitution,* D. Chagnollaud (red.), Paris 2008, s. 159 i n.
[591] D. Turpin, op. cit., s. 66 i n.
[592] M. Prélot, op. cit., s. 160.

przynajmniej takie jak: samodzielne prawo rozwiązania parlamentu przed upływem jego „stałej" kadencji (np. Francja, Portugalia); samodzielne prawo rozpisania ogólnonarodowego referendum (Francja, Rumunia); samodzielne prawo występowania z własnymi inicjatywami ustawodawczymi, co właściwie się nie zdarza, ale jest uznawane za element właściwego systemu półprezydenckiego, mimo że występuje raczej w systemach, które odstają od tego modelu (Polska); samodzielne prawo zwrócenia ustawy do parlamentu z żądaniem powtórnego uchwalenia (Francja, Portugalia)[593].

Wzmaga się krytyka pod adresem traktowania tej postaci ustroju politycznego jako osobnego, innego od wszystkich pozostałych systemów rządów. Zwraca się uwagę, że w rzeczywistości jest to system parlamentarny[594] (bowiem w semiprezydencjalizmie jego elementów tkwi statystycznie najwięcej), tyle tylko, że ze skorygowaną (wzmocnioną) prezydenturą[595]. Niemniej trzeba pamiętać, że wariantów wzmocnienia prezydentury tak jak prezydenckich uprawnień i rozmaitych ich aranżacji konstytucyjnych jest wiele. Stąd mówi się, że obok właściwych systemów półprezydenckich, jeśli tylko wyznacznikiem systemu ma być siła prezydentury (co samo w sobie jest już przecież problematyczne), mogą być systemy w 3/4 czy w 3/5 prezydenckie albo odwrotnie prezydenckie w 1/3[596]. Pod względem metodologicznym i prakseologicznym wszystkie systemy, traktowane zbiorczo jako półprezydenckie, mieszczą się w szerokim nurcie systemów parlamentarnych. Jednak należy zaznaczyć, iż są one silnie zracjonalizowane i ukierunkowane na wzmocnienie prezydenckiej władzy wykonawczej w odróżnieniu od systemów premierowskich, w których dąży się do wzmocnienia się rządu[597].

Wzmocnienie prezydentury nie jest przy tym bynajmniej celem samoistnym. Jest ono (a przynajmniej powinno być) traktowane jako sposób usprawnienia systemu parlamentarnego i jego zoptymalizowania, aby równoważyć elementy składające się na konwencjonalnie pojmowany system rządów. Sprawny i skuteczny system rządów, bez względu na to, czy hołduje on wytycznym klasycznego parlamentaryzmu, czy też równie klasycznego prezydecjalizmu, czy też może próbuje konstruować jakieś rozwiązania mieszane, musi być

---

[593] R. Elgie, op. cit., s. 43 i n.

[594] J. Gicquel, *Parlementarisme rationalisé*, [w:] *Dictionnaire constitutinnel,* O. Duhamel, Y. Mény (red.), Paris 1992, s. 695-696, M. Bożek, *Systemy rządów,* [w:] *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, R.M. Małajny (red.), Warszawa 2013, s. 333 i n.; T. Borkowski, *System rządów w nowej konstytucji*, „Państwo i Prawo" 1997, z. 11–12, s. 71 i n.).

[595] A. Siaroff, op. cit., s. 309.

[596] W. Sokolewicz, *Niektóre problemy działania egzekutywy na tle Konstytucji z 1997 r.*, [w:] *Prawa człowieka. Społeczeństwo obywatelskie. Państwo demokratyczne. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Pawłowi Sarneckiemu*, P. Tuleja, M. Florczak-Wątor, S. Kubas (red.), Warszawa 2010, s. 367 i n.

[597] Co zresztą wyznacza dwa zasadnicze nurty racjonalizowania systemów parlamentarnych. Zob. A. Łabno, *Parlamentaryzm zracjonalizowany. Przyczynek do dyskusji,* „Przegląd Prawa i Administracji" 2005, t. LXV, s. 7 i n.

systemem equilibrium ustrojowego, którego zachowanie powinno być podstawową determinantą działań każdego ustrojodawcy.

4.2.3. System kanclerski

Spośród wszystkich omawianych w niniejszej pracy systemów rządów model kanclerski, którego pierwowzorem jest ustrój Republiki Federalnej Niemiec ustanowiony w Ustawie Zasadniczej z 1949 r., nawiązuje w największej mierze do typowego ustroju parlamentarnego, dzieląc z nim szereg wspólnych właściwości. Stąd też może on być zasadnie traktowany jako specyficzna odmiana ustroju parlamentarnego. Przyczyna takiego stanu rzeczy leży w tym, że podobnie jak w parlamentaryzmie także i w obrębie omawianej konstrukcji jedynym podmiotem egzekwującym odpowiedzialność polityczną rządu pozostaje legislatura. System kanclerski jest wskutek tego wyodrębniany ze względu na cechujące go modyfikacje instytucji znanych z modelu parlamentarnego, które kształtują powiązania na linii egzekutywa-legislatywa, jak również z racji nieco innego rozłożenia akcentów w obrębie samej władzy wykonawczej. Przykład Austrii pokazuje, że choć szef rządu nosi tytuł kanclerza, to jednak z istniejącego kontekstu instytucjonalnego wynika w sposób jednoznaczny, że w tym państwie recepcja konstytutywnych cech modelu kanclerskiego nie następuje, a sam system rządów funkcjonuje w praktyce na zasadach typowych dla modelu parlamentarnego. Ustrój kanclerski utrzymuje konstytutywne dla parlamentaryzmu instytucje wotum zaufania oraz wotum nieufności. Konstruktywne wotum nieufności zakłada dopuszczalność odwołania gabinetu tylko pod warunkiem dokonania w tym samym głosowaniu wyboru nowego szefa rządu. Nie można zapominać, że wybór modelu władzy wykonawczej w państwie dokonywany jest pod wpływem wielu czynników od tradycji ustrojowych i doświadczeń historycznych po wyobrażenia społeczeństwa lub polityków o zaletach bądź wadach określonego systemu rządów[598].

W przypadku niemieckiego systemu kanclerskiego rozwiązaniem łagodzącym negatywne aspekty stabilizacji rządu mniejszościowego pozostaje jednak tzw. stan konieczności ustawodawczej, który pod określonymi warunkami daje możliwość realizacji postępowania ustawodawczego z wyłączeniem izby pierwszej, a zatem tej, w której gabinet nie ma większości. Pozwala to na utrzymanie, przynajmniej do pewnego stopnia, zdolności egzekutywy do realizacji określonych zamierzeń politycznych za pośrednictwem organu ustawodawczego, a zatem nie musi sprowadzać działalności takiego gabinetu do bieżącego zarządzania państwem. Wzmocnieniu rządu wobec parlamentu służy również wyłącznie możliwość uchwalania wotum

[598] Szerzej na ten temat: E. Zwierzchowski, *Wprowadzenie do nauki prawa konstytucyjnego państw demokratycznych*, Katowice 1992, s. 115-176; B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2001, s. 495-498.

nieufności wobec poszczególnych ministrów, co sprzyja wzmocnieniu gabinetu jako politycznego monolitu pod przewodnictwem szefa rządu, na skład którego legislatywa nie może wywierać selektywnego wpływu. Jedynym mechanizmem proceduralnym, dzięki któremu parlament może doprowadzić do zmian personalnych w egzekutywie pozostaje wotum nieufności uchwalane wobec kanclerza, a w konsekwencji także wobec wszystkich ministrów łącznie, i to tylko w formule wotum konstruktywnego. Biorąc pod uwagę pewne powtarzające się w państwach demokratycznych współcześnie rozwiązania instytucjonalne, wyróżnić można następujące modele władzy wykonawczej:

1) monokratyczny,
2) dualistyczny,
3) departamentalny

   oraz

4) dyrektorialny.

Należy pamiętać przy tym, że często system istniejący w konkretnym państwie[599] może wykazywać daleko idącą odmienność od przedstawionych poniżej cech zasadniczych. W modelu monokratycznym władza wykonawcza skupiona jest w ręku jednego, jednoosobowego organu (monarcha, prezydent), w ramach egzekutywy nie występują żadne podziały wewnętrzne, a jej struktura nie jest objęta regulacją konstytucyjną. Brak jest więc samodzielnego, kolegialnego organu, posiadającego kompetencje wykonawcze (rząd). Osoby kierujące poszczególnymi działami administracji (ministrowie, sekretarze stanu) są jedynie organami pomocniczymi prezydenta/monarchy, a ich powołanie na stanowisko zależy w decydującej mierze od jego zaufania. Może więc się zdarzyć, że przedstawiony parlamentowi kandydat nie uzyska akceptacji, a wówczas głowa państwa musi zgłosić inną osobę[600]. Ministrowie (sekretarze) odpowiadają karnie za naruszenie konstytucji, zdradę stanu, popełnienie przestępstwa, nie odpowiadają zaś politycznie przed parlamentem a wyłącznie przed organem władzy wykonawczej. Jest to model występujący przeważnie w państwach, które wybrały prezydencki system rządów. Do takich państw należą USA, państwa Ameryki Łacińskiej oraz niektóre afrykańskie.

W modelu dualistycznym władza wykonawcza składa się z dwóch organów – głowy państwa (z reguły jednoosobowej) i rządu (organu kolegialnego)[601]. Gdy głowa państwa pochodzi z wyborów powszechnych dualistyczna, egzekutywa nie musi być jednolita pod

[599] https://www.infor.pl/prawo/konstytucja/slownik/76783,Wladza-wykonawcza.html. (dostęp: 07.11.2022).
[600] R. H. Dawidson, W. J. Oleszek, *Kongres i kongresmeni*, Warszawa 1994, s. 270.
[601] W państwach zachodnioeuropejskich liczy on od 16 do 29 członków (przeciętna wynosi 17,2) – dane za, Political Data Yearbook 1995, R. Kole, P. Mair (red.), *„European Journal of Political Research*", z. 28, 1995, s. 264.

względem politycznym. Może się zdarzyć, że należeć będzie do obozu politycznego mającego mniejszość w parlamencie i będącego w opozycji do rządu. Zjawisko takie określa się mianem koabitacji, co oznacza współistnienie w ramach jednej egzekutywy dwóch opcji politycznych, reprezentujących dwie różne orientacje wśród wyborców. Ma to wpływ na wzajemne stosunki między dwoma członami egzekutywy oraz między nimi a parlamentem. Jest to więc zjawisko z zakresu praktyki politycznej. Należy podkreślić, iż z prawnego punktu widzenia wzajemna relacja pomiędzy głową państwa a rządem może być różnie określana. To właśnie ze względu na nią, oraz uwzględniając zasady wewnętrznej organizacji i funkcjonowania rządu, wyróżnić można następujące systemy dualistycznej egzekutywy: gabinetowy, kanclerski, resortowy, prezydencjalny. Premier stojący na czele rządu w systemie dualistycznej egzekutywy posiada większość kompetencji władzy wykonawczej a podległymi im działami administracji państwowej kierują ministrowie i są w znacznym stopniu niezależni od pozostałych członków rządu oraz premiera. Muszą jednak działać w ramach linii politycznej nakreślonej przez premiera. Przed parlamentem (np. we Włoszech przed obiema izbami) lub jedną z jego izb (np. w Wielkiej Brytanii przed Izbą Gmin) ponoszą odpowiedzialność polityczną solidarną za działania rządu i indywidualną za działalność podległego im resortu. W Wielkiej Brytanii i państwach Commonwealthu „rząd gabinetowy" oznacza „nie tylko to, że gabinet pozostaje u władzy tak długo, jak cieszy się zaufaniem Izby Gmin, lecz również, że szefowie rządu i ministrowie muszą być członkami jednej lub drugiej izby parlamentu"[602]. Wymóg ten nie występuje w innych państwach a w niektórych zabrania się członkostwo egzekutywy łączyć z mandatem parlamentarnym (np. Norwegia, Holandia). Istnieją także państwa, w których system ten funkcjonuje a oprócz ministrów stojących na czele resortów występują tzw. ministrowie bez teki. Mogą oni wypełniać różne funkcje, m.in.: zajmować się stosunkami rządu z parlamentem (np. w Wielkiej Brytanii), reprezentować określoną partię w rządzie jako jej mężowie zaufania czy służyć radą innym ministrom (np. w Nowej Zelandii w 1957 r.), wypełniać zadania eksperta (np. w Szwecji jest od 3-5 takich ministrów, mogą wypełniać określone funkcje państwowe (np. w Wielkiej Brytanii stanowiska Lorda Strażnika Tajnej Pieczęci). Premier także może być uznany za ministra bez teki.

W systemie gabinetowym głowa państwa wyposażona jest w nieliczne kompetencje władzy wykonawczej, przede wszystkim o formalnym charakterze i wykonuje je zgodnie z propozycjami parlamentu lub rządu. Z reguły to ona formalnie mianuje szefa rządu i ministrów. Głowa państwa nie ponosi odpowiedzialności politycznej przed parlamentem i nie może zostać przezeń odwołana. W sytuacjach spornych pomiędzy poszczególnymi władzami

[602] K. C. Wheare, *Ciała ustawodawcze*, BPC BICENTENNIAL PUBLISHING CORP, New York 1990, s. 88.

lub organami państwowymi powinna starać się doprowadzić do kompromisu. Jednak w żadnym razie nie jest to władza neutralna, tak chciał tego Beniamin Constant, pouvoir neutre (władza neutralna)[603]. a jej kompetencje mają jednoznacznie charakter wykonawczy. Nawet gdy głowa państwa nie jest wybierana przez parlament (np. monarcha, prezydent pochodzący z wyborów powszechnych), to istnienie rządu uwarunkowane jest poparciem większości parlamentarnej i może on być przez parlament odwołany (wotum nieufości). Poparcie to może wyrażać się w tzw. inwestyturze parlamentarnej tzn. obowiązku udzielenia wotum zaufania każdemu nowo tworzonemu rządowi przed przystąpieniem przez niego do działalności (np. Niemcy, Polska), ale w wielu państwach nie jest potrzebne i rząd działa, cieszy się zaufaniem parlamentu, dopóki nie zostanie odwołany (np. Norwegia, Dania). W określonych w konstytucji sytuacjach głowa państwa może rozwiązać parlament (niekiedy po uzyskaniu kontrasygnaty ze strony szefa rządu, ale w niektórych państwach, np. Wielka Brytania, Irlandia głowa państwa może z niej skorzystać tylko na wniosek szefa rządu). Głowa państwa może też odroczyć sesję parlamentu. Głowa państwa i członkowie rządu ponoszą przed parlamentem odpowiedzialność konstytucyjną[604]. Parlament sprawuje kontrolę wobec rządu jako całości oraz poszczególnych ministrów. Do współdziałania zarówno z rządem, jak i z parlamentem jest zobowiązana głowa państwa a jej kompetencje mają często charakter jedynie formalny (panuje a nie rządzi). Wiąże się z tym obowiązek kontrasygnaty jej aktów przez premiera lub odpowiedniego ministra. Głowa państwa dokonuje promulgacji ustaw. Rząd ma prawo inicjatywy ustawodawczej, a w wielu państwach pewne materie mogą być uregulowane tylko ustawą zainicjowaną przez rząd (np. w Wielkiej Brytanii czy Polsce budżet). W niektórych państwach (np. Włochy) rząd ma prawo wydawania rozporządzeń z mocą ustawy. Model ten występuje zwykle w państwach, które wybrały parlamentarny system rządów, np. w Wielkiej Brytanii, Holandii, państwach Commonwealthu. System kanclerski dualistycznej egzekutywy jest odmianą systemu gabinetowego, w którym doszło do istotnego wzmocnienia pozycji szefa rządu (kanclerza), uzyskanego min. dzięki tzw. konstruktywnemu wotum nieufności. Instytucję tę wprowadzono po raz pierwszy w niemieckiej Ustawie Zasadniczej z 1949 r. Parlament (w Niemczech jedna z jego izb – Bundestag) może odwołać szefa rządu jedynie, gdy równocześnie wskaże nowego kandydata na kanclerza i odwołując kanclerza, a tym samym rząd dotychczasowy, jest w stanie wybrać nowego kanclerza[605]. Parlament nie może więc obalić kanclerza (rządu) bez

[603] Szerzej na temat tej koncepcji: B. Constant, *Wykłady z polityki konstytucyjnej*, [w:] B. Sobolewska, M. Sobolewski, *Myśl polityczna XIX i XX wieku. Liberalizm*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, s. 197-200.

[604] Odpowiedzialności nie ponosi jednak monarcha. Por. R. Balicki, *Ustroje państw współczesnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2003, s. 50.

[605] Zor. E. Zwierzchowski, *Kanclerz a rząd federalny*, [w:] *Ustrój państwowy Republiki Federalnej Niemiec*, L. Janicki (red.), Instytut Zachodni edition, in Polish, Poznań 1986, s. 421.

równoczesnego wzięcia na siebie odpowiedzialności za poparcie dla nowego kanclerza (rządu). Rozwiązanie to zapobiega kryzysom, w których parlament jest wprawdzie w stanie zdymisjonować rząd, ale nie jest wstanie wyłonić nowego. Jego krytycy podkreślają, że umożliwia ono działalność rządu nie mającego zaufania parlamentu. W przypadku zaś zwykłego wotum nieufności „całkiem świadomie zamierzano stworzyć prawne zobowiązanie do odwołania rządu lub ministra, którego dotyczy wotum nieufności [...] działa ono bardziej bezpośrednio niż przewidziane w ustawie zasadniczej RFN «konstruktywne wotum nieufności», w którym warunkiem odwołania rządu jest to, aby parlament był w stanie wyłonić większość konieczną dla utworzenia nowego rządu”[606]. Istotnym aspektem kanclerskiego systemu rządów jest przyznanie szefowi rządu szczególnej pozycji w obrębie władzy wykonawczej, co *notabene* tłumaczy samą nazwę charakteryzowanej formuły ustrojowej. Stąd też wyrażana niekiedy teza, że egzekutywa w tym systemie jest w gruncie rzeczy nie dualistyczna, lecz trialistyczna, ponieważ szefa rządu można by uznać za wyodrębniony z rządowego segmentu władzy wykonawczej podmiot polityczny. Nawet jeśli przyjąć, że takie postawienie sprawy idzie zbyt daleko, to nie ulega wątpliwości, że bardzo mocno zaznaczone odejście od formuły szefa rządu jako pierwszego wśród równych stanowi cechę rozpoznawczą systemu kanclerskiego. Jest tak nawet przy uwzględnieniu faktu, że również współczesne systemy parlamentarne wykazują tendencję do tego, by wzmacniać pozycję premiera na tle poszczególnych ministrów, co w przypadku niektórych z nich dostarcza nawet uzasadnienia, by zacząć określać je mianem systemów premierowskich. O ile jednak w systemach parlamentarnych sygnalizowane wzmocnienie jest często selektywne, o tyle w modelu kanclerskim wydaje się ono najbardziej spójne i włączone w szerszy kontekst systemowy. W efekcie, sformalizowana nadrzędność szefa rządu nad ministrami znajduje potwierdzenie w określaniu kierunków polityki przez kanclerza, w ramach których mają działać ministrowie. Prowadzi to do wniosku, że ten wymiar działalności egzekutywy, który wiąże się nie z administrowaniem państwem, ale z projektowaniem prowadzonej polityki staje się, przynajmniej w pewnej mierze, domeną samego szefa rządu, a nie rządu jako organu kolegialnego. Mocno zaznaczona rola szefa rządu w stosunku do ministrów rozciąga się niejako na całą egzekutywę, która – choć dualistyczna – przyjmuje bowiem ewidentnie cechy egzekutywy wewnętrznie niezbalansowanej. Oznacza to, że głowy państwa nie można tu traktować – z racji stosowanego trybu wyboru w elekcji niepowszechnej oraz wąskiego zakresu przyznanych uprawnień – jako konkurencyjnego wobec rządu ośrodka władzy wykonawczej. Cechą tego modelu jest więc silnie zneutralizowana

[606] F. Löschnak, *Rząd i parlament*, [w:] *Parlament Republiki Austrii*, H. Schambeck (red.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997, s. 174.

prezydentura. Odrzucenie w ramach omawianej koncepcji prezydenckiego przywództwa politycznego powoduje, że szef rządu pozostaje niekwestionowanym liderem w obrębie całej władzy wykonawczej. W konsekwencji, do komponentów modelu kanclerskiego można także zaliczyć ewidentną różnicę pomiędzy szczególnie mocno zarysowaną władzą kanclerza a dalece ograniczoną pozycją prezydenta, który może co najwyżej pozostawać arbitrem w słabym sensie tego słowa. W systemie kanclerskim nie występuje indywidualna odpowiedzialność polityczna poszczególnych ministrów. Parlament formalnie nie uczestniczy w wyborze ministrów, są oni powoływani i odwoływani przez głowę państwa na wniosek kanclerza a w określonych w konstytucji sytuacjach parlament może zostać przez głowę państwa rozwiązany. W kilku państwach europejskich (m.in. w Polsce, Hiszpanii) przyjęto istotny element tego modelu, tj. konstruktywne wotum nieufności, ale służy to tylko wzmocnieniu rządu i modyfikacji występującego tam systemu gabinetowego, a nie wprowadzeniu ogółu rozwiązań charakterystycznych dla systemu kanclerskiego[607].

4.2.4. System parlamentarno-komitetowy

Ostatnim systemem poddanym analizie jest system parlamentarno-komitetowy[608], zwany też systemem rządów zgromadzenia lub konwentu. Podstawową różnicą oddzielającą model parlamentarno-komitetowy od czterech wyżej omówionych systemów jest odrzucenie zasady podziału władzy na rzecz zasady konkurencyjnej – monizmu władzy państwowej. Już choćby z tego względu system parlamentarno-komitetowy nie może być traktowany jako jedna z występujących współcześnie modyfikacji systemu parlamentarnego. Skutkiem opowiedzenia się za zasadą monizmu, a nie podziału władzy, analizowany model nie przyjmuje zatem koncepcji zakładającej równoważenie się poszczególnych władz.

Analogicznie, jak w systemie demokratycznym Japonii wyraźną przewagę zyskuje parlament jako polityczna reprezentacja suwerena, natomiast rząd jest w założeniach modelowych traktowany jako podporządkowany mu komitet wykonawczy, który stanowi zarazem polityczną emanację konfiguracji politycznej w legislaturze. Nadrzędność parlamentu nad rządem występowała w tzw. konstytucji jakobińskiej z okresu rewolucji francuskiej (1793). Działalność Komitetu Wykonawczego była ograniczona do wykonywania aktów stanowionych przez Ciało Ustawodawcze. Wskazana zależność nie musi jednak iść aż tak daleko. Dowodzi tego przykład Szwajcarii, gdzie parlament jest ujmowany w konstytucji jako najwyższy organ federacji, jednak egzekutywę wybiera się na okres jego kadencji z wyłączeniem możliwości

[607] R. Balicki, *Relacja między organami władzy wykonawczej – na drodze do systemu kanclerskiego?,* [w:] *Konieczne i pożądane zmiany w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.*, B. Banaszak, M. Jabłoński (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010, s. 329 i n.
[608] https://pl.wikipedia.org/wiki/System_parlamentarno-komitetowy (dostęp: 19.07.2022).

wcześniejszego odwołania. Należy to wiązać z brakiem parlamentarnej odpowiedzialności rządu. Sfera oddziaływania egzekutywy zostaje wskutek tego przynajmniej do pewnego stopnia zubożona. Zaburzenie równowagi pomiędzy poszczególnymi władzami wynika z tego, że system parlamentarno-komitetowy nie przyjmuje instytucji rozwiązania legislatury przez egzekutywę. Legislatywa zachowuje wszakże przewagę nad egzekutywą, ponieważ u podstaw tego modelu tkwi założenie, że ta ostatnia – będąc jedynie komitetem wykonawczym parlamentu powołanym do realizacji jego decyzji – pozostaje uzależniona od legislatury jako organu zwierzchniego. W strukturze szwajcarskiej monistycznej egzekutywy można zatem dostrzec cechy wskazujące na zintegrowanie w ramach jednego organu funkcji głowy państwa i rządu[609]. Trzeba jednak zastrzec, że recepcja tego systemu rządów z pewnością nie jest zjawiskiem powszechnym. Współcześnie cech łączonych z tą konstrukcją można się dopatrzeć w Szwajcarii (choć obowiązująca konstytucja z 1999 r. osłabiła zasadę monizmu władzy państwowej). W świetle modelowych założeń systemu parlamentarno-komitetowego egzekutywa ma strukturę monistyczną, choć oczywiście nie można jej postrzegać jako kopii analogicznej struktury występującej w modelu prezydenckim. W przypadku omawianego ustroju cechą władzy wykonawczej jest bowiem kolegialność. Oddaje ją konstrukcja szwajcarskiej siedmioosobowej egzekutywy departamentalnej. Można w niej widzieć rząd, obok którego nie występuje inny autonomiczny podmiot egzekutywy, a nawet jako kolegialną głowę państwa, bowiem podmiot ten wykonuje zadania wykraczające poza konwencjonalnie pojmowane funkcje rządu w modelu parlamentarnym. System parlamentarno-komitetowy, nazywany też systemem rządów Konwentu lub rządów Zgromadzenia, wzorowany jest na bogatych rozwiązaniach francuskich i uchwalonej tam w 1793 r. jakobińskiej konstytucji[610]. Wśród przykładów historycznych można natomiast wymienić niektóre rozwiązania ustrojowe z okresu rewolucji francuskiej czy też przedstawiony w 1946 r., ale niewprowadzony w życie, pierwszy projekt konstytucji IV Republiki Francuskiej (odrzucono go w trybie referendum). W recepcji modelu parlamentarno-komitetowego nie był on konsekwentny, ponieważ zakładał utrzymanie dalece zneutralizowanego prezydenta jako odrębnego podmiotu w ramach egzekutywy. Logiki funkcjonowania systemu rządów typowej dla modelu parlamentarno-komitetowego można się też doszukiwać w praktyce działania ustroju (ale już nie w literze konstytucji) Francji okresu III Republiki. Utrwalona w mechanizmach rządzenia celowa rezygnacja prezydenta z rozwiązywania parlamentu przyczyniała się do powstania nierównowagi pomiędzy egzekutywą a legislatywą, generując schemat instytucjonalny, który pozostaje znakiem rozpoznawczym systemu parlamentarno-komitetowego. Właśnie z tego

[609] https://www.journals.umcs.pl/k/article/view/4293 (dostęp: 14.03.2023).
[610] M. Żywczyński, *Historia powszechna 1789-1870*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 87 i n.

względu system rządów ukształtowany i funkcjonujący w III Republice był niekiedy charakteryzowany jako *de facto* system rządów zgromadzenia, jakkolwiek w świetle ówczesnej konstytucji był to w dalszym ciągu ustrój spełniający podstawowe wymogi modelu parlamentarnego.

Współcześnie system parlamentarno-komitetowy w demokratycznej postaci występuje jedynie w Szwajcarii i opiera się na dominacji, wybranej przez naród w wolnych wyborach, władzy ustawodawczej. Od parlamentu pochodzą w całości dwie pozostałe władze, a więc wykonawcza i sądownicza i są od niego w naturalny sposób uzależnione. Słuszne więc jest twierdzenie o jednolitości władzy państwowej w tym systemie rządów, której sprzyja „istniejący system kooperacji partii”[611].

Jak się wydaje zasadne w takiej sytuacji jest postawienie pytania o poziom demokracji, skoro odstąpiono tutaj od klasycznego podziału władz uznawanego za jeden z wymogów demokratycznie zorganizowanego państwa. Odpowiedź jest prosta: pełną demokrację w Szwajcarii zabezpiecza sam suweren, czyli naród, który ma możliwość częstego stosowania jej form bezpośrednich we wszystkich odmianach. Parlament praktycznie przez cały czas „czuje oddech narodu” i nie może sobie pozwolić na podejmowanie złych czy kontrowersyjnych decyzji, bo naród z takimi rozwiązaniami się nie pogodzi. W prezentowanym systemie obowiązuje zakaz łączenia funkcji deputowanego i członka rządu, nie ma możliwości rozwiązania parlamentu przed upływem kadencji, również nie jest mu znana procedura odwołania rządu. Możliwe jest jedynie korygowanie jego działań poprzez parlamentarną dyskusję i osiągane w ten sposób porozumienia.

[611] A. Czajkowski, *System organów władzy państwowej jako kryterium demokracji*, [w:] *Studia z teorii polityki*, A. Czajkowski, L. Sobkowiak (red.), t. 3, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 95.

Rozdział V

Systemy wyborcze – pojęcie, typologie i analiza. System wyborczy w Japonii – ewolucja i konsekwencje

5.1. Pojęcie, typologie i analiza systemów wyborczych

Wybory są fenomenem demokracji i jako takie podlegają działaniu jej norm i procedur. W demokracjach skonsolidowanych normy i procedury muszą mieć trwały i względnie niezmienny charakter. Wybory realizują zasadę suwerenności narodu, ale nie są jedyną instytucją, która w bezpośredni sposób umożliwia udział obywateli w życiu publicznym. Czynią to także referendum, weto obywatelskie, inicjatywa obywatelska, konsultacje społeczne, czy też zebrania mieszkańców[612]. Wojciech Sokół zwraca uwagę na to, że wybory chronią przed próbami pozbawienia obywateli ich fundamentalnych praw. Dokonując dogłębnej analizy teorii społeczeństwa podkreślić trzeba pierwszą, która mówi, że społeczeństwo dzieli się na stabilne grupy z przeciwstawnymi interesami (teoria pluralistyczna). Wybory mają tutaj utrudnić zdominowanie polityki państwa przez jedną grupę interesu, zapewniają poszczególnym segmentom wyborców wyłonienie swoich reprezentantów. Druga teoria nie zakłada tezy o podzielonym społeczeństwie. Wybory określają taką sytuację, w której dochodzi do rywalizacji pomiędzy etycznie i merytorycznie postępującymi kandydatami. W drodze reelekcji wybiera się tych, którzy potwierdzili swoje kwalifikacje. Wojciech Sokół zauważa ponadto, fakt wywierania wpływu przez wybory na socjalizację obywateli dzięki temu, że są one podstawowym elementem partycypacji politycznej. Okazuje się, że udział w debacie politycznej poprzedzającej wybory jest tak samo ważny jak wybory. Organizacja kampanii wyborczej i wyborów powinna skłaniać polityków i aktywistów politycznych do kształcenia i informowania obywateli. W ten sposób Sokół odwołuje się do tezy głoszonej już w XIX w. przez Johna Stuarta Milla[613]. Filozof ten uważał, że uczestnictwo w procesie politycznym, w tym w wyborach, przyczynia się do samorozwoju i edukacji politycznej obywateli. Pamiętajmy jednak o tym, że J.S. Mill mimo optowania za wolnymi wyborami, prawo udziału w nich ograniczał jedynie do tych ludzi, których cechowała „większa wiedza i inteligencja". To elitystyczne podejście występowało u niego na równi z uznaniem praw politycznych kobiet[614]. Prawo wyborcze może być rozumiane w znaczeniu przedmiotowym jako całokształt

[612] M. Barański, *Samorząd terytorialny. Zmiany instytucjonalne: od demokracji bezpośredniej i przedstawicielskiej do partycypacyjnej,* Katowice 2013, s. 105-176; M. Marczewska-Rytko, *Demokracja bezpośrednia w teorii i praktyce politycznej,* Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001, s. 105-123.
[613] W. Sokół, *Geneza i ewolucja systemów wyborczych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2007, s. 20-21.
[614] D. Held, *Modele demokracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, s. 122.

norm prawnych, reguł i trybu wyboru organów przedstawicielskich, oraz podmiotowym, jako zespół uprawnień obywatela do udziału w wyborach do organów przedstawicielskich. Katalog zasad prawa wyborczego obejmuje powszechność, równość, bezpośredniość, tajność oraz jedno z pojęć systemu wyborczego: zasadę wyborów większościowych lub proporcjonalnych.

System wyborczy będący zespołem reguł odnoszących się do sposobu wyrażania preferencji przez wyborców i sposobu transformacji głosów na mandaty polega na ich przydziale rywalizującym ugrupowaniom lub/i kandydatom. Wagę i znaczenie wyborów politycznych we współczesnych państwach demokratycznych podkreśla wielu autorów. O konieczności ich przeprowadzenia pisali już John Locke, Monteskiusz, James Madison czy John Stuart Mill. Natomiast pierwszym, który uznał wybory za kluczowy element demokracji, był Joseph Schumpeter. Odrzucał on teorie demokracji podkreślające konieczność uwzględniania woli całego ludu, upatrując istoty tego reżimu w jasno określonych zasadach, które przede wszystkim odwoływały się do proceduralnego i instytucjonalnego rozumienia wyborów. W związku z tym, że J. Schumpeter przekreślał istnienie pojęcia rządów ludu, dokonał on delegacji uprawnień wynikających z jego suwerenności na rzecz reprezentantów. Wyłonienie reprezentatywnego rządu w pośredni sposób było główną funkcją wyborów. Wyglądało to następująco: najpierw obywatele wybierają parlament, a ten następnie dokonuje elekcji egzekutywy. W wyborach uczestniczą ci kandydaci, którzy wcześniej zgłosili swój akces. Jednakże są oni uzależnieni od poparcia partii politycznych, które nominują kandydatów. Partie konkurują o głosy elektoratu. Polityk sprawuje swoje funkcje w zawodowy sposób, służąc interesowi grupy lub klasy. W celu utrzymania swojej pozycji notorycznie poddaje się on osądowi wyborczemu. W wyborach powinni uczestniczyć ci, których cechuje wiedza i doświadczenie. Swoje uwagi na temat demokracji oraz wyborów J. Schumpeter wywodził z ekonomii, dlatego wyborcę utożsamiał z klientem, który na rynku politycznym ocenia i dokonuje zakupu odpowiedniej kandydatury ubiegającej się o elekcję. Ten austriacki filozof negatywnie oceniał zdolność i możliwość udziału poszczególnych obywateli w życiu politycznym, dlatego udowadniał tezę o konieczności ograniczenia aktywności przeciętnego obywatela tylko do aktu głosowania. Teoria J. Schumpetera ma wyraźnie elitystyczny charakter, gdyż wskazuje, że tylko nieliczni są w stanie w pełni uczestniczyć w życiu publicznym, podczas gdy pozostali mogą wyłącznie brać udział w akcie głosowania. Nie wskazuje jednak a priori, kto należy do jednej bądź drugiej kategorii, pozostawiając ten wybór elektoratowi posiadającemu powszechne prawo wyborcze[615].

[615] J.A. Schumpeter, *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 304-318, 341-353.

Michael Saward zauważa, że rozwinięcie tezy o istotności wyborów dla demokracji głoszonej przez J. Schumpetera należy przypisać Robertowi Dahlowi[616] Ten amerykański politolog traktował wybory jako klucz do zrozumienia demokracji. Postrzegał ją w proceduralny i instytucjonalny sposób, odbiegając od jej substancjonalnego charakteru. Robert Dahl zauważył, że w demokratycznych państwach występuje zależność pomiędzy rządem a wolą obywateli. Obywatele powinni mieć możliwość kształtowania swoich preferencji, które są okazywane w trakcie wyborów politycznych. Według tego amerykańskiego politologa takie założenie stanowi gwarancję instytucjonalnego rozwoju demokracji. Klasyczna koncepcja idealnej demokracji, nazwanej przez R. Dahla poliarchią, składa się z kilku elementów. W różnych okresach życia autor uznawał odmienną liczbę tych elementów za konieczną do spełnienia, aby dane państwo mogło być nazwane poliarchią. Za każdym jednak razem przeprowadzanie wolnych wyborów posiadało priorytetowe znaczenie. Warunki funkcjonowania poliarchii zależą od okoliczności, które pojawiają się zarówno w trakcie, jak i pomiędzy wyborami. Podstawowym celem wyborów jest wymiana władzy. W związku z tym, że w społeczeństwie istnieje równowaga między aktywnością a biernością, dopiero wybory przyczyniają się do podejmowania działania przez obywateli. W walce o władzę nie wszyscy mogą brać udział z powodu posiadania niedostatecznych zasobów o znaczeniu materialnym, niemniej ludzie posiadają wystarczające kompetencje do moralnej oceny, co wystarcza, żeby uznać ich za zdolnych do posiadania czynnego prawa wyborczego i wskazania swoich reprezentantów. Mimo że nie ma możliwości bezpośredniego sprawowania władzy, to proces decyzyjny w poliarchii będzie demokratyczny, jeśli będzie on spełniać pięć warunków: skuteczny udział obywateli polegający na możliwości wyrażania przez nich swoich preferencji, równe traktowanie głosów w ustalaniu ostatecznych decyzji, możliwość swobodnej oceny potencjalnych efektów decyzji, kontrola obywateli przy ustalaniu agendy, inkluzja wszystkich dorosłych członków społeczności do grona obywateli[617]. W przeciwieństwie do J. Schumpetera, R. Dahl twierdzi, że procedura demokratyczna uniemożliwia pojawienie się skoncentrowanej grupy skupiającej władzę, gdyż wybory każdorazowo dokonują weryfikacji reprezentantów ludu. W tym znaczeniu R. Dahl nie jest elitystą. Maria Marczewska-Rytko zauważa, że koncepcja R. Dahla wpłynęła na rozważania Giovanniego Sartoriego. Ten włoski politolog twierdził, że R. Dahl wyróżnił demokrację madisonowską, populistyczną i poliarchiczną. G. Sartoriego interesuje demokracja polityczna, która jest niezwykle trudnym konceptem do przeprowadzenia, gdyż wiąże się ona z transformacją opinii i preferencji obywateli na decyzje

[616] M. Saward: *Demokracja*, Warszawa 2008, s. 50-51; R. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, Soth Anniversary Edition, Chicago 1956.
[617] R. Dahl, *Demokracja i jej krytycy*, Altheia, Warszawa 2012, s. 157-194.

kształtujące publiczny wymiar życia [618]. G. Sartori wyróżnia demokrację wyborczą, partycypacyjną, za pomocą referendum i teorię konkurencji. Uznaje on tezę J. Schumpetera o tym, że obywatele niewiele wiedzą na temat spraw publicznych, nie interesują się polityką, a ich uczestnictwo w życiu publicznym jest minimalne. Kiedy wkraczają oni do świata polityki, to spadają na niższy poziom mentalności, na który wpływ ma skomplikowany charakter spraw politycznych. Pogrąża to ludzi w niekompetencji wynikającej z braku wiedzy. Temu zjawisku towarzyszy apatia. G. Sartori konstatuje, że pomimo wieku od opisania tego stanu rzeczy przez J. Schumpetera, niewiele się zmieniło w omawianym względzie. Współczesna demokracja opiera się na powszechnym prawie wyborczym, uwzględniając jednocześnie podejście elitystyczne, dlatego G. Sartori wskazuje na dwa modelowe zachowania obywateli w trakcie wyborów. Po pierwsze, występuje głosowanie według kwestii, na które składa się: preferencja rozpatrywanej kwestii, percepcja kwestii i oddanie głosu na partię/kandydata, którzy są nam najbliżsi. Po drugie, mamy do czynienia z utożsamieniem partyjnym, w którym występuje: określenie swojego położenia na osi lewica-prawica, poszukiwanie odpowiedniej partii, oddanie głosu na partię ideologicznie nam najbliższą. Dwa wskazane typy postaw mają charakter skrajny i najczęściej postawy obywateli mieszczą się pomiędzy nimi. G. Sartori jest sceptyczny co do możliwości występowania racjonalnych wyborów w trakcie elekcji politycznych. Uważa, że nie ma żadnych dowodów na takie twierdzenie. Demokracja wyborcza jest warunkiem wstępnym demokracji przedstawicielskiej. Dzięki wyborom współczesna demokracja może obejmować szerokie grupy ludności i daje im prawo współuczestnictwa w życiu publicznym w takim technicznym wymiarze, jaki jest obecnie możliwy[619]. Zasady wyborów stanowią podstawę kształtowania i wykonywania prawa wyborczego w państwach demokratycznych. Są one z reguły wymieniane w konstytucji, a następnie rozwijane w bardziej precyzyjny sposób w ordynacji wyborczej państwa. Wyznaczają standardy przeprowadzania w pełni demokratycznych wyborów. W klasycznym ujęciu mówimy o występowaniu czterech zasad: powszechności, równości, bezpośredniości i tajności głosowania. Poza tym występuje także zasada większości i proporcjonalności, która odnosi się do skutków głosowania i konstytuuje rodzaj modelu podziału mandatów wyborczych. W literaturze przedmiotu pięć wskazanych zasad nie wyczerpuje problemu, gdyż badacze wymieniają jeszcze następujące zasady: globalność, konkurencyjność, okresowość i ostateczność.

Zasada powszechności wiąże się z brakiem występowania cenzusów ograniczających dostęp do udziału w głosowaniu, takich jak: majątek, płeć, pochodzenie, wykształcenie, zasługi. Likwidacja tych ograniczeń wpływała na rozwój zasady powszechności do stopnia i zakresu,

[618] M. Marczewska-Rytko, *Demokracja bezpośrednia*..., s. 105.
[619] G. Sartori, *Teoria demokracji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 135-145.

w jakim występuje ona współcześnie, czyli do przyznania prawa wyborczego wszystkim pełnoletnim obywatelom posiadającym prawa publiczne. Najogólniej można powiedzieć, że zasada powszechności oznacza zbiorowe uczestnictwo w wyborach. W państwach demokratycznych wyróżnia się wiekowe ograniczenie w postaci przyznania obywatelom biernego i czynnego prawa wyborczego, co wynika z zapewnienia dojrzałości obywatelskiej w procesie wyboru reprezentantów narodu. Jeżeli chodzi o ograniczenie praw publicznych, to wynika ono z dokonania czynów niezgodnych z prawem i przyznaniem dodatkowej sankcji karnej w postaci całkowitego lub częściowego odebrania praw publicznych. Praw wyborczych nie posiadają także osoby ubezwłasnowolnione, które uznaje się za niezdolne do świadomej refleksji nad sobą i otaczającym światem. Domicyl, czyli konieczność zamieszkiwania na danym terenie, wiąże się z przypisaniem prawa wyborczego do konkretnego miejsca[620]. Wybory powinny odzwierciedlać zasadę równości, którą możemy rozumieć w jej dwóch odsłonach: formalnej i materialnej. Równość formalna polega na przyznaniu jednemu obywatelowi jednego głosu, co wynika z faktu, że każdy obywatel powinien posiadać taką samą liczbę głosów. Odstępstwem od tej równości jest głosowanie pluralne, w którym obywatelowi przyznaje się więcej niż jeden głos lub umożliwienie głosowania w większej liczbie obwodów wyborczych. Równość materialna polega na przyznaniu każdemu obywatelowi równej siły głosu, co skutkuje tym, że każdy ma równy wpływ na wybór danego organu[621]. Równość materialna wyznaczana jest przez przyznanie równej wagi głosów wszystkim obywatelom. W celu określenia równości materialnej ustala się normę przedstawicielstwa poprzez podział terytorium państwa na okręgi, a następnie przyznaje się tym okręgom taką samą liczbę wybieranych reprezentantów. Jednakże ustalenie podziału państwa na okręgi, w których taka sama liczba obywateli miałaby możliwość wyboru identycznej liczby reprezentantów, jest w praktyce bardzo trudna do przeprowadzenia. Dlatego też dochodzi do rożnych korekt w ramach zasady równości materialnej w celu uniknięcia jej deformacji[622]. Jak pisze Wojciech Sokół, zjawiskiem nierównej reprezentacji odstającej od zasady równości materialnej jest tzw. malapportionment, polegający na tym, że jedne okręgi mają więcej mandatów do przyznania niż inne. Problem ten zaobserwowano w trakcie rozwoju demokracji, kiedy okręgi wiejskie przy mniejszej liczbie ludności miały taką samą liczbę wybieranych reprezentantów, jak bardziej zaludnione okręgi miejskie. Przy okazji wskażmy też na inną manipulację

[620] W. Skrzydło, *Ustrój polityczny w świetle Konstytucji z 1997 r.,* Wydawnictwo: Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008, s. 116-117.
[621] W. Sokół, *Geneza i ewolucja systemów wyborczych…*, s. 21.
[622] W. Skrzydło, *Ustrój polityczny…*, s. 118.

deformującą demokratyczny charakter wyborów. Chodzi o gerrymandering, który wiąże się z wyznaczaniem granic okręgów tak, aby:

1) w ich ramach znajdowało się najwięcej zwolenników danego kandydata lub partii, lub

2) dzieliły zwolenników kandydata lub partii i przypisywały ich do rożnych okręgów, uniemożliwiając zdobycie im przewagi[623].

Zasada tajności odwołuje się wyłącznie do aktu głosowania i pozwala wyborcy na swobodne oddanie głosu zgodnie z wewnętrzną preferencją polityczną. Zasada ta daje gwarancję nieujawniania politycznej identyfikacji obywatela. W celu realizacji zasady tajności zapewnia się odosobnione miejsca w lokalu wyborczym, aby wskazać swoją preferencję, nie oznacza się kart do głosowania, można wprowadzić ciszę wyborczą, umożliwiającą przedwyborczą spokojną refleksję nad wyborem. Zasada bezpośredniości wiąże się z głosowaniem osobistym, które uniemożliwia oddawanie głosu przez podmiot pośredniczący. Głosownie osobiste oznacza to, że żaden pełnomocnik nie może skorzystać z prawa wyborczego innej osoby. Wiesław Skrzydło zaznacza, że zasada bezpośredniości i głosowanie imienne są dwoma odrębnymi zjawiskami, z których to drugie wzmacnia bezpośredniość wyborów[624]. Dlatego też bezpośredniość wpływa na jednostopniowe głosowanie, co skutkuje tym, że o ostatecznym wyniku decyduje obywatel wrzucający swój głos do urny. Przeciwieństwem zasady bezpośredniości jest wybór przedstawicieli, którzy w imieniu wyborców dokonują elekcji organu władzy. Jak pisze Wiesław Skrzydło, pośredniość wyborów cechuje się tym, że, mimo ostatecznie nieznanego wyniku, już na pierwszym etapie, czyli wyborze elektorów, można wnioskować o końcowym efekcie ze względu na skład elektorów i ich preferencje polityczne. Formuła wyborów składa się również z zasady proporcjonalnego lub większościowego sposobu ustalania wyników elekcji, które w skali makro oznaczają występowanie trzech modeli systemu wyborczego: proporcjonalnego, większościowego i mieszanego.

Zasada proporcjonalności dokładniej odzwierciedla polityczne preferencje występujące w danym społeczeństwie. Polega na przyznaniu mandatów z uwzględnieniem proporcjonalnego poparcia dla listy kandydatów wynikającej z preferencji elektoratu. Zasada proporcjonalności a) może istnieć tylko w okręgach wielomandatowych, b) funkcjonuje, gdy na scenie politycznej istnieje więcej relewantnych partii politycznych, a społeczeństwo nie ma charakteru homogenicznego, c) ma sens, gdy zgłasza się wiele podmiotów do udziału w wyborach. Zasada większości ogranicza preferencje polityczne obywateli poprzez konieczność uzyskania większości głosów przez kandydata przy jednoczesnym usunięciu

[623] W. Sokół, *Geneza i ewolucja systemów wyborczych…*, s. 29-33.
[624] W. Skrzydło, *Ustroj polityczny…*, s. 119.

zasady zachowania różnorodności opcji politycznych. Ta zasada występuje w dwóch formułach: większości względnej i bezwzględnej. Większość względna polega na przyznaniu mandatu kandydatowi, który uzyskał największą liczbę głosów, sprowadza się do jedno turowego głosowania. Większość bezwzględna warunkuje uzyskanie mandatu od otrzymania określonej z góry liczby głosów, najczęściej od ponad połowy osób biorących udział w wyborach. Generalnie uważa się, że zasada proporcjonalna sprzyja pluralistycznemu systemowi partyjnemu, w którym funkcjonują małe, średnie i duże partie, a zasada większościowa preferuje tylko duże partie. Zasada konkurencyjności powinna tworzyć równe warunki partiom i kandydatom do udziału w kampanii i samych wyborach. Chodzi o warunki prawne, finansowe, promocyjne. Konkurencyjność jest gwarantowana przez:

1) objęcie prawem wyborczym wszystkich dorosłych obywateli;
2) istnienie uczciwości wyborów tzn. niezależność ciał obliczających wyniki wyborów;
3) tajność głosowania;
4) niewystępowanie zastraszania czy oszustw;
5) wybór przez elektorat partii i kandydatów, którzy prezentują konkurujące ze sobą programy rozwoju życia publicznego.

Zasada okresowości (cykliczność, kadencyjność) wyznacza okres sprawowania urzędu wyłanianego przez wybory, wskazuje termin elekcji, określa etapy przeprowadzania wyborów. Skrócenie kadencji może wynikać przede wszystkim ze śmierci, złożenia urzędu, przedwczesnego wygaśnięcia mandatu. Wydłużenie kadencji występuje m.in. w wyniku wprowadzenia stanu wojennego lub wyjątkowego, które wpływają na fakt niemożności przeprowadzenia wyborów w określonym czasie. Ostateczność wyborów oznacza spełnienie warunków stawianych demokratycznym elekcjom. Uznanie ostateczności wyborów dokonuje predysponowany do tego organ władzy sądowej po rozpatrzeniu skarg, odwołań i protestów składanych przez obywateli. Poza tym proceduralnym uznaniem legalności przeprowadzenia wyborów mamy do czynienia z politycznym przyjęciem zasady ostateczności za spełnioną. Dzieje się to wówczas, gdy żadna ze stron uczestniczących w elekcji nie podważa wyników i nie uważa, że zwycięzcy zostali wybrani w drodze zafałszowanych wyborów[625]. Wybory mogą wypełniać swoje funkcje wówczas, gdy są przeprowadzane zgodnie z określonymi procedurami legitymizującymi poczynania organów państwa w imieniu suwerena[626].

[625] W. Wojtasik, *Funkcje wyborów w III Rzeczypospolitej. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012, s. 26-29.
[626] K. Skotnicki, *Wpływ funkcji wyborów na prawo wyborcze i system wyborczy. Zarys problematyki,* „Przegląd Sejmowy" 2009, nr 79 (2), s. 11, A. Stelmach, *Funkcje wyborów i ich weryfikacja we współczesnym świecie*, [w:]. *W poszukiwaniu modelu demokratycznego*, S. Zyborowicz (red.), Toruń 2009, s. 199; W. Wojtasik, *Funkcje wyborów*…, s. 45.

W literaturze przedmiotu nie ma jednego stanowiska dotyczącego powszechnej akceptacji określonego zestawu funkcji wyborów. Wiąże się to nie tylko z odmiennymi poglądami badaczy na pozycję samych wyborów w systemie politycznym, ale także ze zmiennością czasu, w którym dokonywane są analizy. Nie istnieje także koncepcja jednofunkcyjnego charakteru wyborów. Zdaniem Dietera Nohlena „wybory spełniają […] jednocześnie kilka funkcji, które istnieją obok siebie i historycznie występują w rożnej kolejności”[627]. Wymienia on trzy elementy struktury wyborów, które wpływają na określenie ich funkcji: struktura społeczna, struktura systemu politycznego i struktura systemu partyjnego[628]. Należy dodać, że także system wyborczy oddziałuje na funkcje wyborów. Poza tym zakres i sposób wypełniania funkcji uzależniony jest od charakteru organów, które są wyłaniane podczas elekcji. Wśród wielu funkcji wyborów możemy wymienić następujące:

- zapewnianie kontroli,
- uspołecznienie kierunku polityki,
- wybór politycznej reprezentacji,
- prawomocność władzy,
- partycypacja,
- legitymizacja,
- alternacja władzy,
- kreacja,
- artykulacja,
- zapewnienie sprzężenia zwrotnego pomiędzy wyborcami, a wybranymi,
- tworzenie podstaw formowania rządów,
- ujawnienie poparcia politycznego,
- rekrutacja przywódców politycznych,
- mechanizm odpowiedzialności i rozliczania rządu,
- prezentowanie opcji politycznych i wspieranie rozwoju dyskursu pomagającego zrozumieć wyborcom polityczną alternatywę.

Wśród innych funkcji wyborów należy wymienić:

- przeniesienie na przedstawicieli prawa wypowiadania się w imieniu obywateli,
- selekcja elit politycznych,
- kontrola władzy,

[627] D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, Wydawca: Scholar, Warszawa 2004, s. 30; W. Wojtasik, *Funkcje wyborów w III Rzeczypospolitej*…, s. 46.
[628] D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system partyjny*…, s. 31; W. Wojtasik, *Funkcje wyborów w III Rzeczypospolitej*…, s. 46.

- odpowiedzialność polityczna wybranych przed wyborcami,
- odpowiedzialność programowa wybranych przed wyborcami,
- wyrażanie woli wyborców,
- odtwarzanie opinii publicznej,
- wyłanianie stabilnej większości rządowej,
- funkcja kreacyjna,
- polityczno-programowa,
- legitymująca,
- integracyjna,
- legitymizacyjna,
- wyrażanie woli wyborców,
- odtwarzanie obrazu opinii publicznej,
- wyłonienie większości rządowej,
- petryfikacyjna.

Na zagadnienie funkcji wyborów możemy popatrzeć również w węższym zakresie niż poprzez ich odniesienie do całego systemu politycznego. Z perspektywy elektoratu wskazuje się na istnienie pięciu następujących funkcji: kreacyjna, artykulacyjna, legitymizacyjna, egzekwująca odpowiedzialność polityczną, umożliwienie alternacji władzy. Ten sam autor wskazuje, że funkcje wyborów w zakresie działania partii politycznych przybierają postać: prezentacji programów, restrukturyzacji politycznej organu, którego dotyczą, sprawdzenia własnego potencjału mobilizacyjnego, potwierdzenie swojej relewancji, rekrutacji i selekcji kadr politycznych[629]. Problematykę systemu wyborczego bez wątpienia analizować należy przez pryzmat teorii demokracji, jak również wywodzącej się z niej idei reprezentacji politycznej. Demokrację na ogół definiuje się jako „ustrój, gdzie sprawujący władzę odpowiedzialni są na forum publicznym przed obywatelami, którzy działają za pośrednictwem obieralnych przedstawicieli, współzawodniczących i współpracujących ze sobą”[630].

Współczesna demokracja ma bowiem przede wszystkim charakter przedstawicielski. Rzecz jasna, elementy demokracji bezpośredniej są obecne w systemach konstytucyjnych – referenda ogólnokrajowe czy też inicjatywa ustawodawcza – niemniej trudno zapewnić suwerenowi możliwość pełnego wykonywania władzy w sposób bezpośredni.

Wybory traktować należy zatem jako narzędzie demokracji, choć G. Bingham Powell uważa, iż „wybory są narzędziem demokracji w takim stopniu, w jakim pozwalają obywatelom

[629] A. Antoszewski, *System polityczny RP*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012, s. 187.
[630] A. Żukowski, *Systemy wyborcze. Wprowadzenie*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn 1997, s. 9.

wywierać wpływ na decyzje polityczne”[631]. Wybory są więc przede wszystkim jednym z głównych źródeł legitymizacji organów władzy. Owa społeczna legitymacja do sprawowania władzy ma jednak różne wymiary w zależności od stopnia demokratyzacji systemu politycznego. W systemach autorytarnych, według Dietera Nohlena, są one jedynie „techniką formowania gremiów albo powierzania osobom stanowisk kierowniczych”[632].

Z kolei w demokracji liberalnej, zdaniem tego autora, wybory to „demokratyczna metoda ustanawiania osób w organie przedstawicielskim lub na stanowiskach kierowniczych. […] Wybory stanowią istotę liberalnej demokracji a polityczne przywództwo w państwie jest rezultatem wyborów”. Arkadiusz Żukowski wskazuje tutaj również na inną rolę wyborów w demokracji liberalnej. Według niego wybory „są narzędziem służącym okresowemu egzekwowaniu przez suwerena odpowiedzialności politycznej osób pełniących funkcje publiczne”[633], a zatem mają charakter narzędzia kontroli suwerena nad jego przedstawicielami. Zdaniem D. Nohlena, w demokracjach liberalnych będziemy mieli do czynienia zatem z wyborami rywalizacyjnymi, w systemach autorytarnych z semirywalizacyjnymi a totalitarnych z nierywalizacyjnymi[634]. Kwestia znaczenia wyborów w demokracji liberalnej ma związek z poziomem partycypacji społecznej. Im większy udział obywateli w akcie wyborczym, tym większa legitymacja dla sprawujących władzę polityczną. Powstaje w związku z tym pytanie o zakres legitymacji społecznej, zwłaszcza, że zdecydowana większość obywateli zachowuje się politycznie biernie, co zresztą zauważa też D. Nohlen. Rzecz jasna trzeba zastanowić się nad czynnikami wpływającymi na wysokość frekwencji wyborczej oraz partycypacji politycznej mniejszości, która pochodzi z wyższych warstw społecznych. Taki poziom zaangażowania należy tłumaczyć kompetencją komunikacyjną wyborcy i poziomem jego wykształcenia. Na ogół jest to relacja wprost proporcjonalna. Obie wymienione zmienne pozwalają świadomie uczestniczyć w globalnej wymianie informacyjnej oraz lokalnym systemie medialnym, którego jednym z zadań jest między innymi kontrola społeczna oraz dostarczanie obiektywnej informacji.

Znaczenie wyborów będzie zatem zróżnicowane w zależności przede wszystkim od systemu politycznego. Różnorakie będą też ich funkcje wynikające z przyjętego podziału opartego o kryterium wolności rywalizacji podmiotów wyborczych. Generalnie jednak, zdaniem D. Nohlena, pojmowanie wyborów różnicuje systemy polityczne, znaczenie wyborów

---

[631] G. Bingham Powell, *Wybory jako narzędzie demokracji. Koncepcje większościowe i proporcjonalne*, Księgarnia Wydawnictwa Sejmowego, Warszawa 2006, s. 8.
[632] D. Nohlen, *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, Wydawca: Scholar, Warszawa 2004, s. 23-26.
[633] A. Żukowski, *Systemy wyborcze...*, s. 14.
[634] D. Nohlen, *Prawo wyborcze...*, s. 26.

w rożnych systemach politycznych nie jest jednakowe, a funkcje te różnią się zależnie od systemów,[635]. Zdaniem A. Żukowskiego wybory są „trwałą cechą każdego systemu politycznego”[636]. Całokształt procesu wyborczego w ujęciach prawnym, politologicznym czy też socjologicznym określić można mianem systemu wyborczego.

Literatura przedmiotu proponuje wielorakie ujęcie terminu „system wyborczy”. Nie ma bowiem jednolitej definicji w tej materii. Proces wyborczy to innymi słowy: podstawy prawne jego prowadzenia, tryb wyłaniania kandydatów, organizacja i przebieg głosowania, a także stosunek formalno-prawny wyborcy w relacji do wyłaniania przedstawicieli suwerena. Do procesu wyborczego zaliczyć należy także prawo wyborcze, czyli między innymi prawa i obowiązki wyborcy, te ostatnie zwłaszcza w sytuacji, gdy udział w wyborach ma charakter obowiązkowy. Jak wskazano powyżej, wybory to trwała cecha systemów politycznych i jednocześnie podstawowe narzędzie demokracji. Wnioskując można przyjąć, że system wyborczy winien być z kolei instrumentarium pozwalającym na emanację woli suwerena, czyli zbioru jednostek uprawnionych do udziału w demokracji przedstawicielskiej. Podstawowe zadanie, jakie należałoby postawić przed systemem wyborczym, to zapewnienie wiernego odwzorowania woli wyborców. Aby tak się stało, spełnione muszą być określone warunki związane z możliwością nieskrępowanego wyrażania swoich preferencji wyborczych przez wszystkich uprawnionych do tego wyborców w postaci zapewnienia powszechności wyborów i tajności samego aktu wyborczego. Innym istotnym zagadnieniem oddziałującym na uwzględnienie rozstrzygnięć wyborców jest kwestia równości formalnej i materialnej oraz problem reprezentatywności, którego emanacją jest norma przedstawicielska. Podkreślenia wymaga jednak fakt, iż powyżej wymienione czynniki w istotnym stopniu przyczyniają się do transformowania preferencji politycznych wyborców jedynie w warunkach demokracji liberalnej. System wyborczy w reżimach niedemokratycznych może wykazywać cechy powszechności wyborów, tajności aktu wyborczego, jak i uwzględniać równość wyborów czy też normę przedstawicielską, niemniej bez wątpienia reprezentatywność będzie miała wyłącznie formalny charakter. Materialny aspekt reprezentatywności przejawia się w największym stopniu w proporcjonalnym wymiarze systemu wyborcze go. Co do istoty problemu, literatura przedmiotu uwzględnia systemy proporcjonalne, większościowe oraz odmianę mieszaną. Ich cechą dystynktywną jest rozmiar deformacji woli wyborców, czyli reprezentatywność w ujęciu materialnym. Przed rozpatrywaniem kwestii deformacji woli wyborców wskazać jednak należy, iż na wybór jednego z trzech wspomnianych powyżej rozwiązań wpływ mają przede wszystkim: charakter systemu politycznego, historyczna

[635] *Ibidem,* s. 24.
[636] A. Żukowski, *Systemy wyborcze…*, s. 43.

tradycja polityczna, charakter organizacji państwowej oraz stopień konsolidacji systemu politycznego. Funkcjonujące rozwiązania będą wypadkową oddziaływania wszystkich tych czynników. Analizując przypadek amerykańskich wyborów prezydenckich, można wskazać na przykład ich pośredniego charakteru, co ma związek między innymi z tradycją historyczną, ale też koniecznością zapewnienia równości w wymiarze formalnym.

Trudno jest wskazać liniową zależność, która umożliwiałaby kategoryzację rodzaju systemów wyborczych w relacji do systemu politycznego. Niemniej analizując funkcjonowanie systemów wyborczych w konkretnych systemach politycznych, można sformułować wniosek dotyczący trwałości systemu wyborczego. W demokracjach skonsolidowanych zmiany systemu wyborczego mają jedynie charakter korekty istniejących rozwiązań i są wynikiem konsensu politycznego. Z kolei w demokracjach o rożnym stopniu konsolidacji zaobserwować można przykłady koniunkturalnego oddziaływania politycznego na kształt systemu wyborczego. Rozwiązania takie mają zazwyczaj charakter istotnych zmian wpływających na wyniki wyborów, najczęściej zgodnych z intencją aktualnie sprawujących władzę polityczną. Przykładem takiego działania jest wprowadzenie możliwości grupowania list w wyborach samorządowych w Polsce w 2006 r. Inne metody takiego wpływu mają związek między innymi z geometrią wyborczą, strukturą głosowania, czy też formułą wyborczą[637]. W odniesieniu do formuły wyborczej mówić można zatem o większościowych, proporcjonalnych i mieszanych systemach wyborczych. Literatura przedmiotu dokonuje dychotomicznego podziału na większość bezwzględną oraz system większości względnej.

Za cechę charakterystyczną systemów większościowych uznać można wymuszoną de facto przez ich stosowanie polaryzację programów politycznych i tym samym wyborców oraz deformację ich woli. W opisanej sytuacji dochodzić może do wręcz wypaczenia woli wyborcy i naruszenia zasady reprezentatywności w aspekcie materialnym. W przypadku okręgów jednomandatowych, bo w takich najczęściej stosuje się zasadę większości względnej, z jednej strony będzie to zupełne pozbawienie grup wyborców reprezentacji politycznej zgodnej z ich preferencjami wyborczymi czy też mocne jej ograniczenie w relacji rozmiarów procentowego poparcia, z drugiej zaś niebezpieczeństwo zmonopolizowania przez jedną opcję polityczną. W skrajnym przypadku może to oznaczać nawet i brak opozycji parlamentarnej. Ma to związek z sytuacją, w której względna większość wystarcza do uzyskania mandatu w okręgu jednomandatowym w myśl zasady „zwycięzca bierze wszystko". Drugie rozwiązanie w postaci większości bezwzględnej ma zastosowanie najczęściej w przypadku elekcji prezydenckich, choć nie wyłącznie, jak zaznacza A. Żukowski[638].

[637] *Ibidem*, s. 45-46.
[638] *Ibidem,* s. 50.

Stosowanie formuły jednomandatowych okręgów wyborczych połączonych z zasadą większości względnej ma swój niewątpliwy wymiar praktyczny. Nie chodzi bowiem, jak pisze Hans Meyer cytowany przez D. Nohlena[639], o to, aby większość wyborców danego komitetu wyborczego zamienić na mandat w okręgu, a o to, by uzyskać większość mandatową pozwalającą na samodzielne rządy jednopartyjne. Z jednej strony taka metoda wyłaniania przedstawicieli w okręgach jednomandatowych pozwala na aktywizowanie się liderów lokalnych społeczności niezależnych od struktur politycznych, z drugiej jednak biorąc pod uwagę efekt synergii występujący w organizacjach politycznych, taki niezależny lider ma stosunkowo niewielkie szanse uzyskania mandatu, zwłaszcza że preferencje wyborcze w niektórych okręgach wyborczych, na przykład w USA czy też Wielkiej Brytanii, mają stosunkowo stały charakter. Posługując się terminologią socjologiczną można wskazać, iż alternacja władzy na poziomie okręgu wyborczego następuje wskutek zmieniających się postaw wyborców, które są znacznie trwalsze niż zachowania.

Rozwiązaniem problemu dysreprezentacji, ale w systemie większości bezwzględnej, jest jego odmiana w postaci formuły systemu głosu alternatywnego, gdzie wyborca wskazuje skalę swoich preferencji wobec kandydatów[640]. Zdaniem A. Żukowskiego, system ten daje wyborcom możliwość wyrażania rożnych sympatii politycznych, a w wymiarze praktycznym zapobiega organizacji II tury głosowania, jak w przypadku stosowania formuły wyborczej większości bezwzględnej w czystej postaci. Istotą różnicy pomiędzy większościową, a proporcjonalną formułami wyborczymi jest zatem cel reprezentacji. Jak pisze D. Nohlen, chodzi tutaj albo tworzenie większości parlamentarnej, albo też o odzwierciedlenie elektoratu. W pierwszym przypadku o zwycięstwie w okręgu i uzyskaniu mandatu decyduje większość, w drugim zaś uzyskanie co najmniej określonego prawem progu wyborczego, czyli przedziału reprezentacji wyborczej na poziomie kraju lub okręgu. Konsekwencją zastosowania proporcjonalnej formuły wyborczej będzie jej wykorzystanie w wyborach do organów kolegialnych i funkcjonowanie okręgów wielomandatowych. Cechą charakterystyczną systemów proporcjonalnych jest głosowanie na listy komitetów wyborczych. Istotą jest bowiem wyrażenie przez wyborcę swojej preferencji politycznej, a dopiero w drugiej kolejności preferencji wyborczej z listy wyborczej. W tym ostatnim przypadku wyborca nie wskazuje preferowanego przez siebie kandydata do objęcia mandatu. Kolejność na liście ustalana jest przez komitet wyborczy, co sprzyja koniunkturalnemu zachowaniu legislatorów. O podziale mandatów na zamkniętej liście wyborczej decydują bowiem władze ugrupowania politycznego, ustalając kolejność na

[639] D. Nohlen, *Prawo wyborcze…*, s. 128.
[640] A. Żukowski, *Systemy wyborcze...*, s. 51.

liście, co uzależnia niejako wybranych parlamentarzystów od woli przywództwa partyjnego, a nie woli wyborców. W formule listy otwartej wyborca oprócz preferencji politycznej wskazuje także preferencje wyborcze w postaci kandydata, któremu przyznaje pierwszeństwo do uzyskania mandatu. Pierwsze miejsca na listach okręgowych zajmują bowiem zazwyczaj kandydaci bądź to preferowani przez kierownictwo polityczne lub też liderzy partyjni. Swego rodzaju pośrednim rozwiązaniem problemu odpersonalizowania wyborów realizowanych w myśl formuły proporcjonalnej jest kwestia listy krajowej. Zawiera ona pulę kandydatów o szczególnym znaczeniu dla komitetu wyborczego. Podział mandatów odbywa się z uwzględnieniem progu wyborczego określonego w prawie wyborczym, jednakże bez udziału wyborców i w tym sensie listę krajową traktować można jako zamkniętą listę wyborczą. W okresie obowiązywania tego rozwiązania w Polsce lista krajowa była gwarancją uzyskania mandatu przez liderów partyjnych w sytuacji, gdyby nie znaleźli oni uznania w oczach wyborców w okręgach, zwłaszcza z uwagi na fakt umieszczania na tych listach liderów znanych, ale nierzadko w niewielkim stopniu związanych ze sprawami okręgu i angażującymi się w rozwiązywanie problemów wyborców okręgowych w toku prac parlamentarnych. Gradacja pozycji na liście wyborczej jest tylko jedną z metod formowania list wyborczych. Inną jest umieszczanie nazwisk kandydatów na listach w kolejności alfabetycznej, gdzie o podziale mandatów wewnątrz listy decyduje liczba głosów oddanych na kandydatów reprezentujących określony komitet wyborczy, a liczbę mandatów warunkuje wysokość poparcia uzyskanego przez ten właśnie komitet wyborczy. Z kolei zsumowanie głosów na konkretną listę wyborczą z liczbą głosów oddanych na kandydatów z tej listy wpływa na przydział mandatów w systemie uporządkowanej listy z pojedynczym głosem fakultatywnym. W ramach systemu proporcjonalnego istnieje również możliwość spersonalizowanej reprezentacji proporcjonalnej, w której to wyborca samodzielnie szereguje listy kandydatów i de facto tworzyć może także własną listę preferencji. System ten określa się także jako system list otwartych z kumulacją[641]. Prezentowane dotąd wyborcze formuły proporcjonalne zakładają przede wszystkim prymat preferencji politycznej nad wyborczą w odróżnieniu od formuł większościowych, gdzie czynnik zindywidualizowanego wyboru spersonalizowanego odgrywa najistotniejszą rolę. Według A. Żukowskiego system pojedynczego głosu przechodniego pozwala na indywidualnych kandydatów przy jednoczesnym zachowaniu proporcjonalności [642]. Szeregowanie preferencji wyborczych przez wyborców powoduje, że zarówno nadwyżka głosów, jak i liczba wskazań na najsłabszego kandydata umożliwia ich podział pomiędzy pozostałych pretendentów do mandatów w okręgu wielomandatowym.

[641] Zob. *EuroVotePlus.org*. http://eurovoteplus.eu/pl/pl (dostęp: 3.07.2016).
[642] A. Żukowski, *Systemy wyborcze…*, s. 57.

Giovanni Sartori przywołany przez Dietera Nohlena proponuje mieszaną formułę wyborczą określić mianem segmentowanego systemu wyborczego ze względu na wykorzystanie wybranych segmentów formuły większościowej i proporcjonalnej. Celem zastosowania segmentowanego systemu wyborczego jest uzyskanie wyniku wyborów jak najbardziej oddającego wolę wyborców. Cechą charakterystyczną tzw. mieszanych formuł wyborczych są dwa etapy głosowania. Istotą tego systemu jest podział mandatów wynikających z tak zwanego drugiego głosowania. Chodzi o to, że wyborca dysponuje dwoma głosami: na listę okręgową i na listę krajową, jak na przykład w Republice Federalnej Niemiec[643]. W literaturze przedmiotu spotkać można również określenie: „system półproporcjonalny – pojedynczego głosu nieprzechodniego", o którym A. Żukowski pisze, że nie zapewnia pełnej lub przybliżonej proporcjonalności, ale daje gwarancję uzyskania mandatu na przykład przez przedstawiciela mniejszości. Wariantem segmentowanych systemów wyborczych są natomiast formuły wyborcze związane ze zjawiskiem blokowania list. W tym rozwiązaniu istotnym elementem jest unikanie sytuacji, w której głosy oddane na kandydata nieuzyskującego wymaganej większości w pierwszym etapie podziału mandatów uwzględniane są w podziale mandatów w drugim etapie. Najpierw zatem rozdział mandatów następuje w trybie większościowym, a pozostałe mandaty nieobsadzone w trybie proporcjonalnym.

Reasumując, stwierdzić należy, iż formuły większościowe deformują wynik wyborczy i nie wpływają na rozwój systemu wielopartyjnego. Systemy proporcjonalne natomiast wierniej oddają preferencje polityczne wyborców, choć wymagają od aktorów sceny politycznej dużego poziomu relewantności z uwagi na charakter rozstrzygnięć wyborczych, które najczęściej determinują koalicyjność zwycięskich ugrupowań politycznych. Zależy to jednak w dużej mierze od matematycznej metody transformacji głosów na mandaty. Najbardziej popularne w systemach proporcjonalnych są następujące metody:

1) d'Hondta,
2) Sainte-Lague'a,
3) Hare'a-Niemeyera.

Ich zastosowanie wpływa na deformację wyników wyborczych, sprzyjając w pierwszym przypadku ugrupowaniom politycznym cieszącym się znacznym poparciem społecznym – co najmniej kilkudziesięcioprocentowym, w drugim partiom z kilkunastoprocentowym poparciem, a w ostatnim z kilkuprocentowym poparciem.

[643] Drugi głos w RFN pozbawiony jest personalnego głosowania preferencyjnego, co oznacza w praktyce brak kandydatów niezależnych. Zob. A. Żukowski, *Systemy wyborcze…*, s. 60.

5.2. System wyborczy w Japonii

Prowadzając analizę systemów wyborczych, a wśród nich systemów mieszanych, czy proporcjonalno-większościowych warto wspomnieć o ciekawych rozwiązaniach przyjętych w Japonii. Przykład tego egzotycznego kraju godny jest wspomnienia z kilku powodów. Historia parlamentaryzmu japońskiego jest stosunkowo krótka. Po raz pierwszy parlament pojawił się w Japonii na mocy konstytucji oktrojowanej przez cesarza Meiji w 1889 r.[644]. Poświęcony parlamentowi rozdział III japońskiej ustawy zasadniczej ustanawiał dwuizbowy (na wzór europejski)[645] Parlament Cesarski (*Teikoku Gikai*). Wyższa – Izba Arystokratów (*Kizoku-in*) składała się z członków dziedzicznych - przedstawicieli arystokracji (rodzina cesarska i samurajowie posiadający jeden z 5 przejętych z Europy tytułów oraz członków mianowanych przez cesarza. Niższa Izba – Reprezentantów (*Shugi-in*) złożona była z 300 deputowanych (od 1900 r. – 369) pochodzących z wyborów[646].

Wybory były bezpośrednie, a od 1900 r. również tajne i obowiązywał cenzus:

- wieku (ukończony 25 rok życia),
- obywatelstwa,
- płci (mężczyźni),
- majątku (w 1890 r. min. 15 jenów podatku rocznego, później stopniowo zmniejszano kwotę).

Uprawnieni do głosowania stanowili w latach 1890-1904 1-1,8% społeczeństwa. Wybory przeprowadzane były w okręgach jedno i dwumandatowych. Zmiana ordynacji wyborczej, która miała miejsce w 1900 r., wprowadziła w miejsce jedno i dwumandatowych okręgów 11 i 13-mandatowe. W 1919 r. wprowadzono kolejne zmiany zasad wyborczych, które dotyczyły m.in. obniżenia kwoty cenzusu majątkowego i objęcie wyborami terytorium Okinawy), a w 1925 r., całkowicie zniesiono cenzus majątkowy (pozostawiając ograniczenia dotyczące płci i wieku).

Lata 30. i pierwsza połowa lat 40. upłynęły w Japonii pod znakiem rządów wojskowych, w wyniku których zupełnie zmarginalizowana została rola parlamentu, który i tak pierwotnie

---

[644] K. Karolczak, *System konstytucyjny Japonii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1999, s. 26.

[645] W pracach nad stworzeniem Konstytucji Meiji istotną rolę odegrali mianowani przez cesarza Niemcy: Alfred Mosse i Herman Roessler, co wpłynęło na upodobnienie rozwiązań ustrojowych do Niemiec bismarckowskich. Pracom przewodniczył oligarcha Ito Hirobumi, który poświęcił cały 1882 r. na podróże po Europie ze szczególnym uwzględnieniem Niemiec. Wyprawa Hirobumiego nosiła oficjalną nazwę „Misji Studiów Konstytucyjnych".

[646] Pozycja izby niższej była poważnie okrojona w porównaniu z Izbą Arystokratów, przy tym wszystkie kompetencje parlamentu pomimo brzmienia art. 5 Konstytucji Meiji mówiącego o sprawowaniu władzy przez cesarza za zgodą parlamentu – de facto ograniczały się jedynie do prawa weta wobec ustaw wprowadzających podatki. Por. K. Karolczak, System konstytucyjny ... s. 26. Wszystkie akty parlamentu wymagały zgody Rady Cesarskiej złożonej z najbliższych doradców cesarza (*genro*). Por. K. Karolczak, *Kokkai. Parlament Japonii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1995, s. 6.

funkcjonował w realiach okrojonego demokratyzmu. Diametralną zmianę funkcjonującego systemu politycznego Japonii przyniosła klęska poniesiona w II wojnie światowej przez Japończyków. Okres powojenny to w Japonii czas rządów zwycięskich państw alianckich pod przewodnictwem Stanów Zjednoczonych. Decyzją podjętą przez Cesarski Parlament[647] we wrześniu 1945 r. uległy likwidacji najważniejsze instytucje państwowe o charakterze niedemokratycznym (m.in. Rada Cesarska). W grudniu 1945 r. reforma prawa wyborczego doprowadziła do zniesienia cenzusu płci. Jednocześnie (od października 1945 r.) trwały zakrojone na szeroką skalę prace nad gruntowną reformą ustroju państwa w kierunku jego demokratyzacji. Głównym obiektem zainteresowania reformatorów była ciągle obowiązująca Konstytucja Meiji. Cesarz Showa (Hirohito) w dniu 3 listopada 1946 r. promulgował nową japońską ustawę zasadniczą, która weszła w życie 3 maja 1947 r. i obowiązuje do dziś[648].

Podstawowym aktem prawnym dotyczącym wyborów jest ustawa o wyborach na publiczne stanowiska z 15 kwietnia 1950 r. Należy podkreślić fakt, iż konstytucja w zakresie prawa wyborczego wypowiada się w sposób ogólnikowy. W art. 15 znajduje się przepis przyznający czynne prawo wyborcze „wszystkim dorosłym”[649]. Natomiast art. 54 dotyczy obowiązku przeprowadzenia wyborów nie później niż 40 dnia od dnia rozwiązania Izby Reprezentantów. Parlament jest dwuizbowy, ale składy obu izb pochodzą z wyborów. Miejsce dziedzicznej Izby Arystokratów zajęła wybierana Izba Radców (*Sangi-in*), zwana w polskiej literaturze również Izbą Doradców. Konstytucja statuuje ponadto zasady tajności i powszechności głosowania[650].

Ordynacja wyborcza, doprecyzowując przepisy konstytucji, ustanawia czynne prawo wyborcze dla obywateli japońskich, którzy osiągnęli 20 rok życia. Bierne prawo wyborcze w wyborach do Izby Reprezentantów posiadają obywatele, którzy ukończyli 25 rok życia, a do Izby Radców trzeba mieć ukończone 30 lat. Kadencja Izby Reprezentantów wynosi 4 lata, a Izby Radców 6 lat, z tym, że co 3 lata ½ składu Izby Radców ulega wymianie. Ordynacja wyborcza z 1950 r. była nowelizowana 39 razy. Najistotniejsza zmiana miała miejsce w 1996 r. Przed omówieniem aktualnego stanu prawnego w zakresie wyborów należy przyjrzeć

---

[647] W październiku 1945 r., powołano zespół ds. opracowania zmian w Konstytucji Meiji. Niezależnie od jej działań trwały pod przewodnictwem gen. Douglasa MacArthura prace nad stworzeniem zupełnie nowej konstytucji japońskiej wzorowanej na amerykańskiej. Pomimo pozorów legalności (komisja japońska przyjęła projekt MacArthura jako własny, nową konstytucję uchwalił w formie rewizji konstytucji Cesarski Parlament, konstytucję promulgował cesarz) była to konstytucja de facto oktrojowana przez gen. MacArthura, zwanego przez Japończyków nowym shogunem Japonii.

[648] T. Suzuki, *Konstytucja Japonii z 1946 r.*, „Państwo i Prawo” 1966, nr 4-5.

[649] Art.15. Konstytucji Japonii z 1946 r., Naród ma niezbywalne prawo wybierania swoich funkcjonariuszy publicznych oraz prawo ich odwołania. Wszyscy funkcjonariusze publiczni są sługami całego społeczeństwa, a nie jedynie jakiejś jego części. W wyborach funkcjonariuszy publicznych gwarantuje się pełnoletnim powszechne prawo wyborcze. Tajność głosowania we wszystkich wyborach jest nienaruszalna. Głosujący nie ponosi za swój wybór ani odpowiedzialności publicznej ani prywatnej.

[650] T. Suzuki, *Konstytucja Japonii z 1946 r.*, „Państwo i Prawo” 1966, nr 4-5.

się uregulowaniom obowiązującym po 1950 r. Wybory do Izby Reprezentantów odbywały się w 127 okręgach wyborczych, z których 126 było wielomandatowych (2-6 mandatów w okręgu)[651], a jeden okręg (wyspa Amani Oshima) był jednomandatowy[652]. Wielkość okręgów była uzależniona od liczby zamieszkujących je wyborców. Każdy wyborca miał jeden głos, który oddawał na jednego, konkretnego kandydata. Liczba deputowanych wynosiła 511-512.

Natomiast w bardziej skomplikowany sposób przebiegały wybory do Izby Radców. Co trzy lata następowała wymiana połowy składu Izby, czyli 126 radców, w tym 50 z nich rekrutowało się z kandydatów wybranych z list krajowych. Pozostałych 76 radców wybierano w okręgach wyborczych jedno lub wielomandatowych (np. w okręgu obejmującym stolicę państwa Tokio były 4 mandaty). Każdy wyborca miał dwa głosy, jeden oddawał na listę krajową (system d'Hondta), a drugi głos na kandydata w okręgu jedno lub wielomandatowym – system większościowy. Wspólne dla obu izb przepisy ordynacji wyborczej nadawały prawo do zgłaszania kandydatów wyłącznie partiom lub organizacjom politycznym spełniającym przynajmniej jeden z trzech wymogów:

a) uzyskały co najmniej 2% ważnie oddanych głosów w poprzednich wyborach lub/i
b) mają co najmniej 5 parlamentarzystów w obu izbach,
c) mają kandydatów w liczbie co najmniej 1/5 ogólnej liczby mandatów w danym okręgu (dla Izby Radców min. 10 kandydatów w okręgu). Wymogi te zostały utrzymane do dziś.

Kampania wyborcza opiera się na restrykcyjnych zasadach. Może trwać tylko 15 dni (Izba Reprezentantów) lub 18 dni (Izba Radców). Nie wolno stosować charakterystycznej dla systemu westminsterskiego kampanii „od drzwi do drzwi" polegającej na osobistych wizytach kandydata w domach potencjalnych wyborców. Kandydaci muszą także uiścić kaucję, która przepada w razie nie uzyskania odpowiedniego odsetka ważnie oddanych głosów w okręgu. Odmienność systemów wyborczych do każdej z izb parlamentu, w połączeniu ze skomplikowaniem zasad wyboru powodowała, że od pierwszych wyborów zgłaszano postulat reformy ordynacji wyborczej. Postulowano wprowadzenie dla Izby Reprezentantów systemu mieszanego proporcjonalno-większościowego, gdzie połowa deputowanych byłaby wyłaniana w okręgach jednomandatowych[653] według zasady większościowej, a połowa

[651] T. J. Kaśmierski, *Matematyka i polityka, czyli dobrodziejstwa jednomandatowości*, „Rzeczpospolita", dodatek „Prawo co dnia", 20 lipca 2000.
[652] M. Turowski, *Ordynacja wyborcza w Japonii*, Konferencja „Jednomandatowe Okręgi Wyborcze", Nysa 13 listopada 1999.
[653] Głównym argumentem zwolenników wprowadzenia jednomandatowych okręgowych wyborczych było znaczne obniżenie znacznych kosztów wyborów, które w okręgach wielomandatowych wynikają z faktu konieczności walki o mandat przez przedstawicieli tej samej partii. Przeciwnicy ostrzegali, że okręgi jednomandatowe nie dają szans małym partiom i ich wprowadzenie nie tyle upodobni scenę polityczną Japonii do „dwupartyjnego" USA, ile spowoduje, że rządząca w Japonii przez 40 lat partia liberalna (Jiyu Minshu-to - LDP)

w wielomandatowych okręgach według zasady proporcjonalności. Kolejne próby gruntownej reformy doprowadziły jedynie do stopniowego zaostrzania przepisów dotyczących organizacji wyborów. Od 1962 r. każda partia miała prawo do maksymalnie czterech spotkań wyborczych dla każdego z kandydatów, w czasie których kandydat mógł rozprowadzić do 500 ulotek. Ulotki (maksymalnie trzy typy) podlegały obowiązkowej, uprzedniej rejestracji w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Nie wolno ich było rozprowadzać „od drzwi do drzwi" ani zrzucać z samolotów nad domami mieszkalnymi. W 1975 r. wprowadzono nowe obostrzenie stanowiące, że partia, która wystawiła co najmniej 25 kandydatów do Izby Reprezentantów lub m in. 10 do Izby Radców, może używać podczas kampanii wyborczej plakatów, ale wolno w nich jedynie zachęcać do popierania partii, bez podawania nazwisk/a kandydatów. Sposób wykorzystania mediów w celach wyborczych został również ściśle ograniczony. Rząd w imieniu partii startującej w wyborach ma prawo kupowania czasu antenowego w radiu i telewizji oraz miejsca reklamowego. W okresie kampanii nie wolno publikować sondaży wyborczych. Od 1975 r. partie mogły wykupić dodatkowy czasu antenowy czy powierzchnie reklamowe w prasie. Jednak nie wolno agitować na rzecz konkretnych kandydatów. Partia, w dodatkowym, wykupionym czasie, może jedynie przedstawiać swój program wyborczy. Analogicznie, jeżeli w audycji występuje kandydat – może on jedynie prezentować swoje osiągnięcia partyjne, natomiast nie może prowadzić indywidualnej kampanii wyborczej.

Specyfiką japońskiego systemu wyborczego są *koenkai* – grupy osobistego poparcia, które składają się z wyborców – regionalnych zwolenników polityka. Rolę i działalność *koenkai* można porównać do fan-klubu gwiazdy show biznesu. Politycy sprzyjają powstawaniu *koenkai,* bowiem są one platformą do budowy regionalnego poparcia w wyborach. W zamian za pomoc w tworzeniu grup poparcia polityk odwdzięcza się różnymi przysługami – pomaga liderom czy aktywistom, a czasem członkom *koenkai* w znalezieniu dobrej pracy, w zapisaniu dziecka do dobrej szkoły, itd. Można także zalozyć, że *Koenkai* jest efekte stosunkowo niewielkiego znaczenia partii politycznych w Japonii i sciśle określonych reguł prowadzenia kampanii wyborczej.

W długiej historii walki o reformę systemu wyborczego przełomowy był rok 1989. Premier Toshiki Kaifu powołał Specjalną Komisję d/s Ordynacji, która w kwietniu 1990 r. zaproponowała wprowadzenie ordynacji mieszanej. Komisja przedstawiła propozycję, aby ilość mandatów w izbie niższej została zredukowana z 512 do 471, przy czym 300 z nich miało zostać obsadzone w wyniku wyborów w okręgach jednomandatowych, a pozostałe 171 według

uzyska władzę wręcz absolutną. Krótkie odsunięcie LDP od władzy w 1993-94 r. w wyniku afer korupcyjnych znacząco wpłynęło na przyspieszenie reformy systemu wyborczego (The Development of The Representative Government, [w:] *Japan. The Country Study*, Library of Congress, 1994).

ordynacji proporcjonalnej w głosowaniu na poszczególne partie. Ponadto, projekt wprowadzał kolejne restrykcje w zakresie limitów finansowania kampanii wyborczych[654]. Jednak projekt został odrzucony przez większość parlamentarną. Analogicznie było z projektem kolejnego premiera z partii LDP – Kiichi Miyazawa w 1993 r. Nieprzychylne dla reformatorów głosowanie z 15 lipca 1993 r. zachwiało japońską sceną polityczną, dokonali oni secesji, utworzyli własną Partię Liberalną (LP) i wystąpili z rządu.

Po raz pierwszy od 38 lat Japońska Partia Liberalno-Demokratyczna straciła większość parlamentarną, a sytuacja stała się niebezpieczna. Jednak stojący na czele rządu mniejszościowego Mirihiro Hosokawa w rekordowym tempie przedstawił pod głosowanie projekt gruntownej reformy prawa wyborczego, który był oparty na propozycjach Kaifu i Miyazawy. Propozycje uzyskały zdecydowaną większość (13 głosów przeciw) w izbie niższej i wyższej. Po podpisaniu i ogłoszeniu przez Cesarza Akihito weszły w życie 25 grudnia 1994 r.[655].

W 1998 r. wybory odbyły się według nowych zasad i został wprowadzony system mieszany proporcjonalno-większościowy. Izba Reprezentantów (480 członków) była odtąd wyłaniana w 62,5% (300 deputowanych) w okręgach jednomandatowych w wyborach większościowych, a 37,5% (180 deputowanych) w 11 regionach według systemu proporcjonalnego (głosowanie na listy partyjne, system d'Hondta). Każdy wyborca posiadał dwa głosy, z których jeden oddawał na kandydata w swoim okręgu, a drugi na jedną z partii w swoim regionie. Na uwagę zasługuje fakt, iż kandydat może startować zarówno w okręgu jednomandatowym, jak z listy. W przypadku, gdyby na partyjnej liście znajdowało się paru kandydatów, którzy przegrali w swoim jednomandatowym okręgu, do parlamentu kwalifikują się wśród nich ci, którzy zdobyli największy odsetek głosów „za". Pierwszeństwo przy rozdziale mandatów mają kandydaci „jednorazowi", a w razie ich braku dochodzą kandydaci „podwójni" z najlepszym wynikiem z okręgu. 152 z 252 Radców pochodzi z okręgów wielomandatowych, pozostałych 100 wybiera się według zasady proporcjonalności. Zgodnie z nią co trzy lata wybiera się 126 Radców, w tym 24 w wyborach większościowych w okręgach jednomandatowych, a 52 w wielomandatowych (2-5 mandatów), pozostałych 50 z list partyjnych w wyborach proporcjonalnych[656] (w okręgach wielomandatowych). Likwidacji uległa lista krajowa. Wyborcy dysponują dwoma głosami, z których jeden oddają na kandydata w okręgu i jeden na listę partyjną. Kandydat do Izby Reprezentantów w jednomandatowym okręgu i do Izby Radców w okręgu wielomandatowym musi wpłacić

[654] M. Turowski, *Ordynacja wyborcza w Japonii*, op. cit.
[655] W wyniku korzystnego dla siebie obrotu spraw secesjoniści z Partii Liberalnej powrócili do LDP.
[656] *Contemporary Japan: A Teaching Workbook*, op. cit.

kaucję w wysokości 3 mln jenów. Kaucja przepada na rzecz skarbu państwa, jeśli kandydat nie uzyska minimum 10% ważnie oddanych głosów w okręgu. Kandydatów zgłaszają partie polityczne, można też startować w wyborach jako kandydat niezależny.

Odrębnym zagadnieniem jest realizacja w japońskim prawie wyborczym zasady równości wyborów w sensie materialnym. Po II wojnie światowej w Japonii stosunek ludności zamieszkałej w miastach do ludności wiejskiej wynosił 1:2, aktualnie stosunek ten wynosi 3:1. Od 1964 r. regularnie zwiększano liczbę deputowanych wybieranych z okręgów miejskich – dostosowując ją do migracji ludności. Japoński Sąd Najwyższy zwracał kilkukrotnie uwagę, iż dysproporcja w sile głosu wyborcy wiejskiego i miejskiego narusza konstytucyjną zasadę równości wyborów. W 1986 r. osiągnięto iloraz wyborczy na średnim poziomie 236 424 wyborców na 1 deputowanego. Jednak w tym samym czasie w okręgu Kanagawa (z miastem Yokohama) iloraz wynosił prawie 430 tys., podczas gdy w wiejskiej, górskiej prefekturze Nagano – tylko ok. 143 tys. wyborców[657]. Trudną do przezwyciężenia barierą dla reformatorów był zawsze fakt, iż wyborcy największej i najbardziej wpływowej partii japońskiej (LDP) rekrutują się właśnie z okręgów wiejskich[658].

5.3. Charakterystyka japońskiego systemu wyborczego

Japoński system wyborczy regulowany jest na podstawie 54. artykułu Konstytucji, a także Ustawy z 15 kwietnia 1950 r., która wielokrotnie podlegała zmianom. Konstytucja wskazuje, że w wypadku rozwiązania Izby Reprezentantów wybory muszą się odbyć do czterdziestu dni, a parlament misi się zebrać do trzydziestu dni. Rozwiązanie Izby Reprezentantów pociąga za sobą rozwiązanie Izby Radców, ale w razie potrzeby rząd może zwołać te drugą izbę na nagłą sesję. W japońskim systemie politycznym można wyróżnić trzy rodzaje wyborów: 1) wybory do Izby Reprezentantów odbywające się co cztery lata,

2) wybory do Izby Radców odbywające się co trzy lata i wyłaniające połowę składu izby,
3) wybory samorządowe na szczeblu prefektur, miast oraz wsi - co cztery lata.

Nad prawidłowością procesu wyborczego czuwa Centralny Administracyjny Komitet Wyborczy. Czynne prawo wyborcze wynosi dwadzieścia lat przy co najmniej trzymiesięcznym zameldowaniu w okręgu, w którym będzie się oddawać głos. Bierne prawo wyborcze wynosi dwadzieścia pięć lat w przypadku Izby Reprezentantów i większości stanowisk samorządowych oraz trzydzieści pięć lat w przypadku elekcji do Izby Radców i na stanowisko gubernatora prefektury. Obecnie w Izbie Reprezentantów zasiada 480 deputowanych, którzy w liczbie 300 wybierani są w okręgach jednomandatowych, a 180 pozostałych na zadzie metody

[657] *Japan Today: Election Reform*, [w:] *Japan Local Government Center Newsletter*, No. 27, Summer 1998.
[658] *The Electoral Districts*, [w:] *Japan. The Country Study*, Library of Congress, 1994.

proporcjonalnej w 11 regionach. Izba Radców składa się z 252 radców, w tym 152 wybieranych jest w okręgach wielomandatowych, a 100 proporcjonalnie. Kandydaci wybierani proporcjonalnie powinni być zgłaszani przez partie lub organizacje polityczne, które mają co najmniej 5 parlamentarzystów, w ostatnich wyborach zebrały co najmniej 2% ważnych głosów lub mają co najmniej jedną piątą kandydatów z ogólnej liczby wolnych mandatów w okręgu do Izby Reprezentantów oraz co najmniej 10 kandydatów w okręgu w przypadku wyborów do Izby Radców. Organizacja lub partia wystawiająca kandydatów w wyborach powinna wnieść depozyt pieniężny, który przepada na rzecz skarbu państwa, jeśli partia lub organizacja nie uzyska co najmniej jednej dziesiątej ważnie oddanych głosów przez kandydata. Kampania wyborcza może trwać 15 dni w przypadku Izby Reprezentantów oraz 18 dni w przypadku Izby Radców. Kandydat może przeprowadzić cztery spotkania z wyborcami, a treść ulotek podlega konsultacji z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. Rząd kontroluje kampanię w środkach masowego przekazu wykupując czas antenowy poszczególnym kandydatom. W narodowej stacji telewizyjnej NHK każdy kandydat ma prawo do 2 bezpłatnych audycji, w radio audycje także podlegają obostrzeniom i mogą trwać do pięciu i pół minuty[659].

Obie izby parlamentu japońskiego tj. Izba Reprezentantów i Rada Radców mają charakter przedstawicielski. Ich składy są formowane w drodze wyborów powszechnych w oparciu o formułę systemu wyborczego mieszanego-większościowo-proporcjonalnego. Konsekwencją tego jest posiadanie przez wyborcę dwóch głosów w wyborach do każdej z izb: jeden oddaje na kandydata w okręgu jednomandatowym, drugi na listę. Realizację zasady powszechności wyborów wzmacnia umożliwienie wyborcom, którzy nie mogą głosować w dniu wyborczym z powodów obiektywnych głosowanie przez pocztę. Głosowanie odbywa się w sposób tajny (art. 15).

W latach 1947-1993 w wyborach parlamentarnych w Japonii stosowany był semiproporcjonalny system SNTV (single non-transferable vote - pojedynczego głosu nieprzechodniego). Podział mandatów był dokonywany w okręgach wielomandatowych (od dwu- do sześciomandatowych). Wyborca oddawał głos tylko na jednego ze zgłoszonych w okręgu kandydatów, a mandaty otrzymywali ci, którzy uzyskali największe poparcie. Jednym z elementów praktyki wyborczej zdeterminowanych przyjęciem w Japonii systemu SNTV stały się *koenkai*. W okręgach jednomandatowych, zarówno w wyborach do Izby Reprezentantów, jak i Izby Radców, wyborca oddawał glos w ten sposób, że wpisywał na kartę do głosowania nazwisko jednego ze zgłoszonych w okręgu kandydatów. Mandat otrzymywał kandydat, który w ten sposób otrzymał najwięcej głosów (większość względna).

[659] K. Karolczak, *System*…, s. 51-53.

Analizując metody głosowania w wyborach proporcjonalnych do poszczególnych izb, trzeba zaznaczyć, iż nie jest stosowana jednakowa metoda głosowania i rozdziału mandatów w ramach zgłoszonych list kandydatów. Listy w kampanii wyborczej do Izby Reprezentantów zarejestrowane przez partie i inne organizacje polityczne mogą zawierać nazwiska kandydatów, którzy tylko na nich zostali zgłoszeni oraz kandydatów wysuniętych także w okręgach jednomandatowych z danego regionu wyborczego. Są one zamknięte a wyborca pozbawiony jest możliwości nanoszenia preferencji personalnych spośród kandydatów będących na liście. Stosuje się metodę d'Hondta przy podziale mandatów między listy, a o liczbie mandatów wewnątrz listy decyduje kolejność miejsc kandydatów

Ordynacja wyborcza z 1950 r. była 39 razy nowelizowana. Najistotniejsza zmiana miała miejsce w 1996 roku. Wybory do Izby Reprezentantów odbywały się w 127 okręgach wyborczych, z których 126 było wielomandatowych (od 2-6 mandatów w okręgu)[660], a jeden (wyspa Amani Oshima) – jednomandatowy. Wielkość okręgów była uzależniona od liczby zamieszkujących je wyborców. Każdy wyborca miał jeden głos, który oddawał na jednego, konkretnego kandydata. Liczba deputowanych wynosiła 511-512. System – większościowy. Wybory do Izby Doradców odbywały się w sposób bardziej skomplikowany. Warto przypomnieć, że co trzy lata następowała wymiana połowy składu Izby, czyli 126 radców. Przy czym 50 z nich rekrutowało się z kandydatów wybranych z list krajowych. Pozostałych 76 radców wybierano w okręgach wyborczych jedno- lub wielomandatowych (np. okręg stolicy państwa - Tokio – 4 mandaty). Wyborca dysponował dwoma głosami, z których jeden oddawał na listę krajową (system d'Hondta), drugi na kandydata w okręgu jedno- lub wielomandatowym (system większościowy). Odmienność systemów wyborczych do każdej z izb parlamentu w połączeniu ze skomplikowaniem zasad wyboru powodowała, że od pierwszych wyborów zgłaszano postulat reformy ordynacji wyborczej. Postulowano wprowadzenie dla Izby Reprezentantów systemu mieszanego proporcjonalno-większościowego, gdzie połowa deputowanych byłaby wyłaniana w okręgach jednomandatowych według zasady większościowej, a połowa w wielomandatowych okręgach według zasady proporcjonalności. W 1962 r. zezwolono każdej partii na maksymalnie cztery spotkania wyborcze dla każdego z kandydatów, w czasie których kandydat mógł rozprowadzić do 500 ulotek. Ulotki (maksymalnie trzy typy) podlegał obowiązkowej, uprzedniej rejestracji w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Nie wolno ich rozprowadzać „od drzwi do drzwi", ani zrzucać z samolotów nad domami mieszkalnymi. W 1975 r. wprowadzono nowe obostrzenie stanowiące, że partia, która wystawiła co najmniej 25 kandydatów do Izby

[660] T. J. Kaśmierski, *Matematyka i polityka, czyli dobrodziejstwa jednomandatowości*, „Rzeczpospolita", dodatek „*Prawo co dnia*", 20 lipca 2000.

Reprezentantów lub min. 10 do Izby Radców może używać podczas kampanii wyborczej plakatów, ale wolno w nich jedynie zachęcać do popierania partii, bez podawania nazwisk kandydatów. W 1975 r. wyrażono zgodę na wykupywanie przez partie dodatkowego czasu antenowego czy powierzchni reklamowej w prasie. Partia w dodatkowym, wykupionym czasie może jedynie przedstawiać swój program wyborczy. W 1994 r. wprowadzono przepis, iż partia polityczna dla swojego istnienia musi spełniać dwa pierwsze z wymienionych warunków niezbędnych dla zgłoszenia kandydata (5 parlamentarzystów, min. 2% ważnych głosów w okręgu) co roku w dniu 1 stycznia.

Specyfiką japońskiego systemu wyborczego są *koenkai* – grupy osobistego poparcia, które składają się z wyborców - regionalnych zwolenników polityka. Rolę i działalność *koenkai* można porównać do fan-klubu gwiazdy show biznesu.. W zamian za pomoc w tworzeniu grup poparcia – polityk odwdzięcza się różnymi przysługami – pomaga liderom, czy aktywistom, a czasem członkom *koenkai* w znalezieniu dobrej pracy, w zapisaniu dziecka do dobrej szkoły itd. *Koenkai* to efekt stosunkowo słabego znaczenia partii politycznych w Japonii oraz restrykcyjnych zasad prowadzenia kampanii wyborczej[661].

Rokiem przełomowym w długiej historii walki o reformę systemu wyborczego w Japonii był 1989 r. Wówczas to premier Toshiki Kaifu powołał Specjalną Komisję d/s Ordynacji, która w kwietniu 1990 r. zaproponowała wprowadzenie ordynacji mieszanej. Ilość mandatów w izbie niższej miała zostać zredukowana z 512 do 471, po drugie 300 z nich miało zostać obsadzone w wyniku wyborów w okręgach jednomandatowych a pozostałe 171 według ordynacji proporcjonalnej – głosowania na poszczególne partie. Poza tym projekt ten wprowadzał kolejne restrykcyjne limity finansowania kampanii wyborczych. Został jednak odrzucony przez większość parlamentarną. Dopiero mniejszościowy rząd Mirihiro Hosokawy w szybkim tempie przedstawił pod głosowanie projekt przebudowy prawa wyborczego, który oparto na propozycjach Kaifu i Mijazawy. Propozycje te zostały poparte zdecydowaną większością. Nowe przepisy po podpisaniu ich przez Cesarza Akihito i ogłoszeniu weszły w życie 25 grudnia 1994 r. Wybory do izby niższej parlamentu w 1997 r. i wyłonienie połowy składu izby wyższej w 1998 r. odbyły się według nowych zasad.

5.4. Rywalizacja wyborcza i marketing polityczny w Japonii

Stany Zjednoczone mają na obszarze wschodniej Azji wiele interesów gospodarczych i militarnych, przez co sami prowadzą studia nad tamtejszą polityką i mediami. W znacznym stopniu ułatwia to pracę polskim naukowcom, których książki oparte są w dużej mierze na

[661] Contemporary Japan: A Teaching Workbook. East Asian Curriculum Project Columbia University. http://afe.easia.columbia.edu. (dostęp: 10.03.2017.)

pracach amerykańskich autorów. Również w niniejszej pracy wykorzystano m.in. opracowania Raya Christensena czy Westona S. Konishi'ego.

Konstytucja Japonii z 1946 r. stanowi główny dokument ustrojowy, który nie pozostawia wątpliwości, że Japonia jest konstytucyjną monarchią z symboliczną funkcją cesarza i centrum władzy umieszczonym w parlamencie. Znalazło to swój wyraz w artykule 41 konstytucji, który ustanawia parlament najwyższym organem władzy państwowej i jedynym organem ustawodawczym państwa. Naród zgodnie z zapisami ustawy zasadniczej jest suwerenem. Jednak praktyka pokazuje, że japoński system partyjny funkcjonuje inaczej niż chcieli tego doradcy generała McArthura opracowujący konstytucję Japonii, czego świadectwem jest przede wszystkim brak alternacji elit władzy. To powodowało zwiększanie wpływów grup nieformalnych i było możliwe m.in. dzięki korupcyjnym powiązaniom ze światem biznesu. Skoncentrowane tylko na zwiększaniu swoich szeregów grupy wewnątrzpartyjne, opierały się nie na konkretnej jedności programowej, ale głównie na osobistych kontaktach ludzi władzy[662].

Najważniejsze znaczenie z marketingowego punktu widzenia wyborów miały jednak zmiany przeprowadzone w 1994 r. przez osiem partii koalicyjnych, które nie tylko odsunęły PLD od władzy, ale też zniesiono system średnich okręgów wyborczych, zastępując go systemem mieszanym Zmiana polegała na tym, że 300 posłów miało być wybieranych w jednomandatowych okręgach wyborczych, a 200 (później zmniejszono do 180) miało wchodzić do parlamentu według zasady proporcjonalności i zgodnie z wcześniej przygotowanymi listami partyjnymi dla 11 dużych okręgów. Liczono na to, że nowy system podważy hegemonię PLD. Zmiana dotyczyła także zasad zbierania funduszy partyjnych, polegała na zakazaniu dokonywania wpłat na rzecz pojedynczych polityków przez grupy zorganizowane czy firmy i pozwolono tylko na datki na rzecz partii. Wprowadzono także subsydiowanie partii ze środków państwowych, co zwiększyło kompetencje centralnych władz PLD kosztem jej frakcji. Pojedynczy politycy nadal mogą otrzymywać pieniądze od osób prywatnych, ale tylko do 1,5 mln jenów rocznie[663].

Pod naciskiem opozycji i dzięki wyrokowi Sądu Najwyższego udało się przeprowadzić reformę systemu wyborczego, nie doprowadziło to jednak do istotnych zmian. Japońskie media mające największy wpływ na polityczne wybory Japończyków to trzy wielkie ogólnokrajowe gazety ukazujące się łącznie w około 22 milionowym nakładzie. Zaliczamy do nich: „Yomimuri Shimbun", lewicujący „Asahi Shimbun" oraz „Mainichi Shimbun". Największa

[662] K. Żakowski, *Zniesienie frakcyjności w japońskiej Partii Liberalno-Demokratycznej: stare zadanie w nowych czasach,* „Azja-Pacyfik", 2008, nr 11, s. 27.
[663] *Ibidem*, s. 36.

telewizja to państwowa NHK, gdzie podczas wyborów politycy, podobnie jak w Polsce, otrzymują darmowy czas antenowy. Największe telewizje komercyjne to NTV, TBS i Fuji TV. Ostatnim z wielu istotnych, koniecznych do uwzględnienia zjawisk, jest zjawisko znacznej personalizacji polityki i powszechnie praktykowany klientelizm[664]. Po zakończeniu II wojny światowej konserwatyści, pozostając u przez dłuższy czas u władzy, spowodowali, że Japończycy przyzwyczaili się do głosowania na to ugrupowanie. Niechęć do zmian oraz pragnienie stabilizacji są uwarunkowane psychologicznie, a wielu wyborców w obawie przed zmianą rządu woli oddać głos na znaną sobie partię. Czterokrotny wybór premiera Takeshita (został członkiem parlamentu w 1958 r., a przejście na emeryturę ogłosił w 2000 r.), stanowi odpowiedni przykład funkcjonującego systemu partyjnego Japonii. Nierzadko występuje także zjawisko „dziedziczenia" poparcia społecznego. Jest duże prawdopodobieństwo, że krewni znanego polityka, jeśli wezmą udział w wyborach, zdobędą mandat. Dlatego też w Japonii politycy zwykle pochodzą z rodzin o tradycjach politycznych.

[664] V. Blechinger, *Corruption! rough Political Contributions in Japan, Submitted for a TI workshop on corruption and political party funding in La Pietra*, Italy, October 2000, s. 3, dostępne na stronie: United Nations Public Administration Network, APCITY/UNPAN013118.pdf , (dostęp: 03.11.2013).

Rozdział VI

Kształtowanie się systemu partyjnego Japonii

6.1. Etapy kształtowania się systemu partyjnego Japonii – powstanie partii politycznych

Badania poświęcone partiom politycznym nierozerwalnie są związane z dociekaniami nad systemami partyjnymi, które zaczęły się kształtować w drugiej połowie XIX w., w tym samym momencie, w którym powstawały nowoczesne ugrupowania polityczne. Tworzenie się tych systemów uznaje się za bezpośredni rezultat rozszerzenia prawa wyborczego na te grupy społeczne, które uprzednio go nie miały. Kanadyjski politolog Robert McKenzie jest zdania, że nowoczesny system partyjny stanowi bezpośredni produkt ekspansji elektoratu [665]. W literaturze przedmiotu zauważalna jest wielość definicji systemu partyjnego. Często definiuje się go jako grupę partii politycznych działających według prawnie określonych reguł w ramach danego społeczeństwa [666]. Znane są ujęcia definicyjne Jeana Blondela oraz Giovanniego Sartoriego, a także francuskiego badacza Maurice Duvergera, który w swojej pracy *Les Partis Politiques* określił system partyjny jako formę i sposoby koegzystencji partii politycznych w danym kraju[667]. Zgodnie z definicją Jeana Blondela, system partyjny stanowi konfigurację powstającą w danym kraju na skutek wymogów prawnych oraz wzajemnego oddziaływania na siebie partii politycznych[668]. Systemy partyjne pozostają w ścisłym związku z systemami politycznymi, w ramach których funkcjonują, czego rezultatem jest obserwowalna trudność, z jaką tworzone są ich analizy porównawcze czy szersze i bardziej ogólne charakterystyki. Warto przytoczyć podejście, które za podstawowe kryterium typologii przyjmuje liczbę partii w systemie[669]. Istnieje ścisły związek między systemami partyjnymi a systemami politycznymi, w ramach których one funkcjonują.

Giovanni Sartori zauważał nieścisłości w podejściu ilościowym do klasyfikacji systemów partyjnych, zresztą podobnie jak A. Lijphart. Był zdania, że aby lepiej rozpoznawać mechanizm układu, kryterium ilości musi być uzupełnione innymi elementami dokładniej określającymi poszczególne typy systemów. Podejście to nie jest do końca precyzyjne, gdyż nie oddaje w pełni formatu danego systemu partyjnego i jest pozbawione możliwości ukazania

[665] R. McKenzie, *British Political Parties*, Wydawnictwo William Heidemann, New York 1955, s. 6.
[666] W. Sokół, M. Żmigrodzki, *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Wydawnictwo: biznes, finanse, Lublin 2008, s. 108.
[667] M. Duverger, *Political Parties*, Methuen, London 1965, s. 203.
[668] J. Blondel, *Comparing Political Systems*, new york: praeger publishers, New York–Washington 1972, s. 98.
[669] M. Sobolewska-Myślik, *Partie i systemy partyjne na świecie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004, s. 105.

sposobu funkcjonowania tego układu. W 1976 r. przedstawił on model, w którym jako kryterium wykorzystał liczbę partii oraz ideologiczny i światopoglądowy dystans między nimi. Wskazał system dwupartyjny, umiarkowany pluralizm, spolaryzowany pluralizm oraz system partii predominującej[670]. Cechą systemu dwupartyjnego jest odgrywanie dominującej roli przez dwie bipolarnie zwrócone wobec siebie partie, które konkurują o absolutną większość mandatów parlamentarnych. Są tutaj dwa bieguny konkurencji, tj. lewicowy i prawicowy. System taki funkcjonuje w Wielkiej Brytanii czy USA.

Arend Lijphart odnosił się do użyteczności schematów klasyfikacyjnych w zależności od ich celu. Jeżeli jakość demokracji jest priorytetem, to powinna być zachowana typologia oparta na liczbie partii[671].

Analizując cechy umiarkowanego pluralizmu należy podkreślić występowanie przynajmniej trzech relewantnych partii, z których każda ma szansę na wyborcze zwycięstwo i sformułowanie rządu. Może on przybierać zróżnicowane postaci w zależności, czy występuje samodzielny rząd bez koalicjanta, czy też koalicyjny. Zawiera dwa bieguny rywalizacji (lewica i prawica), relatywnie nieodległe od siebie. System ten występuje w Norwegii i Holandii.

O systemie spolaryzowanego pluralizmu świadczy to, że w jego skład wchodzą więcej niż trzy partie, zwykle pięć lub sześć. Pomiędzy lewicą a prawicą istnieje wyraźnie zarysowane centrum, zajęte przez jedną bądź większą ilość partii. Tutaj często działa opozycja antysystemowa, negująca filary, na których opiera się dany system polityczny. Ugrupowania w tym systemie są zideologizowane, dlatego konkurencja między nimi, częściej niż na kwestiach programowych, koncentruje się na zagadnieniach światopoglądowych.

Model partii predominuącej nie wiąże się z określoną liczbą ugrupowań. Może funkcjonować w warunkach dwóch, jak i wielu partii. Cechą istotną jest zdobywanie przez stronnictwo dominujące potrzebnej do sformułowania rządu większości. Zdaniem Giovanniego Sartoriego większość ta nie musi być bezwzględna. System partii predominującej występuję po odniesieniu zwycięstwa w wyborach przez to samo ugrupowanie w trzech następujących po sobie elekcjach. Za taki system, czyli partii predominującej, mimo jego odchyleń w ostatnich latach, należy uznać system partyjny Japonii, w którym Partia Liberalno-Demokratyczna od momentu swojego powstania w 1955 r. jedynie dwukrotnie (w 1993 r. oraz 2009 r.) była pozbawiona władzy.

W ostatnich latach podejmowano próby zakwalifikowania systemu partyjnego Japonii jako systemu dwupartyjnego. Jednak najbardziej uzasadnione wydaje się postawienie tezy, że system partyjny Japonii pozostaje, zgodnie z założeniami klasyfikacji Sartoriego, systemem

---

[670] *Ibidem*, s. 324.

[671] J. Blondel, *Comparing Political Systems*, new york: praeger publishersNew York–Washington 1972, s. 98.

partii predominującej, w którym dominującą pozycję zajmuje Partia Liberalno-Demokratyczna. Giovanni Sartori określił system partyjny jako system interakcji wynikający z konkurencji pomiędzy partiami[672].

Analizując poszczególne okresy w rozwoju systemu partyjnego Japonii możemy wyróżnić:

System wielopartyjny (1874-1940)

Prowadząc rozważania na temat okresu obejmującego lata 874-1940 dochodzimy do wniosku, że trudno jest określić rodzaj funkcjonującego w tym czasie systemu partyjnego, ponieważ nie zdążył się on w pełni ukształtować i okrzepnąć. Powstające partie jedynie kontynuowały wcześniejsze koterie, których organizacja została sformalizowana. Dopiero z nich wykształcił się nurt konserwatywny. Pojawiły się partie socjalistyczna i komunistyczna, stanowiące nową jakość na scenie politycznej. Partie te przyjęły model partii masowej. Punktem odniesienia dla wyborców w tym okresie była reprezentowana przez nie ideologia. Jednak komunistom utrudniano działalność i szybko zamknięto im możliwość legalnego funkcjonowania. Warto wspomnieć, iż z dwóch pozostałych nurtów zdecydowanie silniejsi okazali się konserwatyści i to oni tworzyli rządy.

System monopartyjny (1940-1945)

W 1940 r. doszło do delegalizacji partii politycznych, a ich miejsce zajęło Stowarzyszenie Wspierania Władzy Cesarskiej[673]. Byli to stronnicy cesarscy, którzy popierali obowiązującą wówczas doktrynę i rządy wojskowych.

System dwublokowy (1945-1955)

System partyjny kraju, na skutek upadku przedwojennej dyktatury, musiał na nowo określić swe ramy. Istotą, a zarazem cechą charakterystyczną kształtującego się od podstaw systemu partyjnego, było rozbicie partyjne. Scena polityczna została podzielona na wiele małych ugrupowań. Japońskie partie polityczne były silnie zideologizowane i ustalił się wyraźny podział dwublokowy na prawicę konserwatywną i lewicę socjalistyczną. Procesy przekształceń partii politycznych zachodziły w ramach bloków, z których wykształciły się dwie partie: Partia Liberalno-Demokratyczna (*Jimin-tō*) i Socjalistyczna Partia Japonii (*Nihon Shakaitō*), która przekształciła się w Japońską Partię Komunistyczną (*Kyōsantō*).

[672] G. Sartori, *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis,* Cambridge University PressCambridge 1976, s. 44.
[673] *Ibidem*, s. 415.

System partii predominującej (1955-1993)

W powojennej Japonii ukształtował się system zwany powszechnie „Systemem 1955 roku". Geneza tej nazwy wywodzi się od daty powstania partii politycznej, która od tego czasu na blisko pół wieku zdominowała scenę polityczną Japonii. Jest to system partii predominującej, którego jedną z cech charakterystycznych jest to, że wśród wielu istniejących partii politycznych tylko jedna jest na tyle silna, aby utworzyć rząd. O dominacji jednego stronnictwa można mówić wówczas, gdy partia ta zdobywa w kilku kolejnych wyborach około 40% głosów i oddzielona jest od pozostałych rywali różnicą w wysokości ok. 20%[674]. W takiej sytuacji stworzenie gabinetu przez pozostałe partie polityczne jest praktycznie niemożliwe. Najważniejszą kwestią jest to, iż partia ta legitymację do rządzenia każdorazowo zdobywa w demokratycznych wyborach.

W przypadku Japonii partią dominującą była Partia Liberalno-Demokratyczna (PLD). Począwszy od jej założenia w 1955 r., aż do 1993 r. wygrywała ona wszystkie kolejne wybory z taką przewagą, która dawała jej możliwość samodzielnego rządzenia. Przy okazji warto dodać, iż socjaliści (Socjalistyczna Partia Japonii) i komuniści (Japońska Partia Komunistyczna) stanowili opozycję. Wbrew pozorom opozycja miała wpływ na proces decyzyjny i mogła blokować pomysły PLD. SPJ była silną opozycją, funkcjonowało nawet określenie systemu partyjnego jako systemu „półtorej partii", co miało podkreślać znaczenie socjalistów. Należy zauważyć, iż konserwatyści nie dysponowali w parlamencie większością dwóch trzecich głosów potrzebnych do zmiany konstytucji[675]. Opozycja, sprzeciwiając się propozycjom z ich strony, sięgała po metodę obstrukcji parlamentarnej, strajków, bojkotu i ulicznych demonstracji[676].

Rozłam w 1964 r., po którym powstało Komeitō[677] oraz pojawienie się na scenie politycznej nowych partii (PSD). Powstanie tej partii znacząco osłabiło PLD. Warto odnotować, iż w tym czasie następował wzrost poparcia dla komunistów, co zmniejszało procentowy dystans między konserwatystami a opozycją. Proces ten był wyraźnie odczuwalny na szczeblu regionalnym. W przeciągu dekady lat sześćdziesiątych i połowy lat siedemdziesiątych władze na szczeblu prefekturalnym i municypalnym w całym kraju zdominowane zostały przez lewicę. PLD w kolejnych wyborach, począwszy od 1976 r.,

---

[674] M. Żmigrodzki, *Encyklopedia Politologii*, t. 3: *Partie i Systemy Partyjne*, Wydawca: Wolters Kluwer, Kraków 1999, s. 132.

[675] Art. 96 Konstytucji. *Konstytucja Japonii*, s. 52.

[676] H. Abe, M. Shinto, S. Kawato, *The Government and Politics of Japan,* University of Tokyo Press, Tokyo 1994, s. 116.

[677] Kōmeitō (*Kōmei-tō*; oficjalna nazwa po ang.: Komeito) – japońska konserwatywna partia polityczna. Silnie związana ze świeckim, buddyjskim ruchem religijnym Sōka Gakkai (Stowarzyszenie Tworzenia Wartości), działającym w oparciu o nauki XIII-wiecznego mnicha buddyjskiego.

nieznacznie traciła miejsca w parlamencie[678]. Drugi etap załamania się „Systemu 1955 roku" charakteryzuje się relatywnie stałym i wysokim poparciem dla PLD. Przed wyborami do Izby Reprezentantów w 1980 r. doszło do konsolidacji sił opozycji. SPJ, Komeitō i PSD planowały wspólną koalicję, ale plany pokrzyżowało im ponowne zwycięstwo PLD. Dopiero w 1993 r. odsunięcie od władzy PLD i stworzenie rządu przez opozycję stało się rzeczywistością.

Erozja systemu 1955 r. była zjawiskiem rozległym czasowo i właściwie da się w nim wyodrębnić dwa etapy: pierwszy od lat sześćdziesiątych do początku lat siedemdziesiątych, etap drugi od początku lat siedemdziesiątych od chwili obecnej[679]. W pierwszym można było zauważyć stały spadek poparcia dla PLD, przede wszystkim w okręgach wielkomiejskich[680].

System partii dominującej (1993-…)

Od 1993 r. PLD w każdych kolejnych wyborach nie zdobywała bezwzględnej większości mandatów, w związku z czym nie była zdolna samodzielnie rządzić. Wszystko wskazuje na to, że rządy koalicyjne być może już na stałe wpisały się w system polityczny współczesnej Japonii. W wyborach przeprowadzonych we wrześniu 2009 r. po raz pierwszy od 1955 r. inne ugrupowanie zdetronizowało PLD. Zwyciężyła Demokratyczna Partia Japonii (DPJ), a jej przewodniczący Yukio Hatoyama objął urząd premiera. Do stworzenia rządu koalicyjnego konieczne stało się zawiązanie szerokiej koalicji partyjnej, a to jak wiadomo, nie sprzyja trwałości rządów. Pokonanie PLD było nie tylko przełamaniem jej monopolu na rządzenie, ale miało fundamentalne znaczenie dla kształtowania się systemu demokratycznego w Japonii. W każdym demokratycznym państwie wymiana elit rządzących jest symptomatyczna dla tego systemu. Odsunięcie PLD od władzy w 1993 r. było historycznym momentem świadczącym o zachodzących procesach demokratyzacyjnych na scenie politycznej Japonii.

Partie polityczne w Japonii zaczęły powstawać na fali reform ery Meiji. Na podstawie Konstytucji Meiji (1887 r.) stworzono parlament, który miał wyrażać opinie ludu. Powstanie parlamentu wymagało wytypowania reprezentantów, którzy weszliby w skład tego gremium. Najlepszą kuźnią elit politycznych wydają się w takim wypadku dobrowolne, reprezentujące interesy określonych grup struktury – partie polityczne.

Sam początek powstania parlamentu z pewnością miał niebagatelny wpływ na rozwój systemu politycznego, jednak pierwsze ugrupowania polityczne pojawiły się wcześniej. Były

[678] *Ibidem*, s. 119-120, aneks nr 1.
[679] *Ibidem*, s. 117.
[680] *Ibidem*, s. 119.

one tworzone na bazie dawnych koterii arystokratycznych – klanów wspierających określony ród, chroniących jego włości i interesów na dworze cesarskim.

Pierwszą partią jaką utworzono w styczniu 1874 r. było Publiczne Stowarzyszenie Patriotów (*Aikoku Kōtō*)[681]. Ideały prawicowe reprezentowane były przez Partię Liberalną (*Jiyūtō*), założoną przez Taisuke Itagaki w 1881 r. oraz Partię Konstytucyjnych Reform (*Rikken Kaishintō*), założoną przez Shigenubu Ōkumę w marcu 1882 r. W czerwcu 1889 r. obie partie połączyły się w Partię Konstytucyjnych Rządów (*Kenseitō*), która później zmieniła nazwę na Partię Postępu (*Shimpotō*).

Proces liberalizacji życia publicznego w Japonii był dosyć złożony i napotykał wiele przeszkód. Uchwalone w 1875 r. prawo prasowe wprowadzało cenzurę, a „prawo ochrony pokoju" z 1887 r. ograniczało przepisami ogólnymi dotyczącymi zachowania porządku publicznego działalność partii politycznych[682].

Godny podkreślenia jest fakt, że Partia Konstytucyjnych Rządów sformowała pierwszy w historii Japonii gabinet z premierem Ōkumą na czele. Jednak już cztery miesiące po powstaniu rozpadła się ona na dwie części. Wyłoniło się zupełnie nowe ugrupowanie o nazwie Partia Prawdziwie Konstytucyjnych Rządów (*Kensei Hontō*), które miało wskazywać, kto najlepiej reprezentuje spuściznę swojej poprzedniczki. Pozostała część działaczy we wrześniu 1900 r. pod przywództwem Itō Hirobumiego utworzyła Stowarzyszenie Przyjaciół Rządów Konstytucyjnych (*Rikken Seiyūkai*)[683]. W październiku 1916 r. Partia Prawdziwie Konstytucyjnych Rządów przekształciła się w Stowarzyszenie Konstytucyjne (*Kenseikai*), natomiast w czerwcu 1927 r. Stowarzyszenie Konstytucyjne wraz z grupą polityków ze Stowarzyszenia Przyjaciół Rządów Konstytucyjnych utworzyło Partię Konstytucyjno-Demokratyczną (*Rikken Minseitō*).

Należy zaznaczyć, iż na lewej stronie sceny politycznej pierwszą partią robotniczą była Partia Socjal-Demokratyczna (*Shakai Minshutō*), założona w maju 1901 r. W 1926 r. trzy socjalistyczne partie: Ludowa Partia Socjalistyczna, (*Shakai Minshuto*) Japońska Partia Robotniczo-Chłopska (*Nihon Rōnōtō*) oraz Partia Robotniczo-Chłopska, (*Rōdō Nōmintō*) zgłosiły swych kandydatów do wyborów parlamentarnych. Pierwsze dwie partie dostały się do parlamentu. W 1932 r. kilka niewielkich partii robotniczych stworzyło Powszechną Partię Socjalistyczną (*Shakai Taishūtō*). W 1937 r. powstała Japońska Partia Proletariatu (*Nihon Musantō*)[684]. W 1922 r. działalność rozpoczęła Japońska Partia Komunistyczna (*Nihon*

[681] K. Kishomoto, op. cit., s. 88, J. Tubielewicz *Historia Japonii*, s. 359, E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 45.
[682] W. G. Beasley, op. cit., s. 218.
[683] K. Kishomoto, op. cit., s. 88.
[684] *Ibidem*, s. 89.

Kyōsantō). Na skutek represji ze strony władz państwowych w 1924 r. partia uległa rozwiązaniu. W 1926 r. wznowiła działalność, ale tylko w podziemiu[685].

Typowa dla pionierskiego okresu kształtowania się systemu politycznego jest mnogość powstałych ugrupowań. Początkowo system partyjny w Japonii można więc określić jako wielopartyjny (1874-1940), który na skutek wydarzeń politycznych gwałtownie przeszedł w system monopartyjny (1940-1945).

W 1932 r. partie polityczne straciły wpływ na życie publiczne po tym jak zwolennicy rządów wojskowych zamordowali premiera, a w 1940 r. zostały zdelegalizowane. Miejsce dotychczasowych partii zajęło Stowarzyszenie Wspierania Władzy Cesarskiej[686], które tylko formalnie miało stanowić alternatywę dla poprzednich partii, a w rzeczywistości było po prostu ramieniem aparatu władzy, bez jakichkolwiek możliwości aktywnego kształtowania polityki kraju. Przegrana przez Japonię wojna „zmiotła" Stowarzyszenie ze sceny politycznej.

Do zmian w życiu politycznym Japonii przyczyniły się nowa konstytucja oraz „Karta Praw", uchwalone w 1945 r. Dzięki liberalizacji systemu partyjnego jesienią 1945 r. zaczęły powstawać partie polityczne[687]. Powstały dwie silne partie, dlatego okres 1945-1955 można nazwać systemem dwublokowym. Konserwatyści zorganizowali się w dwie partie i były to Japońska Partiia Liberalna (*Nihon Jiyūtō*), której przewodził książę Shidehara, a po nim Hitoshi Ashida.

Japońska Partia Liberalna i Japońska Partia Postępu były kontynuatorkami przedwojennego Konstytucyjnego Stowarzyszenia Przyjaciół Polityki (*Seiyuka Minseito*) i zajęły miejsce na prawicy. Członkowie tychże partii brali udział we władzy przed 1945 r. Korzystając ze swoich kontaktów, zasobów finansowych i poparcia władz okupacyjnych, obu partiom udało się zdobyć znaczne wpływy w społeczeństwie[688]. Po lewej stronie sceny politycznej z przedwojennych struktur reaktywowano dwie partie: Socjalistyczną Partię Japonii (*Nihon Shakaitō*, SPJ) oraz Japońską Partię Komunistyczną (*Nihon Kyōsantō*, JPK). Jedyną nową partią była utworzona 18 grudnia 1945 r. Japońska Partia Współpracy, która nie posiadała przedwojennych tradycji i była centro-lewicowa.

W kwietniowych wyborach wzięło udział 267 komitetów wyborczych, lecz w zasadzie większość z nich była komitetami poparcia dla jednego polityka. Wybory wygrała Japońska Partia Liberalna, zdobywając 30% poparcia. Drugi wynik należał do Japońskiej Partii Postępu – 20%. Kolejne miejsce należało do Socjalistycznej Partii Japonii (SPJ) – 19%, Japońska Partia

---

[685] R. J. Hrebenar, *Japan's New Party System,* Westview Press 2000, www.jpri.org, (dostęp: 24.10.2021).
[686] J. Tubielewicz, *Historia Japonii…*, s. 415.
[687] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 195.
[688] W. Góralski, op. cit., s. 70-71.

Współpracy uzyskała 3% i Japońska Partia Komunistyczna (JPK) – 1%. Partie konserwatywne, łącznie z politykami występującymi jako kandydaci niezależni, zdobyły 63,5% głosów i 314 mandatów w 466-osobowej Izbie Reprezentantów. Japońskiej Partii Liberalnej i Japońskiej Partii Postępu zabrakło jednego procenta do rządzenia we dwójkę, więc koalicję rządową stworzyły z Japońską Partią Współpracy[689].

Na prawicy zachodził proces intensywnych przekształceń. W maju 1945 r. Japońska Partia Współpracy razem z kilkoma mniejszymi partiami stworzyła Partię Współpracy Demokratycznej (*Kyodo Minshu-tō*), a w marcu 1947 r. połączyła się z Partią Ludową (*Kokumin-tō*) tworząc Partię Współpracy Ludowej (*Kokumin Kyōdō-tō*).

W wyborach w kwietniu 1947 r. partie konserwatywne zdobyły 59% głosów, SPJ – 26,2%, JPK – 3,7%. Socjalistyczna Partia Japonii w wyborach do parlamentu w 1947 r. zdobyła najwięcej mandatów i skonstruowała rząd z Tetsu Katayamą na czele. SPJ weszła w koalicję z Japońską Partią Demokratyczną i Partią Współpracy Ludowej.

Na skutek sporów ideologicznych rząd Katayamy upadł, a socjaliści podzielili się. W styczniu 1949 r. komuniści odnieśli sukces wyborczy, zdobywając 9,7% głosów. Wyborcy SPJ zagłosowali tym razem na JPK. Socjaliści zdobyli 13,5% głosów. Przesunięcie poparcia społecznego na lewo wywołane było powojennym kryzysem gospodarczym. Nie poradziły sobie z nim gabinety socjalisty Katayamy i konserwatysty Ashidy, a konserwatywny premier Yoshida zlekceważył postulaty robotników i zakazał strajków. Mimo to konserwatyści w tych wyborach zwyciężyli, zdobywając łącznie 63% głosów. W lutym 1950 r. część prozjednoczeniowej frakcji działaczy Japońskiej Partii Demokratycznej i działacze Partii Demokratyczno-Liberalnej założyli Partię Liberalną (*Jiyū-to*). Przewodniczącym PL został Shigeru Yoshida. Część członków Japońskiej Partii Demokratycznej z Partią Współpracy Ludowej utworzyła Ludową Partię Demokratyczną (*Kokumin Minshu-tō*). W wyborach do izby niższej w październiku 1952 r. Partia Liberalna zdobyła większość mandatów (51,5%). W marcu 1953 r. Wystąpił z niej Ichirō Hatoyama, który stworzył własne ugrupowanie – Partię Reform (*Kaishin-to*). Hatoyama doprowadził do rozłamu wewnątrz partii, ponieważ wszedł w spór ambicjonalny z Yoshidą. Obaj chcieli stanowiska premiera, a Yoshida ubiegł swojego rywala. Partia Reform oficjalnie powstała jako wyraz niezgody na konstytucję w kształcie narzuconym przez Amerykanów. Sprzeciw dotyczył zwłaszcza artykułu 9 konstytucji, który Yoshida interpretował jako wyrzeczenie się jakiejkolwiek aktywności w sferze bezpieczeństwa i obronności[690]. Do wyborów w kwietniu 1953 r. prawica i lewica przystąpiły rozdrobnione. Liberałowie Yoshidy zdobyli 42,7% głosów, partia Hatoyamy – 8,8%. Podział nie służył

[689] *Ibidem*, s. 71.
[690] G. L. Curtis, *The Japanese Way of Politics*, Columbia University Press, 1988, s. 9.

żadnemu ugrupowaniu, ponieważ partia Hatoyamy była zbyt słaba, aby mieć wpływ na rząd, a Yoshida nie mógł sformować go samodzielnie. Spór między oboma przywódcami został zakończony i 15 listopada 1955 r. Partia Liberalna i Japońska Partia Demokratyczna utworzyły Partię Liberalno-Demokratyczną (*Jimin-tō*). Szybka decyzja prawicy dotycząca zjednoczenia podyktowana była działaniami ze strony socjalistów. Lewe skrzydło socjalistów zwyciężyło w rywalizacji o poparcie[691].

Analizę systemu politycznego Japonii należy rozpocząć od dokładnego poznania regulacji prawnych dotyczących systemu partyjnego, wyborczego i politycznego, ale również niezbędna jest znajomość historii Japonii i japońskiej tradycji, czy kultury politycznej. Istotne są także uwarunkowania ekonomiczne, gospodarcze, międzynarodowe, czyli wszystko to, co wpłynęło na ewolucję systemu politycznego Kraju Kwitnącej Wiśni.

Decentralizacja partii politycznych oraz system wyborczy z wielomandatowymi okręgami wyborczymi wymuszały na poszczególnych konkurujących ze sobą frakcjach dużą efektywność w zbieraniu środków na potrzeby wyborcze. W efekcie doszło do uzyskania przez największą partię polityczną znaczącej przewagi nad konkurentami pod względem wielkości środków pozostających w jej dyspozycji, a to w efekcie przyczyniło się do utrzymywania przez nią pozycji dominującej w całym systemie[692]. Jednocześnie sytuacja ta prowadziła do wzrostu kosztów kampanii wyborczych w ujęciu holistycznym. Wydaje się, że automatyczne przykładanie euroatlantyckiego rozumienia terminu „partia polityczna" do warunków japońskich prowadzi do błędnego rozumienia lokalnej specyfiki. Partie polityczne w Japonii zajmują się prowadzeniem kampanii wyborczych, mobilizacją elektoratu, socjalizacją polityczną czy tworzeniem programów politycznych, a także podejmują wszystkie inne działania zmierzające do zdobycia i utrzymania władzy politycznej. Partia taka zyskuje jedynie udział w sprawowaniu władzy, być może znacznie mniejszy niż ma to miejsce w przypadku zwycięskich partii politycznych w demokracjach europejskich czy w USA. W codziennym rządzeniu Japonią wciąż dominującą rolę odgrywa administracja publiczna, zachowująca duży stopień niezależności od bieżącego układu sił politycznych i ma szeroką autonomię w podejmowaniu fundamentalnych decyzji władczych[693].

„Ministerstwa nie tylko są chronione – pisał Alex Kerr – przed presją z zagranicy, ale również działają w oddzieleniu od japońskiego systemu politycznego"[694]. W tych warunkach

---

691 E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 233.
692 *Ibidem*, s. 57.
693 P. Ferdinand, *Party Funding and Political Corruption in East Asia: le Cases of Japan, South Korea and Taiwan*, [w:] *Funding of Political Parties and Election Campaigns*, R. Austin, M. Tjernström (red.), *International Institute for Democracy and Electoral Assistance*, Stockholm 2003, s. 63.
694 A. Kerr, *Dogs and Demons. Fall of Modern Japan, Penguin Books*, Penguin Books, London 2001, s. 133.

członkowie japońskiego parlamentu przede wszystkim starają się wpływać na ośrodki decyzyjne w ramach administracji, aby przyjęły one dane rozwiązania, czy też zdecydowały się na prowadzenie proponowanych inwestycji.

6.2. Geneza powstania i działalność Partii Liberalno-Demokratycznej

Partia Liberalno-Demokratyczna (PLD) powstała 15 listopada 1955 r. na skutek połączenia dwóch relewantnych ugrupowań: Japońskiej Partii Demokratycznej i Partii Liberalnej[695]. Efektem tej fuzji po raz pierwszy w historii Japonii było to, że wszyscy najbardziej wpływowi politycy konserwatywni stali się członkami jednego stronnictwa. Nieco wcześniej doprowadzono do znaczących przegrupowań po lewej stronie japońskiej sceny politycznej i nastąpiło zjednoczenie obu skrzydeł w Japońskiej Partii Socjalistycznej.

Rozwój japońskiej Partii Liberalno-Demokratycznej należy podzielić na kilka okresów: w latach 1955-1976 PLD w wyborach zdobywała liczbę mandatów pozwalającą na samodzielne rządzenie. W latach 1976-1986 utraciła bezwzględną większość w parlamencie, w latach 1986-1992 partia przeszła drogę od największego sukcesu wyborczego do najgłębszego kryzysu. W latach 1993-1996 utraciła władzę, a w okresie 1996-2007 tworzyła rządy koalicyjne. W dniu 4 maja 1956 r. na drugiej nadzwyczajnej konwencji PLD jej pierwszym przewodniczącym został wybrany Yukio Hatoyama[696], który przed wojną współpracował z wojskowym reżimem. Wkrótce po wojnie odgrywał w życiu publicznym znaczącą rolę, ale już w 1946 r. został odsunięty od władzy w wyniku czystki. W 1951 r., dzięki amnestii, powrócił do czynnej polityki. Nowy przewodniczący, a zarazem premier, poprowadził PLD do sukcesu w czerwcowych wyborach uzupełniających do izby wyższej. Drugim przewodniczącym partii na okres tylko dwóch miesięcy w grudniu 1956 r. został Tanzan Ishibashi. Zrezygnował on z funkcji premiera i przewodniczącego partii ze względu na zły stan zdrowia. Przewodniczącym PLD w lutym 1957 r. został Nobusuke Kishi, który był kontrowersyjną postacią ze względu na swą wojenną przeszłość. Zajmował wysokie stanowisko w marionetkowym państwie Mandżukuo, czyli okupowanej przez Japonię Mandżurii. Kishi został uwięziony przez Amerykanów, jednak w 1947 r. udało mu się zbiec i powrócił do kraju do wielkiej polityki. Prawdopodobne jest, że uwolnili go Amerykanie, ponieważ, świadomi jego pozycji wśród polityków prawicowych, widzieli w nim osobę, która mogła odegrać znaczącą rolę w zjednoczeniu obozu konserwatywnego. Kishiemu przypisuje się uformowanie podstawowych struktur korupcji, tzw. „żelaznego trójkąta władzy".

---

[695] A. Gordon, *Nowożytna historia Japonii*, Warszawa 2010, s. 367.
[696] *Historia powszechna,* L. Serafini (red.), tom 19, Rzym 2007, s. 305.

W pierwszych wyborach po zjednoczeniu konserwatystów, które odbyły się w maju 1958 r., na PLD zagłosowało 57,8% wyborców. Partia zdobyła 287 mandatów, czyli 61,5% miejsc w Izbie Reprezentantów. W lipcu 1960 r. stanowisko przewodniczącego PLD objął Hayato Ikeda. Popularność Ikedy na stanowisku premiera przełożyła się na sukces wyborczy PLD. W wyborach do Izby Reprezentantów przeprowadzonych w listopadzie 1960 r. partia zdobyła aż 301 mandatów. Zdecydowane zwycięstwo powtórzyła dwa lata później w lipcowych wyborach do Izby Radców, zdobywając 21 mandatów z listy krajowej i 48 z list regionalnych (na ogólną liczbę 69 miejsc).

W listopadzie 1964 r. Ikedę zastąpił Eisaku Satō, który w historii Japonii najdłużej sprawował urząd premiera – siedem lat i osiem miesięcy[697]. Satō za działalność przeciwko rozprzestrzenianiu broni nuklearnej otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Po intensywnej rywalizacji między Kakuei Tanaką i Takeo Fukudą o stanowisko po Satō zwyciężył młody i energiczny Tanaka. Premier w czasach reżimu wojskowego jako młody przedsiębiorca robił interesy w okupowanej przez Japonię Korei[698].

W grudniu 1972 r. odbyły się wybory do Izby Reprezentantów. PLD powtórzyła swój sukces i zdobyła bezwzględną większość (PLD – 284 mandatów, SPJ – 118, JPK – 38). W wyborach do Izby Reprezentantów z lipca 1974 r., PLD straciła kilka mandatów i wyszła z nich z wynikiem 65 miejsc w Izbie. Do spadku poparcia z pewnością przyczynił się światowy kryzys naftowy. W obliczu porażki wyborczej premier Tanaka ogłosił swoje odejście. Bezpośrednim powodem jego rezygnacji był artykuł w gazecie „*Bungei Shunjū*", w którym udowodniono premierowi nielegalne finansowanie PLD [699]. W grudniu 1974 r. przewodniczącym partii został wybrany Takeo Miki, który wcześniej potępił Tanakę. Miki obiecał Japończykom rządy wolne od korupcji. Jednakże w lutym 1976 r. ujawniony został skandal korupcyjny z premierem Tanaką w roli głównej, tzw. afera Lockheed. Konsekwencje tego skandalu PLD odczuła bardzo mocno. Część działaczy opuściła rodzime ugrupowanie i założyła partię o nazwie Nowy Klub Liberalny (NKL), zaś najbliższe wybory parlamentarne wykazały spadek zaufania społecznego. Skandal korupcyjny Lockheed zaszkodził PLD w wyborach w grudniu 1976 r. W Izbie Reprezentantów PLD zdobyła jedynie 41,8 % głosów, które przełożyły się na 249 miejsc, co nie wystarczyło do uzyskania większości. Strata głosów była niewielka w porównaniu do kalibru zarzutów stawianych politykom z PLD, co świadczy o ugruntowanej już pozycji PLD jako dominującej partii na scenie politycznej. Niemniej jednak, PLD po raz pierwszy od wyborów w 1958 r. nie mogła rządzić samodzielnie. W grudniu

[697] K. Kishimoto, op. cit., s. 25.
[698] J. M. Schlesinger, op. cit., s. 19.
[699] K. Kishimoto, op. cit., s. 27.

1976 r. kolejnym, ósmym przewodniczącym partii został Takeo Fukuda. Sformował on rząd bez konieczności uciekania się do tworzenia koalicji. Udało mu się to dzięki nakłonieniu kilku niezależnych deputowanych do popierania PLD, w ten sposób partia ta uzyskała bezwzględną większość w Izbie Reprezentantów.

W wyborach do Izby Radców w 1977 r. PLD zdobyła 66 mandatów. Postulowane od dawna reformy w partii znowu zaczęły być przedmiotem gorącej dyskusji. Proponowano wprowadzenie powszechnych wyborów na przewodniczącego partii (po raz pierwszy odbyły się w 1978 r.), utworzenie Narodowego Kongresu Liberalnego (*Jiyu Kokumin Kaigi*) w celu wzmocnienia organizacji partyjnej i jej finansów, a także zintensyfikowanie wysiłków na rzecz zniwelowania frakcyjności wewnątrz partii.

7 grudnia 1978 r. następcą Fukudy został Masayoshi Ōhira. W wyborach do Izby Reprezentantów i Izby Radców przeprowadzonych w 1979 r. PLD zdobyła podobną do poprzedniej liczbę głosów. Powtórzono zabieg rekrutowania niezależnych deputowanych w szeregi PLD, aby uzyskać bezwzględną większość w izbie niższej i móc tym samym samodzielnie rządzić[700]. Współczucie społeczne spowodowane nagłą śmiercią Ōhiry wpłynęło na wzrost spadających od kilku lat notowań PLD[701]. Wybory z 1980 r. dały PLD większość mandatów. Nowym przewodniczącym partii został Zenkō Suzuki. Wewnątrz partii pojawiało się coraz więcej krytycznych wobec premiera opinii. W dużej mierze były one inspirowane przez Tanakę[702].

W listopadzie 1982 r. przewodniczącym PLD został Yasuhiro Nakasone. Wybory z 1983 r. znów nie przyniosły PLD większości w parlamencie. PLD straciło 35 mandatów w stosunku do poprzedniego składu izby. Wybory do izby wyższej parlamentu przeprowadzono według nowej ordynacji wyborczej. Nakasone ponownie otrzymał misję stworzenia rządu[703].

W wyborach parlamentarnych w lipcu 1986 r. PLD odniosła spektakularne zwycięstwo, największe w swojej historii. W Izbie Reprezentantów zdobyła 300 miejsc, zaś w Izbie Radców 72 miejsca. Miesiąc później czołowi działacze Nowego Klubu Liberalnego ponownie wstąpili w szeregi partii. Nakasone został premierem po raz trzeci. W tej kadencji parlamentu pojawiło się trzech „nowych" liderów: sekretarzem generalnym partii został Noboru Takeshita, przewodniczącym Izby Reprezentantów Shinzo Abe, zaś ministrem finansów Kiichi Miyazawa. Wszyscy rywalizowali między sobą o pozycję przewodniczącego partii po odejściu Nakasonego. Ostatnie słowo należało do premiera.

---

[700] *Ibidem*, s. 30.
[701] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 302.
[702] K. Kishimoto, op. cit., s. 31.
[703] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 303.

W 1987 r. premierem został Noboru Takeshita, ale rok później ujawniona została sprawa Recruit Cosmos, która oznaczała koniec jego gabinetu. Takeshitę na stanowisku premiera zastąpił dotychczasowy minister spraw zagranicznych Sōsuke Uno.

Zapowiedź wprowadzenia podatku konsumpcyjnego oraz kolejny skandal korupcyjny spowodowały znaczną utratę przez PLD liczby mandatów w Izbie Radców po wyborach w lipcu 1989 r. W sierpniu 1989 r. przewodniczącym PLD został Toshiki Kaifu, który rządy przejął w trudnym czasie dla PLD. Miał być premierem bez skazy, który odbuduje mocno nadwątlone zaufanie społeczne dla partii. W szeregach partyjnych postrzegano go jako tymczasowego premiera, który po wykonaniu swojej misji zostanie odsunięty na boczny tor, ale Kaifu okazał się trudnym przeciwnikiem. W ciągu pół roku do lutowych wyborów, udało mu się poprawić poparcie dla PLD, zaryzykował więc przeprowadzenie przedterminowych wyborów. Liczył na odzyskanie większości dla PLD w Izbie Radców. Wybory skończyły się dla PLD rezultatem 275 mandatów w Izbie Reprezentantów, co oznaczało wzrost w stosunku do stanu poprzedniego. Natomiast w Izbie Radców większości bezwzględnej nie udało się odzyskać. Kaifu pozostał na stanowisku przewodniczącego partii i premiera. W tym czasie w PLD opracowano projekt reformy partii (*To Kihon Mondai Purojekuto Chiimu*), który postulował wprowadzenie zmian w systemie wyborczym[704]. W listopadzie 1991 r. stanowisko przewodniczącego PLD przejął Kiichi Miyazawa. Słaba pozycja PLD w izbie wyższej i wewnątrzpartyjne spory zmusiły partię do poszukania koalicjantów. Znalazła ich w partii Komeitō i Partii Socjal-Demokratycznej. Miyazawa postulował zniwelowanie różnic między frakcjami, ażeby uniknąć w przyszłości paraliżu decyzyjnego, a w konsekwencji utraty władzy i rozpadu partii. Najlepszą ilustracją obaw premiera były drobne rozłamy w partii. Najpierw w maju 1992 r. Morihiro Hokosawa wystąpił z PLD i utworzył własną partię, która przyjęła nazwę Nowa Partia Japonii (*Nihon Shintō*). Następnie tuż przed wyborami w czerwcu 1992 r. z partii odeszli Tsutomu Hata i Ichirō Ozawa, którzy założyli Japońską Partię Odnowy (*Shinseitō*). Masayoshi Takemura utworzył Nową Partię Prekursorów (*Shintō Sakigake,* w skrócie *Sakigake*)[705].

W sierpniu 1991 r. wybuchła afera korupcyjna Sagawa Kyūbin, w którą zamieszani byli politycy partii rządzącej, jednakże fakt ten nie wywołał spadku poparcia dla PLD, która w lipcowych wyborach do Izby Radców z 1992 r. zdobyła 68 mandatów na 127[706].

Premier Miyazawa rozpisał nowe wybory na 18 lipca 1993 r. W Izbie Reprezentantów PLD zdobyła 233 mandaty, jednak sporo jej zabrakło do uzyskania bezwzględnej większości

[704] www.jimin.jp/jimin/english, (dostęp 30.10.2021). Liberal Democratic Party of Japan.
[705] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, op. cit., s. 326.
[706] *Ibidem*, s. 325.

(256 mandatów). PLD poniosła druzgocącą porażkę, ponieważ po raz pierwszy opozycja zdołała porozumieć się i utworzyła rząd składający się z koalicji siedmiu partii z premierem Morihiro Hosokawą z Nowej Partii Japonii. W lipcu PLD wybrała na swojego przewodniczącego Yohei Kono i po raz pierwszy od 1955 r. lider PLD nie pełnił równocześnie funkcji premiera. Kono nie był przywódcą żadnej z frakcji wewnątrzpartyjnych. Wybory do izby wyższej w lipcu 1995 r. znów nie dały PLD większości. Przewodniczący Kono ustąpił, a jego miejsce zajął Ryūtarō Hashimoto, który w styczniu następnego roku sformował gabinet koalicyjny i został premierem. Dwa gabinety Hashimoto były koalicyjne. W lipcu 1998 r. rząd sformował Keizō Obuchi. Jego gabinet początkowo był mniejszościowy, ale z czasem dołączyły do niego Partia Liberalna Ozawy i Nowe Komeitō. Potem koalicyjne były też rządy premiera Yoshirō Moriego (od 5 kwietnia 2000 r.), Jun'ichirō Koizumiego (od 26 kwietnia 2001 r.). Głównym postulatem rządów Koizumiego była prywatyzacji poczty. Odrzucenie projektu przez izbę wyższą przekreśliło w zasadzie tę możliwość. Koizumi, rozzłoszczony na niesubordynację członków PLD, ogłosił nowe wybory.

Po wyborach parlamentarnych z 11 września 2005 r. PLD posiadała bezwzględną większość w Izbie Reprezentantów (296 mandatów), ale w Izbie Radców sytuacja wygląda dużo gorzej (tylko 86 mandatów). We wrześniu przewodniczącym partii został Shinzō Abe (od września 2006 r.)[707], a 23 września 2007 r. zastąpił go Yasuo Fukuda.

W czerwcu 1993 r. wotum nieufności wobec rządu PLD, kierowanego przez Kiichi Miyazawę złożyła opozycja, która zarzucała mu wstrzymywanie reform politycznych. Postanowiono rozwiązać Izbę Reprezentantów i przeprowadzić nowe wybory. W wyborach tych Partia Liberalno-Demokratyczna poniosła porażkę, uzyskując 223 mandaty, w wyniku czego straciła możliwość sprawowania rządów[708]. W 1993 r.[709] Japońska Partia Socjalistyczna i jej mniejsi koalicjanci odsunęli PLD od władzy i rok ten uznaje się za datę końcową funkcjonowania „systemu 1955 roku". Jednak Partia Liberalno-Demokratyczna już w następnych wyborach parlamentarnych, przeprowadzonych 20 października 1996 r. uzyskała 239 mandatów, co pozwoliło jej na skonstruowanie samodzielnego rządu. W kolejnych następujących po sobie elekcjach PLD utrzymywała dominującą pozycję partii rządzącej. Blisko jej utraty była w 2003 r., kiedy procentowo korzystniejszy wynik uzyskała Partia Demokratyczna (PD). Wybory w 2003 r. świadczyły o zyskiwaniu coraz większej popularności przez PD wśród japońskiego społeczeństwa i umacnianiu jej pozycji w systemie partyjnym. Jednak kolejne wybory, przeprowadzone 11 września 2005 r., przyniosły temu ugrupowaniu

[707] *BBC News*, http://search.bbc.co.uk/cgi-bin/search/results.pl, (dostęp: 30.10.2021).
[708] S. Kubas, *Konsolidacja demokracji w systemie politycznym. Przykład powojennej Japonii (1945–2010),* Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2011, s. 135.
[709] K. Żakowski, *Wewnątrzpartyjne uwarunkowania…*, s. 23-24.

wyraźną porażkę, która skutkowała zdobyciem jedynie 117 mandatów. W tej samej elekcji PLD uzyskała 296 mandatów, które razem z 31 miejscami parlamentarnymi jej koalicjanta – partii Komeito dały tym dwóm ugrupowaniom konstytucyjną większość 2/3 głosów w Izbie Reprezentantów.

Znaczącą zmianę na japońskiej scenie politycznej przyniosły przedterminowe wybory przeprowadzone 30 sierpnia 2009 r. W elekcji tej PLD poniosła druzgocącą porażkę, zachowując jedynie 112 mandatów w Izbie Reprezentantów, co stanowiło zdecydowanie najgorszy wyborczy rezultat tej partii od momentu jej powstania w 1955 r. PLD status największego ugrupowania parlamentarnego utraciła na rzecz PD, która uzyskała 308 miejsc w izbie niższej japońskiego parlamentu, co dało jej możliwość sprawowania samodzielnych rządów. Partia Liberalno-Demokratyczna po raz drugi w historii swojego funkcjonowania zeszła do roli stronnictwa opozycyjnego i po raz pierwszy zajęła pozycję nie największej partii parlamentarnej. Niektórzy badacze przegraną PLD w 2009 r. utożsamiają z prawdziwym przełomem i urzeczywistnianiem się zmiany systemowej. Według nich zmiana ta posiada cechy zupełnie nowej jakości, której następstwem będzie ukonstytuowanie się systemu dwupartyjnego z dwoma głównymi aktorami – PLD i PD, cyklicznie zmieniającymi się na pozycji partii rządzącej[710]. Jest to odważna hipoteza, której słuszności mogą dowieść jedynie kolejne zwycięstwa wyborcze Partii Demokratycznej. Zwycięstwo PD z 2009 r. wciąż pozostaje jednorazowe, gdyż już w 2012 r. Partia Liberalno-Demokratyczna ponownie odniosła sukces, który pozwalał jej na utworzenie gabinetu i powrót na najwyższy stopień podium w japońskim systemie partyjnym.

Najważniejszym jednoosobowym organem w Partii Liberalno-Demokratycznej jest przewodniczący. Zgodnie ze statutem PLD jest on najwyższym pełnomocnikiem partii, reprezentującym ją na zewnątrz i zarządzającym ugrupowaniem jako całością. Kryteria, które musi spełnić kandydat na przewodniczącego są takie, że powinien mieć ukończone 20 lat i uzyskać poparcie co najmniej 20 członków partii. O powadze i randze tego stanowiska świadczy fakt, że rolę kierowania rządem powierza się niemal automatycznie przewodniczącemu[711]. Na podstawie art. 6 Statutu PLD przewodniczący może mianować wiceprzewodniczącego partii. Ważne miejsce w partyjnej strukturze zajmuje stanowisko sekretarza generalnego, które można uznać za drugi (po przewodniczącym) najważniejszy organ w ugrupowaniu. Jak wynika z art. 8 Statutu PLD, rolą sekretarza jest wspieranie przewodniczącego i asystowanie mu w zarządzaniu partią. Praktycznie sekretarz administruje

[710] K. Żakowski, *Japonia po wyborach do Izby Reprezentantów w 2009 r.*, [w:] *Współczesna Azja Wschodnia. Wybrane zagadnienia*, K. Żakowski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 216.

[711] Zob. Statut PLD w wersji anglojęzycznej, https://www.jimin.jp/english/about-ldp/constitu-tion/index.html (dostęp: 08.02.2021).

funduszami partii i prowadzi sprawy kadrowe. W początkowym okresie funkcjonowania tej partii sekretarzem zostawał przedstawiciel frakcji, którą jednocześnie reprezentował przewodniczący. Zarząd partii składa się z sekretarza generalnego, przewodniczącego, wiceprzewodniczącego, przewodniczącego Rady Generalnej, przewodniczącego Rady Badań Politycznych, przewodniczącego Komisji Strategii Wyborczej, przewodniczącego Zgromadzenia Parlamentarzystów z Izby Radców oraz sekretarza generalnego Izby Radców. Zarząd PLD koordynuje działalność wszystkich organów ugrupowania, a także podejmuje decyzje w różnych kwestiach dotyczących spraw partyjnych. Jak wynika z art. 27 Statutu PLD, Konwent Partii jest najwyższym organem stronnictwa, w skład którego wchodzą wszyscy parlamentarzyści, a także po czterech przedstawicieli z każdej prefektury, w tym jeden przedstawiciel Sekcji Młodzieży oraz jedna przedstawicielka Sekcji Kobiet. Podczas każdej sesji Konwentu wybierani są jego przewodniczący oraz wiceprzewodniczący. Najwyższą władzę w partii posiada Rada Generalna, która jest znacznie częściej zwoływana aniżeli Konwent i zajmuje się całokształtem najistotniejszych spraw partyjnych. Każdy projekt ustawy, aby mógł być uznany za partyjny, każdorazowo musi uzyskać aprobatę Rady Generalnej. Art. 37 Statutu PLD określa, że jest to organ składający się z 31 członków, spośród nich wybierany jest przewodniczący Rady Generalnej. Rada Badań Politycznych stanowi główny ośrodek decyzyjny w Partii Liberalno-Demokratycznej.

Warto podkreślić, iż ze względu na kilkudziesięcioletnią dominację PLD na scenie politycznej japoński system partyjny jest ewenementem na skalę światową[712]. Sprawowała ona władzę w latach 1955-1993, z krótką przerwą od 1993-2009. Utraciła władzę na ok. 4 lata i ponownie objęła rządy w 2012 roku.

W marcu 2001 r. PLD przyjęła nowy program polityczny zawierający główne kierunki działań. Do zadań tych należało m.in. kontynuowanie działań mających na celu umacnianie światowego pokoju, wolności i dbanie o wzrost suwerenności narodowej. Poza tym wskazano na dążenia do budowania społeczeństwa obywatelskiego i umacniania demokracji. Jako priorytet uznano podejmowanie aktywności na rzecz ciągłego wzrostu gospodarczego w warunkach swobody gospodarczej i wspierania wszystkich mechanizmów przyczyniających się do budowy państwa dobrobytu. Kolejny kierunek działań dotyczył starań mających przynieść Japonii wzrost prestiżu na arenie międzynarodowej[713]. Ostatni priorytet miał być realizowany w oparciu o bliską współpracę wojskową i gospodarczą ze Stanami Zjednoczonymi.

[712] N. Tomita, A. Nakamura, R. J. Hrebenar, *The Liberal Democratic Party: The Ruling Party of Japan*, [w:] *The Japanese Party System*, R. J. Hrebenar (red.), Boulder 1992, s. 237.
[713] S. Kubas, *Konsolidacja demokracji…*, s. 134.

W dostępnych, choć dosyć nielicznych dokumentach, PLD można odnaleźć hasła i postulaty związane z ideą tzw. regulowanego kapitalizmu, który opiera się na aktywnej ingerencji państwa w przebieg procesów gospodarczych i inwestycyjnych. Partia Liberalno-Demokratyczna w swoich programach nawiązywała niekiedy do idei sprawiedliwości społecznej[714]. Utrzymywanie się PLD przy władzy przez tak długi okres wiązało się z utożsamianiem tej partii z sukcesami Japonii na polu gospodarki, której fundamentem jest sojusz ze Stanami Zjednoczonymi. Warto też zwrócić uwagę na związki elity partyjnej ze światem przemysłowo-finansowym, a także silne struktury terenowe w poszczególnych jednostkach państwa. PLD swoje sukcesy odnosi głównie na terenach wiejskich, co poniekąd jest wynikiem zachowawczego nastawienia mieszkańców japońskich wsi. Wśród innych przyczyn dominacji PLD należy wskazać fakt, że na jej korzyść działa sposób ukształtowania systemu wyborczego, a zwłaszcza kształt okręgów wyborczych[715]. Dzięki tak długiemu utrzymywaniu się przy władzy politycy Partii Liberalno-Demokratycznej stworzyli warunki, które pozwoliły im na dokonywanie manipulacji w obrębie systemu wyborczego. Można doszukać się w nim wielu cech wspólnych ze zjawiskiem *gerrymanderingu*[716].

Na gruncie japońskiego systemu wyborczego można wskazać praktyki wykazujące cechy wspólne z *gerrymanderingiem*, które przybierają postać nieuwzględniania zintensyfikowanych ruchów migracyjnych ludności i niedokonywania w związku z nimi korekt w granicach okręgów wyborczych. Konstytucyjną zasadę równości wyborów narusza się poprzez kształt okręgów wyborczych, który sprzyja dysproporcji w sile głosu, zwłaszcza wyborcy miejskiego i wiejskiego. Zasygnalizowana dysproporcja siły głosu wynika m.in. z tego, że w niektórych okręgach, mających charakter miejski, na 1 mandat przypada ok. 400 tys. głosów, podczas gdy istnieją okręgi wiejskie, w których do zdobycia mandatu wystarczy głos około 150 tys. wyborców. Konsekwencją tego jest to, że obszary wiejskie posiadają w parlamencie wyraźną nadreprezentację. Wynika to ze względnej niezmienności

[714] K. Kishimoto, *Politics in modern Japan. Development and Organisation*, Wydawca: Japan Echo, Tokyo 1995, s. 96.

[715] A. i L. Garliccy, *Wstęp*, [w:] *Konstytucja Japonii*, przeł. T. Suzuki, P. Winczorek, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1990, s. 15.

[716] Gerrymandering – manipulowanie przebiegiem granic okręgów wyborczych, najczęściej w celu uzyskania korzystnego wyniku przez partię mającą wpływ na kształtowanie ordynacji wyborczej. Jest to także szczególne pole badawcze geografii wyborczej, poświęcone systematycznym studiom nad wpływem ukształtowania okręgów wyborczych na wyniki głosowania i dokumentowaniem przypadków nadużyć w tym zakresie. Nazwa pochodzi od słowa „gerrymander", którym w języku angielskim przyjęto nazywać okręgi wyborcze o dziwnych kształtach stworzone w wyniku takich manipulacji. Termin ten powstał przez połączenie nazwiska Elbridge'a Gerry'ego (amerykańskiego polityka z Partii Demokratyczno-Republikańskiej, 1744–1814) ze słowem salamandra. To właśnie zwierzę miał przypominać kształt jednego z okręgów, który Gerry, jako gubernator stanu Massachusetts, wykreślił na mapie wyborczej tak, aby zwiększyć szanse wyborcze kandydatów wystawionych przez jego partię.

kształtu okręgów wyborczych od momentu ich wytyczenia po II wojnie światowej, aż do chwili obecnej[717].

6.3. Przełamanie monopolu władzy Partii Liberalno-Demokratycznej

Lata dziewięćdziesiąte XX w. były czasem stagnacji gospodarczej, mimo że Japonia pozostawała drugą gospodarką świata. Rozpoczął się również proces narastania kryzysu demograficznego, spowodowanego drastycznym zmniejszeniem liczby urodzeń, począwszy od lat siedemdziesiątych. Zachwianie piramidą demograficzną musiało odbić się negatywnie na gospodarce japońskiej. Rosło niezadowolenie z rządów Partii Liberalno-Demokratycznej, których uzasadnieniem było utrzymywanie wysokiego poziomu gospodarczego, a dużą irytację powodowała oligarchiczna struktura tej partii[718]. Związki polityków PLD z tradycyjnymi grupami społecznymi zostały za to osłabione za pięcioletniej kadencji Koizumiego Jun'ichiro (2001-2006). Ten charyzmatyczny premier mógł dzięki własnej popularności siłą narzucać decyzje polityczne całej PLD, tępiąc przy tym wewnątrzpartyjną opozycję. Członkowie parlamentu, którzy sprzeciwili się prywatyzacji poczty w 2005 r., zostali wyrzuceni z partii i pozbawieni oficjalnej nominacji PLD w wyborach parlamentarnych. Na miejsce takich buntowników Koizumi niejednokrotnie wyznaczał na kandydatów „nowe twarze" ze świata mediów. PLD pod przewodnictwem Abe Shinzo poniosła 29 lipca 2007 r. klęskę w wyborach do izby wyższej parlamentu. Wyraźne zwycięstwo Japońskiej Partii Demokratycznej pod przewodnictwem Ozawy Ichiro unaoczniło potrzebę dalszego zaostrzenia zasad finansowania partii, ale przede wszystkim nasiliło w PLD głosy przeciwstawiające się dyktatorskim metodom sprawowania władzy przez premiera[719]. Wydaje się, że kadencja Koizumiego była ostatnim momentem na zmiany i ostatnią szansą na przeprowadzenie wiarygodnych i wizerunkowych zmian, zwłaszcza że Koizumi był do tego szczególnie predysponowany ze względu na cechy osobiste. Nie przynależał on do żadnej frakcji w PLD, zdobył dużą popularność wśród wyborców wymuszając prywatyzację poczty i likwidując wewnętrzną opozycję w partii. Nawet wygląd Koizumiego odbiegał od wyglądu typowego japońskiego polityka, przez co był dobrze kojarzony. Zazwyczaj japoński polityk, gdy jego włosy zaczynają siwieć, farbuje je, Koizumi nie zrobił tego, w dodatku kazał zrobić sobie trwałą ondulację. Po Koizumim na stanowisku premiera byli Shinzo Abe, Yasuo Fukuda, a w końcu Taro Aso. Nieudolność Aso, dyplomatyczne gafy oraz frakcyjne walki spowodowały spadek popularności PLD. Wcześniej

[717] J. Kubas, *Konsolidacja demokracji…*, s. 118.
[718] E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, *Japonia…*, s. 325-347.
[719] K. Żakowski, Zniesienie frakcyjności..., s. 38.

partia doznała szeregu porażek w wyborach uzupełniających i lokalnych[720]. Pomimo tego, że PLD posiadała 303 miejsca w 480-osobowej izbie niższej parlamentu, premier Aso zdecydował się na rozwiązanie parlamentu i wcześniejsze wybory dzień po przegranych z Partią Demokratyczną lokalnych wyborach w Tokio (odbyły się 12 lipca 2009 r.), które stanowią miernik ogólnokrajowego poparcia. Przypomina to stosunek wyborów prezydenta Warszawy do wyborów ogólnokrajowych w Polsce, które stanowią polityczny barometr dla polityków i są wskazówką dla niezdecydowanych wyborców. W normalnym trybie wybory powinny odbyć się w październiku, ale szefowie frakcji PLD zapewne bardzo dobrze zdawali sobie sprawę z szybko topniejącej popularności rządu. Należało więc ratować jak najwięcej miejsc w parlamencie, samemu wybrać czas konfrontacji z pretendującą do zdobycia władzy Partią Demokratyczną i nie czekać do końca kadencji, gdy będzie już za późno na skuteczne działania. Decyzja o wcześniejszych wyborach została ogłoszona dzień po wyborach w Tokio i zaaprobowana przez gabinet ministrów, a ich termin wyznaczono na 30 sierpnia[721].

Gerald L. Curtis, profesor z Uniwersytetu Columbia uważa, że „prawa regulujące w Japonii zasady prowadzenia kampanii wyborczej, finansowania kampanii, ogłoszeń wyborczych są znacznie bardziej surowe i wprowadzają więcej ograniczeń niż w innych demokratycznych krajach. W Japonii pojedynczy polityk w ogóle nie ma możliwości wykupienia czasu antenowego w telewizji lub radiu ani ogłoszeń w gazetach”[722]. Każdy z kandydatów na urząd publiczny dostaje darmowy, określony ustawą czas antenowy w telewizji lub w radiu, jak również miejsce w gazecie. Lista dostępnych mediów jest także prawnie określona. Wszystkie koszty pokrywane są przez państwo.

Prawo nie reguluje szczegółowo kampanii telefonicznej, co również jest skwapliwie wykorzystywane[723]. W przypadku wyborów w 2009 r. kampania nieoficjalna była również dosyć ograniczona czasowo – wybory ogłoszono 13 lipca, a miały się odbyć 30 sierpnia, w dodatku inne partie raczej nie spodziewały się wyborów, więc miały mało czasu na przygotowanie. 31 lipca Partia Liberalno-Demokratyczna ogłosiła swoją deklarację wyborczą, którą japońskie media wolały nazywać Manifestem PLD. Hasłem kampanii było „Chronimy Japonię. Jesteśmy odpowiedzialni”. Program wyborczy PLD skupiał się na trzech głównych zagadnieniach określonych jako: bezpieczeństwo, żywotność i odpowiedzialność.

[720]Rozwiązany parlament i przyspieszone wybory w Japonii, http://wiadomosci. wp.pl/kat,1356,title,Rozwiazany-parlament-i-przyspieszone-wybory-w-Japonii, wid, 11331459, wiadomosc.html?ticaid=l 1217c, (dostęp: 30.09.2021).

[721] P. Gawlik, *Przedterminowe wybory w Japonii*, „Rzeczpospolita”, http://www.rp.pl/artykul/337724.htmPprint=tak (dostęp: 30.09.2021).

[722] G. L. Curtis, *The government of modern Japan*, http://afe.easia.columbia. edu/at/jpelect/govjel01.html, (dostęp: 26.01.2021).

[723] R. Christensen, *The Ruiesof the Election Game in Japan*, [w:] R. J. Hrebenar, A. Nakamura (red.), *Party Politics in Japan: Political Chaos and Stalemate in the 2 Ist Century*, Londyn 2015, s. 30-40.

„Bezpieczeństwo" zawierało 24 podpunkty, takie jak opieka społeczna i zapewnienie darmowej edukacji. „Żywotność" to z kolei program polepszenia japońskiej ekonomii, zawarty w 20 postulatach. Jeżeli chodzi o postulat zapewnienia bezpieczeństwa, to w dużej części dotyczył odpowiedzi na zagrożenie płynące ze strony Korei Północnej. Z perspektywy czasu widać, że program wyborczy był zbyt szczegółowy, a hasła, pod którymi krył się program – zbyt ogólnikowe. Dobrym pomysłem było natomiast poruszenie tematu komunistycznego sąsiada, który w kwietniu 2009 r., przeprowadził drugą próbę jądrową, a w maju kilka testów rakiet.

Wcześniej, 27 lipca, Partia Demokratyczna ogłosiła swój program w postaci manifestu. Program ten zawierał pięć jasno sprecyzowanych punktów:

1) eliminacja niepotrzebnych wydatków i obietnica nie zwiększania podatków,
2) pomoc socjalna dla dzieci i pakiet edukacyjny wraz z flagowym projektem przekazywania rodzinom z małymi dziećmi równowartości kilkuset dolarów miesięcznie na każde z dzieci,
3) pomoc socjalna dla osób starszych, które stanowią w Japonii znaczącą część elektoratu,
4) pomoc na szczeblu regionalnym w zmniejszeniu wysokich opłat za autostrady,
5) poprawa stanu ekonomii, finansowanie szkoleń zawodowych[724].

Pozostałe partie, takie jak Nowe Komeito (sojusznik PLD, opierające swój elektorat na wspólnocie religijnej Sōka Gakkai), komuniści, socjaldemokraci i Twoja Partia, praktycznie nie liczyły się w grze o władzę, ze względu na to, że prowadziły kampanię w sposób nakierowany na ideologię lub małe wspólnoty, a nie na zaoferowanie produktu. Sztab Partii Demokratycznej mądrze sformułował program skupiając się na postulatach, z którymi ciężko się nie zgodzić w Japonii. Nie rozbijał go na dziesiątki małych podpunktów, tak by stanowił ofertę możliwą do przekazania w ograniczonym czasie antenowym. Program był jasny, klarowny, dawał się łatwo zapamiętać i przekazać w prostej formie. W przeciwieństwie do sztabu PLD nie próbowano szczegółowo uzasadniać każdego postulatu i pokazywać sposobu jego realizacji. Kampania PLD była od początku zbyt rozbudowana pod względem programowym. Politycy tej partii podkreślali, iż odrzucają oni prywatny interes na rzecz ogółu, co miało świadczyć, iż inni konkurenci polityczni mają równe szanse w walce wyborczej[725].

---

[724] Japan's top two political parties release campaign promises for August elections, http://www,examiner.com/arLicle/japan-s-top-two-politLcal-parties-release-campaign-promises-fbr-august-elections (dostęp: 30.09.2021).

[725] K. Karolak, *Proces decyzyjny i wywieranie wpływu w japońskiej polityce na przykładzie rządów Partii Liberalno-Demokratycznej*, [w:] *Współczesna Japonia. Dylematy i wyzwania*, J. Marszałek-Kawa, K. Skonieczka (red.), Toruń 2014, s. 100.

Jednak politycy PLD przyzwyczajeni latami do dominacji swojej partii na scenie politycznej, nie potrafili sprawnie walczyć z nowym przeciwnikiem przez np. zmianę stylu kampanii i koncentrację na jedynie ogólnie zarysowanych obietnicach. Partia Demokratyczna wykorzystała również swój wizerunek jako partii dążącej do niezależności w stosunkach ze Stanami Zjednoczonymi. Pomysł renegocjacji niektórych umów wojskowych, zwłaszcza dotyczących bazy na Okinawie i kosztów utrzymywania amerykańskich wojsk, jest od lat popularny na centrolewicowej stronie sceny politycznej, do której należy PD. Pozwalało to ustawić się w opozycji na kolejnym polu w stosunku do PLD, która jest za ścisłym sojuszem ze Stanami Zjednoczonymi[726]. Z drugiej strony program demokratów był krytykowany za brak szczegółów i populizm, ponieważ programy socjalne, które proponowali, mogły funkcjonować jedynie tymczasowo, przy trudnej sytuacji finansowej budżetu. Kampania, w której dużą rolę odgrywają partie jako całość, muszą oprócz oferty wyborczej posiadać również twarz i swojego lidera. Nie inaczej było w wyborach do niższej izby parlamentu. Obydwaj liderzy dwóch głównych partii są chrześcijanami. Taro Aso, dotychczasowy premier i lider PLD, to katolik, Yukio Hatoyama, przewodniczący Partii Demokratycznej to baptysta. Religia kandydatów nigdy jednak nie odgrywała większej roli w japońskich wyborach, o czym świadczy choćby proporcjonalnie duża liczba chrześcijan, którzy piastowali stanowisko premiera w powojennej Japonii. Obaj politycy wywodzą się z rodzin o długich tradycjach politycznych i biznesowych, posiadających duże wpływy. Są oni typowymi przedstawicielami tamtejszej klasy politycznej, pojawiali się na wiecach podczas kampanii, ale żaden z nich nie był w stanie porwać tłumów. Warto wspomnieć, że Hatoyama został przewodniczącym Partii Demokratycznej niedługo przed wyborami, w maju 2009 r. po tym, gdy poprzedni jej szef musiał odejść w związku ze skandalem korupcyjnym. Gwoździem do trumny demokratów mogła być jednak żona Hatoyamy - Miyulci. Podczas walki o władzę dbała o wygląd jego fryzury i ubrania, ale jej wypowiedzi o podróży na Wenus, kontaktach z kosmitami, jedzeniu słońca i spotkaniu Toma Cruise'a w zaświatach skutecznie odstraszały potencjalnych wyborców[727]. Po ogłoszeniu programów wyborczych przyszedł czas na prawdziwą kampanię. Ponieważ czas w telewizji jest limitowany, a promocja *door-to-door* jest w praktyce niezgodna z prawem, sposobem na prowadzenie promocji jest organizowanie otwartych wieców bezpośrednio na ulicach i placach, przemowy liderów, rozdawanie ulotek, rozmowa wolontariuszy pracujących dla partii z przechodniami. Jeśli chodzi o kampanię *door-to-door*, to jej zakaz utrzymywał się od początku japońskiej demokracji i jak już wspomniano wcześniej, zakaz jest obchodzony na

[726] W. S. Konishi, *Japans History 2009 Elections: Implications for U.S, Interests,* The Tokyo Foundation 2009, s. 1.
[727] Profile: Miyuki Hatoyam a, http://news.bbc.co.Uk/2/hi/asia-pacific/8258626 stm, (dostęp: 30.09.2015).

różne sposoby lub po prostu łamany. Pojedyncza wizyta nie jest traktowana jako prowadzenie kampanii, ale wszystkich domów z ulicy jak najbardziej. Specyfiką wyborów po zmianie prawa wyborczego w 1994 r. jest zaczerpnięta od nacjonalistów metoda zachęcania do swoich haseł w postaci samochodów oklejonych plakatami i ulotkami z umieszczonymi na dachu głośnikami. Nacjonaliści, jeszcze w latach sześćdziesiątych stosowali stare ciężarówki z demobilu, dziś są to profesjonalnie przygotowane vany, pomalowane w partyjne barwy z profesjonalną aparaturą nagłaśniającą, bo tak chyba trzeba nazwać baterię sześciu lub więcej głośników umieszczonych na dachu i skierowanych we wszystkie strony wokół pojazdu. W praktyce oznacza to coś pomiędzy kampanią *door-to-door* a ulicznym wiecowaniem. Obie partie próbowały zachęcić młodych wyborców, ale brakowało zupełnie kampanii w Internecie, czy to na Twitterze, czy to na Facebooku, co związane było z prawnymi ograniczeniami. Niedozwolone było również masowe wysyłanie reklamowych e-maili. Pojawiły się jednak po raz pierwszy na większą skalę prywatne strony kandydatów, w większości niestety dosyć statyczne[728]. Było to na rękę liberalnym demokratom, których elektorat skupiony był głównie na wsi, gdzie bezpośredni kontakt ma większe znaczenie, sami zresztą popierali prawo ograniczające kampanię w Internecie. Poza tym korzystanie z Internetu w kampanii jest raczej świadectwem nowoczesności niż pełnoprawnym narzędziem. Liderem kampanii była od początku Partia Demokratyczna, co pokazywały sondaże np. Tokyo Shimbun i Kyodo News[729]. Sztab PDL stworzył kreskówkę, w której młody człowiek o rysach Hatoyamy przekonywał kobietę, by wyszła za niego, a wtedy on zapłaci za opiekę nad dziećmi, edukację i utrzyma ich na starość. Na pytanie kobiety, jak będzie go na to stać, mężczyzna odpowiada, że zastanowi się nad tym po ślubie[730]. Warto zauważyć, że film był umieszczony również na jednym z popularnych serwisów – YouTube i na stronie partii, co zwiększyło zasięg jego oddziaływania.

Podczas wieców wyborczych Partia Liberalno-Demokratyczna była przedstawiana jako obrońca wszystkich Japończyków. Przedstawiciele tej partii przekonywali Japończyków, że wiedzą jak poradzić sobie z kryzysem, a także mówili o konieczności kontynuowania dotychczasowej polityki[731]. Korzystano z pomocy miejscowych konsultantów, wzorując się na przykładzie Stanów Zjednoczonych, w celu wyodrębnienia, a następnie lepszego przekonywania do siebie takich grup jak kobiety czy matki. Natomiast Partia Demokratyczna próbowała określić wybory jako szansę na zmianę. PLD chciała narzucić narrację,

[728] Japans Twitter-Free Election Cam paign,http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1917137,OO.html (dostęp: 30.09.2021).
[729] Iciparis Twitter-Free Election Cam paign, http://content.time.com/time/ world/article/0,8599,1917137.00.html (dostęp: 30.09.2021).
[730] New Iricks as Japan election loom s, http://news.bbc.co.Uk/2/hi/8204994.stm (dostęp 30.09.2021).
[731] Japan election campaign opens; voters eye change, http://vfwreuters.com/ article/2009/08/18/us-japan-election-idUSTl2547320090818, (dostęp: 30.09.2021).

przedstawiającą siebie jako jedyną odpowiedzialną partię, której wyborcy nie powinni przestawać ufać. Sekretną marketingową bronią demokratów okazał się prosty pomysł odpowiedniego doboru i przeciwstawiania kandydatów: Demokratyczna Partia Japonii zastosowała w kampanii wyborczej wyjątkową, jak na japońskie tradycje polityczne, strategię. Jako przeciwników dla w większości starszych już polityków z PLD demokraci wystawili młodych, fotogenicznych kandydatów, zwanych „młodymi zabójcami". Wyjątkowo skuteczne w odbiorze społecznym okazały się atrakcyjne kobiety, których dużo pojawiło się na listach wyborczych opozycji. Prasa pisała wręcz o walce księżniczek z dinozaurami. Były premier, 72-1etni Yoshiro Mori, czuł się zapewne poniżony, gdy okazało się, że w okręgu, który reprezentuje od 30 lat, musi, toczyć zacięty bój z byłą agentką biura podróży, 33-letnią Mieko Tanaką. Za dawnych dobrych czasów ludzie z partyjnej wierchuszki nie musieli się martwić o wynik. Kampanię spędzali, planując w zaciszach gabinetów powyborcze przetasowania lub wspierając młodszych, mniej znanych kandydatów PLD gościnnymi występami na ich wiecach. Szczególnie Mori, który za swych rządów na wieść o zatonięciu kutra szkoleniowego „Ehime Maru" postanowił w spokoju dokończyć partię golfa, musiał się mocno postarać, by odeprzeć atak o pozytywnym usposobieniu, ubranej zwykle w różową koszulkę polo piękności. Również inni jego koledzy nie mieli lekko, w tym inny ekspremier, 73-1etni Yasuo Fukuda, który z trudem wygrał z 40-letnią popularną dziennikarką telewizyjną, Yukiko Miyaką, znaną dotąd głównie z działalności społecznej na rzecz walki z żółtaczką[732]. Młodzi kandydaci demokratów w kontraście do często wiekowych polityków PLD, których nieprzemyślane wypowiedzi często zniechęcały wyborców, okazali się bardzo skuteczni. Pokazała to frekwencja, która wyniosła 69,28 % i wyniki wyborów[733]. Partia Demokratyczna zdobyła 308 mandatów uzyskując większość niezbędną do rządzenia krajem. Media ogłosiły odsunięcie PLD od władzy rewolucją, jednak wybory z 2009 r., to dopiero początek tworzenia się mechanizmów poważnej rywalizacji wyborczej opartej na marketingu politycznym. Czas pokazał, że Partia Demokratyczna niewiele różni się od PLD. Przełamanie monopolu Partii Liberalno-Demokratycznej trwało zaledwie jedną kadencję. Tak zwany system 1955 r., kiedy to PLD objęła władzę po raz pierwszy, został przełamany tylko dwa razy w 1993 r., przez szeroką koalicję w izbie niższej i w 2009 r., przez zwycięską Partię Demokratyczną. Niestety, PD przejęła pełną patologii politykę wewnątrzpartyjną prowadzoną przez PLD. Warto zwrócić uwagę, że demokraci, to w dużej części uciekinierzy z PLD, jednak duży potencjał mogą mieć młodsi działacze.

[732] *Dryfując ku przepaści - Japonia po wyborach*, http://www-polska-azja.pl/2009/09/16/dryfujac-ku-przepasci-japonia-po-wyborach/, (dostęp: 30.09.2021).
[733] Y. Shinbun, http://www.yomiuri.co.jp/election/shugiin2009/, (dostęp: 30.09.2021).

Najważniejszym skutkiem wyborów do niższej izby japońskiego parlamentu wydaje się jednak nie odsunięcie liberalnych demokratów od władzy, ale stworzenie alternatywnej oferty politycznej i tworzenie się podstaw do marketingowego prowadzenia kampanii wyborczych. Możliwe, że taka konkurencja pozytywnie zaważy na przyszłości Japonii, która stoi przed poważnymi problemami – kryzysem zadłużeniowym i zapaścią demograficzną.

6.4. Transparentność a regulacje prawne dotyczące finansowania działań politycznych w Japonii

Cały system finansowania działalności politycznej opiera się na regulacjach prawnych stanowiących jego fundament. Główną ustawą zawierającą unormowania prawne w zakresie finansowania działalności politycznej jest Ustawa o Regulacji Funduszy Politycznych z 29 lipca 1948 r. (Seiji Shikin Kiseihô, znana także jako Political Fund Control Law lub Political Funds Regulation Law)[734]. Od momentu jej uchwalenia ustawa ta była wielokrotnie zmieniana. Jedną z jej fundamentalnych cech było to, że od uchwalenia w oryginalnej formie wprowadziła limity wydatków, ponoszonych na cele wyborcze (w terminologii amerykańskiej *caps*). Dozwolona wysokość kwot była zmieniana wraz z ujawnianiem kolejnych skandali, związanych z finansowaniem działań politycznych. Limity wydatków na prowadzenie działań wyborczych zawsze jednak pozostawały na bardzo niskim poziomie. W efekcie nałożone od momentu uchwalenia prawa ograniczenia, nie miały żadnego związku z rzeczywistością, co oznacza, że realne wydatki na prowadzenie działań wyborczych zawsze były wyższe od tego, co było oficjalnie dozwolone[735]. Na przełomie lat 80. i 90. XX w. kandydaci LDPJ w wyborach zwykle przekraczali dozwolone ograniczenia co najmniej sześciokrotnie, niektórzy zaś nawet trzynastokrotnie[736]. Uregulowania zawarte w Political Fund Control Law od 1948 r. zezwalały na zbieranie funduszy zarówno przez partie polityczne, jak i poszczególnych polityków. Wywierało to duży wpływ na kształt japońskiego systemu partyjnego i doprowadziło do sytuacji, w której politycy lepiej niż inni radzący sobie ze zbieraniem środków na finansowanie swojej działalności, mogli wspierać mniej przedsiębiorczych kolegów partyjnych. Rozwiązanie to przyczyniło się do powstania wspomnianego już systemu frakcji w ramach LDPJ i gruntownej zmiany kształtu całego systemu partyjnego Japonii. Możliwość indywidualnego zbierania przez polityków środków na potrzeby wyborcze doprowadziła do nawiązania bliskich relacji między frakcjami w ramach LDPJ, a poszczególnymi branżami. Frakcja Tanaka

[734] Ustawa o Regulacji Funduszy Politycznych z 29 lipca 1948 r. Ostatnia aktualizacja: 13 czerwca 2014 r. Ustawa nr 69.
[735] P. Ferdinand, op.cit., s. 57-58.
[736] V. Blechinger, op.cit., s. 2.

powiązana była z przemysłem budowlanym i m.in. w tym należy dopatrywać się powodów znaczącego rozbudowania rządowych programów budowlanych i inwestycji infrastrukturalnych[737]. Przez wiele lat przedsiębiorstwa mogły legalnie przekazywać datki na rzecz partii politycznych i poszczególnych polityków. Co więcej, datki te można było odpisać od podatku[738]. Od 2000 r. przedsiębiorstwa nie mają prawnych możliwości bezpośredniego finansowania poszczególnych polityków lub oficjalnych organizacji ich wspierających (*koenkai)*. Od tego czasu przedsiębiorcy mogą wspierać datkami wyłącznie lokalne oraz centralne organizacje partyjne. Całkowitym zakazem dawania datków na rzecz partii politycznych objęte są te firmy, które otrzymały subsydia, pożyczki lub innego rodzaju dokapitalizowanie od władz lokalnych bądź krajowych[739]. Zakazane jest również anonimowe przekazywanie pieniędzy. Ani partii politycznych, ani kandydatów nie mogą również wspierać finansowo osoby niemające obywatelstwa japońskiego oraz zagraniczne organizacje i przedsiębiorstwa[740]. Pomimo tego wciąż przedsiębiorstwa i organizacje z nimi powiązane przekazują datki na rzecz partii politycznych. Zarazem praktyka ta umożliwia politykowi zatarcie związków z daną branżą czy firmą, ponieważ w swoim sprawozdaniu finansowym wykazuje on, że środki służące na finansowanie swojej działalności otrzymał bezpośrednio z centrali partyjnej[741]. Wysokość datków, jakie konkretne przedsiębiorstwo czy organizacja może przekazać na rzecz partii politycznych lub organizacji ich wspierających, została ustawowo określona na 100 mln jenów rocznie. Nie nałożono żadnych ograniczeń, jeżeli chodzi o datki przekazywane przez grupy polityczne założone przez stowarzyszenia polityczne i izby przemysłowo-handlowe. Maksymalna dopuszczalna wielkość datków, jakie osoba prywatna może przekazać na rzecz kandydata w wyborach czy osoby sprawującej urząd obieralny w Japonii, stanowi równowartość około 250 tys. dol. rocznie[742]. Political Fund Control Law w pierwszej wersji nie nakładała na partie polityczne i polityków obowiązku informowania o wielkości i źródłach środków zbieranych na finansowanie swojej działalności[743]. Podjęcie decyzji o tym, czy i w jakim zakresie ujawniać informacje o finansach

[737] P. Ferdinand, op.cit, s. 57.
[738] *Ibidem*, s. 58.
[739] V. Blechinger, *Corruption! Rough Political Contributions in Japan*, Submitted for a TI workshop on corruption and political party funding in La Pietra, Italy, October 2000, s. 3, dostępne na stronie: United Nations Public Administration Network, http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/ APCITY/UNPAN013118.pdf (dostęp: 03.11.2021).
[740] *Election System in Japan*, *op. cit*., s. 47., T. Kajimoto, Political funds law revision not the answer,„"e Japan Times" 26.10.2004, http://www.japantimes.co.jp/news/2004/10/26/national/political-funds-law-revision-not-the-answer/ (dostęp 03.11.2021).
[741] K. Casas-Zamora, *Political fi nance and State funding system: an overview*, Brookings Institution – University of Costa Rica, May 2008, s. 3.
[742] *Ibidem*, s. 5.
[743] P. Ferdinand, op. cit., s. 58.

danej partii, pozostawiono w gestii poszczególnych organizacji. Ani administracja państwowa, ani media czy też organizacje pozarządowe nie były w stanie wyegzekwować przestrzegania prawa regulującego zasady finansowania partii politycznych.

Podejmując kolejną próbę reformy systemu finansowania polityki, która miała miejsce po jeszcze jednym skandalu w 1999 r., przyjęto następną nowelizację prawa o finansowaniu partii politycznych, której celem było wyegzekwowanie przestrzegania istniejących regulacji. Zaostrzono kary za nieprzestrzeganie postanowień Political Fund Control Law. O ile wcześniej wynik wyborów mógł być unieważniony, jeśli udowodniono, że kandydat lub szef jego kampanii wyborczej angażował się w praktyki sprzeczne z prawem, to po nowelizacji ustawy wynik wyborów może zostać unieważniony, jeżeli którakolwiek z osób zaangażowanych w prowadzenie kampanii złamie prawo o finansowaniu partii politycznych. Ponadto w ramach tej samej zmiany prawa o finansowaniu partii i organizacji politycznych, takich jak *koenkai,* ustalono łącznie 30 mld jenów rocznie na subsydiów ze środków publicznych dla każdej partii politycznej mającej w parlamencie więcej niż 5 przedstawicieli. Kwota ta odpowiada 250 jenom na każdego mieszkańca, a także jest zbliżona do mniej więcej połowy wielkości rocznych wydatków polityków na prowadzenie działalności. Jednocześnie ogólna kwota zarezerwowana w japońskim budżecie na wskazane subsydia miała co do wielkości być zbliżona do subsydiów publicznych dla partii politycznych w państwach Europy Zachodniej.

Political Fund Control Law poprzez kolejną nowelizację nałożyła, począwszy od 2007 r., na wszystkie partie polityczne obowiązek przedstawiania corocznego raportu (sprawozdania finansowego) o wydatkach poniesionych na działalność polityczną i o datkach[744] zebranych w celu ich sfinansowania. Raport taki musi uwzględniać wszystkie zebrane datki wyższe niż 50 tys. jenów, wraz z danymi personalnymi i adresem darczyńcy. Przedkładane sprawozdanie musi uwzględniać wszystkie wydatki na cele polityczne większe niż 50 tys. jenów. Do sprawozdania należy załączyć rachunki potwierdzające poniesione wydatki. Przepisy te obowiązują wyłącznie partie polityczne i poszczególnych polityków, natomiast nie podlegają im organizacje wspierające *(koenkai*)[745].

W istocie nowelizacja ta, mimo formalnego zaostrzenia obowiązującego prawa i zwiększenia transparentności całego systemu, nie spełnia zakładanego oficjalnie celu. Chociaż ustawodawca wreszcie wprowadził obowiązek raportowania datków i wydatków, to sprawozdania finansowe składane przez partie i organizacje polityczne nie są szczegółowo

[744] V. Blechinger, *Corruption ! rough Political Contributions in Japan, Submitted for a TI workshop on corruption and political party funding in La Pietra*, Italy, October 2000, s. 3, dostępne na stronie: United Nations Public Administration Network, http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/ APCITY/UNPAN013118.pdf (dostęp 03.11.2013).

[745] M. Ito, *Funds law no match for wily politicians,*e *Japan Times"* 11.09.2007, http://www.japantimes.co.jp/news/2007/09/11/reference/funds-law-no-match- for-wily-politicians/ (dostęp: 03.11.2021).

weryfikowane przez żadną centralną instytucję rządową odpowiadającą polskiej Państwowej Komisji Wyborczej czy amerykańskiej Federal Election Commission. Nadzór nad finansami politycznymi w Japonii jest rozproszony. Nadzór nad centralnymi organizacjami partyjnymi sprawuje Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Łączności[746], a nadzór nad komórkami poszczególnych narodowych partii politycznych sprawują władze na szczeblu lokalnym. Ani media, ani pozarządowe organizacje (*watchdogs*) nie mogą przejąć funkcji nadzorczej. Wynika to z faktu, że chociaż każda zainteresowana osoba ma wgląd w sprawozdania finansowe złożone przez partie polityczne, to z dokumentacją tą można się zapoznać tylko i wyłącznie w jednostce, która tę dokumentację przechowuje. Do tego niedopuszczalne jest wykonywanie kopii sprawdzanych dokumentów. To rozproszenie dokumentacji oraz niemożność gromadzenia i analizy danych wyklucza w gruncie rzeczy wszystkie możliwości sprawowania efektywnego nadzoru nad finansami partii politycznych. Również prowadzenie badań naukowych nad finansowaniem działań politycznych w Japonii jest w znaczący sposób utrudnione. Ponadto, odpowiedzialność polityków za podawanie nieprawdziwych informacji w sprawozdaniach finansowych jest iluzoryczna. Za takie naruszenie prawa grozi kara grzywny w wysokości do 1 mln jenów i/lub okresowe pozbawienie praw publicznych. Jednak stnieje możliwość złożenia korekty do raportu i tym samym uniknięcia odpowiedzialności karnej za podanie niepełnej czy też nieprawdziwej informacji[747]. W gruncie rzeczy nie można mówić o transparentności systemu finansowania działań politycznych w Japonii. Ze względu na strukturę partii politycznych, ordynację wyborczą oraz reżim regulacyjny, w jakim odbywa się prowadzenie działalności politycznej, mimo istnienia obowiązku składania sprawozdań finansowych przez organizacje polityczne, transparentność jest niemożliwa. Tym bardziej, że zaangażowane strony, tj. politycy, administracja państwowa oraz darczyńcy nie są zainteresowani zwiększeniem czy raczej wprowadzeniem elementów transparentności do systemu finansowania działań politycznych. Warto zaznaczyć, iż partiom politycznym przez wiele lat sprzyjał ich niedookreślony prawnie status oraz możliwość powoływania stowarzyszeń prowadzących działalność polityczną, lecz formalnie niebędących częścią partii, ponieważ dzięki temu środki na rzecz polityków mogły płynąć poza jakąkolwiek kontrolą. Nikogo nie interesuje tak naprawdę egzekwowanie obowiązującego prawa. Tym bardziej, że powszechna była i jest świadomość, że ograniczenia narzucone przez prawo nie miały i nie mają żadnego związku z rzeczywistością polityczną i społeczną[748].

---

[746] Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Łączności Japonii prowadzi stronę internetową informującą o bieżących sprawach związanych z wyborami oraz subsydiami dla partii politycznych. Patrz: Sōmu-shō, Senkyo seiji shikin http://www.soumu.go.jp/senkyo/index.html, (dostęp: 03.11.2021).
[747] http://www.asahi.com/shim en/articles/TKY201309270815.htm,l (dostęp: 03.11.2021).
[748] P. Ferdinand, op.cit., s. 58.

Efektem braku skutecznej kontroli na finansami było to, że partie, które sprzyjały wielkim darczyńcom, a przede wszystkim wielkiemu biznesowi, mogły liczyć na sowite datki, będące w istocie zjawiskiem zbliżonym do korupcji. Z drugiej strony pieniądze te umożliwiały sfinansowanie ich podstawowej działalności, gdyż w przeciwnym razie pokrycie kosztów w sposób zgodny z ograniczeniami narzuconymi przez Political Fund Control Law byłoby niezwykle trudne. Dopuszczalna wielkość datków, jakie osoba prywatna może przekazać na rzecz kandydata w wyborach czy osoby sprawującej urząd obieralny w Japonii, stanowi równowartość około 250 tys. dol. rocznie[749].

Przez większą część okresu powojennego kwestia wglądu w finanse partii politycznych zależała wyłącznie od darczyńców i obdarowanych. Część dużych korporacji ujawniała, ile i komu dała, ale małe firmy w większej części przekazywały datki nie informując nikogo, kto i jakie wsparcie finansowe od nich otrzymał. Praktyka taka miała miejsce szczególnie w sytuacjach, gdy datki były ściśle związane z korzystną dla danej firmy interpretacją przepisów. Część partii politycznych optowała za pełną jawnością finansowania, aczkolwiek były to raczej postulaty, mające przyciągnąć wyborców zniechęconych ciągłymi skandalami, związanymi z nielegalnym finansowaniem LDPJ, niż rzeczywiste dążenia poparte własnym przykładem. Regułą postępowania wśród partii politycznych było informowanie o tym, ile zebrały środków tylko wtedy, gdy musiały lub gdy chciały zaimponować konkurencji politycznej swoją sprawnością w gromadzeniu środków i wielkością bazy darczyńców, zaś w pozostałych przypadkach uchylały się od podawania informacji. Wprowadzenie w 2007 r. obowiązku składania przez organizacje polityczne sprawozdań finansowych nie poprawiło w szczególny sposób transparentności finansów politycznych. Kwestie braku transparentności w japońskich finansach politycznych ściśle wiążą się z pozycją i znaczeniem dużych darczyńców w systemie finansowania partii politycznych, a szczególnie jednej – Liberalno-Demokratycznej Partii Japonii. Związki między biznesem, a największymi partiami politycznymi były i nadal są jednym z czynników odróżniających te partie od pozostałych partii relewantnych w japońskim systemie partyjnym[750].

[749] K. Casas-Zamora, *Political fi nance and State funding system: an overview*, Brookings Institution – University of Costa Rica, May 2008, s. 5.
[750] *Ibidem*, s. 57.

WNIOSKI

Japonia, która uważana jest za najbardziej demokratyczne państwo Azji, ma za sobą złożoną drogę przemian przybliżających ją ku ideałowi demokracji. Prezentowana rozprawa opiera się na badaniach i analizach dotyczących uwarunkowań procesów oraz mechanizmów zachodzących w ramach ewolucji systemu politycznego, które uwzględniają odmienność kulturową i społeczną Kraju Kwitnącej Wiśni. Takie podejście umożliwia zrozumienie specyfiki japońskiej demokracji, ale również pozwala uchwycić wspólne reguły charakterystyczne dla ewoluującego systemu politycznego nie tylko w Japonii, ale także w państwach demokratycznych na świecie. Powodem, który przyczynił się do podjęcia decyzji o zwróceniu uwagi na rolę i charakter państwowości Japonii w zakresie demokratycznych przemian oraz ich późniejszej stabilizacji, była odmienność kulturowo-społeczna tego państwa w odniesieniu do genetycznych uwarunkowań oraz systemu norm i wartości, jakie niesie demokracja.

Zasadniczym celem rozprawy było udzielenie odpowiedzi na pytanie wynikające z postawionej tezy pracy: *jakie uwarunkowania wpłynęły na kształtowanie się i ewolucję ustroju politycznego współczesnej Japonii i jej pozycję na arenie międzynarodowej?* oraz zweryfikowanie następujących hipotez badawczych:

1. Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne po II wojnie światowej wywarły istotny wpływ na kształt ustrojowy Japonii.

2. Realizowany w Japonii model reżimu demokratycznego w większym stopniu zależy od kontekstu sytuacyjnego, okoliczności, układu sił politycznych, rywalizacji i interesów poszczególnych aktorów sceny politycznej niż formalnego układu instytucjonalnego wynikającego z Konstytucji Japonii z 1946 r.

3. We wstępnej fazie demokratyzacji występuje rozdźwięk między konstytucyjnym wzorcem, a reżimem politycznym sensu stricto i innymi uregulowaniami konstytucyjnymi. Po wejściu w fazę konsolidacji demokracji zmniejsza się ten rozdźwięk, choć prawdopodobieństwo jego całkowitego zaniku jest niewielkie.

W oparciu o przeprowadzone badania należy stwierdzić, iż system polityczny współczesnej Japonii kształtował się pod wpływem czynników i uwarunkowań charakterystycznych dla przekształceń właściwych dla ustroju demokratycznego. Do czynników, które w stopniu najwyższym przyczyniły się do obecnego kształtu i specyfiki systemu politycznego Japonii, należą uwarunkowania historyczne, kulturowe, gospodarcze i międzynarodowe. Wielu uznanych politologów, badaczy i analityków uważa, że 1946 r., wyznacza początek zmian ustrojowych, które wiążą się z rozpoczęciem fundamentalnych przekształceń dotyczących

samego reżimu politycznego. To właśnie te przemiany odbywały się przy istotnym wpływie czynników określających pozycję gospodarczą, specyfikę kulturową, relacje międzynarodowe, czy w największym stopniu dziedzictwo historyczne i jego świadomość na poziomie decydentów politycznych, jak i samych obywateli.

Koncepcja neoinstytucjonalizmu historycznego w kontekście wpływu czynników kształtujących system polityczny współczesnej Japonii znajduje uzasadnienie w przeprowadzonej analizie. Należało ją również uzupełnić o określenie roli wzorców funkcjonowania instytucji, mechanizmów właściwych dla demokracji zaczerpniętych z demokracji funkcjonujących w państwach Zachodu. To właśnie one determinowały z największą siłą procesy imitacyjne w wymiarze zmiany o charakterze instytucjonalnym w systemie politycznym współczesnej Japonii. Swoiste ścieranie się „starego porządku" z „nowym" w przypadku Japonii doprowadziło do umocowania i ukształtowania reżimu politycznego tego państwa *sensu stricto* z całym katalogiem określonych efektów przyjęcia takiego porządku. Biorąc pod uwagę zewnętrzne relacje, Japonia kreowała swoją politykę zagraniczną w oparciu o „System San Francisco", ukształtowany w 1951 r. na skutek podpisanego ze Stanami Zjednoczonymi traktatu pokojowego. Ten system od początku lat dziewięćdziesiątych XX w. uznawany był przez analityków, obserwatorów i badaczy za stabilną platformę wzajemnych relacji określających miejsce Japonii w układzie sił i stosunków wzajemnych. Dopiero upadek bloku państw socjalistycznych, a także załamanie gospodarcze Japonii doprowadziły do redefinicji istniejących systemów o charakterze wewnętrznym, jak również relacji międzynarodowych. Skutkiem tej sytuacji było usamodzielnienie się Japonii jako państwa demokratycznego w wymiarze międzynarodowym, a przede wszystkim wewnętrznym.

W pracy pozytywnie zweryfikowano pierwszą z założonych hipotez badawczych, która zakładała, że: u*warunkowania zewnętrzne po II wojnie światowej wywarły istotny wpływ na kształt ustrojowy Japonii.*

Wyniki analiz przeprowadzonych w oparciu o zgromadzony w toku pracy materiał badawczy zawierający opracowania statystyczne, politologiczne, historyczne, ekonomiczne, prawne, socjologiczne, psychologiczne czy filozoficzne pozwoliły na wyciągnięcie stosownych wniosków.

W Japonii, tak jak w innych państwach demokratycznych funkcjonuje władza ustawodawcza, którą pełni dwuizbowy parlament, a władzę wykonawczą sprawuje rząd na czele z premierem. Trzecią władzą jest władza sądownicza z ukształtowaną strukturą organizacyjną i kompetencyjną. Silne przywiązanie Japończyków do swojej historii, tradycji i kultury przejawia się w okazywaniu szacunku do cesarza, rodziny cesarskiej, kultywowaniu

tradycji dziedziczenia tego tronu przez następców według ściśle przyjętych zasad, czy podtrzymywaniu wielu zwyczajów i obrzędów ludowych. Równie ważne jest wychowanie zgodne z tradycją, stawianie interesu ogółu społeczeństwa czy grupy ponad interes jednostki i stosunek do obowiązków zawodowych. Także istotna jest lojalność wobec stojących wyżej w strukturze społecznej, stosunek do przyrody, czy chociażby traktowanie religii jako filozofii życia. Wszystkie te wspomniane elementy są spuścizną wielowiekowej historii, tradycji i kultury narodu japońskiego.

Dokonując analizy historycznej można przyjąć, że ustrój polityczny Japonii stanowi mieszankę zarówno tradycji, jak i wzorców zaczerpniętych z państw zachodnich oraz rozwiązań konstytucyjnych przyjętych przez Japonię w 1946 r. Bezspornym jest fakt, iż bezpośrednio po II wojnie światowej Japonia znalazła się w politycznej orbicie zainteresowań Stanów Zjednoczonych i to właśnie to mocarstwo wywarło największy wpływ na kształt systemu politycznego Japonii po 1945 r. Należy podkreślić, iż w 1853 r., to właśnie Amerykanie wyrwali Japonię z trwającej ponad 200 lat izolacji w wyniku ekspedycji prowadzonej pod dowództwem komandora Matthew C. Perry'ego.

Zasady demokratyzmu, właściwe dla państw Zachodu, a przede wszystkim dla USA, zostały wprowadzone w Japonii na mocy narzuconej w 1946 r., przez Stany Zjednoczone Konstytucji. Ten zasadniczy dokument, poza wspomnianym już trójpodziałem władzy, ustanawiał również szerokie gwarancje praw i wolności jednostki, a także rozdział religii od państwa. Do tych zasad charakterystycznych dla państw demokratycznych należy jeszcze dołączyć jedyną, specyficzną i właściwą tylko dla Japonii zasadę skrajnego pacyfizmu, wyrażającą się w rezygnacji z wojny jako środka uprawiania polityki i posiadania własnej siły militarnej. Właściwością, jak również potwierdzeniem hipotezy badawczej jest więc to, iż specyfika japońskiego systemu państwowego w okresie powojennym przejawiała się w akceptacji i wdrożeniu obcych rozwiązań ustrojowych, a także dostosowaniu oraz nauczeniu się nowych metod i sposobów uprawiania polityki na poziomie państwa i w wymiarze relacji międzynarodowych. Japonia po II wojnie światowej jako państwo osłabione, została „zassana" w mechanizm wzajemnych sojuszy, na czele których stały Stany Zjednoczone. W ten właśnie sposób uzyskano specyficzny parasol bezpieczeństwa, a sama Japonia mogła wejść na drogę pożądanego rozwoju o charakterze społecznym, ekonomicznym i gospodarczym.

Fakt, iż demokracja zachodnia została niejako zaszczepiona na grunt japoński, bynajmniej nie oznacza, że musi być ona w swoich założeniach w całości akceptowalna, chociaż liczy już 150 lat westernizacji. Jednak jej znaczenie jest niepodważalne w budowaniu dobrobytu Japonii po II wojnie światowej, co więcej stała się wręcz wzorcowym przykładem demokratycznego państwa azjatyckiego. To może świadczyć o tym, że koncepcja ustroju

demokratycznego ma uniwersalny charakter i możliwe jest wprowadzenie i adaptacja instytucji i rozwiązań demokratycznych w państwach o odmiennej specyfice, podłożu historyczno-kulturowym i mentalności społeczeństwa danego państwa. Takie ujęcie demokracji oznaczałoby jej relatywizację i nieprzywiązywanie większego znaczenia do jej amerykańskich czy europejskich korzeni. Bardzo istotną różnicę pomiędzy Japonią a państwami Zachodu stanowią wzorce kulturowe (tzw. wschodnioazjatyckie), które są zbiorem wartości, z którymi utożsamiają się Japończycy. Takimi wartościami dla społeczeństwa japońskiego są kolektywizm i zewnątrz-sterowność. Taka postawa jest przeciwieństwem w stosunku do postaw zakorzenionych w mentalności większości społeczeństw (jeśli nie we wszystkich) państw Zachodu. Chociaż fundamentem tego ustroju jest wola większości, to jednak za najważniejsze uznaje się nie tylko prawa jednostki i ich obronę, ale także przywileje.

Podejmując próbę oceny rozwoju demokracji japońskiej w sposób, który możemy określić jako tradycyjny, trzeba jednocześnie zaznaczyć, iż może ona stanowić jedynie część wywodu, a nie ujęcie całościowe z uwzględnieniem badania empirycznego. Jest ona konieczna, ale nie jest w stanie ukazać wszystkich cech istotnych w relacjach członka społeczeństwa z władzą, czy też uwypuklić wzajemne oczekiwania wobec siebie. Demokracja powinna te relacje regulować, ale nie jest do końca możliwe uzyskanie odpowiedzi na pytanie dotyczące jej kształtu i np. tego co zdecydowało o tym, że zdecydowali się poprzeć daną partię już po raz kolejny i jakie mają oczekiwania co do przyszłości, czy jakie są ich zdaniem zagrożenia dla procesu demokratycznego w ich państwie. Do istotnych różnic dotyczących kształtowania relacji pomiędzy jednostką a władzą w kręgu japońskim, a amerykańsko-europejskim jest inne źródło wywodzenia się i oparcia tychże wartości niż na Zachodzie. Wyjaśnieniem źródła, z którego wywodzą się i kształtują wartości japońskiego społeczeństwa jest ewolucja wartości społecznych, poczynając od wczesnej nowoczesności okresu Edo, aż do czasów współczesnych.

We współczesnym systemie społeczno-politycznym Japonii nadal dużą rolę i znaczenie ma wpływ dawnych reguł i wzorców. Japończycy wciąż pozostają pod wpływem neokonfucjanizmu, nowoczesnej myśli narodowej, a jednocześnie starają się trzymać rozwiązań demokratycznych wprowadzonych pod naciskiem Stanów Zjednoczonych.

Dokonując zestawienia wniosków dotyczących przebiegu ewolucji systemu politycznego współczesnej Japonii warto dokonać zdemaskowania mitu o gwałtownym wzroście i rozwoju Japonii, czyli jej wielkiego skoku z państwa feudalnego do państwa wysoko rozwiniętego i nowoczesnego, a po klęsce poniesionej w II wojnie światowej nadrobienia wszystkich opóźnień społeczno-gospodarczych i zdobycia pozycji dominującej w rozwoju cyfryzacji i nowych technologii.

Interesująca jest odpowiedź na pytanie o uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne, które wpłynęły na ewolucję systemu politycznego w Japonii, jej rozwój cywilizacyjny i osiągnięcie obecnej pozycji na arenie międzynarodowej. Do czynników, które niewątpliwie wpłynęły na kształtowanie zachowań i odzwierciedlanie postaw prospołecznych i prodemokratycznych Japończyków z pewnością należą mity będące istotną spuścizną historii i tradycji tego państwa. Mają one charakter nie tylko powszechny, ale także utylitarny i przyczyniają się do budowania zbiorowej tożsamości Japończyków, jednocześnie mając dosyć luźny związek z faktycznymi wydarzeniami historycznymi. Jako przykład możemy tutaj podać *Sakoku*, które było i nadal jest celowo nadużywane przez tych, którzy są przeciwnikami zagranicznych trendów i wpływów na japońską kulturę. Opierając się na historycznych źródłach wiemy, że nacjonaliści japońscy wykorzystywali tego rodzaju mity uważając, że izolacja na arenie międzynarodowej poprzez zamknięcie jej granic uniemożliwi wpływy zewnętrzne i tym samym pozwoli na wzmocnienie japońskiego ducha narodowego. Nacjonaliści doprowadzili do utrwalenia mitu o bezpiecznym państwie i dobrobycie Japonii, do którego mogą doprowadzić jedynie politycy przeciwni wpływom zewnętrznym. Mit jest czymś, co oddziałuje na wyobraźnię Japończyków, a także ma wpływ na ich postawy prospołeczne, polityczne i autentyczne zachowania wyborcze. Nadal nacjonaliści są przeciwnikami stosowania rozwiązań demokratycznych opartych na zachodniej demokracji.

Japonia jest państwem o specyficznym charakterze ze złożonym społecznie i politycznie społeczeństwem i jej badanie jest zawsze dużym wyzwaniem. Powinniśmy pamiętać o tym, że Japonia to nie jest państwo europejskie czy amerykańskie, a należy ona do zupełnie innego obszaru zarówno kulturowego, jak i cywilizacyjnego. Wpływy amerykańsko-europejskie zaczęły pojawiać się już od ok. 1868 r., we wszystkich właściwie dziedzinach życia w Japonii.

Analizując ewolucyjny proces budowania systemu politycznego Japonii po 1945 r., istotnym jest fakt powstawania i kształtowania organizacji i struktur demokratycznych, czy układu społeczno-politycznego, głównie przez elity władzy, które kontrolowały i wywierały zasadniczy wpływ na przebieg rozwoju i jego dynamikę. Nieuprawnione byłoby twierdzenie, że w Japonii nie ma demokracji, czy też to, że ma ona jedynie charakter fasadowy. Charakteryzuje się ona jednak pewnymi cechami szczególnymi, które nie do końca są tożsame z kształtem systemu, który został narzucony po II wojnie światowej, a stanowią raczej odzwierciedlenie wyobrażeń zbiorowych Japończyków, stąd możemy spotkać określenie „japońska demokracja".

Dlatego warto jest postawić pytanie o to, jak wyglądała japońska demokracja po 1945 r., a jak wygląda obecnie. Żeby możliwe było wskazanie różnic, to przede wszystkim należałoby dokonać komparacji tego samego systemu w różnych okresach. Możemy zauważyć,

iż instytucje i procedury demokratyczne od czasu ich wprowadzenia wykazują cechy większego skonsolidowania i ustabilizowania formy prawnej systemu. Należy podkreślić fakt, iż nie dokonano właściwie żadnych zmian w tym zakresie w Konstytucji Japonii od 1946 r., pomimo trwającej od lat dyskusji na ten temat. Udzielając odpowiedzi pod kątem ewolucji systemu demokratycznego w Japonii należy na to zagadnienie spojrzeć szeroko uwzględniając zarówno wyobrażenia społeczeństwa japońskiego, jak i ewolucję oczekiwań dotyczących wyboru i wymiany elit rządzących poprzez przeprowadzenie wyborów demokratycznych. Dopiero takie podejście umożliwia udzielenie odpowiedzi dotyczącej zmian jakościowych reżimu politycznego w Japonii. Trzeba też zauważyć, iż wraz z wprowadzeniem nowej ustawy zasadniczej, a tym samym nieznanych dotychczas Japończykom rozwiązań prawnych i instytucjonalnych, które miały zrewolucjonizować przyjęte w społeczeństwie relacje społeczne, rozumienie przez społeczeństwo japońskie wolności jednostki było zupełną abstrakcją i nieznanym pojęciem.

Wynika to z historycznego traktowania członka społeczeństwa japońskiego nie jako jednostki wolnej – suwerena, lecz wyłącznie instrumentalnie, jako poddanego cesarza, który swą wolę narzucał poddanym. Warto przypomnieć, że w historii Japonii pozycja cesarza ulegała różnym zmianom, np. rody arystokratyczne odbierały mu np. władzę ustawodawczą, ale nie zdarzyło się, żeby odebrano mu przywilej bycia głową narodu japońskiego, czy pozbawiono nimbu boskości. Dlatego podejmując wysiłek wskazania kierunku ewolucji systemu politycznego w Japonii po II wojnie światowej, warto się zastanowić nad tym, jakie znaczenie dla zmiany ustroju i wprowadzanych zmian demokratycznych miało pozostawienie przez Amerykanów w Konstytucji Japonii z 1946 r. instytucji cesarza. Społeczeństwo amerykańskie oczekiwało wyciągnięcia konsekwencji w stosunku do cesarza za zbrodnie wojenne popełnione przez Japończyków. Generał D. MacArthur, który był głównym dowodzącym, miał obowiązek uzgadniania z Waszyngtonem wszystkich działań dotyczących monarchy. Po spotkaniu MacArtura z cesarzem Hirohito generał, pomimo wątpliwości, zdecydował się jednak pozostawić cesarza na tronie, gdyż był przekonany, że będzie on bezwarunkowo wykonywał wszystkie polecenia władz okupacyjnych i jednocześnie będzie stanowić siłę jednoczącą naród i przyczyni się w ten sposób do przyśpieszenia i usprawnienia wprowadzanych reform i zmian demokratycznych. Ponadto sądził, że w ten sposób zapobiegnie masowym protestom, które ze względu na silną tradycję i przywiązanie społeczeństwa japońskiego do władcy, mogłyby się pojawić w jego obronie i wywołać zamieszki i destabilizację sytuacji. Ponadto uważał, że w ten sposób powstrzyma komunizm i szerzenie się wpływów sowieckich w Azji.

Wejście w życie nowej Konstytucji zupełnie zmieniło status, rangę i znaczenie cesarza, gdyż został on pozbawiony realnej władzy i miał jedynie pełnić wyłącznie funkcję reprezentacyjną, oprócz tego został zmuszony do wyrzeczenia się nimbu boskości. Wydana i ogłoszona 3 listopada 1946 r., w imieniu cesarza nowa Konstytucja Japonii, która weszła w życie 3 maja 1947 r., miała stanowić gwarancję podążania Japonii drogą demokracji, a jednocześnie dokument ten stanowił zabezpieczenie przez ponownym wejściem Japonii na drogę militaryzmu. Dla społeczeństwa amerykańskiego i środowisk międzynarodowych cesarz był wyłącznie symbolem militaryzmu i zdecydowanie opowiadały się one przeciwko koncepcji utrzymania cesarza na tronie, domagając się jego osądzenia za zbrodnie wojenne. Jednak Amerykanie zdecydowali się zachować instytucję cesarza w nowej konstytucji. Uzasadniali oni swoją decyzję m.in. tym, iż nie wiedział on o wielu podejmowanych przez militarystów działaniach wojennych. Kontrowersje i przebieg procesu decyzyjnego po II wojnie światowej związany z dalszym losem i rolą cesarza w Japonii był dosyć skomplikowany. Są różne opinie dotyczące zasadności utrzymania instytucji cesarza i usankcjonowania jego pozycji w Konstytucji Japonii z 1946 r. Jednak nie można zaprzeczyć, że zachowanie instytucji cesarza i utrzymanie monarchy na tronie miało wpływ na stabilizację nowo wprowadzanego systemu politycznego Japonii. Cesarz jako symbol narodu jednoczył Japończyków wokół nowej Konstytucji opartej o konstytucję Stanów Zjednoczonych, jak i budował pozytywne nastawienie społeczeństwa japońskiego do wprowadzanych zmian i reform prodemokratycznych opartych o zachodnie wzorce. Ważne jest także to, iż utrzymanie instytucji cesarza przez władze okupujące Japonii po 1945 r., stanowiło wyraz szacunku nie tylko dla spuścizny poprzednich japońskich pokoleń, uszanowania poczucia ciągłości historii, ale także pozwoliło na zachowanie tożsamości narodu japońskiego.

Dokonując analizy wpływu czynników zewnętrznych, jak i wewnętrznych na proces kształtowania się i stabilizacji systemu politycznego Japonii pomocne jest wskazanie istotnych elementów demokracji. Do ich wskazania niezbędne są odpowiednie wskaźniki i różnego rodzaju rankingi przeprowadzane przez np. think tanki i centra badawcze. Takim indeksem dotyczącym badania różnych czynników mających wpływ na proces demokratyzacji jest np. The Economist Democracy Index. Punktowane są w nim m.in. przebieg procesu wyborczego, działalność rządu, partycypacja i kultura polityczną, a także wolności obywatelskie. Warto przypomnieć, iż w 2012 r., Japonia znalazła się na 23 miejscu, co pozwoliło jej na znalezienie się w pierwszej grupie państw demokratycznych najwyżej ocenionych, a np. Polska zajęła miejsce 44. Ważne w tym badaniu jest rozumienie demokracji w szerokim znaczeniu, bada się również w jakim stanie znajduje się wolność słowa, głosowanie, uczciwe wybory i prawo do uczestnictwa w nich, a także prawo do bezstronnego procesu w przejrzystym systemie

sądownictwa. Warto też wspomnieć o Indeksie Fraser Institute, w którym demokracja utożsamiana jest z wolnością polityczną. Indeksem tym dokonuje się pomiaru wolności słowa, wyznania oraz zrzeszania się. Ponadto analiza obejmuje problemy związane z migracją, bezpieczeństwem, restrykcjami prawnymi i społecznymi mogącymi zagrażać wolności jednostki. W 2012 r., Japonia została sklasyfikowana na wysokim 9 miejscu, a dla porównania Polska znalazła się na miejscu 37.

Systematyzując i wyciągając wnioski na temat kierunków ewolucji systemu politycznego w Japonii po 1945 r., w oparciu o wyniki przeprowadzonych w pracy badań, nie ma podstaw do tego, żeby poddawać w wątpliwość kierunek zmian demokratycznych, które dokonały się w japońskim systemie politycznym. Rozwiązania i procedury demokratyczne wdrożone w Japonii po II wojnie światowej przez władze okupacyjne pod kierownictwem Amerykanów przyjęły się, pomimo wielu niedoskonałości nieobcych przecież także w demokratycznych systemach wielu państw o znacznie dłuższej historii i dorobku w zakresie funkcjonowania systemu demokratycznego. Jako przykład działających rozwiązań demokratycznych w Japonii możemy wskazać trójpodział władzy, konsolidację i stabilność systemu opierającego się na działających procedurach i instytucjach demokratycznych, formułę wyborczą, która umożliwia wymianę elit rządzących, działający system wyborczy, system partyjny stanowiący swoistego rodzaju konkurencyjność między aktorami sceny politycznej, regulacje prawne w zakresie ochrony równości osobistej polegającej na stosowaniu tych samych standardów wobec osób wywodzących się z różnych grup społecznych, wolności obywatelskich, czy możliwość dyskusji w kanałach informacji publicznej.

Stabilność systemu demokratycznego w Japonii przejawia się w zapewnieniu możliwości skutecznej alternacji władzy poprzez cykliczność wyborów i częstotliwość wynikającą z aktualnej sytuacji politycznej państwa. Warto przypomnieć, iż wybory w 2009 r., doprowadziły nie tylko do zmiany partii rządzącej, ale także spowodowały przejęcie pełnej władzy w izbie niższej przez zwycięskie ugrupowanie, analogicznie jak w 2012 r. Było to możliwe dzięki reformie prawa wyborczego w 1993 r. Aktualnie wybory do Izby Reprezentantów w Japonii odbywają się w oparciu o mieszany system wyborczy. W systemie tym zastosowano różne formuły przeliczania głosów na mandaty i charakteryzuje się on dwoma rodzajami okręgów wyborczych. W pierwszym z nich wyborca dysponuje jednym głosem, które oddaje na jednego kandydata w okręgu jednomandatowym. W drugim okręgu wyborczym głosowanie odbywa się na listę partyjną w jedenastu blokach regionalnych. Przeliczanie głosów na mandaty odbywa się z zastosowaniem proporcjonalnej metody d'Hondta.

Warto w tym miejscu podkreślić, że Partia Liberalno-Demokratyczna będąca największą partią na japońskiej scenie politycznej w większości odnosiła korzyści z obecnego

kształtu systemu wyborczego. Narzędziem bardzo pomocnym w umacnianiu pozycji lidera, a tym samym w obejmowaniu i sprawowaniu władzy była formuła SNTV. Tutaj podkreślmy, iż PLD w tym systemie wyborczym zawsze uzyskiwała najlepszy wynik i to zarówno pod względem zdobytych głosów, jak i liczby uzyskanych mandatów. Po przeanalizowaniu wyników wniosek jest oczywisty, iż największą przewagę w liczbie oddanych głosów PLD zdobywała w okręgach jednomandatowych.

W Japonii największą rolę w procesie wyborczym spełniają jednomandatowe okręgi wyborcze. Z bloków regionalnych wybieranych jest ponad stu parlamentarzystów mniej, ale dzięki formule proporcjonalnej d'Hondta, dochodzi do zmiany japońskiego rynku wyborczego. Reforma wprowadziła duże zmiany stając się niewygodną dla polityków, którzy mieli tylko poparcie lokalne. Do zwycięstwa danej partii nie wystarczy już tylko siła pojedynczego lidera okręgu, a musi ona grać zespołowo i zaprezentować program wyborczy, który znajdzie uznanie u potencjalnych wyborców. Na wyniki wyborów mają także wpływ nierówności pomiędzy wartością poszczególnych głosów w różnych okręgach wyborczych. Ważne miejsce w japońskim systemie politycznym ma potencjał parlamentarny partii opozycyjnych mogących w istotny sposób oddziaływać na pracę zarówno izb, jak i rządu.

Niektórzy badacze, w tym prof. Shujiro Yazawa, w połowie 2015 roku wskazywali na zagrożenie dla japońskiej demokracji ze strony zmian, wprowadzanych przez PLD po 1945 r., w kontekście przejrzystości demokracji i jej stabilności, a także monopolizacji sceny politycznej przez Partię Liberalno-Demokratyczną. Wskazywano, iż partia ta jest swego rodzaju machiną, która wykorzystując różne metody dominuje na japońskiej scenie politycznej od wielu lat. Shujiro Yazawa posądzał rząd Abe o lekceważenie i pomijanie spraw wizerunkowych, koniecznych do wyciągnięcia błędów historycznych popełnionych przez Japonię, pomijanie praw człowieka, współpracę z nacjonalistami, którzy domagali się edukacji opartej na kulcie monarchy. Pomimo, iż Japończycy z dystansem podchodzą do wszelkich zmian, to jednak oczekują od rządzących takiego kierunku działań, które przełożą się na nowe ożywienie we wszystkich sferach życia, zapewniając jej wszechstronny rozwój, dobrobyt i bezpieczeństwo.

W pracy zweryfikowano pozytywnie również drugą z założonych hipotez badawczych, która zakładała, że: *realizowany w Japonii model reżimu demokratycznego w większym stopniu zależy od kontekstu sytuacyjnego, okoliczności, układu sił politycznych, rywalizacji i interesów poszczególnych aktorów sceny politycznej niż formalnego układu instytucjonalnego wynikającego z Konstytucji Japonii z 1946 r.*

W związku z tak postawioną hipotezą założono, iż: do najistotniejszych czynników należą m.in.: tradycja ustrojowa, kultura i doświadczenia z przeszłości, obce wzorce ustrojowe i reguły demokratyczne, układ sił na scenie politycznej i interesy aktorów politycznych uczestniczących w rywalizacji o kształt równowagi instytucjonalnej, a także kontekst sytuacyjny. Opierając się na przeprowadzonych analizach źródeł stanowiących bazę badawczą niniejszej pracy w kontekście wyznaczenia cech swoistych dla japońskiego reżimu demokratycznego, możemy zauważyć, iż formy i treści demokracji nigdy nie są do końca takie same. Nawet przyjmując tylko skalę europejską widoczne są różnice reżimowe i systemowe. W przypadku Japonii te różnice w stosunku do europejskich czy amerykańskich zachowań wynikają zarówno z przywiązania Japończyków do tradycji, jak również z ich mentalności, ukształtowanych wzorców zachowań, czy też odmienności kulturowej, społecznej i politycznej. Warto również postawić pytanie. czy różnice te są jedynie spuścizną kulturową i historyczną, czy może stanowią wynik woli pewnych mechanizmów politycznych, które w sposób świadomy usiłują wpływać na wyobrażenia społeczeństwa. Możemy wysnuć wniosek, że w Japonii demokratyczne instytucje od chwili ich utworzenia symbolizowały postęp i uniwersalność. A inną ich cechą była umiejętność dostosowania form zapożyczonych z zagranicy, które zostały zaadoptowane i zasymilowane z treściami narzucanymi przez japońską kulturę i wyobrażenia zbiorowe japońskiego społeczeństwa. Japonia posiadając wschodnioazjatycką spuściznę w zakresie stosunków społecznych i politycznych nigdy nie będzie miała takich samych rozwiązań demokratycznych jak europejskie czy amerykańska demokracja, gdyż jest to po prostu niemożliwe. Japonia jako państwo demokratyczne przekonała się, iż system demokratyczny jest najlepszym sposobem na zorganizowanie państwa, które zapewnia wolność i odpowiedni poziom życia społeczeństwa. Japończycy uznali wyższość demokracji w stosunku do innych reżimowych rozwiązań.

Zasadniczym celem autora jest dookreślenie specyfiki modelu reżimu japońskiego po przedstawieniu teorii systemów i modeli politycznych wybranych państw. Można zauważyć, iż specyfika ta zdaje się podważać treści, które powinny ze sobą nieść demokracje (odnosząc się do zachodniego pojmowania pojęcia demokracja), pomimo, że instytucjonalne struktury są niemalże identyczne, gdyż zostały przekopiowane według wzorców zaczerpniętych z USA, czy Europy. Różnice są zauważalne, jeżeli chodzi o kwestie wolności słowa, podejścia do zapisów konstytucyjnych, równości systemu wyborczego i jego reprezentatywności, a także stosunku do praw mniejszości.

Analizując obecną konstytucję Japonii i toczącą się od lat dyskusję o potrzebie zmiany niektórych jej zapisów możemy wysnuć wniosek, iż chociaż Japończycy mają świadomość jej niedoskonałości, to jednak jak do tej pory nie dokonali w tym dokumencie postulowanych

zmian. Można także zaobserwować dosyć niechętny stosunek większości polityków do przeprowadzenia radykalnego przemodelowania systemu partyjnego. Taka postawa Japończyków jest tłumaczona odmiennością kulturową i może stanowić efekt deficytu zasadniczej refleksji i braku odpowiednich nawyków w kształtowaniu postaw obywatelskich. Podobnie jest, jeżeli weźmiemy pod uwagę legitymizowanie pozornej niechęci społeczeństwa japońskiego do partycypacji w kształtowaniu procesu decyzyjnego i korzystania w pełni ze swoich praw. Jednak należy wspomnieć o naruszaniu wielu ustanowionych prawnie procedur, jako przykład możemy tutaj podać afirmację błędów w procedurze wyborczej. Dokładna analiza zachowań umożliwia dogłębne zrozumienie istoty japońskiej demokracji. Warto w tym miejscu zauważyć, że widoczny jest także problem oddziaływania na wyobrażenia zbiorowe, a tym samym na tożsamość Japończyka.

Dynamiczny rozwój niezależnych sposobów i narzędzi komunikacji np. prasy po II wojnie światowej, a obecnie Internet, stworzył możliwość oddolnej kontestacji zasad, reguł i rozwiązań społeczno-politycznych. Elity japońskie analogicznie jak elity w innych państwach, nie są odizolowane od społeczeństwa i relacje ze społeczeństwem rozumieją nie tylko jako misję przewodzenia innym, ale przede wszystkim jako szansę dla samych siebie na budowanie własnej pozycji społecznej i tym samym na korzystanie z różnych profitów. Dlatego ze względu na historyczną przeszłość elit japońskich i ich pierwotne uprzywilejowanie w systemie autokratyzmu, mogą one nie być jeszcze w pełni gotowe i do końca zmotywowane do prowadzenia otwartego dialogu ze społeczeństwem.

Jeżeli założymy, że społeczeństwo powinno posłusznie wykonywać polecenia, to w istocie ograniczony i jednostronny staje się dialog z takim społeczeństwem. Takie elity rządzące mogą uważać, iż to właśnie one znają najlepiej oczekiwania i potrzeby społeczeństwa i dlatego ich pomysły nie należy poddawać pod dyskusje prowadzące do ich kontestacji, czy wręcz destabilizacji. W oparciu o przeprowadzone w pracy analizy w zakresie relacji zachodzących między władzą a społeczeństwem w Japonii: możemy przyjąć, iż dosyć specyficzny charakter, a także pewne ograniczenia dotyczące otwartej partycypacji w obszarze japońskiej demokracji stanowią wynik charakterystyki pierwotnych oczekiwań zbiorowych oraz są wypadkową kontroli sprawowanej przez długo utrzymujące się przy władzy elity w przepływie informacji, które posiadają odpowiednie struktury i narzędzia ich modelowania.

W okresie przed II wojną światową społeczeństwo Japonii nie posiadało dostępu do niezależnych mediów i ograniczona była zarówno wolność wypowiedzi, jak i wyboru. Także bezpośrednio po zakończeniu wojny ta sytuacja niewiele się zmieniała. Obawiano się kontestacji nowo wprowadzanego porządku, bo to nie odpowiadałoby władzom amerykańskim, które liczyły na wsparcie w ewentualnym sporze z Chinami, Związkiem Radzieckim i Koreą.

Ponadto ocalałe elity japońskie, którym udało się przetrwać amerykańską weryfikację, znów powróciły na stanowiska zajmowane przed klęską wojenną. Warto także podkreślić, iż przyjęcie przez Japonię z Zachodu instytucjonalnych rozwiązań, zostało praktycznie dostosowane do oczekiwań partii prawicowych, które sprawowały władzę. Japończycy taką formę nazywają racjonalną adaptacją zachodnich wzorców do japońskich koncepcji kulturowych.

Możemy więc postawić pytanie otwarte o to, jakie są oczekiwania Japończyków w stosunku do współobywateli, elit politycznych czy państwa. Jeżeli odpowiada im obecna sytuacja, którą kreuje ich demokracja, to nie należy się spodziewać istotnych zmian jakościowych w tym obszarze. A być może społeczeństwo japońskie będzie dążyło i to wbrew postawie elit rządzących do wykreowania nowych rozwiązań demokratycznych i to zarówno instytucjonalnych, jak i systemowych.

Jak pokazuje przeprowadzona analiza, japoński reżim definiowany zarówno w sensie sensu stricto, jak i sensu largo, pokazuje jakie są stosunki między rządem i głównymi aktorami sceny politycznej, a społeczeństwem japońskim. Przykładem powiązań i silnej pozycji lidera, który dominuje na politycznej scenie i stanowi jeden z najmocniejszych ośrodków politycznych jest PL-D, wchodzący w skład tzw. trójkąta władzy obejmującego: politykę, biznes i biurokrację. Układ ten utrzymuje się od wielu lat i ukazuje w niezbyt dobrym świetle nieformalność powiązań, które często stanowią źródło korupcji, nepotyzmu i nadużyć w życiu publicznym i zaburzają funkcjonowanie przejrzystych mechanizmów i procedur demokratycznych. Z całą pewnością możemy stwierdzić, iż ta partia nie zajmuje tej pozycji przez przypadek. Dzięki manipulowaniu elektoratem polegającym na wmawianiu elektoratowi braku alternatywy i to zarówno w sposób systemowy taki jak np. kontrolowanie informacji, czy wybory, ale także poprzez wzajemne powiązania i interesowność, oraz działając psychospołecznie poprzez sferę mityczną, manipulując wyobrażeniami zbiorowymi Japończyków.

Elity rządzące Japonią posiadające wieloletnie doświadczenie w rządzeniu państwem były wzmacniane przez biurokrację i biznes. Wyłania się z tego obraz bardzo silnego wpływu elit rządzących i manipulowanie lękami Japończyków.

Analizując cechy charakterystyczne reżimu systemu politycznego w Japonii nie można nie zauważyć problemów, które są bardzo ważne w kontekście kształtowania się japońskiej demokracji. Do istotnych problemów można zaliczyć, m.in.: izolowanie się elit japońskiej władzy od społeczeństwa, zajmowanie dominującej pozycji przez rody o długoletniej tradycji na scenie politycznej i społecznej, zawłaszczanie przez głównych aktorów sceny politycznej okręgów wyborczych poprzez wskazywanie następców, stwarzanie barier utrudniających nowym podmiotom zajęcie ważnej pozycji w polityce, biznesie czy biurokracji. Wspomniany

już wcześniej japoński trójkąt władzy jest strukturą niezwykle elitarną opierającą się na wzajemnych interesach i układach, która nie tylko przyczynia się do powstawania nierówności społecznych, ale również eliminuje równość szans i stoi w sprzeczności z wartościami i zasadami demokratycznymi. Ten przykład dobitnie pokazuje, kto rzeczywiście w Japonii sprawuje władzę. Takie wzajemne układy i powiązania między polityką, biurokracją a biznesem tworzą płaszczyznę do różnego rodzaju nadużyć i prowadzą nie tylko do osłabiania, wypaczania i deformowania procedur, ale także prowadzą do tworzenia fikcji i pozorów w działaniu mechanizmów demokratycznych. Prowadzi to nie tylko do erozji i kumoterstwa w uchwalaniu i stosowaniu prawa, ale również splata siecią wzajemnych zależności w obszarze finansów, biznesu i utrudnia oraz wypacza obieranie właściwych kierunków rozwoju demokratycznego państwa i pluralistycznego społeczeństwa.

Analizując zagadnienia dotyczące relacji władzy czy elit rządzących w Japonii ze społeczeństwem nie należy pomijać praktyki interpretacji i implementacji narzędzi systemowych. I tutaj uzasadnione wydają się być wątpliwości dotyczące jakości zarówno mechanizmów, takich jak chociażby same wybory, jak i kwestii takich, jak np. poszanowanie i respektowanie praw i swobód obywatelskich, czy chociażby proces kształtowania, wpływania i udostępniania informacji. Może to być częściowo wynik spuścizny kulturowej, ale duży wpływ na to mają też działania polityczne Partii Liberalno-Demokratycznej, która przez cały okres powojenny sprawowała kontrolę zarówno nad gabinetem rządowym, strukturami biurokracji, jak i biznesem. Zupełnie czymś innym jest kultura, która nie ma wiele wspólnego z interesami osobistymi i politycznymi głównych aktorów sceny politycznej, czy elit ekonomicznych, biurokratycznych, gospodarczych, politycznych, czy finansowych. Dla nich celem nadrzędnym było przede wszystkim utrzymanie się przy władzy wykorzystując swoją pozycję i instrumentalnie manipulując i grając lękami, obawami i wyobrażeniami społeczeństwa japońskiego. W tym miejscu warto podkreślić konformizm cechujący społeczeństwo japońskie, który możemy skategoryzować zarówno jako wadę, ale również zaletę. Dla Japończyków jednym z najważniejszych celów jest komfort i bezpieczeństwo egzystencjonalne. Nie chcą oni martwić się o swoją przyszłość, dlatego często ulegają populizmowi zarówno ze strony władzy, jak i partii politycznych. Taka postawa dużej części społeczeństwa japońskiego przyczynia się do braku rzeczywistych zmian i wyhamowywania implementacji reform. W ten sposób Japończycy umacniają w elitach rządzących poczucie nieomylności, jak i potrzebę sprawowania kontroli na społeczeństwem oraz ograniczania ingerencji pojedynczego członka społeczeństwa w proces decyzyjny.

Po II wojnie światowej widoczny jest pewien stereotyp opierający się na postkonfucjańskich wyobrażeniach Japończyków i myśleniu o społeczeństwie, jak o rodzinie.

To z kolei utrudnia, a czasem wręcz nawet uniemożliwia prowadzenie otwartej dyskusji i branie pod uwagę głosu obywateli. Wyborcy jedynie za pomocą karty do głosowania mogą wyrazić swój sprzeciw i niezadowolenie wobec elit rządzących, jak i wszystkich polityków ubiegających się o poparcie wyborców.

Giovanni Sartori jest zdania, że właściwie demokracji nie da się udowodnić w sposób logiczny, czy też wykazać lub zbudować, tak jak nie da się uzasadnić wyższości wartości demokratycznych nad wszelkimi innymi systemami wartości. Możliwe jednak jest dokonywanie porównań różnych reżimów i wskazywania cech wspólnych i różnic pomiędzy nimi, lub można badać rzeczywistość polityczną i zestawiać ją z zapisami formalno-prawnymi i działającymi instytucjami. Powinniśmy także pamiętać o różnicy między reżimem, a systemem politycznym, ponieważ reżim bywa często utożsamiany z systemem politycznym, gdy tymczasem reżim jest formą organizacji politycznej, odgrywającą istotną rolę stabilizacyjną systemu politycznego. Jego cechą jest to, że może być demokratyczny, albo niedemokratyczny, ale sam w sobie nie jest systemem politycznym, lecz tylko stanowi jedną z jego cech. Przy wskazywaniu charakteru reżimu będącego nieodłączną częścią składową każdego systemu politycznego i stanowiącego istotę relacji pomiędzy elitami władzy, a suwerenem, warto pokazać stosunki między mediami, a rządem japońskim i głównymi aktorami sceny politycznej. Nie trzeba zapewne nikogo przekonywać, jak ważną rolę w wolnych społeczeństwach odgrywają media Najważniejszą rzeczą w relacjach ze społeczeństwem jest obiektywizm i wolność prasy, która jest istotą dla tej profesji. Mierzeniem relacji między rządem, a mediami w Japonii zajmuje się organizacja, która nosi nazwę Reporterzy Bez Granic. Ocenia ona takie czynniki, jak niezależność, autocenzura (w Japonii jest ona szczególnie nasilona), pluralizm, prawo prasowe, transparentność, dostępność wolnych mediów. W tym zakresie w Japonii jest jeszcze bardzo wiele do zrobienia. Jak wynika z badań w 2014 r., Japonia znalazło się na 59 miejscu, a np. Polska na 19. Prowadzi to do wniosku, iż w Kraju Kwitnącej Wiśni jest jeszcze bardzo dużo do zrobienia w tym obszarze.

W pracy zweryfikowano także trzecią z założonych hipotez badawczych, że: w*e wstępnej fazie demokratyzacji występuje rozdźwięk między konstytucyjnym wzorcem, a reżimem politycznym sensu stricto i innymi uregulowaniami konstytucyjnymi. Po wejściu w fazę konsolidacji demokracji zmniejsza się ten rozdźwięk, choć prawdopodobieństwo jego całkowitego zaniku jest niewielkie.*

Jak wynika z przeprowadzonej w pracy analizy, we wstępnej fazie demokratyzacji występował swoisty rozdźwięk między konstytucyjnym wzorcem, a reżimem politycznym *sensu stricto*, ale po wejściu w fazę konsolidacji demokracji rozdźwięk ten zmniejszał się bez perspektywy całkowitego zaniku. W przypadku Japonii zakres zmian, ich trwałość, zbliżenie

do obcych rozwiązań instytucjonalnych, prawnych nie jest bowiem równoznaczne z całkowitym i pełnym odejściem od tradycyjnych wartości, norm społecznych obowiązujących w państwie, czy pełnego przyjęcia zachodniej kultury politycznej. Japonia posiada bardzo bogate dziedzictwo kulturowe, a jej mieszkańcy są mocno i nierozerwalnie przywiązani do tradycji i tożsamości kulturowej. Te cechy determinują nie tylko zachowania społeczne Japończyków wpływając na ich system wartości, stanowiąc dla nich swego rodzaju drogowskaz postępowania, ale przenikając ich mentalność, mają istotny wpływ na poziom zachodzących przemian i procesów demokratyzacji w tym kraju. Wnikliwa analiza kontekstu historycznego, a także charakteru relacji międzynarodowych z wszystkimi tego konsekwencjami pozwoliła na stwierdzenie, iż kontekst sytuacyjny, okoliczności, interesy poszczególnych aktorów sceny politycznej, warunkują przyjęcie rozwiązań demokratycznych. To właśnie katalog warunków inicjujących demokratyczne otwarcie stanowi istotną determinantę będącą jednocześnie zasadniczą wytyczną kierunku zmian instytucjonalnych w okresie tranzycji. Wzajemne oddziaływania, układ sił i wspomniane już relacje między podmiotami państwowymi, administracją, biznesem, politykami i czynnikami międzynarodowymi, w przypadku analizy systemu politycznego Japonii, przyczyniają się do wytyczenia ram przebiegu procesów transformacji ustrojowej, a także do konsolidacji i umocnienia demokratyzacji systemu.

Warto tutaj przypomnieć, iż jedną z zasadniczych cech ustanowionych w Konstytucji Japonii z 1946 r., jest równość praw wyborczych każdego obywatela. Jedną z cech skonsolidowanej demokracji jest to, że opiera się ona na równości, co oznacza, że wybory mają być równe zarówno w aspekcie formalnym, jak i materialnym. Równość formalna, którą jest taka sama ilość głosów przysługująca każdemu wyborcy i równość materialna wyrażona jednakową siłą tego głosu. Dlatego należy wskazać działania i procesy, które zdaniem autora niniejszej pracy naruszają podstawowe wartości demokratyczne, a tym samym szkodzą demokracji i prowadzą do rozdźwięku pomiędzy zapisami konstytucyjnymi, a praktyką polityczną. Przykładem takich działań jest występująca w Japonii niezgodna z konstytucją dyskryminacja wyborców w kontekście podziału na okręgi wyborcze i wartości materialnej pojedynczego głosu. Jest to na tyle istotny problem japońskiej demokracji, iż w 1964 r., Sąd Najwyższy zajął się problemem nierówności wyborczych. Wyodrębnionych zostało wówczas pięć nowych okręgów wyborczych i do dziewiętnastu postanowiono zwiększyć liczbę deputowanych wybieranych w tych nowoutworzonych okręgach wyborczych. W 1975 r., utworzono kolejnych sześć okręgów i dwadzieścia nowych miejsc do obsadzenia. Japońska Konstytucja nie ustala stałej liczby deputowanych do Izby Reprezentantów, jest to kwestia regulacji ustawowych. Poprzez dokonywanie podziału ponad reprezentatywnych okręgów na mniejsze, a z drugiej strony poprzez dodawanie mandatów w okręgach pod

reprezentatywnych dążono do zmniejszenia nierówności, co w konsekwencji doprowadziło do zwiększenia liczby deputowanych z 466 do 512.

Z Konstytucji Japonii wynika, że wszyscy obywatele są równi wobec prawa i niedopuszczalna jest jakakolwiek dyskryminacja w żadnej z dziedzin życia, w tym w dziedzinie politycznej. Jest to jednak trudne do spełnienia w systemie z jednomandatowymi okręgami wyborczymi, gdyż przyczyniają się one do tego, że wyborcy biorący udział w głosowaniu w danym okręgu wyborczym mogą nie mieć swojego deputowanego w parlamencie. W systemie proporcjonalnym zasada równej reprezentacji jest łatwiejsza do realizowania, jednak nie oznacza to, że w systemie większościowym czy hybrydowym, z jakim mamy do czynienia w Japonii, jest to niemożliwe. Rozwiązaniem, które umożliwia wypełnienie zasady równości szans jest sprawiedliwy podział mandatów między poszczególne okręgi wyborcze. Przedstawiając przyczyny dotyczące nierówności politycznych i społecznych i występującego rozdźwięku między zapisami konstytucyjnymi zarówno w kontekście równości i siły głosu wyborczego, jak równości szans ogólnospołecznych, trzeba podkreślić, iż istotną jego częścią są nierówności wynikające z demografii. Są one pomijane nie tylko przez administrację, ale także przez kolejnych rządzących, którzy starają się zachować status quo, w ten sposób przyczyniając się do powstawania i pogłębiania nierówności.

Analizując zapisy Konstytucji Japonii z 1946 r., i formułując wnioski dotyczące konstytucyjnego wzorca, a obecną sytuacją społeczno-polityczną Japonii nie sposób pominąć założenia, że państwo to po II wojnie światowej wzięło na siebie obowiązek pacyfistyczny, czyli wyrzeczenia się wojny. Stosowne zapisy znalazły odzwierciedlenie w preambule oraz w art. 9. Konstytucji. Chciałbym przedstawić różnice między prawem ustanowionym a rzeczywistym działaniem tej klauzuli. Generał McArthur tworząc nową Konstytucję Japonii w 1946 r., był zwolennikiem zawarcia w niej klauzuli wyrzeczenia się wojny i pacyfizmu Japonii, gdyż uważał, że będzie ona gwarantem zarówno wolności, jak i pokojowej współpracy Japonii z innymi państwami. Generał wiedział, że honor narodowy Japończyków jest dla nich wartością najwyższą i że właśnie on nie pozwoli im na niedotrzymanie ustanowionej klauzuli.

Począwszy od 1950 r., klauzula dotycząca pacyfistycznego charakteru Japonii poddawana była w wątpliwość, czego dowodem było powstanie Narodowych Rezerw Policji, które następnie przekształcono w Narodowe Siły Samoobrony. W 1954 r., otrzymały one nazwę Siły Samoobrony, co odpowiadało Stanom Zjednoczonym, ponieważ Japonia stała się ich sojusznikiem w ramach zimnej wojny. Obecnie w celu utrzymania pokoju i odstraszania ewentualnego agresora na terytorium Japonii rozmieszczone są wojska USA. Wynika to z podpisanego między Japonią a Stanami Zjednoczonymi porozumienia i ma stanowić zabezpieczenie na wypadek naruszenia pokoju przez Chiny czy Koreę Północną.

Jednak nie sposób dojść do wniosku, iż Siły Samoobrony są siłami zbrojnymi utrzymywanymi przez Japonię wbrew przyjętej w Konstytucji klauzuli. Ta sytuacja znakomicie obrazuje występujące w kulturze Japonii dwie postawy tzw. *honne i tatemae*. Co więcej Japonia w 2016 r., zgodnie z rankingiem Global Firepower zajmowała 7 miejsce, jeżeli chodzi o uzbrojenie, a przecież zgodnie z zapisami konstytucyjnymi, państwo to zobowiązało się do nieposiadania własnej armii.

Premier Abe w 2014 r., w swoich działaniach zapowiedział rozpoczęcie procesu rewizji Konstytucji. Wydaje się, że obecnie jego polityka w tym zakresie jest powoli, ale dosyć skutecznie realizowana. Możemy zauważyć, iż pacyfistyczny charakter powojennej Japonii został dosyć mocno ugruntowany w mentalności Japończyków, być może jest to wynik wielowiekowego szacunku, jakim darzyli oni i nadal darzą swoich przodków. Jednak obecny wyścig zbrojeń stawia przed Japonią nowe wyzwania w obszarze zapewnienia bezpieczeństwa swojemu państwu. Kraj Kwitnącej Wiśni nie może liczyć wyłącznie na ochronę ze strony USA, ponieważ Amerykanie muszą mierzyć się ze swoimi problemami i stojącymi przed tym państwem wieloma wyzwaniami. Analizując powołanie do życia Sił Samoobrony można dojść do wniosku, iż nie było to zgodne z intencją ducha klauzuli zawartej w preambule Konstytucji Showa z 1946 r., jak i samego art. 9. Japoński rząd od samego początku po uchwaleniu nowej Konstytucji starał się umiejętnie poruszać między przyjętą klauzulą, a podejmowanymi w tym obszarze działaniami. Należy jednak przyznać, iż w obecnej sytuacji geopolitycznej nie jest zadaniem prostym zapewnienie właściwej ochrony państwa bez posiadania własnego wojska, a obecnie Siły Samoobrony w Japonii są jego pełnowartościowym ekwiwalentem.

Konkludując możemy stwierdzić, iż klauzula wyrzeczenia się wojny, pomimo wielu przeciwników politycznych zgłaszających potrzebę jego rewizji, jest przepisem wciąż aktualnym. Zwolennicy wprowadzenia zmian w tej klauzuli, jako argument podają to, iż zapis ten nie przystaje do obecnej sytuacji geopolitycznej, w której znajduje się Japonia. Zagrożenia ze strony terroryzmu międzynarodowego, czy wyścig zbrojeń nakręcany przez takie państwa jak Chiny, czy Korea Północna, zmuszają Kraj Kwitnącej Wiśni do przewartościowania swojej postawy i stawiają nowe zadania w zakresie obronności państwa.

Podsumowując możemy stwierdzić, iż Konstytucja Showa z 1946 r., pomimo swojej niedoskonałości i nieprzystawania w pełni do uwarunkowań historycznych i tradycji Japonii wprowadziła w tym państwie fundamenty demokracji i wytyczyła kierunek demokratycznej ewolucji systemu politycznego opartego o wzorce zachodnie.

Warto przypomnieć, także to, że z chwilą wprowadzenia nowej Konstytucji Japonii wprowadzono zupełnie nowy, nieznany temu państwu ustój polityczny – ustrój demokratyczny, z instytucjami demokratycznymi, które Japończycy musieli zrozumieć, których musieli się

nauczyć i zaakceptować oraz zrozumieć ich znaczenie dla funkcjonowania nowego ładu ustrojowego swojego państwa. Przełomowym momentem stanowiącym punkt zwrotny w stosunku do historycznego rozumienia roli cesarza w Japonii było pozbawienie go nie tylko nimbu boskości, ale co istotne odebranie mu realnej władzy i sprowadzenie do roli symbolu jedności narodu. Jego uprawnienia zostały przejęte przez japoński parlament z premierem na czele. Odtąd parlament jako organ ustawodawczy stał się źródłem prawa. W jego skład wchodzili przedstawiciele będący bezpośrednimi wyrazicielami woli całego narodu japońskiego, a nie jak dotąd jedynym upoważnionym do uchwalania prawa był cesarz. Z dniem ogłoszenia, tj. 3 listopada 1946 r., nowej Konstytucji Japonii naród japoński przestał pełnić rolę poddanych cesarza, a stal się suwerenem – najważniejszym podmiotem w systemie demokratycznym, a Japonia przestała być Cesarstwem Japonii i przyjęła ustrój demokratyczny. Data uchwalenia nowej Konstytucji Japonii była jednocześnie końcem Cesarstwa Japonii, gdyż otworzyła nową kartę w historii tego państwa, które zostało włączone do rodziny państw demokratycznych z monarchią parlamentarną i noszącego nazwę Japonia.

Przechodząc do podsumowania naszych rozważań uprawnione jest stwierdzenie, iż demokracja w Japonii działa, a reżim japoński ma charakter demokratyczny. Świadczyć o tym mogą konstytucja chroniąca prawa i wolności obywatelskie, skonsolidowany i stabilny system społeczno-polityczny, cykliczność elekcji, ordynacja wyborcza uwzględniająca alternację elit władzy (w wyniku wyborów w latach 2009 i 2012 doszło do zmiany władzy), narzędzia komunikacji społecznej umożliwiające wymianę poglądów i dyskusję. Japończycy chcą po prostu sprawnej władzy, umiejącej rozwiązywać problemy społeczne i przeprowadzać potrzebne reformy. Japoński system demokratyczny ewoluuje, a świadczą o tym zachodzące przemiany i procesy będące odpowiedzią na zmieniający się świat. W 1993 r., nastąpiła reforma prawa wyborczego, która umożliwiła zmianę partii rządzącej. W ordynacjach wyborczych opierających się na hybrydowych systemach wyborczych podstawę stanowią jednomandatowe okręgi wyborcze. Ale dzięki formule proporcjonalnej d'Hondta to właśnie bloki regionalne wywierają największy wpływ na zmianę, mimo, iż wybiera się w nich ponad stu deputowanych mniej. Dużym problemem są dysproporcje w wartościach głosów pomiędzy okręgami wyborczymi, co ma niewątpliwie istotny wpływ na uzyskiwane w wyborach wyniki. Niezwykle istotnym sprawdzianem dla funkcjonowania faktycznego systemu demokratycznego jest miejsce, rola i znaczenie opozycji demokratycznej będącej cenzorem i organem kontrolującym rządzących. Stanowi ona także alternatywę dla elit sprawujących władzę. Obecna japońska opozycja ma niewielkie poparcie i nie potrafi dostosować swojego programu do oczekiwań społeczeństwa. Elity trzymające władzę w Japonii prezentują postawy świadczące o ich potencjale, a nawet wyższości i niechętnie patrzące na próby ingerencji ze strony zwykłych

obywateli w życie polityczne, za to chętnie kontrolujące poczynania społeczeństwa. Taka postawa elit politycznych była widoczna zarówno po II wojnie światowej, jak i dziś i jest pozostałością stereotypu z czasów Cesarstwa Japonii, gdy społeczeństwo podzielone było na stany. Analizując wszelkie zagrożenia dla transparentności, stabilności i przejrzystości demokracji japońskiej należy zauważyć brak alternatywy dla Partii Liberalno – Demokratycznej. W 2015 r., rząd pod przewodnictwem Shinzo Abe oskarżano o niechęć do wyjaśnienia błędów historycznych, wspieranie środowisk nacjonalistycznych, które negują wolność i prawa człowieka i prowadzenie edukacji opartej na posłuszeństwie i uległości wobec państwa.

Dużym problemem demokracji japońskiej jest tzw. żelazny trójkąt władzy, czyli nieformalny układ między biznesem, biurokracją, a elitami rządzącymi. Te powiązania istnieją jeszcze od czasów Meiji i wciąż ten skostniały układ nie został w żaden sposób poważnie rozbity. Ich wzajemne powiązania są źródłem wielu nadużyć, manipulacji, łamania prawa i korupcji.

Należy podkreślić, iż wielką rolę z uzdrawianiem wewnętrznej sytuacji społeczno-politycznej w Japonii po II wojnie światowej odegrali Amerykanie poprzez wprowadzenie w tym państwie zarówno nowej, demokratycznej Konstytucji Japonii wraz z rozwiązaniami instytucjonalnymi i procedurami demokratycznymi, jak i przybliżenie wzorców cywilizacji zachodnich.

Podsumowując możemy stwierdzić, że przyjęte w pracy hipotezy badawcze dotyczące wpływu czynników zewnętrznych na kształt systemu politycznego Japonii, jak również procesów mieszania się tradycji ustrojowej z nowoczesnością i jej roli w demokratyzacji, zostały zweryfikowane pozytywnie przy właściwym zastosowaniu wymienionych we wstępie metod badawczych.

Praca stanowi również studium przypadku, będące próbą ukazania prognozowanych zmian w obszarze praktyki politycznej, koniecznych do podjęcia i wdrożenia w Japonii, zarówno na poziomie państwa, jak i na poziomie prowadzonej polityki zagranicznej. Nowe wyzwania dla decydentów w przypadku tego państwa przeanalizowane zostały również z uwzględnieniem nieformalnego podejścia do reguł właściwych dla systemu demokratycznego. W przypadku Japonii stanowi to pewnego rodzaju swoisty standard i jest generowane przywiązaniem do tradycji czy historii. Pogłębienie istoty problemu badawczego, jaki został podjęty w pracy, o szerokie zbadanie czynników i uwarunkowań mających wpływ na system polityczny Japonii, historii, modeli funkcjonowania partii w tym państwie, pozwoliło na osiągnięcie założonego celu.

Bibliografia

Akty prawne

1. Konstytucja Japonii z dnia 3 listopada 1946 r. Weszła w życie 3 maja 1947 r./ tł. z jęz. jap. Teruji Suzuki, wstęp Teruji Suzuki, Warszawa Wydaw. Sejmowe, 2014. (Publikowany tekst konstytucji jest zgodny ze stanem prawnym na dzień 31 grudnia 2013 r. Od dnia uchwalenia Konstytucji do dnia niniejszej publikacji nie wprowadzono do niej żadnych zmian).

2. *Konstytucja Meiji* (*Dai-Nippon Teikoku Kenpō; Konstytucja Cesarstwa Wielkiej Japonii*) - proklamowana 11 lutego 1889 r., weszła w życie 29 listopada 1890 r. Biblioteka Sejmowa - Die Entstehung der Meiji-Verfassung: zur Rolle des deutschen Konstitutionalismus im modernen japanischen Staatswesen / Junko Ando (exlibrisgroup.com).

3. Ustawa o Regulacji Funduszy Politycznych z 29 lipca 1948 r. Ostatnia aktualizacja: 13 czerwca 2014 r. Ustawa nr 69.

4. Deklaracja Poczdamska z 26 lipca 1945 roku, [w:] J. Makowski (red.), „Zbiór Dokumentów" 1951, nr 9−10, s. 1540−1545.

Opracowania zwarte

1.Abe H., *Shinto*, Kawato S., *The Government and Politics of Japan,* University of Tokyo Press 1994.

2. Allemeyer B., *Right-Wing Authoritarianism*, University of Monitoba Press 1981.

3. Allen G. C., *A Short Economic History of Modern Japan 1867-1937*, London 1950.

4. Allison G. D., *The Structure and Transformation of Conservative Rule,* [w:] *Postawar Japan as History,* A. Gordon (red.), Los Angeles 1993.

5. Andressen C., *Krótka historia Japonii*, Warszawa 2009.

6. Antoszewski A., *Reżim polityczny*, [w:] A.W. Jabłoński, L. Sobkowiak (red.), *Studia z teorii polityki*, tom I, Wrocław 1999.

7. Antoszewski A. Herbut R., *Systemy polityczne współczesnego świata*, Gdańsk 2001.

8. Antoszewski A. Herbut R., *Systemy politycznej współczesnej Europy*, Warszawa 2006.

9. Antoszewski A., Herbut R. (red.), *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza,* Wrocław 1997.

10. Ardant P., *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris 2004.

11. Ashibe N., *Kempo*, wyd. 5, Tokio 2000.

12. Bailey P., *Postwar Japan. 1945*, Oxford 1996.

13. Balicki R., *Relacja między organami władzy wykonawczej – na drodze do systemu kanclerskiego?,* [w:] *Konieczne i pożądane zmiany w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 r.*, B. Banaszak, M. Jabłoński (red.), Wrocław 2010.

14. Banaszak B., *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych,* Warszawa 2007.

15. Banaszak B., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2001.

16. Bankowicz M., *Demokracja. Zasady, procedury, instytucje*, Kraków 2006.

17.Baran P.A., *Ekonomia polityczna wzrostu*, Warszawa 1963.

18. Barański M., *Samorząd terytorialny. Zmiany instytucjonalne: od demokracji bezpośredniej i przedstawicielskiej do partycypacyjnej,* Katowice 2013.

19. Bardach, J., Leśnodorski B., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2001.

20. Bingham G., *Wybory jako narzędzie demokracji. Koncepcje większościowe i proporcjonalne*, Warszawa 2006.

21. H. P. Bix, *Hirohito and the Making of Modern Japan*, New York 2001.

22. Blechinger V., *Corruption! Rough Political Contributions in Japan, Submitted for a TI workshop on corruption and political party funding in La Pietra*, Italy, October 2000.

23. Blondel J., *Comparative Government. An Introduction*, London 1995.

24. Blondel J., *Comparing Political Systems*, New York–Washington 1972.

25. Blondel J., *The Presidential Republic*, London 2015.

26. Błuszkowski J., D. Mider, Demokracja późnej nowoczesności, Warszawa 2012.

27. Bossak J., *Strategia rozwoju w punkcie zwrotnym*, PWN, Warszawa 1990.

28. Braud P., *Rozkosze demokracji*, Warszawa 1995.

29. Brownlee J., *Four stages of Japanese Kokutai [National Essence]*, British Columbia 2000.

30. Buckley S., *The Prime Minister and Cabinet*, Edinburgh 2006.

31. Cohen W., *The Cambridge History of American Foreign Relations*, Vol. VI, America in the Age of Soviet Power, 1945-1991, Cambridge 1999.

32. Connolly W. E., *Democracy, Pluralism and Political Theory*, Nowy Jork 2008.

33. Caplan B., *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*, Princeton 2007, s. 189.

34. Chantebout B., *Le régime parlementaire moniste: gouvernement d'assemblée*, [w:] *Mélanges Burdeau*, Paris 1977.

35. Cheibub J. A., *Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy,* New York 2007.

36. Cheibub J. A., Limongi F., *Legislative-Executive Relations*, [w:] *Comparative Constitutional Law,* T. Ginsburg, R. Dixon (red.), Northampton 2011.

37. Chmaj M., Skrzydło W., *System wyborczy w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2011.

38. Chmaj M., Żmigrodzki M., *Wprowadzenie do teorii polityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.
39. Chmielewski P., *Homo agens. Instytucjonalizm w naukach społecznych*, Warszawa 2011.
40. Christensen R., *The Ruiesof the Election Game in Japan*, [w:] R. J. Hrebenar, A. Nakamura (red.), *Party Politics in Japan: Political Chaos and Stalemate in the 2 Ist Century*, Londyn 2015.
41. Chu Y., Shin D., *South Korea and Taiwan,* [w:] Assessing the Quality of Democracy, red. L. Diamond, L. Morlino, Baltimore 2005.
42. Coleman L., *The Dragon in China and Japan*, New York 2008.
43. Colle A. B., Totten, G. O., *Socialist Parties in Postwar Japan,* New Heaven 1966.
44. Constant B., *Wykłady z polityki konstytucyjnej*, [w:] B. Sobolewska, M. Sobolewski, *Myśl polityczna XIX i XX w. Liberalizm*, Warszawa 1978.
45. Curtis G. L., *The Japanese Way of Politics*, Columbia University Press, 1988.
46. Czajkowski A., *System organów władzy państwowej jako kryterium demokracji*, [w:] *Studia z teorii polityki*, A. Czajkowski, L. Sobkowiak (red.), t. 3, Wrocław 2000.
47. Czajowski J., *Prezydent republiki w Ameryce Łacińskiej*, [w:] *Szkice o pozycji ustrojowej i statusie głowy państwa*, M. Grzybowski (red.), Kraków 2003.
48. Dahl R., *Demokracja i jej krytycy*, Kraków 1995.
49. Dahl R., *A Preface to Democratic Theory*, Chicago 1956.
50. Dahl R., *Demokracja i jej krytycy*, Warszawa 2012.
51. Dawidson R. H., W. J. Oleszek, *Kongres i kongresmeni*, Warszawa 1994.
52. Diamond L., Morlino L., *Introduction* [w:] *Assessing the Quality of Democracy*, L. Diamond, L. Morlino (red.), Baltimore 2005.
53. Dickinson M. J., *The President and Congress*, [w:] *The Presidency and the Political System*, M. Nelson (red.), Los Angeles–London–New Delhi 2014.
54. Dean M., Japan ese legał system, Wydawca: Cavendish Pub., Londyn 2002.
55. Dubel L., Korybski A., Markwart Z., *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, Zakamycze 2002.
56. Duhamel O., *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris 2003.
57. Duhamel O., *Régime semi-présidentiel,* [w:] *Lexique de science politique. Vie et institutions politiques*, O. Nay (red.), Paris 2008.
58. Duverger M., *Institutions politigues et droit constitutionnel. 1 – Les grands systemes politigues*, Paris 1978.
59. Duverger M., *Political Parties*, London 1965.
60. Easton D., *The Analysis of Political Structure, Routledge*, New York 1990.

61. Elgie R., *Semi-Presidentialism. Sub-Types and Democratic Performance*, New York 2011.
62. Emi K., *Government Fiscal Activity and Economic*, Growth in Japan, 1868-1960, Tokyo 1963.
63. Farris W., *Population, disease, and land in early Japan, 654–900,* United States of America 1985.
64. Ferdinand P., *Party Funding and Political Corruption in East Asia: The Cases of Japan, South Korea and Taiwan,* [w:] *Funding of Political Parties and Election Campaigns*, R. Austin, M. Tjernström (red.), International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm 2003.
65. Fisher L., *The Constitution between Friends. Congress, the President and the Law*, London 1978.
66. Flis A., *Wartości Wschodu i wartości Zachodu*, Kraków 2005.
67. Frédéric L., *Japan Encyclopedia*, United States of America 2002.
68. Frédéric, L., *Życie codzienne w Japonii u progu nowoczesności*, przeł. E. Bąkowska, Warszawa 1988.
69. Fuji S., Seiji T., *Tokyo: Yuhikaku 1944*, [w:] Yung – Hwan Jo, *Japanese Geopolitics and The Greater East Asia Co – Prosperity Sphere*, The American University Washington 1964.
70. Gaddis J., *Public Information in Japan under American Occupation*, Geneve 1950.
71. Ganne B., Lecter, Y., *Asian Industrial Clusters, Global Competitiveness and New Policy Initia-tives*. World Scientific Publishing 2009.
72. Garliccy A., L., *Wstęp*, [w:] *Konstytucja Japonii*, przeł. T. Suzuki, P. Winczorek, Warszawa 1990.
73. Gebethner S., *System rządów parlamentarno-gabinetowych, system rządów prezydenckich oraz rozwiązania pośrednie,* [w:] *Konstytucyjne systemy rządów*, M. Domagała (red.), Warszawa 1997.
74. Geddes B., *Initiation of New Democratic Institutions in Eastern Europe and Latin America In: Institutional Design in New Democracies: Eastern Europe and Latin America*, Eds. A. Lijphart C. H. Waisman Boulder 1996.
75. Gelei A., *Trendy wzrostu gospodarczego*, Warszawa 1974.
76. Gicquel J., E., *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris 2007.
77. Giddens A., *Socjologia*, Warszawa 2007.
78.Giddens A., *Życie w społeczeństwie posttradycyjnym*, [w:] U. Beck, A. Giddens, *Modernizacja refleksyjna. Polityka, tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności*, Warszawa 2009.

79. Gluck C., *„End" of the Postwar. Japan at the Turn of the Millenium,* [w:] *States of Memory: Continuities, Conflicts, and Transformations in National Retrospection*, J. Olick (red.), Michigan 2003.
80. Goodin R., Klingemann D., *Political Science: The Discipline. In: A New Handbook of Political Science,* ed. R.E. Goodin, H.-D. Klingemann, Oxford 1998.
81. Golinowski J., *Lek jako instrument medialnej wojny informacyjnej,* [w:] *Socjotechnika lęku w polityce*, F. Pierzchalski, J. Golinowski (red.), Bydgoszcz 2016.
82. Gordon A., *Nowożytna historia Japonii*, Warszawa 2010.
83. Górny W., *Samorząd terytorialny w Japonii, czyli paradoks dynamicznego rozwoju autonomii obywatelskiej w warunkach ograniczonej decentralizacji,* [w:] *Współczesna Japonia. Dylematy i wyzwania*, J. Marszałek-Kawa, K. Skonieczka (red.), Toruń 2014.
84. Górski G., Salmanowicz S., *Historia ustrojów państw*, Warszawa 2001.
85.Grzybowski M., *System rządów (Sejm — Prezydent — Rada Ministrów)*, [w:] *System rządów Rzeczypospolitej Polskiej. Założenia konstytucyjne a praktyka ustrojowa,* M. Grzybowski (red.), Warszawa 2006.
86. Christensen R., *The Ruiesof the Election Game in Japan*, [w:] R. J. Hrebenar, A. Nakamura (red.), *Party Politics in Japan: Political Chaos and Stalemate in the 2 Ist Century*, Londyn 2015.
87. Hall J.W., *Japonia od czasów najdawniejszych do dzisiaj,* Warszawa 1979.
88. Hallowell J.H., *Moralne podstawy polityki*, Warszawa 1993.
89. Heideking J., *Wprowadzenie. Powstanie i historia amerykańskiej prezydentury*, [w:] *Prezydenci Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. 44 portrety od Waszyngtona do Baracka Obamy*, J. Heideking (red.), Wrocław 2016.
90. Held D., *Modele demokracji*, Kraków 2010.
91. Helma S., *Rywalizacja wyborcza i marketing polityczny w Japonii podczas wyborów w 2009 r.*, Warszawa 2009.
92. Heringa A.W., Kiiver P., *Constitutions Compared. An Introduction to Comparative Constitutional Law*, Cambridge–Antwerp–Portland 2012.
93. Hilska V., *Dzieje i kultura narodu japońskiego. Krótki zarys*, Warszawa 1957.
94. Hirschmeier J., *The Origins of Entrepreneurship in Meiji Japan*, Harvard 1964.
95. Hitoshi K., *Shin chiho jichi ho – New local autonomy law*, Tokyo 1999.
96. Hix S., *System polityczny Unii Europejskiej*, Warszawa 2010.
97. Hofstede G., *Kultury i organizacje*, tłum. M. Durska, Warszawa 2000.
98. Hori H., *The Changing Japanese Political System*, Nowy Jork 2005.
99. Hrebenar R. J., *Japan's New Party System,* Westview Press 2000.
100. Huntington S., *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995.

101. Huntington S., *Przyszłość demokracji*, tłum. Marek Tabin, Wyd. Myśl, Warszawa 1985.
102. Iskenderow A., *Toyotomi Hideyoshi*, Warszawa 1991.
103. Izydorczyk J., *Hanzai znaczy przestępstwo*, Warszawa 2008.
104. Jansen M., *The Making of Modern Japan*, Harvard 2002.
105. Jaźwiński R., *Historiozoficzne meandry mitu „Nowego Państwa" (mitu założycielskiego). Próba interpretacji schematu dziejowego IV RP*, [w:] *Mity, symbole i rytuały we współczesnej polityce*, B. Szklarski (red.), Warszawa 2008.
106. Jednaka W., *Gabinety koalicyjne w III RP*, Wrocław 2004.
107. Jofan N., *Dawna kultura Japonii,* Warszawa 1977.
108. Jones C. J., *The American Presidency. A Very Short Introduction*, New York 2007.
109.J. Josephson J., *The Invention of Religion in Japan*, Londyn 2009.
110. Kamiński A. Z., *Instytucje polityczne wobec układów nieformalnych: nomadzi instytucjonalni i flexianie*, [w:] *Instytucje: konflikty i dysfunkcje*, M. Jarosz (red.), Warszawa 2012.
111. Karolak K., *Proces decyzyjny i wywieranie wpływu w japońskiej polityce na przykładzie rządów Partii Liberalno-Demokratycznej*, [w:] *Współczesna Japonia. Dylematy i wyzwania*, J. Marszałek-Kawa, K. Skonieczka (red.), Toruń 2014.
112. Karolczak K., *Kokkai-parlament Japonii*, Warszawa 1995.
113. Karolczak K., *Specyfika systemu politycznego Japonii*, [w:] *Japonia: mocarstwo na rozdrożu*, E. Potocka, M. Pietrasiak (red.), Łódź 2004.
114. Karolczak K., *System konstytucyjny Japonii,* Warszawa 1999.
115. Karolczak K., *Konstytucja Japonii u progu XXI w. (w 50. rocznicę wejścia w życie)*, [w:] *Państwo, demokracja, samorząd. Księga jubileuszowa na sześćdziesięciopięciolecie Profesora Eugeniusza Zelińskiego*, T. Mołdawa (red.), Warszawa 1999.
116. Katz R. S., *Democracy and Elections*. New York–Oxford 1997.
117. Kelly A. C., Williamson, J. G., *Lessons from Japanese Development. An Analitical Economic History*, Chicago and London, 1974.
118. Kepplinger H.M., Demontaż polityki w społeczeństwie informacyjnym, Kraków 2007.
119. Kerr A., *Dogs and Demons. Fall of Modern Japan*, Penguin Books, London 2001, Kraków 2008.
120. Kijowski M., *System polityczny współczesnej Japonii* [w:] IDO: *Ruch dla kultury – movement for culture*, Tom III, Wydawnictwo Stowarzyszenie Idokan Polska, Rzeszów 2002.
121. Kimitada M., *Neither East nor West But All Alone*, [w:] *Japan Examined: Perspectives on Modern Japanese History*, H. Wray, H. Conroy (red.), Honolulu 1983.
122. Kishimoto K., *Politics in modern Japan. Development and Organisation*, Tokyo 1995.

123. Kitagawa J. M., *Religion in Japanese History*, Columbia University Press, New York 1966.
124. Konishi W. S., *Japans History 2009 Elections: Implications for U.S, Interests,* The Tokyo Foundation 2009.
125. Korybski A., L. Leszczyński, A. Pieniążek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Lublin 2000.
126. Kość A., *Filozoficzne podstawy prawa japońskiego w perspektywie historycznej*, Lublin 2001.
127. Kotański W., *Japońskie opowieści o bogach*, Warszawa 1990.
128. Kotański W., *Opowieści o pierwszych władcach japońskich*, Warszawa 1990.
129. Kowalski J., *Państwo a system polityczny*, [w:] K. Opałek (red.), *Z zagadnień teorii polityki*, Warszawa 1978.
130. Kozielecki J., *Cywilizacja strachu i kultura nadziei*, „Nauka" 2/2007.
131. Kozowski S. G., *Systemy ekonomiczne*, Lublin 2004.
132. Kozyra, A., *Samurajskie chrześcijaństwo*, Warszawa 1995.
133. Kryszeń G., J*aponia* [w:] *Systemy ustrojowe państw współczesnych*, S. Bożyk, M. Grzybowski (red.), Białystok 2012.
134. Kubas S., *Konsolidacja demokracji w systemie politycznym. Przykład powojennej Japonii (1945–2010),* Katowice 2011.
135. Kuznetsa S., *Modern Economic Growth, Rate, Structure, and Spread,* New Haven and London 1967.
136. Landes, D. S., *Japan and Europe: Contrasts in Industrialization* [w:] Lockwood, *The State and Economic Enterprise in Japan*, New Jersey 1965.
137. Large S., *Emperor Hirohito and Showa Japan. A Political Biography*, Londyn 1996.
138. Lauvaux P., *Les grandes démocraties contemporaines*, Paris 2004.
139. Lee M., *Confucian Traditions Modern East Asia: Their Destinies and Prospects*, Wiesbaden 2010.
140. Levy Y., *The End of Environmentalism (as We Know It)*, [w:] *Liberal Democracy and Environmentalism*, M. Wissenburg, Y. Levy (red.), Londyn 2004.
141. Lenin W. I., *Dzieła, t. 15*, Warszawa 1956.
142. Leszczyński L., *Japonia: kontynuacja i negacja*, Lublin 1994.
143. Levine S. B., *Industrial Relations in Postwar Japan*, Urbana 1957.
144. Lijphart A., *Paterns of Democracy*: *Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, New Haven 1999.
145. Linz J.J., *Authoritarian Regime: Spain, Mass Politics*, Studies in Political Sociology, New York 1970.

146. Linz J.J., *Totalitaryzm i autorytaryzm*, J. Szczupaczyński (wybór i opracowanie), *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki*, Warszawa 1995.
147. Linz J.J., *Wady systemu prezydenckiego*, [w:] *Przyszłość demokracji. Wybór tekstów*, Warszawa 2005.
148. Lockwood W., *The Economic Development of Japan: Growth and Structural Change*, 1868-1938, Princeton 1954.
149. Löschnak F., *Rząd i parlament*, [w:] *Parlament Republiki Austrii*, H. Schambeck (red.), Warszawa 1997.
150. Ludwikowski R., *Prawo konstytucyjne porównawcze*, Toruń 2000.
151. Łuczko M., Hirobumi I., *Czołowi politycy Japonii okresu Meiji (1868-1912*), Warszawa 2006.
152. Łopatka A., *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 1975.
153. MacArthur D., Reminiscences, New York 1964.
154. Maddison A., *Economic Growth in Japan and the USSR*, London 1969.
155. Magnusson L., Ottosson, J., *Path Dependence: Some Introductory Remarks In: The Evolution of Path Dependence*, Cheltenham 2009.
156.Maki J.M., *The Constitution of Japan: Pacifism, Popular Sovereignty and Fundamental Human Rights*, [w:] *Japanese Constitutional Law*, P.R. Luney jr., K. Takahashi (red.), Tokio 1993.
157. Małajny R. M., *Amerykański prezydencjalizm*, Warszawa 2012.
158. Małajny R. M., *Rozdział władzy w systemie parlamentarnym*, [w:] *Parlamentarny system rządów. Teoria i praktyka*, T. Mołdawa, J. Szymanek, M. Mistygacz (red.), Warszawa 2012.
159. Małajny R. M., *Trzy teorie podzielonej władzy*, Katowice 2003.
160. March J. G., Olsen J. P., *The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life "The American Political Science Review*", Cambridge University Press 1984.
161. Massot J., *Chef de l'État et chef du Gouvernement. Dyarchie et hierarchie*, Paris 1993.
162. Matyja R., *Przywództwo i instytucje*, [w:] *Budowanie instytucji państwa 1989–2001. W poszukiwaniu modelu*, I. Jackiewicz (red.), Warszawa 2004.
163. McKenzie R., *British Political Parties*, New York 1955.
164. Melanowicz M., *Literatura japońska, tom 1*, Wydawnictwo PWN 1994.
165. Melanowicz M., *Polisystemowość i polisemizm w cywilizacji i kulturze japońskiej, Wartości wschodu i wartości zachodu spotkania cywilizacji*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2006.
166. Mezey M. L., *Presidentialism. Power in Comparative Perspective*, London 2013.
167. Michihiro K., *Local Government in Japan,* Tokyo 2010.

168. Michio M., *Local Power in the Japanese State*, Berkeley 1997.
169. Minami R., Ono A., *Economic Growth with Dual Structure: An Econometric Model of the Prewar Japanese Economy*, Tokyo 1972.
170.Młodawska J., *Japonia. Państwo a sektor prywatny*, Warszawa 1999.
171. Morishima M., *Why has Japan succeeded?*, Cambridge University Press, 1982.
172. Mosca G., *The Ruling Class, McGraw Hill*, New York 1939.
173. Nakano M., *The Changing Legislative Process in the Transitional Period,* [w:] *Japanese Politics Today*. *Beyond Karaoke Democracy*, New York 1997.
174. Nishino N., *Changing Histories: Japanese and South African Textbooks in Comparison (1945-1995)*, Gottingen 2011.
175.Noda Y., *Introduction au droit japanais*, Paryż 1966.
176. Nohlen D., *Prawo wyborcze i system partyjny. O teorii systemów wyborczych*, Warszawa 2004.
177. Norman E. H., *Japan's Emergence as a Modern State: Political and Economic Problems of the Meiji Period*, New York 1946.
178. Norris P., *Driving Democracy. Do Power-Sharing Institutions Work*? Cambridge 2008.
179. Ohkawa K., Rosovsky H., *Japanese Economic Growth. Trend Acceleration in the Twentieth Century*, Stanford and London 1973.
180. Ohsugi S., *The Organisation of Local Government Administration in Japan*, Tokyo 2009.
181. Ozawa I., *Blueprint for New Japan. The Rethinking of Nation* – tłumaczenie: L. Rubinfein, Kodansha, International, Tokyo-New York-London 1994.
182. Pałasz-Rutkowska E., Starecka K., *Historia Państw Świata w XX w. Japonia*, Warszawa 2004.
183. E. Pałasz-Rutkowska, *Cesarz Meiji – symbol nowych czasów* (red.), *Japonia okresu Meiji – od tradycji ku nowoczesności,* Warszawa 2006.
184. Pałecki K., *Wprowadzenie do normatywnej teorii władzy politycznej*, [w:] *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*, B. Szmulik, M. Żmigrodzki (red.), Lublin 2002.
185. K. Pałecki, *O potrzebie wizji dobrego państwa*, [w:] *Wizje dobrego państwa. Idee i teorie*, A. Lisowska, A. Jabłoński (red.), Toruń 2007.
186. Parini P., *Les institutions politiques*, Paris 1984.
187. Pasierbiński T., *Monarchie świata: poczet rodów królewskich*, Wydawnictwo ISKRY, Warszawa 2002.
188. Pempel T. J., *Democracy in Japan*, [w:] *Japan. A new kind of superpower?,* C. Garby, M. Brown Bullock (red.), Baltimore, University Press, London 1994.
189. Pietraś Z. J., *Decydowanie polityczne*, Warszawa-Kraków 2000.

190. Piewzner J. A., *Gosudarstwo w ekonomikie Japonii*, Moskwa 1976.
191. Pigulewskaja E. A., *Tieorii ekonomiczeskogo rosta w burżuaznoj politekonomii Japonii*, Moskwa 1976.
192. Podolak M., Żmigrodzki, M. *System polityczny i jego klasyfikacje* [w:] *Współczesne systemy polityczne*, M. Żmigrodzki, B. Dziemidok-Olszewska (red.), Warszawa 2013.
193. Polit J., *Hirohito, cesarz Showa (1901-1989)*, [w:] *Smutny kontynent. Z dziejów Azji Wschodniej w XX w.*, J. Polit (red.), Kraków 2002.
194. Polsby N. W., *Some Landmarks in Modern Presidential-Congressional Relations*, [w:] *Both Ends of the Avenue. The Presidency, the Executive Branch and the Congress in the 1980s*, A. King (red.), Washington–London 1983.
195. Popławska E., *Instytucja prezydenta w systemie politycznym V Republiki Francuskiej*, Warszawa 1995.
196. Popławska E., *Tennō – doktryna, prawo, praktyka. Instytucja cesarza w perspektywie reformy konstytucji Japonii,* [w:] *Konstytucja i władza we współczesnym świecie. Doktryna – prawo – praktyka,* Warszawa 2002.
197. Potocka E., *Współczesna Japonia: Mocarstwo na rozdrożu*, Łódź 2004.
198. Prélot H. P., *La V e République à l'anglaise ou la fi n du «présidentialisme»*, [w:] *Les 50 ans de la Constitution,* D. Chagnollaud (red.), Paris 2008.
199. Quermonne J., L., *Les régimes politiques occidentaux*, Paris 2000.
200. Rhodes R. A., *From Prime Ministerial Power to Core Executive. In: Prime Minister, Cabinet and Core Executive*, R.A.W. Rhodes, P. Dunleavy (red.), London 1995.
201. Richardson B., *Japanese Democracy. Power, Coordination and Performance. Yale University Press,* London 1997.
202. Riggs F., W., *Presidentialism: A Problematic Regime Type*, [w:] *Parliamentary versus Presidential Government*, A. Lijphart (red.), New York 1992.
203. Ringen S., *What Democracy Is For: On Freedom and Moral Government*, Princeton 2007.
204. Rix A., *Japan's economic aid: policy-making and politics*, Londyn 1980.
205. Rosanvallon P., *Kontrdemokracja. Polityka w dobie nieufności*, Wrocław 2011.
206. Roskin M. G., Cord R. L., Medeiros J. A., *Wprowadzenie do nauk politycznych*, Poznań 2001.
207. S. Ryang, *The Great Kanto Earthquake and the Massacre of Koreans in 1923: Notes on Japan's Modern National Sovereignty*, „Anthropological Quarterly" 2003.
208.S. Salmonowicz, *Historia ustrojów państw*, Warszawa 2001.
209.Samaryna H., *Deflacja w Japonii*, PWE, Warszawa 2010.

210. Sarnecki P., *Współczesne rozumienie podziału władzy*, [w:] *Nowa Konstytucja RP – wartość, jednostka, instytucje*, K.B. Janowski (red.), Toruń 2007.
211. Sartori G., *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, London 1997.
212. Sartori G., *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, Cambridge 1976.
213. Sartori G., *Teoria demokracji*, Warszawa 1998.
214. Sasatami R., *Kodai-nihon-no minzoku-to seikatsu*, Tokio 1962.
215. Saward M., *Demokracja*, Warszawa 2008.
216. Schulze H., *La position du Président du Reich dans la République de Weimar*, [w:] *Les régimes semiprésidentiels*, M. Duverger (red.), Paris 1986.
217. Schumpeter J. A., *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Warszawa 2009.
218. Sekuła P., *Kultura polityczna a konsolidacja demokracji*, Kraków 2009.
219. Sepkowski A., *Człowiek a przyszłość*, Toruń 2005.
220. Shimizu A., *West/Japan Dichotomy in the Context of Multiple Dichotomies*, [w:] *Dismantling the East-West Dichotomy: Essays in Honour of Jan Van Bremen*, J. Hendry, Heung Wah Wong (red.), Nowy Jork 2006.
221. Shindo M., Kawato S., *The Government and Politics of Japan*, Tokyo 1994.
222. Shun'ichi F., Toshihiro M., *Japan's Road to Pluralism: Transforming Local Communities in the Global Era,* Tokyo 2003.
223. Sielski J., *Teoretyczne aspekty przywództwa politycznego. Casus Polski*, Toruń 2013.
224. Silverman D., *Interpretacja danych jakościowych*, Warszawa 2009.
225.Skrabacz E., *Ogarnąć przeszłość – polityczność historii i pamięci w III RP*, [w:] *Targowisko przeszłości. Społeczne konsekwencje popkulturowych sposobów opowiadania o świecie minionym*, E. Nieroba (red.) Warszawa 2011.
226. Skrzydło W., *Ustrój polityczny w świetle Konstytucji z 1997 r.,* Warszawa 2008.
227. Smith T. C., *Political Change and Industrial Development in Japan: Government Enterprise 1868-1880*, Stanford 1955.
228. Soberg M., Wattenberg M. P., *Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds,* Now York 2001.
229. Sobolewska-Myślik M., *Partie i systemy partyjne na świecie*, Warszawa 2004.
230. Sokolewicz W., *Niektóre problemy działania egzekutywy na tle Konstytucji z 1997 r.*, [w:] *Prawa człowieka. Społeczeństwo obywatelskie. Państwo demokratyczne. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Pawłowi Sarneckiemu*, P. Tuleja, M. Florczak-Wątor, S. Kubas (red.), Warszawa 2010.

231. Sokół W., *Geneza i ewolucja systemów wyborczych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin 2007.
232. Sokół W., Żmigrodzki M., *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, Lublin 2008.
233. Sosnowski, L., *Natura – ciało – kultura uwagi na temat Japonii*, Kraków 2011.
234. *Sources of Japanese Tradition*, T. de Bary (red.), Nowy Jork 1964.
235. Splisgart J., *Obrzędowość rodzinna w Japonii. Społeczny wymiar obrzędów przejścia oraz kultu zmarłych dawniej i dziś,* Wrocław 2005.
236. Stockwin J., *The Need for Reform in Japanese Politics*, [w:] *The Vitality of Japan: Sources of National Strength and Weakness*, A. Clesse,T. Inoguchi i in. (red.), Nowy Jork 1998.
237. Sugimoto Y., *An Introduction to Japanese Society*, Cambridge 1997.
238. Sutor J., *Prawo dyplomatyczne i konsularne*, Warszawa 1993.
239. Suzuki D., *Zen i kultura japońska*, Kraków 2009.
240. Suzuki T., Winczorek, P., *Konstytucja Japonii*, Wrocław 1990.
241. Swanson P. L., Chilson C., *Nanzan guide to japanese religions*, United States of America 2006.
242. Szymanek J., *Determinanty amerykańskiego systemu prezydenckiego*, [w:] *Idee, instytucje i praktyka polityczna Stanów Zjednoczonych Ameryki,* P. Laidler, J. Szymanek (red.), Kraków 2014.
243.Szymanek J., *System rządów Republiki Kazachstanu: przyczynek do badań nad poradzieckimi systemami politycznymi,* [w:] *W kręgu zagadnień konstytucjonalizmu oraz współczesnego państwa*, V. Serzhanova (red.), Rzeszów 2015.
244. Szymanek J., *Systemy rządów w krajach WNP: metodologia badań ustrojowo porównawczych,* [w:] *Przywództwo, elity i transformacje w krajach WNP*, T. Bodio (red.), Warszawa 2010.
245. Takahashi, M., *Modern Japanese Economy since the Meiji Restoration*, Tokio 1967.
246.E. Takemae, *Allied Occupation of Japan*, New York 2002.
247. Tanaka H., *Evaluation in Local Governments in Japan*, Tokio 2009.
248.N. Tomita, A. Nakamura, R. J. Hrebenar, *The Liberal Democratic Party: The Ruling Party of Japan*, [w:] *The Japanese Party System*, R. J. Hrebenar (red.), Boulder 1992.
249. Totman C., *Historia Japonii*, Kraków 2009.
250. Tselichtchev I., Debroux P., *Asia's Turning Point*. John Wiley and Sons, Singapore 2009.
251. Tocqueville de A., *O demokracji w Ameryce*, Warszawa 1976.
252. Tsuru S., *Essays on Japanese Economy*, Tokyo 1958.
253. Tsutsui W. M., *A companion to japanese history*, Singapore 2009.

254. Tubielewicz J., *Historia Japonii*, Wrocław 1984.
255. Tubielewicz J., *Mitologia Japonii*, Warszawa 1977.
256. Tubielewicz J., *Od mitu do historii, Wykłady o Japonii*, Warszawa 2006.
257. Turnbull S., *Samuraje. Dzieje japońskich wojowników*, Warszawa 2007.
258. Turpin D., *Le régime parlementaire*, Paris 1997.
259. Tushnet M., *The Constitution of the United States of America. A Contextual Analysis*, Portland 2009.
260. Uziębło P., *Zasada równości wyborów parlamentarnych w państwach europejskich i południowoamerykańskich*, Warszawa 2013.
261. Varley P., *Kultura japońska*, Kraków 2006.
262. Wallner M., *Koncepcje teoretyczne systemu rządów*: *źródła, założenia, krytyka*, [w:] *Systemy rządów w perspektywie porównawczej*, J. Szymanek (red.), Warszawa 2014.
263. Wei T., *The birth of Japan,* China 1975.
264. Węgrzecki J., *Wpływ, autorytet, dominacja. Teorie władzy i ich struktura*, Warszawa 2011.
265. Wheare K. C., *Ciała ustawodawcze*, New York 1990.
266. Wiatr J. J., *Marksistowska teoria rozwoju społecznego*, Warszawa 1973.
267. Wiatr J. J., *Socjologia polityki*, Warszawa 2002.
268. Widacki J., *Przestępczość i wymiar sprawiedliwości karnej w Japonii*, Lublin 1990.
269. Williams R., *Aspects of Party Finance and Political Corruption*, [w:] R. Williams, *Party Finance and Political Corruption*, New York 2000.
270. Winczorek P., *Wstęp do nauki o państwie*, Warszawa 1997.
271. Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Warszawa 2013.
272. Wojtasik W., *Funkcje wyborów w III Rzeczypospolitej. Teoria i praktyka*, Katowice 2012.
273. Wołek A., *Demokracja nieformalna. Konstytucjonalizm i rzeczywiste reguły polityki w Europie Środkowej po 1989 r.*, Warszawa 2004.
274. B. Woodall, *Growing Democracy in Japan*, Lexington 2014.
275. Yung-Hwan J., *Japanese Geopolitics and The Greater East Asia Co – Prosperity Sphere*, The American University Washington 1964.
276. Ząbkowicz A., *Instytucje i wzrost gospodarki Japonii*, Kraków 2006.
277. Zeigler H., *The Irony of Democracy: An Uncommon Introduction to American Politics*. Wadsworth 2009.
278. Zieliński E., *Nauka o państwie i polityce*, Warszawa 2001.
279. Zirk-Sadowski M., *Metodologie teorii prawa a problem polityczności prawoznawstwa. Aspekt behawioralny i intensjonalny* [w:] *Polityczność nauki prawa i praktyki prawniczej*, A. Bator, P. Kaczmarek (red.), Wrocław 2017.

280. Znaniecki F., *Upadek cywilizacji zachodniej*, [w:] *Pisma filozoficzne*, *Tom 2*, Warszawa 1991.
281. Zwierzchowski E., *Kanclerz a rząd federalny,* [w:] *Ustrój państwowy Republiki Federalnej Niemiec*, L. Janicki (red.), Poznań 1986.
282. Zwierzchowski E., *Wprowadzenie do nauki prawa konstytucyjnego państw demokratycznych*, Katowice 1992.
283. Żakowski K., *Japonia po wyborach do Izby Reprezentantów w 2009 roku*, [w:] *Współczesna Azja Wschodnia. Wybrane zagadnienia*, K. Żakowski (red.), Łódź 2011.
284. M. Żmigrodzki, *Encyklopedia Politologii*, t. 3: *Partie i Systemy Partyjne*, Kraków 1999.
285. Żukowski A., *Gerrymandering – manipulacja granicami okręgów wyborczych w systemach demokratycznych*, [w:] *Przestrzeń wyborcza Polski*, M. Kowalski (red.), Warszawa 2003.
286. Żukowski A., *System wyborczy do Sejmu i Senatu RP*, Warszawa 2004.
287. Żyromski M., *Teorie elit a systemy polityczne*, Poznań 2007.
288. Żywczyński M., *Historia powszechna 1789-1870*, Warszawa 2002.

Czasopisma

1. Balicki R., *Weto prezydenckie jako element postępowania legislacyjnego*, „Przegląd Sejmowy" 1999, nr 3.
2. Casas-Zamora, K., "Political" N*ance and State funding system: an overview*, Costa Rica 2008.
3. Colliard J.C., *Un confirmation de l'évolution présidentialiste de l'Éxécutif*, „Revue politique et parlementaire" 2007, nr 1045.
4. Cohendet M. A., *Cohabitation et Constitution*, „Pouvoirs" 1999, nr 91.
5. Dobroczyński M., *Wpływ naśladownictwa na międzynarodowe stosunki gospodarcze,* „Ekonomista", 1975.
6. Easton D., *An Approach to the Analysis of Political Systems*, „World Politics" 1957, Vol. 9, No. 3.
7. Elgie R., *Models of Executive Politics: a Framework for the Study of Executive Power Relationsin Parlaimentary and Semi Presidential Regimes*, „Political Studies" 1997, Vol. XLV, Issue 2.
8. Gicquel J., *La reparlementarisation: un perspective d'évolution, „*Pouvoirs*"* 2008, nr 126.
9. Górny W., *Japońskie inspiracje dla rozwoju samorządności lokalnej w Polsce*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej" 2018, z. 13.

10. Grzybowski M., *Rada Ministrów i administracja rządowa a członkostwo Polski w Unii Europejskiej (wybrane zagadnienia konstytucyjne)*, „Przegląd Sejmowy" 2005, nr 3 (68).
11. M. Jarymowicz, D. Bar-Tal, *The dominance of fear over hope in the life of individuals and collectives*, „European Journal of Social Psychology", nr 36 2006.
12. B. Kamiński, *Fear Management. Foreign threats in the postwar Polish propaganda – the influence and the reception of the communist media (1944-1956)*, Florencja 2016.
13. Karolczak K., *Japońska demokracja tatemae, czy honne*, „Azja - Pacyfik" nr 1/98.
14. Kaśmierski T. J., *Matematyka i polityka, czyli dobrodziejstwa jednomandatowości*, „Rzeczpospolita", dodatek „Prawo co dnia", 20 lipca 2000.
15. D. Keltner, J. Haidt, *Social Functions of Emotions at Four Levels of Analysis*, „Cognition and Emotion" nr 13 (5) 1999, s. 513.
16. Krisher B., *Awaiting the Explosion*, „Newsweek" 1970, nr 75.
17. Linz J.J., *Totalitaryzm i reżimy autorytarne*, [w:] Fred Greenstein i Nelson Polsby (red.), Handbook of Political Science Vol. 3.
18. Łabno A., *Parlamentaryzm zracjonalizowany. Przyczynek do dyskusji,* „Przegląd Prawa i Administracji" 2005, t. LXV.
19. March J. G., Olsen, J. P., *The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life "*The American Political Science Review*"* 1984, Vol 78, no 3.
20. Minoru T., *Japan-China Friendship – Myth and Reality*, „Japan Quarterly", Asahi Shim-bun Publishing Company, Tokyo, vol. XXVIII, No. 1, January–March 1981.
21. Młodawska J., *Kryzys systemu bankowego i finansowego w Japonii – drogi wyjścia*, „Bank i Kredyt" 2003.
22. Natoto K., *My Vision of a New Party*, „Japan Echo", Winter 1996.
23. Nishimura K., *Japanese Politics: Reviewing the Situation*, „Look Japan", 1997.
24. Portelli H., *Arbitre ou chef de l'opposition?*, „Pouvoirs" 1999, nr 91.
25. Pułło A., *Podział władzy. Aktualne problemy w doktrynie, prawie i współczesnej dyskusji konstytucyjnej w Polsce*, „Przegląd Sejmowy" 1993, nr 3.
26. Rustow D., *Transytions to Democracy: Toward a Dynamic Model,* "Comparative Politics" 1970, nr 2.
27. Siaroff A., *Comparative Presidencies*, *The Inadequacy of the Presidential, Semi-Presidential and Parliamentary Distincyions,* „European Journal of Political Research" 2003, t. 43, nr 3.
28. Skotnicki K., *Wpływ funkcji wyborów na prawo wyborcze i system wyborczy. Zarys problematyki*, „Przegląd Sejmowy" 2009, nr 79 (2).

29. Splisgart J., *Instytucja gejszy. Przykład adaptacji tradycji w społeczeństwie japońskim*, „Lud" 2005, t. 85.
30. Szymanek J., Ozierańska W., *Binominalny system wyborczy*, „Studia Wyborcze", 2009.
31. Szymanek J., *Arbitraż polityczny głowy państwa (w świetle doktryny francuskiej)*, „Państwo i Prawo" 2008, z. 7.
32. Toshiyuki K., *Vectors of Change in Japan's Political and Fiscal Decentralization*, „Social Science Japan Journal" 2007, vol. 37, issue 9.
33. Tsuji K., *Policical Tendencies in the Past – war Japan, "*The Annals of the American Academy of Political and Social Science", November 1956.
34. Wach-Górny U., Górny W., *Między prawem a kulturą – kilka uwag na temat recepcji zachodnich rozwiązań prawnych na japoński grunt społeczno-kulturowy*, „Gdańskie Studia Azji Wschodniej" 2015, z. 7.
35. W. Wojtasik, *Electoral Manipulations*, „Roczniki Nauk Społecznych", Tom 7 (43), nr 3 2015.
36. Zaleska M.*, Kryzys w japońskim systemie bankowym,* „Bank i Kredyt" 2001, nr 9.
37. Żakowski K., *Zniesienie frakcyjności w japońskiej Partii Liberalno-Demokratycznej: stare zadanie w nowych czasach*, „Azja-Pacyfik", 2008, nr 11.

Źródła internetowe

1. Ludność Japonii. Demografia 2023: przyrost naturalny, średni wiek. Prognozy i dane historyczne. (populationof.net) (data dostępu: 20.05.2023).
2.The Economist Democracy Index 2012, za: https://portoncv.gov.cv/dhub/porton.por_global.open_file?p_doc_id=1034, dostęp: 7.09.2014;
4. The Economist Democracy Index 2014, za: http://www.sudestada.com.uy/Content/Articles/421a313a-d58f-462e-9b24-2504a37f6b56/Democracy-index-2014.pdf, dostęp: 20.08.2015.
3. *Konstytucja Meji*, http://www.konnichiwa.pl/konstytucja-meiji,2,209.html. (dostęp: 14.03.2022).
4. http://www.polityka.pl/swiat/przegladprasy/301326,1,zmiana-wladzy-w-japonii.read, (dostęp: 25.06.2022).
5.L. Oręziak: *Bank centralny Japonii*. www.bankikredyt.nbp.pl/content/2006/2006_10/BIKW_10_2006.pdf. (dostęp: 25.06.2022).
8. http://www.heritage.org/, (dostęp: 25.09.2021).
9. Index of Economic Freedom 2012. Heritage Foundation 2012. http://www.heritage.org, (dostęp: 25.09.2021).

10. http://www.fairvote.org/?page=1596,http://www.smartmobs.com/archive/2005/12/12/japanese_electi.html (dostęp: 01.10.2021).
11. http://www.kunaicho.go.jp/e15/ed15-01.html, (dostęp: 01.10.2021).
12. Cesarz Japonii, http://azumi.bloog.pl/gal,158413,title, Cesarz-Japonii, index.html?ticaid=6c652, (dostęp: 30.05.2021).
13. *Konstytucja Japonii*, http;//www.pl.emb-japan.go.jp/relations/konstytucja.htm, (dostęp: 10.08.2021).
14. http://www.nationarchive.com/Summaries/v052il1348_07.htm, (dostęp 01.10.2021).
15. http://www.senat.fr/senatsdumonde/english/japon,html, (dostęp: 01.10.2020).
16. http://www.kantei.go.jp/foreign/cabinet_system/3-2.html, (dostęp: 01.10.2021).
17. Konstytucja Japonii, http://www.pl.emb-japan.go.jp/relations/konstytucja.htm, (dostęp: 10.08.2021).
18. Administracja Japonii, http://web-japan.org/factsheet/local/govern.html, (dostęp: 20.09.2021).
19. *Konstytucja Meji*, http://www.konnichiwa.pl/konstytucja-meiji,2,209.html, (dostęp: 23.08.2021).
20. http://www.pl.emb-japan.go.jp/relations/konstytucja.htm, Art. 76. (dostęp: 08-09-2021).
21. *Encyklopedia PWN*, http://encyklopedia.pwn.pl/haslo.php?id=4574395, (dostęp: 09-09-2021).
22. http://www.japonia.org.pl/?q=pl/content/rz%C4%85d-japonii, (dostęp: 08-09-2021).
23.http://tokyo.trade.gov.pl/pl/japan/article/detail,503,Informacje_o_Japonii.html, (dostęp: 15-09-2021).
24.Por. „*Local Self-Gevernment. Groving citizen Awareness and a Push for Local Authority",* [w:] http://webjapan.org/factsheet/pdf/LOCALGOV.PDF (dostep: 01.10.2021).
25.http://www.polska-azja.pl/2010/09/18/amkudari-gerrymandering-i-koenkai-czyli-o-fenomenach-japonskiego-zycia -politycznego/, (dostęp: 30.09.2018).
26. www.jcp.or.jp/english, (dostęp: 24.10.2021).
27.Berton, *The Japanese Communist Party and Its Transformations* w: R. J. Hrebenar *Japan's New Party System,* Westview Press 2000, www.jpri.org, (dostęp: 24.10.2021).
28. www.jimin.jp/jimin/english, (dostęp: 23.10.2021).
29.http://www.kanzaki.com/jinfo/PoliticalParties.html#LDP, (dostęp: 30.10.2021).
30.www.jimin.jp/jimin/english, (dostęp: 30.10.2021).
31.*BBC News*, http://search.bbc.co.uk/cgi-bin/search/results.pl, (dostęp: 30.10.2021).
32.https://www.jimin.jp/english/about-ldp/constitu-tion/index.html (dostęp: 08.02.2021).
33.http://www.rp.pl/artykul/337724.htmPprin t=tak (dostęp: 30.09.2021).

34.G. L. Curtis, The government of modern Japan, http://afe.easia.columbia.edu/at/jpelect/govjel01.html, (dostęp: 26.01.2021).
35.Japan's top two political parties release campaign promises for August elections, http://www,examiner.com/arLicle/japan-s-top-two-politLcal-parties-release-campaign-promises-fbr-august-elections (dostęp: 30.09.2021).
36.Profile: Miyuki Hatoyam a, http://news.bbc.co.Uk/2/hi/asia-pacific/8258626stm, (dostęp: 30.09.2018).
37.Iciparis Twitter-Free Election Campaign, http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1917137.00.html, (dostęp: 30.09.2021).
38.New Iricks as Japan election loom s, http://news.bbc.co.Uk/2/hi/8204994.stm (dostęp: 30.09.2021).
39.Japan election campaign opens; voters eye change, http://vfwreuters.com/article/2009/08/18/us-japan-election-idUSTl2547320090818, (dostęp: 30.09.2021).
40.*Dryfujqc ku przepaści- Japonia po wyborach*, http://www-polska-azja.pl/2009/09/16/dryfujac-ku-przepasci-japonia-po-wyborach/ , (dostęp: 30.09.2021).
41.Yomiuri Shinbun, http://www.yomiuri.co.jp/election/shugiin2009/, (dostęp: 30.09.2021).
42.*Election System in Japan, Free Choice Foundation, Kansai* 2007, s. 46–47, http://www.freechoice.jp/electionsystem.pdf, (dostęp: 03.11.2021).
43.www.japantimes.co.jp/news/2004/10/26/national/political-funds-law-revision-not-the-answer/, (dostęp: 06.10.2018).
44.M. Ito, *Funds law no match for wily politicians,*e Japan Times" 11.09.2017, http://www.japantimes.co.jp/news/2007/09/11/reference/funds-law-no-match-for-wily-politicians/, (dostęp: 03.11.2021).
45.http://www.soumu.go.jp/senkyo/index.html, (dostęp: 03.11.2021).
46.http://www.asahi.com/shimen/articles/TKY201309270815.htm,l, (dostęp: 03.11.2021).
47.*Political Funds Control Law is Full of Loopholes,* „Japan Press Weekly" 5.03.2019, http://www.japan-press.co.jp/2009/2613/scandal_5.html, (dostęp: 26.08.2021).
48.*U.S. admits CIA gave LDP money in 1950s, 1960s*, "e Japan Times" 20.07.2021, http://www.japantimes.co.jp/news/2006/07/20/national/u-s-admits-cia-gave-ldp-money-in-1950s-1960s/, (dostęp: 26.08.2021).
49.J. Hays, Elections in Japan: Logistics, Turnout, Campaigns, Voter Patterns And Hereditary Seats, http://factsanddetails.com/japan.php?itemid=1783&catid=22&subcatid=146, (dostęp: 26.08.2022).

50. J. Yamaguchi, Japanese freedom an illusion, “The Japan Times” 27 lipca 2016, http://www.japantimes.co.jp/opinion/2016/07/27/commentary/japan-commentary/japanese-freedomillusion/, (dostęp: 15.01.2017).
51. https://wielkahistoria.pl/kraj-kwitnacej-wisni... (dostęp; 18.07.2021).

INNE ŹRÓDŁA

1.*Konstytucja Japonii*, tłum. i wstęp T. Suzuki, Warszawa 2014.
2.*GUS, Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2012*, Warszawa 2012.
3. Guide to Japan (Biuletyn CINPAC-CINPOA Nr 209/45, September), Washington 1945.
4.*Encyklopedia Gazety Wyborczej tom VII*.
5.*Europe and the Asia –Pacific. Culture, Identity and Representations of Region*, edited by S. Lawson, Routledge 2013.
6.*Japonia – 2003 rokiem przełomu w polityce wewnętrznej i zagranicznej*, [w:] Rocznik Strategiczny 2003, Warszawa 2004.
7.*Leksykon politologii*, A. Antoszewski, R. Herbut (red.), Wrocław 2000.
8.*Konstytucja Republiki Włoskiej*, Z. Witkowski (wstęp i tłum.), Warszawa 2004.
9.*Konstytucja Księstwa Monako*, K. Wojtyczek (wstęp), A. Wojtyczek-Bonnand, K. Wojtyczek (tłum.), Warszawa 2012.
10.*The Electoral Districts*, [w:] *Japan. The Country Study*. Library of Congress, 1994.
11. *Japan Today: Election Reform*, [w:] *Japan Local Government* Center Newsletter, No. 27, Summer 1998.
12.Herbut R., *Reżimy regulacyjne – kontekst kształtowania i konsekwencje*. Referat zaprezentowany w trakcie II Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Systemów Politycznych pt. *„System polityczny – od nowoczesnej do ponowoczesnej rzeczywistości polityki*”, Trzebnica, 20-21 maja 2013 r.
13.Turowski M., Ordynacja wyborcza w Japonii, Konferencja *„Jednomandatowe Okręgi Wyborcze”*, Nysa 13 listopada 1999.

Wykaz tabel i rysunków

1.Tabela 1: Systemy parlamentarne – wersja republikańska i monarchiczna – wybrane przykłady 174
2.Tabela 2: System parlamentarny a tryb wyboru prezydenta – wybrane przykłady..... 176
3.Tabela 3: System prezydencki a konstrukcja monistycznej egzekutywy– wybrane przykłady..... 183